

монографія

АНТИЛЕГАЛІЗАЦІЙНИЙ ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ:
РИЗИК-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД

О. О. Глущенко
І. Б. Семеген

АНТИЛЕГАЛІЗАЦІЙНИЙ ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ: ризик-орієнтований підхід

За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора Р. А. Слав'юка

ISBN 978-966-484-270-6

УНІВЕРСИТЕТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ (м. КИЇВ)

О. О. ГЛУЩЕНКО
І. Б. СЕМЕГЕН

**АНТИЛЕГАЛІЗАЦІЙНИЙ
ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ:
РИЗИК-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД**

Монографія

*За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора Р. А. Слав'юка*

Київ
УБС НБУ
2014

УДК 336.71.1.078.3

ББК 65.261

Г55

Рецензенти:

М. І. Крупка, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту
Львівського національного університету імені Івана Франка;

М. І. Флейчук, доктор економічних наук,
професор кафедри міжнародної економіки
Львівської комерційної академії;

Б. І. Пишук, доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри фінансів
Львівського інституту банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ)

*Рекомендовано до друку вченою радою
Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ),
протокол № 7 від 19 березня 2014 року.*

УДК 336.71.1.078.3

Глущенко О. О.

Г55 Антилегалізаційний фінансовий моніторинг: ризик-орієнтований підхід
: монографія / О. О. Глущенко, І. Б. Семеґен ; за заг. ред. д-ра екон. наук,
проф. Р. А. Слав'юка. – К. : УБС НБУ, 2014. – 386 с.
ISBN 978-966-484-270-6

У монографії досліджено загальні засади функціонування інституту фінансового моніторингу в Україні, узагальнено міжнародний та вітчизняний досвід формування і розвитку інституту фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму.

Проаналізовано зв'язок тіньової економіки з відмиванням нелегальних доходів, сформульовано пропозиції щодо оцінювання та моделювання ризиків у сфері антилегалізаційного фінансового моніторингу.

Для науковців, фахівців у галузі фінансів, працівників органів державної влади, викладачів, аспірантів, магістрантів.

© О. О. Глущенко, І. Б. Семеґен, 2014

© Університет банківської справи

ISBN 978-966-484-270-6

Національного банку України (м. Київ), 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АНТИЛЕГАЛІЗАЦІЙНОГО ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ	10
1.1. Характеристика середовища формування державної антилегалізаційної політики	10
1.2. Теоретичні та прикладні аспекти функціонування антилегалізаційного фінансового моніторингу в Україні	30
1.3. Коротко- і довгострокові наслідки відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом, для економіки	62
1.4. Нелегальне підприємництво у системі антилегалізаційного фінансового моніторингу	105
Розділ 2. ПЕРВИННИЙ ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ В БАНКАХ З УРАХУВАННЯМ ОЦІНКИ РИЗИКІВ	133
2.1. Системи протидії легалізації злочинних доходів, що базуються на оцінюванні ризиків у міжнародній практиці	133
2.2. Ризик-орієнтований підхід у системі фінансового моніторингу банків	164
2.3. Здійснення фінансового моніторингу в умовах застосування ризик-орієнтованого підходу в Україні	195
2.4. Новітні методи виявлення та аналізу підозрілих операцій щодо відмивання грошей з позиції оцінювання ризиків	218
Розділ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ В ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ	238
3.1. Удосконалення методів антилегалізаційного стримування у контексті реалізації ризик-орієнтованого підходу	238

3.2. Адаптація рекомендацій міжнародних організацій до формування національної системи оцінювання ризиків відмивання грошей	261
3.3. Мінімізація використання банків з метою відмивання грошей у процесі реалізації ризик-орієнтованого підходу	276

ВИСНОВКИ.....	320
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	325
ДОДАТКИ	361

ВСТУП

Основною метою здійснення більшості кримінально караних діянь є гроші. Однак гроші, одержані внаслідок вчинення різного роду злочинів, є небезпечним надбанням, оскільки саме вони можуть вивести правоохоронну систему на первинне джерело їхнього походження, і наслідком незаконного збагачення стане покарання у формі та у спосіб, що передбачені кримінальним законодавством. Саме тому вирішальне значення для будь-якого злочинця має процес приховування (маскування) незаконного джерела походження відповідних доходів. В усталеній світовій практиці цей процес отримав назву «відмивання грошей», а в національному законодавстві він фігурує під терміном «легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом».

На сьогоднішній день відмивання грошей настільки тісно пов'язане з «нормальним» діловим середовищем, що контролювати його практично неможливо, не кажучи вже про повне викорінення цієї соціально-економічної деструкції. Ріст організованої злочинності в наші дні є хоча й небажаною, однак неминучою складовою глобальної економіки і фінансів. Глобалізація ринків і фінансових потоків поєднується з феноменом їх віртуалізації, в основі якої лежать щоденні технологічні досягнення, зростання частки електронних грошей у розрахунках, інтернет-трейдинг, інтернет-банкінг, мобільні фінансові послуги тощо. Ми живемо у світі, у якому мільйонні суми долають тисячі кілометрів менш, ніж за 50 мілісекунд (до прикладу, для того, щоб блимнути повіками, людині потрібно 350 мілісекунд), а близько чотирьох трильйонів доларів циркулюють по земній кулі щодобово (глобальний ринок *FOREX*), в тринадцять разів перевищуючи річний обсяг світового виробництва товарів, робіт і послуг. З огляду на вказане, доходи від нелегальної діяльності, одержані в Україні, можуть переміститися через низку тихоокеанських і карибських офшорних юрисдикцій у Нью-Йорк, а далі в Лондон і Швейцарію швидше, ніж читач встигне блимнути повіками свого ока, і набагато швидше, ніж читач дочитає наступний абзац. Таким чином, швидкі зміни і породжені ними утворення турбулентного ділового середовища створюють ідеальні умови для ефективного функціонування різних форм протиправної діяльності, які генерують значні потоки доходів, одержаних злочинним шляхом.

Запобігання і протидія використанню фінансової системи країни з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму – порівняно нова сфера діяльності як для національних органів регулювання і нагляду, так і для сукупності фінансових, а також спеціально визначеної категорії нефінансових підприємств, установ, організацій та професій. Вперше темою боротьби з відмиванням доходів почали турбуватися у США, де легалізація злочинних доходів 1986 року була визнана самостійним видом кримінально-караної діяльності. Для міжнародної координації боротьби з відмиванням доходів 1989 року було створено організацію *Financial Action Task Force (FATF)*. За понад двадцятирічний період свого функціонування ця міжнародна організація стала справжнім лідером і дороговказом у питаннях запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму. Фінансові установи країн, і, перш за все, банки, керівництво яких не дотримується рекомендацій *FATF*, відчувають на собі наслідки неможливості залучення додаткового іноземного фінансування, ускладнення процедур здійснення міжнародних переказів і суттєвого уповільнення (аж до повної відсутності) розвитку інших форм міжнародної взаємодії у фінансовій сфері.

В Україні нормативно-правовий наступ на суб'єктів, які відмивають злочинні доходи, розпочався з моменту ухвалення 28 листопада 2002 року Закону України № 249-IV «Про запобігання та протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом», який набрав чинності 12 червня 2003 року. З того часу суттєво змінився характер функціонування фінансових установ. Фінансові операції стали прозорішими, а фінансові установи – більш розбірливими щодо оцінювання своїх клієнтів з позицій легалізаційних ризиків здійснюваних ними операцій. Створення і розвиток національної системи запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму суттєво вплинуло на професійну культуру вітчизняних фінансових установ. Дотримання принципу «Знай свого клієнта» (*Know your client*) і розбірливість у виборі ділових партнерів стали частиною професійної культури вітчизняних суб'єктів первинного фінансового моніторингу здебільшого завдяки імплементації антилегалізаційних норм міжнародного права та міжнародних антилегалізаційних стандартів *FATF* у національному за-

конодавстві України. Переважна більшість сучасних фінансових установ визнають роботу із запобігання і протидії відмиванню злочинних доходів одним з найважливіших чинників, які впливають на зменшення уразливості фінансової установи щодо правового ризику і ризику втрати ділової репутації. Таким чином, цей вид діяльності є невід'ємною складовою системи управління ризиками будь-яких фінансових установ, і, перш за все, банківських, оскільки саме через них проводиться понад 90% усіх фінансових трансакцій в Україні.

У наш час, особливо після набрання чинності нової редакції вказаного антилегалізаційного закону (а саме – після 21 серпня 2010 року), поняття банківської таємниці, таємниці страхової діяльності, комерційної таємниці, таємниці вчинюваних нотаріальних дій, таємниці адвокатської практики втратили ореол своєї колишньої недоторканості, і стали умовно-відносними у контексті державної антилегалізаційної політики щодо доходів, одержаних злочинним шляхом.

Попри те, що окремим аспектам протидії легалізації злочинних доходів приділено значну увагу і достатню кількість наукових робіт та публікацій вітчизняних і зарубіжних авторів, на практиці відчувається гострий брак досліджень, які б давали системне й актуалізоване розуміння цієї проблематики.

Матеріали дослідження, викладені у цій науковій роботі, тісно переплетені із проблематикою нелегальних фінансів, економічної теорії злочинів і покарань, поведінкової економіки та фінансів, які, здебільшого, відображені в роботах зарубіжних вчених: Дж. Акелрофа, Б. Ангер, Дж. Б'юкенена, Ч. Беккарія, Г. Беккера, В. Вікрі, Л. Гурвіча, Р. Зелтена, Д. Канемана, К. Коттке, Ю. Латова, Є. Логінова, Б. Мандевіля, Е. Маскіна, Д. Масціандаро, Р. Мейерсона, Дж. Мірліса, К. Мюллера, Дж. Неша, Л. Паолі, П. Рубіна, В. Сміта, М. Спенса, Д. Стіглера, Дж. Стігліца, А. Суєтіна, Е. Такатса, Г. Таллока, А. Тверски, Л. Турроу, М. Фрідмена, Дж. Харшаньї, Т. Шеллінга.

Серед вітчизняних вчених, які досліджували проблематику детінізації національної економіки і протидії відмиванню злочинних доходів, вирізняються: В. І. Антипов, О. І. Барановський, Л. В. Борець, З. С. Варналій, В. С. Зеленецький, В. Л. Комаровська, В. В. Лисенко, Г. В. Ложкін, С. Ю. Мироненко, В. А. Некрасов, В. А. Предборський, В. В. Спасенніков, М. І. Флейчук.

Питанням здійснення фінансового моніторингу у системі запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму присвячені праці зарубіжних вчених і практиків: В. Алієва, Б. Ангер, А. Бекряшева, І. Белозьорова, Дж. Волкера, Н. Голованова, В. Зубкова, П. Куїрка, А. Литвиненка, Д. Масціандаро, В. Мельникова, А. Мовсесяна, С. Осіпова, В. Перекіслова, В. Танци, В. Фадеева, Л. Фітуні.

Серед вітчизняних вчених і практиків у вказаній сфері слід відзначити: М. Я. Азарова, П. П. Андрушка, В. І. Антипова, А. В. Базилюка, О. І. Барановського, З. С. Варналія, О. О. Глуценка, С. Г. Гуржія, І. Б. Дзедзик, В. А. Журавля, В. С. Зеленецького, О. Є. Користіна, М. Є. Короткевича, В. Л. Кротюка, Д. А. Леонова, А. І. Мокія, В. М. Поповича, В. А. Предборського, О. І. Римарука, О. В. Турчинова, Д. А. Файєра, М. І. Флейчук, Я. В. Янушевича, С. М. Ярового.

Дослідженню кримінально-правових аспектів процесу протидії відмиванню грошей присвячені праці таких вітчизняних учених, як Л. Борець, С. Буткевич, С. Кондратюк, О. Маляренко, В. Онисьєв, О. Пустовіт, Ю. Старовойтова, Л. Чуніхіна.

В умовах експансії іноземного капіталу на фінансовий ринок України, виникає потреба у нових підходах до становлення ризик-менеджменту в фінансових установах, що вимагає розроблення і впровадження нових методик, моделей і технологій його реалізації. Питаннями ризикології у фінансово-кредитній системі та системі запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму займаються вітчизняні вчені О. Бережний, О. Вавдійчик, В. Вітлінський, С. Діденко, С. Дмитров, О. Колдовський, Т. Медвідь, О. Меренкова.

У монографії здійснено науково-практичне узагальнення і запропоновано актуальні шляхи реалізації національної політики у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму та її найважливішої складової – ризик-орієнтованого підходу до виявлення фінансових операцій, проведення яких має за мету використання суб'єктів первинного фінансового моніторингу для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Крім професіоналів антилегалізаційної сфери, які працюють у національних органах регулювання і нагляду за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу, працівників цих суб'єктів, результати нашого дослідження можуть бути корисними і для співробітників правоохоронних, фіскальних органів, а також для широкого кола тих читачів, які прагнуть зрозуміти, як функціонує сучасна реальна економіка.

Розділ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АНТИЛЕГАЛІЗАЦІЙНОГО ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

1.1. Характеристика середовища формування державної антилегалізаційної політики

Розуміння поняття «тіньова економіка» є базовою умовою розуміння місця, ролі і значення інституту антилегалізаційного фінансового моніторингу у системі макро- і мікрорівневих заходів стримування окремих деструктивних проявів, які неминуче виникають у різних соціально-економічних системах з огляду на опортуністичні чинники у поведінці одиниць соціуму.

Тіньова економіка є феноменом, який в Україні залишається на сьогодні нормативно невизначеним. Серед її дослідників немає єдності у розкритті змісту відповідного поняття. Із зведеного переліку підходів до вивчення тіньової економіки, на наш погляд, доцільно виокремити наступні:

- за рівнем узагальнення: теоретичний і прикладний;
- дисциплінарною ознакою: правовий, економічний, соціологічний, кібернетичний (системно-структурний), міждисциплінарний;
- критерієм зарахування економічних відносин до сфери тіньової економіки: обліково-статистичний, формально-правовий, економіко-правовий, кримінологічний, комплексний;
- цілями дослідження: фундаментальний теоретичний аналіз, статистична оцінка, оптимізація соціально-економічної політики, вдосконалення правоохоронної діяльності, забезпечення економічної безпеки.

Деталізація кожного з окреслених підходів наведена у працях зарубіжних учених: П. Гутмана [447], Е. Фейга [439; 440], С. Джонсона [450], М. Лако [452], Д. Блейдса [425], Б. Даллаго [66; 431], Ф. Ковела [429], В. Танзі [480; 481], Дж. Томаса [488], Ф. Шнайдера [472], Е. де Сото [358, с. 18–19] та ін.

Значний творчий внесок у дослідження тіньової економіки і розробку проблеми її детінізації належить вітчизняним науковцям В. Антипову [3, с. 26–33], В. Базилевичу [5], В. Бородюку [27], А. Базилюку [6], О. Барановському [13], З. Варналію [33; 373], А. Гальчинському [363, с. 352–353], В. Гейцю [139, с. 11; 363], М. Єрмошенку [106], Я. Жалілу [107; 108], С. Лондару [406; 407], І. Мазур [160], В. Мандибурі [163], А. Мокію [373; с. 12–83, 112–124, 138–215], В. Мунтіяну [185], Е. Новоселецькому [194], Г. Пастернаку-Таранушенку [218], В. Поповичу [227], О. Турчинову [375], М. Флейчук [383], В. Юринцю [406; 407] та ін.

Належну увагу вказаним проблемам приділяли російські дослідники С. Барсукова [14], А. Бекряшев [18], С. Глінкіна [45], Н. Голованов [61], Н. Еріашвілі [403], С. Єчмаков [102], В. Кікоть [369, с. 11–55], Т. Корягіна [142], Ю. Латов [369; 404], Р. Нурєєв [404], Л. Тімофєєв [370], Л. Фітуні [379] та ін.

Зазначимо, що в рамках економічного підходу об'єктом вивчення є вплив тіньової економіки на економічну політику держави, на розподіл і використання економічних ресурсів, а також методи оцінювання і вимірювання тіньової економіки. Важливою складовою економічного підходу є дослідження тіньової економіки в інституційному контексті.

Економічний підхід до аналізу тіньової економіки дає змогу виділити щонайменше чотири її базові компоненти: неформальну економіку (економіка домогосподарств); невраховану економіку (відсутню у Системі національних рахунків); приховану (ухилення від сплати податків) і нелегальну (кримінальну) економічну діяльність.

При узагальненні існуючих підходів до вивчення тіньової економіки, доцільно підкреслити наявність у цьому системному утворенні двох протилежних начал – конструктивного і деструктивного.

Конструктивним началом у тіньовій економіці є її виробничий сектор (неврахована, неофіційна, неформальна економічна діяльність, яка забезпечує приріст доданої вартості), у той час, як деструктивним началом є нелегальний сектор (кримінально карані види нелегальної економічної діяльності – наркобізнес, нелегальна торгівля зброєю, проституція, а також корупція, рейдерство, рекет, розкрадання, фіктивне підприємництво, фіктивне банкрутство, нецільове використання бюджетних коштів, шахрайство з фінансовими ресурсами, корупційні і посадові злочини, які не створюють доданої вартості, однак суттєво

впливають на перерозподіл створеної у легальному секторі доданої вартості на користь нелегальних ділових одиниць соціуму) (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Конструктивна і деструктивна підсистеми тіньової економіки

Принагідно зазначимо, що чинники конструктивної підсистеми тіньової економіки відносяться, насамперед, до прогалин у системі державного регулювання національної економіки (вказані чинники не є предметом цієї наукової роботи), у той час як чинники деструктивної (кримінальної) підсистеми тіньової економіки мають як внутрішні, так і зовнішні витоки, в основі яких, на нашу думку, може бути інституційна неспроможність держави стримувати потоки доходів, одержаних злочинним шляхом, від вливання у національну фінансову систему.

Відомий російський дослідник феномену тіньової економіки Ю. В. Латов пропонує подібний до окресленого нами підхід до типологізації тіньової діяльності, взявши за основний критерій її відношення до «білої» (офіційної) економіки, виділяючи три наступні її сектори (рис. 1.2).

З рис. 1.2 можна узагальнити те, що найсильнішими зв'язками із «білою» пов'язана друга («білокомірцева») економіка, про яку йти-меться далі, однак на цьому етапі зазначимо, що саме друга економіка є інтелектуальним каталізатором «сірої» тіньової економіки (неофіційної, прихованої, нефіксованої у статистичній звітності). Разом з тим, найнебезпечнішими з погляду соціальної деструктивності є зв'язки

«білокомірцевої» економіки (професійної діяльності висококваліфікованих представників фінансових і правничих професій) з «чорною» (підпільно-кримінальною) економікою.

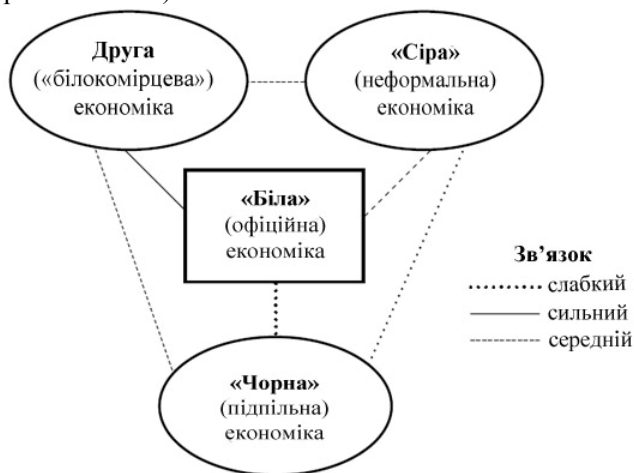

Рис. 1.2. Сектори тіньової економіки

Джерело. [154, с. 11].

Ще однією характерною рисою другої («білокомірцевої») економіки, згідно з твердженнями Ю. В. Латова, є те, що вона не виробляє жодних товарів, не виконує робіт і не надає послуг, а лише сприяє неофіційному (у тому числі кримінальному) перерозподілу суспільних благ.

Чимало дослідників тіньової економіки вказують на неможливість і недоцільність її остаточного подолання, зважаючи на існуючий в економіці будь-якого суспільства взаємозв'язок двох протилежних сторін – офіційної та неофіційної, світлої і тіньової. Ключове завдання, яке ставлять перед собою представники цієї групи дослідників полягає у тому, щоб відповісти на запитання: у якому співвідношенні повинні знаходитись між собою тіньова і легальна економіки? Суть постулатів, які наводить згадана група науковців, зводиться до того, що подолання тіньової економіки і її повне знищення неминуче приведуть до колапсу легальної, оскільки лише в їх діалектичній єдності і протилежності полягає механізм суспільного розвитку [61, с. 27; 144, с. 103–113; 162, с. 196; 352, с. 4–5].

Припускаючи справедливості вказаного, хочемо ще раз наголосити на потребі чіткого розмежування кримінального (деструктивного) і конструктивного компонентів тінізації економіки і зазначити, що основний акцент державних правоохоронних, наглядових, контрольних, судових та інших органів влади має спрямовуватись на нівелювання частки кримінальної економіки у структурі тіньової. Розрізняючи впливи компонентів тіньової економіки на економічний розвиток держави, пропонуємо структурувати окреслене нами бачення тіньової економіки за низкою критеріїв у спосіб, поданий на *рис. 1.3* [60, с. 192].

Рис. 1.3. Структура тіньової економіки

Із вже зазначеного можна стверджувати про особливий вид підприємництва у сфері тіньової економіки – **тіньове підприємництво**. Тіньове підприємництво є особливим видом економічної діяльності який, на наш погляд, можна визначити за певними ознаками:

- по-перше, це діяльність у сфері неформального, неврахованого, прихованого і неlegального виробництва легальної продукції; виконання легальних робіт; надання легальних послуг. Іншими словами – це сукупність неформальних, неврахованих, прихованих і неlegальних відносин між покупцями і продавцями легальних товарів, робіт і послуг;
- по-друге, це сукупність легальних, а також неформальних, неврахованих, прихованих і неlegальних відносин між покупцями і продавцями неlegальних товарів, робіт і послуг (виробництво і

збут наркотичних засобів, нелегальне виробництво і збут зброї, викрадення і збут автотранспортних засобів, нелегальна торгівля культурними цінностями і антикваріатом, нелегальні операції на ринку фінансових послуг, нелегальна торгівля трансплантами, торгівля людьми, організована проституція, нелегальний гральний бізнес, шахрайство, рекет, розкрадання майна з його подальшою реалізацією, нецільове використання бюджетних коштів, контрабанда, псевдопідприємництво, надання послуг із відмивання нелегальних доходів за винагороду тощо).

Виходячи із запропонованого нами аналізу структури тіньової економіки, вважаємо, що **нелегальне (кримінальне) підприємництво** доцільно визначити як складову тіньового підприємництва, зміст якої зводиться до сукупності господарських операцій із виробництва і збуту нелегальних товарів, виконання нелегальних робіт і надання нелегальних послуг.

На нашу думку, основною ознакою нелегальності підприємництва є не спосіб здійснення господарських операцій (легальний чи нелегальний), а нелегальність предмету економічної діяльності суб'єкта господарювання (виробництво нелегальних товарів, виконання нелегальних робіт і надання нелегальних послуг). При цьому зазначимо, що вирішальною складовою сучасного нелегального підприємництва, з погляду забезпечення ефективності і максимізації загальної корисності для його суб'єктів, є надання послуг із відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом [60, с. 193].

З метою конкретизації запропонованого нами визначення поняття «нелегальне (кримінальне) підприємництво», пропонуємо структурувати економічну діяльність (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Структура економічної діяльності за ознакою легальності

По суті, як легальна, так і нелегальна економічна діяльність характеризуються наявністю виробничої і перерозподільної складової. З точки зору **конкретизації нелегального підприємництва** доцільно зазначити, що **його фінскальна складова** (надання послуг із відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом) відіграє вирішальну роль у контексті мотиваційної складової, реінвестиційних можливостей і фінансової спроможності організованих форм злочинно орієнтованої діяльності.

Наявні результати досліджень тіньової економіки та її складової – кримінального підприємництва, в інституційному контексті дозволяють стверджувати, що розвиток будь-якої економічної системи обумовлений рамками культури, яка є сукупністю стереотипів і цінностей, що впливають на поведінку суб'єктів господарювання і, серед іншого, обумовлюють специфіку розвитку нелегального підприємництва як організованої форми протиправної економічної діяльності. Вказаним аспектам значну увагу приділено у працях Ю. Пахомова [219].

Підприємництво є джерелом важливих конституційних зобов'язань його суб'єктів перед суспільством і державою. У статті 13 Конституції України вказано, що власність зобов'язує. Суб'єкт підприємницької діяльності зобов'язаний організовувати свою діяльність так, щоб виконувати вимоги статей 43, 44, 45, 54 Конституції України у контексті виконання своєї конституційної ролі – забезпечувати соціально-економічний розвиток держави. Разом з тим, нелегальне підприємництво, зважаючи на його відверто деструктивну (кримінальну) природу, самою своєю наявністю посягає на визначений конституційний лад у країні, оскільки за рахунок неконтрольованого потоку нелегальних доходів і відповідних корупційних механізмів прагне узурпувати державну владу, отримати вплив на фінансові установи, контролювати найбільш дохідні об'єкти реального сектору економіки, створюючи таким чином загрози національній, економічній і фінансовій безпеці держави. У свою чергу, держава зобов'язана вживати вичерпних заходів з метою забезпечення економічної безпеки, що статтею 17 Конституції України віднесено до однієї з найважливіших її функцій [61].

Аналізу регуляторної політики держави, у тому числі й у сфері підприємницької діяльності, значну увагу приділяли В. Д. Базилевич

[5; 62, с. 267–290], З. С. Варналій [33; 373], Р. І. Михасюк [63, с. 121] та ін. З 1991 року до наших днів було напрацьовано чимало нормативно-правових актів, спрямованих на здійснення ефективної регуляторної політики у вказаній сфері. Системний нормотворчий процес із широкого кола питань регулювання підприємництва розпочався 1998 року. Саме тоді у національну нормотворчу практику входить термін «дерегулювання підприємницької діяльності», який окреслює сукупність дій, спрямованих на зменшення втручання державних органів у підприємницьку діяльність шляхом усунення правових, адміністративних, економічних і організаційних перешкод. Передбачалось, що дієві заходи з дерегулювання підприємницької діяльності стануть ефективним важелем процесу детінізації національної економіки, суттєво поліпшать інвестиційний клімат у державі, допоможуть подолати перешкоди, пов'язані з недосконалістю законодавчого і адміністративного регулювання підприємництва, покращать систему прийняття регуляторних рішень. Питання, пов'язані з удосконаленням державного регулювання підприємництва, актуальні і сьогодні. Зміст, хронологія і послідовність ухвалення відповідних регуляторних актів держави відображені у наукових роботах [97; 176; 222; 241; 242; 249; 250; 251; 257; 268; 288; 292; 293; 295; 300; 307; 309; 311; 316].

Принагідно зазначимо, що провідною складовою регуляторної політики стримування нелегального (кримінального) підприємництва виступає **фінансова політика декриміналізації економіки**, яку, на нашу думку, варто розуміти як використання різноманітних інформаційних важелів антилегалізаційного інституту фінансового моніторингу з метою зниження кількості та обсягів нелегальних господарських операцій, і відповідного їх відображення у фінансово-розрахунковій сфері.

В Україні значну увагу приділено удосконаленню державного регулювання легального підприємництва, яка, в той же час, поєднується з абсолютною безсистемністю уваги, яку приділяють іллегальній господарській діяльності. Наведені вище посилання на ретроспективний огляд державних нормативних актів щодо упорядкування регулювання підприємницької діяльності є цьому яскравим доказом. З огляду на вказане, на відміну від дерегулювання легального підприємництва, явище нелегального підприємництва створює потребу суттєвого

посилення регуляторної спроможності держави у його стримуванні. У зв'язку з цим пропонуємо ввести і закріпити на нормативному рівні визначення поняття «**регуляторна політика стримування нелегального підприємництва**», тобто діяльність відповідних установ і організацій, спрямована на дестимулювання нелегального підприємництва [60, с. 193].

Закони і підзаконні нормативні акти, за допомогою яких держава регламентує поведінку суб'єктів господарювання, відіграють важливу роль – саме законодавча база дозволяє згладжувати чимало негативних наслідків сучасного ринку. Проте недосконала, неповна, неефективна, неактуальна інституційна база державного регулювання економіки є головною причиною розвитку деструктивної складової ринку з усіма її негативними наслідками.

Стислий огляд національних аспектів іллегалізації економіки дає лише обмежене уявлення щодо доцільності функціонування антилегалізаційного фінансового моніторингу як окремого інституту в державі. Краще розкрити суть проблеми, яка є об'єктом антилегалізаційного моніторингу, допоможе огляд еволюціонування нелегальної (кримінальної) економічної діяльності у світі від найдавніших часів до сьогодні.

Наприкінці 1960-х років XX століття виник новий напрям неoinституціоналізму, пов'язаний із вивченням злочинності як економічного феномену – **економічна теорія злочинності (*economics of crime*)**, окремим розділом якої стала **економічна теорія організованої злочинності (*economics of organized crime*)**. Сукупність досліджень за вказаним напрямом дають підстави стверджувати, що динаміка розвитку організованої злочинності тяжіє переважно до економічного феномену, суть якого зводиться до організації нелегальної економічної діяльності із залученням до її здійснення професіоналів ринку фінансових послуг та професійних представників окремих нефінансових видів економічної діяльності і професій [154; 404, с. 395].

Наведене твердження відображається у визначенні організованої злочинності, запропонованому відомим британським дослідником цього феномену Полем Ландом: «*Організована злочинність – це економічна діяльність, і вона відрізняється від вуличних банд не тільки за ознакою організованості і своїми цілями, але й тим, як нагромаджує кошти, які далі вкладає в економіку*» [152, с. 10].

«Злочинці стають злочинцями тому, що вважають, що злочин – це вигідно» [144, с. 31]. Цей висновок повною мірою відноситься до організованих злочинних груп, метою діяльності яких, згідно з визначенням *Палермської конвенції ООН «Проти транснаціональної організованої злочинності»* (2000 р.), є здійснення одного або кількох злочинів з метою отримання прямо або опосередковано фінансової або матеріальної вигоди.

Середня норма дохідності злочинного бізнесу значно перевищує дохідність легальних видів економічної діяльності.

Доходи, одержані злочинним шляхом, можуть використовуватися:

- 1) на покриття поточних витрат злочинців і їхнього оточення, організацію злочинів і споживання;
- 2) нагромадження у вигляді готівки, дорогоцінностей, інших предметів розкоші і т. п.;
- 3) розвиток злочинної діяльності і її диверсифікацію;
- 4) інвестицій у легальну економіку (розміщення на фінансовому ринку, придбання нерухомості і т. п.).

Перед інвестуванням злочинних доходів у легальну економіку або ж перед безпосереднім їх використанням, виникає потреба **приховати незаконний характер** вказаної категорії доходів, замаскувати реальне (злочинне) джерело їхнього походження, оскільки воно може стати доказом проти злочинця, а також бути конфіскованим правоохоронними органами.

Поява терміну «**відмивання грошей**» (*money laundering*) для позначення процесу перетворення грошей, одержаних злочинним шляхом, у майно, що має вигляд правомірно здобутого, пов'язують із діяльністю чикагського гангстера *Аль Капоне*, який, займаючись бутлегерством (контрабандою в США алкоголю в період дії у цій країні «сухого закону»), об'єднував незаконний виторг із легальним виторгом від мережі пралень самообслуговування. Аль Капоне 1931 року було засуджено до 11 років позбавлення волі за несплату податку із доходів фізичних осіб, яку виявили за результатами аналізу внутрішньої звітності синдикату, котрий він очолював, оскільки склад інших злочинів, які чинив гангстер, слідство довести не змогло. До моменту засудження Капоне був переконаний, що «уряд не може збирати

податки із незаконно одержаних доходів». Висновок: *там, де нічого не змогли зробити агенти ФБР, зробили бухгалтери, озброєні олівцями* [352, с. 24].

Партнер Аль Капоне – *Меєр Ланскі (Меєр Суховлянський)* після засудження Капоне придумав інший спосіб: «Служба внутрішніх доходів США може висунути обвинувачення у несплаті податків лише у тому випадку, коли виявить доходи, з яких ці податки не сплачені». Висновок: *вивезти гроші у банки тієї країни, для якої банківська таємниця була основним джерелом доходу – в банки Швейцарії*. Для уможливлення репатріації коштів з рахунків, відкритих у банках Швейцарії у США, Ланскі організував казино на острові Куба, будучи під патронатом тодішнього диктатора Батісти. «Брудні» кошти повертались на рахунки мафії в США у вигляді законного прибутку від закордонних інвестицій. Таким чином, саме Меєру Ланскі приписують винахід і впровадження **феномену «відмивання» грошей** у сучасному його розумінні: *якщо органи контролю не зможуть прослідкувати рух коштів, вони не зможуть їх знайти; якщо вони не зможуть їх знайти, ці кошти не підлягатимуть оподаткуванню; таким чином, якщо вміло замаскувати неоподатковані кошти і надати їм видимості таких, з яких ніби-то сплачені податки, органи контролю не зможуть їх виявити при поверненні цих доходів назад* [352, с. 41].

1973 року вираз «відмивання» грошей (*«money laundering»*) став широко розповсюдженим у США через висвітлення у пресі матеріалів слухань з *Уотергейтському скандалу*, у тому числі й епізоду із перерахуванням у Мексику 200 тис. доларів пожертв, у подальшому використаних для фінансування передвиборчої кампанії Річарда Ніксона.

Історія з «відмивання» коштів продовжилася **наприкінці 1970-х – початку 1980-х років у США**, де одним з основних джерел надприбутків організованої злочинності став незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин.

З початку **1980 років** вираз *«money laundering»* почали активно використовувати у судових процесах, а в подальшому він закріпився у низці міжнародних актів, включаючи й конвенції Організації Об'єднаних Націй, які на сьогодні ратифіковані Україною.

Вітчизняні та іноземні кримінологи одноставно підкреслюють основні характеристики сучасної організованої економічної злочинності:

– стійкість і довгочасність;

- прагнення до максимізації прибутків;
- ретельне планування своєї діяльності;
- розподіл (диференціація) праці;
- створення грошових страхових фондів («общаків») і управління ними для задоволення потреб злочинної організації.

Очевидно, що всі перелічені ознаки характерні і для суб'єктів легального підприємництва, а за своєю організаційною структурою сучасна організована злочинність, особливо міжнародна, схожа з легальними фінансово-промисловими групами.

З економічної точки зору, злочинна (нелегальна) економічна діяльність складається з двох компонентів (див. *рис. 1.4*):

- 1) діяльність підприємницького (виробничого) характеру – злочинний бізнес, який генерує доходи від виробництва і збуту заборонених або ж гостродефіцитних товарів і послуг;
- 2) діяльність фіскального (перерозподільного) характеру – суспільно небезпечні і протиправні діяння, які зводяться виключно до нелегальних форм перерозподілу доходів (розкрадання; фіктивні банкрутства; рейдерство; нецільове використання бюджетних коштів тощо).

Організована економічна злочинність прагне налагодити взаємовідносини із тим суспільним середовищем, у якому вона функціонує. Причому, що більший розмах злочинної діяльності, тим дорожче обходиться протидія конкуруючим злочинним організаціям, правоохоронним органам, а також дорожчими будуть плати («відкати») посадовим особам фінансових установ за сприяння у проведенні сумнівних фінансових транзакцій. Тому широкомасштабна організована злочинність потребує укладання взаємовигідних негласних (таємних) контрактів між злочинними групами з одного боку, і з органами правопорядку та посадовими особами легальних підприємств, установ (у першу чергу фінансових) і організацій – з другого. Злочинні організації розподіляють між собою сфери впливу (території і види діяльності), наперед домовляючись про правила співробітництва і конкуренції. Органи правопорядку, в обмін на зобов'язання не проявляти надмірної службової ретельності, отримують від очільників організованої злочинності постійну винагороду у формі хабарів, відсотків дохідності певного злочинного бізнесу, або ж у формі надання

корисних послуг, серед яких, за потреби, допомога у стримуванні неорганізованої злочинності. З економічної точки зору, створення злочинної організації зменшує видатки на укладання домовленостей і хабарі у розрахунок на одного злочинця, оскільки суттєво зменшується кількість учасників домовленості (очільники організованої злочинності діють від імені та в інтересах усіх її членів).

Негласні корупційні контракти організованої злочинності з правоохоронною системою країни неможливі при активному спротиві населення різним проявам корупційних діянь. Неорганізовані злочинні групи входять у систему негласних контрактів як субпідрядні підрозділи організованої злочинності, отримуючи за це винагороду у формі «даннини» за «дахування», яка збирається на підконтрольний їм території.

У результаті створюється ілюзорна атмосфера «суспільної згоди», в якій кожен її учасник отримує для себе певну частку загальної вигоди. У такій атмосфері організована злочинність органічно вписується у близорукий соціум і не сприймається як суспільна проблема.

Систему негласних контрактів, які мінімізують трансакційні витрати організованої економічної злочинності, відображено на *рис. 1.5*.

Рис. 1.5. Система негласних контрактів організованої злочинності

Треба зазначити, що розуміння економічного аттрактору розвитку організованої злочинності вперше окреслив член Американської асоціації соціологів Едвін Сазерленд, який на щорічній зустрічі асоціації 1939 року вжив термін «**”білокомірцева” злочинність**» (*white-collar crime*) і запропонував його визначити як різновид нелегальної економічної діяльності, яка здійснюється респектабельними представниками соціуму в рамках їхньої професійної діяльності [224; 340].

На сьогодні існує значна кількість різних визначень поняття «**”білокомірцева” злочинність**», сукупність яких зводиться до здійснення нелегальної економічної діяльності фізичними і юридичними особами, а також їхнє об’єднання з метою отримання максимальної економічної вигоди. До **основних видів «білокомірцевої» злочинності**, яка є базовою складовою сучасного нелегального підприємництва, слід віднести: шахрайство; фіктивне банкрутство; доведення до банкрутства; хабарництво та інші форми корупції; комп’ютерне шахрайство; шахрайство з дебетовими і кредитними платіжними картками; виробництво фальшивих грошей і цінних паперів; привласнення державного і корпоративного майна; «крадіжка особи»; нелегальні операції з цінними паперами; використання інсайдерської інформації; нелегальне використання ринку страхових послуг; ухилення від сплати податків; маніпулювання цінами; фіктивне підприємництво, організація конвертаційних центрів; легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо.

На *рис. 1.6* показано хронологічну модель еволюції видів нелегального підприємництва, якими займались найбільші організовані злочинні організації світу, із двосторонньою шкалою оцінки за критеріями величини чистих доходів організованої злочинності та рівнем кримінального поглинання нею державних інститутів.

Еволюція вітчизняної організованої економічної злочинності досліджена поки що не до кінця порівняно з еволюцією найвідоміших організованих злочинних організацій світу. Однак можна стверджувати, що із здобуттям Україною незалежності та початком активних трансформаційних процесів, актуалізувалась проблема інституційного вакууму як в системі державного управління, так і в системі економічних відносин суб’єктів господарювання між собою та з органами державної влади.

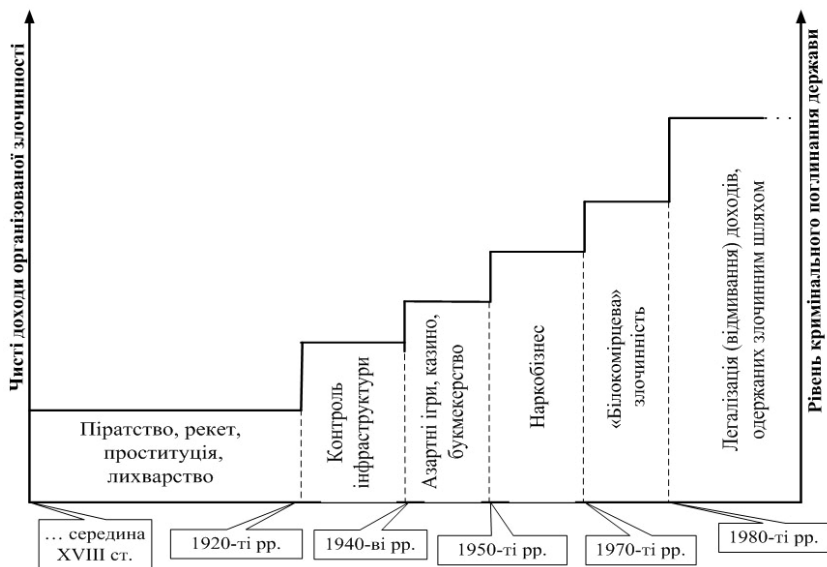

Рис. 1.6. Еволюція нелегальної економічної діяльності

За умови творення ринкової економіки у державі, де не функціонують або ж неефективно функціонують системи ринкового перерозподілу прав власності, державного регулювання і нагляду, правоохоронна і судова системи, функції гарантії і захисту права приватної власності, а також нагляд за виконанням економічних контрактів і договорів виконує організована злочинність. З часом організована злочинність посягає на усі сфери суспільно-економічних відносин, а також на приватні і державні інститути, які забезпечують механізм організації національної економіки.

Організована економічна злочинність, яка ще донедавна паразитувала на суспільстві та його ділових одиницях, займаючись рекетом і «дахуванням» у національних межах, сьогодні стала органічним учасником глобалізаційних процесів. Міжнародний наркобізнес, бізнес, пов'язаний із налагодженням міжнародних каналів незаконної міграції, торгівлі жінками і дітьми, контрабандою зброї, нелегальною зовнішньоекономічною торгівлею товарами, роботами і послугами, – потребує налагодження тісних міжнародних зв'язків [155; 193; 350; 373, с. 138–215; 400].

Масштабні розміри деструктивної (кримінальної) складової тіньової економіки і відповідної криміналізації джерел доходів утворили специфічний **ринок послуг з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом**. У свою чергу, вказаний ринок сформував специфічний вид злочинної фінансово-економічної діяльності, що пов'язана із наданням послуг у сфері професійної легалізації доходів – **різновид «білокомірцевого» злочинного бізнесу**, що полягає у відмиванні нелегальних доходів клієнтів за винагороду.

При цьому розрізняють так зване «самовідмивання», коли суб'єкт нелегальних діянь самостійно займається подальшою легалізацією здобутих доходів, та «професійне відмивання» – різновид нелегального підприємництва, що полягає у відмиванні нелегальних доходів клієнтів за винагороду [15, с. 14].

Особливістю сучасного попиту на послуги з відмивання злочинних доходів є те, що 90% обсягу відмивання нелегальних доходів контролюють так звані «білі комірці» (фінансисти-професіонали, юристи, адвокати, аудитори, бухгалтери, ріелтери, нотаріуси тощо), залишаючи нелегальним підприємцям лише 10% коштів для самостійного відмивання [403, с. 3].

Треба наголосити, що аналогічно становленню ефективного фінансового сектору ключовим чинником розвитку легальної економічної діяльності, наявність безконтрольних каналів відмивання злочинних доходів є ключовим чинником розвитку нелегальної економіки, тому що сам по собі дохід від злочину є менш важливий для нелегального підприємця, виступаючи аналогом незавершеного виробництва кінцевого продукту, ніж легалізовані доходи злочинного походження. При цьому, що менш затратні канали відмивання таких доходів (через слабку антилегалізаційну політику держави), тим активнішими є нелегальні економічні агенти.

Використання у сучасному нелегальному бізнесі вдосконаленіших методів, способів і технологій ставить перед фахівцями, що задіяні у сфері стримування поширення цього явища, завдання постійного поліпшення відповідних способів, засобів, інституційних механізмів і систем. **Моніторинг і стримування деструктивного (кримінального) компоненту тіньової економіки, блокування і подолання аномалій економічного розвитку є важливим завданням держави – основним об'єктом антилегалізаційного фінансового моніторингу.**

У 2000 році, на Форумі тисячоліття «Ми, народи: зміцнення Організації Об'єднаних Націй у двадцять першому столітті» представники понад сотні країн світу відзначили, що проблема відмивання злочинних доходів сьогодні перетворилась в одну із глобальних проблем всього людства (поряд із проблемами бідності, списання заборгованості найбідніших країн, забруднення навколишнього середовища, корупції, торгівлі наркотиками і зброєю тощо), вирішення якої потребує докладання максимальних зусиль міжнародних і національних інститутів [244].

Відмивання злочинних доходів – це процес маскування суб'єктами іллегальної економічної діяльності дійсного (незаконного) джерела походження їхніх доходів з подальшою їх легалізацією. Суть вказаного процесу полягає у фактичному проникненні «брудних» коштів у фінансову систему країни шляхом проведення великої кількості фінансових операцій маскувального характеру, що в подальшому суттєво ускладнює відтворення регуляторами і правоохоронними органами усього ланцюга проведених операцій. Що складніші способи і фінансові інструменти використовуються для розміщення злочинних доходів у фінансову систему країни (наприклад, біржовий інтернет-трейдинг ф'ючерсами, опціонами, форвардними і спот-контрактами), то складніше прослідкувати джерела походження відповідних грошей. Встановленню джерела походження коштів перешкоджає також їх проведення через фінансові установи кількох країн, офшорні фінансові центри або ж використання небанківських систем грошових переказів (електронних цифрових грошей), оскільки в окремих ланках вказаних ланцюгів проведення фінансових операцій може бути відсутня ефективна система запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом (ЗПВД).

Світові масштаби щорічної легалізації (відмивання) нелегальних доходів оцінюють від 500 млрд дол. США до 2,8 трлн дол. США. Однак зазначимо, що вказані оцінки містять значні неточності (занижуються реальні масштаби проблеми), основними причинами яких є неузгодженість класифікаторів відповідних даних; занадто мала база даних для використання прямих методів обчислення відповідного показника; використання непрямих методів обчислення. Детальніша оцінка поширення цього явища у розрізі відповідних джерел оцінювання наведена у *додатку Г* [294, с. 8–11].

Орієнтовними показниками потенційних масштабів відмивання злочинних доходів в Україні є статистичні дані національного підрозділу фінансової розвідки [Державної служби фінансового моніторингу України (далі – ДСФМ України)]. За повідомленнями суб'єктів первинного фінансового моніторингу (СПФМ), **сумарний обсяг підозрілих на предмет відмивання фінансових операцій, станом на 01.01.2012 р., починаючи з 01.06.2003 р., щораз зростаючи в підсумку склав 3 168 588 млн грн [70].**

Іншими словами, кумулятивний обсяг виявлених СПФМ підозрілих (на предмет відмивання злочинних доходів) фінансових операцій станом на початок 2012 року у 2,4 рази перевищував ВВП України 2011 року (1 302 079 млн грн), або ж у 8 разів перевищував обсяг доходів Зведеного бюджету України 2011 року (398 553,6 млн грн).

Відмивання нелегальних доходів – це не лише кримінально каране діяння, але й системна загроза як для національної, так і для міжнародної безпеки. З огляду на це, стримування цього явища є одним із ключових завдань серед тих, які відображаються у Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента № 105 від 12 лютого 2007 року [312].

Системи антилегалізаційного фінансового моніторингу сьогодні перебувають у стадії формування не лише у нашій країні, але й у цілому світі. Ще немає довершених стандартів державної антилегалізаційної політики, на які можна беззастережно рівнятися.

Це зумовлює актуальність розробки відповідної концептуальної і методичної бази антилегалізаційних досліджень і ознайомлення з нею чи окремими її елементами всіх суб'єктів, включених у національну систему запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму (ЗПВД / ФТ), діяльність якої має збільшувати ефективність виявлення і нейтралізації деструктивних соціально-економічних явищ і процесів, які є наслідком функціонування кримінальної підсистеми тіньової економіки.

Відсутність щоденного прогресу у цьому напрямі є причиною нарощення потенційно руйнівних чинників соціально-економічного розвитку та незахищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, пов'язаних,

насамперед, із феноменом легалізації (відмивання) злочинних доходів, а також є причиною низки **макро- та мікрорівневих наслідків ланцюгового характеру**: завдає значні збитки державі; спотворює механізми конкуренції; витісняє з ринку легальний бізнес і накладає на нього додаткове фіскальне навантаження; вносить диспропорції у міжнародну торгівлю й потоки капіталу; скорочує виробництво у реальному секторі економіки через неефективне використання ресурсів та стимулювання корупції і злочинності [відмиті гроші частокладають у так звані «стерильні» інвестиції, або інвестиції, які генерують незначну додану вартість (нерухомість, твори мистецтва, автотранспортні засоби тощо)]; руйнує фінансові установи через здійснення махінацій, підриває довіру клієнтів до цих установ, порушуючи їх стійкість; знищує цілісність фінансових інститутів, встановлює тотальний контроль над ними з боку організованих злочинних угруповань; уможливорює вплив злочинних угруповань на легальну економіку і політику.

Спрощення економічної дійсності до більш доступної для огляду кількості найсуттєвіших взаємозв'язків складає основу макро- і мікро-економічного моделювання. Які взаємозв'язки вважати головними – залежить від мети дослідження. При виборі засобів урядового впливу на економіку, у тому числі і на нелегальний її сегмент, потрібно враховувати взаємозв'язок впливів різних складових інституційного середовища. Наслідки такого впливу можуть точно і не прогнозуватися (розраховуватися) виходячи із властивостей складних систем. Аналізуючи складні системи, однією з яких є встановлене в державі інституційне середовище (базові політичні, соціальні і юридичні правила гри та організаційні форми, у рамках яких відбувається виробництво, поділ, обмін і споживання), на нашу думку, потрібно, насамперед, використовувати елементи індуктивного мислення і пізнання, яке ґрунтується на отриманні загальних висновків і положень на основі експертного вивчення окремих фактів, явищ і процесів.

Інституційна організація порядку господарювання є важливим об'єктом дослідження сучасного інституціоналізму. Європейська традиція розвитку економічної теорії щодо вказаного об'єкту представлена теорією господарського порядку в науковій традиції німецького ордолібералізму і французькою теорією регуляції [261].

Вальтер Ойкен, основоположник теорії господарського порядку, позиціонує державу як основний регулятор, вважав, що проблема

формування того чи іншого господарського порядку має розглядатися у координатах існуючих соціальних інститутів, які, в свою чергу, формуються залежно від історично і національно обумовлених закономірностей економічної еволюції [117, с. 72–78]. Те, що аналіз регуляцій господарських процесів не може розглядатися без урахування національного, історичного і культурного контексту, чітко окреслено і представниками теорії регуляції. У межах цієї теорії держава розглядається не тільки як арбітр, який раз і назавжди встановлює правила гри, але і як суб'єкт, який заохочує розвиток нових інституційних форм [451, с. 23].

Взаємодія інститутів і організацій є важливим аспектом функціонування господарського порядку. Ця взаємодія завжди відбувається у рамках тих чи інших організаційних форм – правил взаємодії індивідів у межах організації, а також організації з іншими суб'єктами [30, с. 18; 204, с. 20].

Усе зазначене дає змогу стверджувати про те, що держава, як найважливіший регулятор економічних відносин, повинна формувати **інституційне середовище** – сукупність інститутів та організаційних форм (правил взаємодії), причому як для суб'єктів господарювання, так і для інших організацій, у тому числі й для органів державної влади. **Інновації в елементах інституційного середовища**, розроблені з урахуванням національно обумовлених чинників, мають стати надійною базою державної антилегалізаційної політики у відповідних сферах її застосування.

З огляду на зазначене, актуальним питанням сьогодення є створення і розвиток принципово нового інтелектуального механізму та інституційної інфраструктури – системи стримування відмивання нелегальних доходів як на міжнародному, так і на національному рівні, із залученням до неї міжнародних організацій, урядів країн, правоохоронних органів та приватного сектору.

1.2. Теоретичні та прикладні аспекти функціонування антилегалізаційного фінансового моніторингу в Україні

Можна обґрунтовано стверджувати, що процес відмивання грошей має вирішальний вплив на поточну динаміку і подальші тенденції наростання викликів і загроз, породжених різними формами криміналізації національної і глобальної економік. Саме тому ефективне конструювання і функціонування системи стримування відмивання нелегальних доходів буде вирішальним у послабленні основних чинників соціально-економічних деструкцій і девіантної поведінки окремих одиниць соціуму.

Інститут антилегалізаційного фінансового моніторингу є системним утворенням у сфері стримування відмивання нелегальних доходів, яке ґрунтується на регламентації таких груп відносин [123, с. 97]:

- 1) між фінансовими установами та іншими особами, які виконують функції посередника під час здійснення фінансових операцій (СПФМ з одного боку, і клієнтами цих ділових одиниць – з другого);
- 2) суб'єктами первинного фінансового моніторингу і національним підрозділом фінансової розвідки;
- 3) суб'єктами первинного фінансового моніторингу та відповідними органами регулювання і нагляду за їхньою діяльністю;
- 4) національним підрозділом фінансової розвідки і правоохоронними, контрольними, наглядовими та іншими державними органами;
- 5) національним та іноземними підрозділами фінансової розвідки;
- 6) національними суб'єктами первинного фінансового моніторингу;
- 7) суб'єктами первинного фінансового моніторингу різних країн світу;
- 8) іншими суб'єктами господарювання – представниками визначених нефінансових видів економічної діяльності та професій, та їхніми клієнтами; відповідними органами регулювання і нагляду за їхньою діяльністю; національним підрозділом фінансової розвідки.

Ключовим аспектом, який визначає специфіку названих відносин, є конфіденційний характер розкриття інформації про фінансові

операції клієнтів, яка захищена законами про банківську, комерційну та інші види професійної таємниці [347, с. 73].

В Україні, а також у деяких сусідніх державах, зокрема в Російській Федерації, Білорусі, Грузії, Вірменії для узагальненої назви сукупності інституційних важелів, методів і відповідних механізмів, які використовують з метою стримування (запобігання, своєчасного виявлення і блокування) відмивання нелегальних доходів і пов'язаних з цим явищем сфер нелегальної підприємницької діяльності, використовують термін «фінансовий моніторинг».

В економічній літературі немає чіткого визначення поняття «фінансовий моніторинг», більш уживаними були терміни «моніторинг», «банківський нагляд», «фінансовий контроль». Сам термін «моніторинг» вчені тлумачать по-різному: одні визначають його як інформаційний засіб практичної діяльності, другі – як засіб контролю, спостереження, оцінювання чи управління [101]. На нашу думку, це, перш за все, пов'язано зі сферою, в якій це поняття використовується. У нашому випадку варто спинитися на терміні «моніторинг», оскільки в контексті дослідження цієї теми він включатиме усі згадані характеристики, а якщо оперувати такими термінами як «оцінка» чи «контроль», то визначення цих понять будуть неповними.

Зокрема, Енциклопедія банківської справи України дає нам таке визначення: «Моніторинг (від лат. *Monitor* – той, що наглядає; остерігаючий) – безперервне спостереження, нагляд за тими чи іншими об'єктами, явищами, процесами; в економіці – спостереження за економічними об'єктами, послідовне, систематичне відстежування поведінки та аналіз діяльності учасників економічних відносин. Моніторинг є також найважливішою складовою діяльності органів, служб банківського нагляду. Банківський нагляд – особливий вид відомчого контролю, система моніторингу та активних упорядкованих дій, здійснюваних державою з метою забезпечення комерційними банками та іншими фінансово-кредитними установами законодавства та обов'язкових економічних нормативів» [100].

Розглядаючи це питання в контексті банківської справи, варто звернути увагу на визначення моніторингу, яке пропонує І. Краснова. На її думку, моніторинг – це система постійного контролю за рівнем ризиків, спрямована на підтримання стабільної роботи банківської

установи [147]. Враховуючи таке визначення можна стверджувати, що поняття моніторингу та контролю пов'язані між собою. Науковець І. В. Белова у своїх працях наводить приклад визначення контролю згідно з Лімською декларацією керівних принципів контролю, ухваленою 1977 року IX Конгресом Міжнародної організації вищих контрольних органів *INTOSAI* у м. Ліма (Перу), як невід'ємної складової системи регулювання, метою якої є виявлення відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів, законності, ефективності та економії витрат матеріальних ресурсів на найбільш ранній стадії для того, щоб мати можливість вжити коригуючі заходи, в окремих випадках – притягти винних до відповідальності, отримати компенсацію за спричинені збитки або провести заходи щодо запобігання чи скорочення таких порушень у майбутньому [205].

Зважаючи на те, що законодавче і нормативне забезпечення вважається базовим при визначенні економічних термінів і понять, ми розмежуємо моніторинг і контроль в економічній діяльності, навівши визначення, яке подане Кабінетом Міністрів України у Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю. Згідно з цим нормативним документом, моніторинг варто розглядати як елемент ефективності системи внутрішнього контролю, що дозволяє забезпечити проведення постійного спостереження у процесі здійснення діяльності для якісного оцінювання її результатів і забезпечення оперативної реалізації заходів щодо результатів внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту [313].

Це твердження відображає фінансовий моніторинг як складову фінансового контролю, а тому потребує уточнення та обґрунтування з цієї позиції. У Фінансовому словнику А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк і Т. С. Смовженко подають таке визначення фінансового контролю: «Фінансовий контроль – одна з форм управління фінансами, особлива сфера контролю, зумовлена формуванням і використанням фінансових ресурсів у всіх структурних підрозділах економіки держави. Фінансовий контроль передбачає перевірку господарських і фінансових операцій щодо їх законності, економічної доцільності та досягнення позитивних кінцевих результатів. Методи фінансового контролю – прийоми і засоби здійснення фінансового контролю. До них належать фінансові перевірки, аналіз фінансово-господарської діяльності, звіти про

фінансову діяльність перед органами державної законодавчої та виконавчої влади, інвентаризації, ревізії» [110, с. 231]. Зважаючи на функціональну спрямованість фінансового контролю, згідно з наведеним визначенням, при пошуку місця фінансового моніторингу в теорії фінансового права можна говорити про абсолютно новий вид фінансового контролю.

Автори електронної енциклопедії «Вікіпедія» вважають, що фінансовий моніторинг – це поняття, схоже з поняттям фінансового контролю, що безпосередньо пов'язане з обов'язковими процедурами внутрішнього контролю при проведенні фінансових операцій. Фінансовий моніторинг – це також діяльність організацій, що здійснюють операції з грошовими коштами або іншим майном, з виявлення операцій, що підлягають обов'язковому контролю, та інших операцій із грошовими коштами або іншим майном, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму [98].

Фінансовий моніторинг банківської установи В. Р. Краліч пропонує розглядати як особливу форму внутрішнього контролю банку, як складову системи забезпечення його економічної безпеки і сукупність економіко-правових, організаційних заходів зовнішніх і внутрішніх суб'єктів забезпечення безпеки банківської діяльності, для запобігання матеріальним та репутаційним втратам як окремої установи, так і цілого сектору загалом [146].

Керол Г. Вайс зазначає схожість моніторингу з оцінюванням. За своєю суттю моніторинг – це оцінювання динаміки об'єкта. Щодо фінансового моніторингу, метою якого є запобігання і протидія відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, то таким об'єктом є динаміка фінансових операцій у банку. Проте, на нашу думку, таке оцінювання повинно проводитись постійно, систематично і комплексно, враховуючи стан механізму внутрішнього моніторингу у банку і параметри системи фінансового моніторингу в Україні, з метою контролю і спостереження за процесом запобігання і протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом. Але така система моніторингу не повинна обмежуватися лише спостереженням, тут повинні активно втручатися відповідальні особи банку з метою зупинення або скасування операцій, що класифікуються як підозрілі [309].

Такі різнопланові погляди на систему протидії відмиванню злочинних доходів, і, як наслідок, на систему фінансового моніторингу трансакцій банківських установ, спричинені недосконалістю вітчизняного законодавства у цій сфері. Базовим нормативним документом, який визначає боротьбу з відмиванням злочинних доходів, є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» (далі – базовий закон), ухвалення якого є важливим моментом на шляху формування в Україні системи фінансового моніторингу. Закон з'явився під впливом міжнародних організацій як необхідна умова до формування в Україні ринкових відносин. Кінцева редакція Закону (його редагували двічі) передбачає формування налагодженої системи контролю і спостереження за грошовими потоками, що мають сумнівне походження, створення відповідної системи органів, що повинні здійснювати такий контроль і моніторинг, та організацію міжнародного співробітництва у цій сфері [237].

Для повного відображення суті фінансового моніторингу наводимо визначення, подане у базовому законі, яке, на нашу думку, не конкретизує специфіку цього процесу, а розглядається крізь визначення первинного та державного фінансового моніторингу як видів фінансового моніторингу в Україні. Фінансовий моніторинг визначається базовим законом як сукупність заходів, які здійснюють суб'єкти фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу. Згідно з базовим законом, державний фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами державного фінансового моніторингу (СДФМ), спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму. При цьому державний фінансовий моніторинг спеціально уповноваженого органу (ДСФМ України) – це сукупність заходів із збору, опрацювання та аналізу зазначеним органом інформації про фінансові операції, що подається суб'єктами первинного і державного фінансового моніторингу (СПФМ і СДФМ) та іншими державними органами, відповідними органами іноземних держав, а також заходів із перевірки такої інформації згідно із законодавством

України. Державний фінансовий моніторинг інших СДФМ – це сукупність заходів, які здійснюються згідно з ст. 5 (ч. 3, абзац другий) базового закону органами державного регулювання і нагляду, спрямованих на виконання вимог антилегалізаційного законодавства. Відповідно, первинний фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, спрямованих на виконання вимог базового закону, що включають проведення обов'язкового та внутрішнього фінансового моніторингу. Проведення обов'язкового фінансового моніторингу – це сукупність заходів СПФМ з виявлення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу відповідно до статті 15 базового закону, ідентифікації учасників таких операцій і вивчення їхньої діяльності, ведення обліку цих операцій і відомостей про їхніх учасників, обов'язкового звітування про них до ДСФМ України, а також подання додаткової інформації про фінансові операції та їхніх учасників, що стали об'єктом фінансового моніторингу з боку ДСФМ України. Проведення внутрішнього фінансового моніторингу є сукупністю заходів СПФМ з виявлення фінансових операцій, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу відповідно до статті 16 базового закону, із застосуванням підходу, що ґрунтується на проведенні оцінювання ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму; ведення обліку таких операцій та відомостей про їхніх учасників; подання інформації до ДСФМ України про операції, що мають високий ступінь ризику, а також додаткової інформації про фінансові операції та їхніх учасників, що стали об'єктом фінансового моніторингу з боку ДСФМ України [102].

Різниця між цими двома видами моніторингу полягає, перш за все, у їхньому суб'єктному складі: державний фінансовий моніторинг здійснює уповноважений орган та інші СДФМ, а первинний моніторинг – кожен суб'єкт первинного моніторингу відповідно до специфіки його діяльності.

Доповнюючи базові законодавчі норми здійснення фінансового моніторингу в Україні, Порядок проведення внутрішнього фінансового моніторингу суб'єктами господарювання, що провадять господарську діяльність з організації та утримання казино, інших гральних закладів, і ломбардами, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України

№ 1800 від 20 листопада 2003 року (сьогодні вже не чинний), визначав фінансовий моніторинг як сукупність заходів, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [229]. Таким чином можна стверджувати, що з позиції законодавчого забезпечення процес здійснення фінансового моніторингу описаний кількома нормативними документами і розглядається на кількох рівнях з позиції діяльності суб'єктів фінансового моніторингу. Таке твердження доповнює визначення В. Кірсанова, який розглядає фінансовий моніторинг як комплекс превентивних заходів, спрямованих на недопущення використання фінансової системи для відмивання злочинних доходів [129].

Також заслуговує на увагу визначення, яке пропонує дослідник С. В. Симов'ян, оскільки воно розглядається з позиції здійснення банківського нагляду суб'єктами фінансового моніторингу. На його думку, фінансовий моніторинг – це здійснення загальнодержавного та внутрішнього банківського нагляду за фінансовими операціями з метою виявлення трансакцій, які можуть бути пов'язані з відмиванням грошей [354].

У своїх дослідженнях С. В. Діденко теж надає перевагу визначенню сутності та змісту фінансового моніторингу, яке дається через об'єкт і предмет системи запобігання легалізації незаконних доходів. На його думку, під фінансовим моніторингом в банку треба розуміти систему функціонування механізму організаційно-правових заходів суб'єктів державного і первинного рівнів, спрямованих на імунізацію банківського сектору від впливу деструктивних проявів економічних відносин в основі запобігання легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом [87]. За своїм змістом наведені визначення відображають сутність фінансового моніторингу на макrorівні, коли ми розглядаємо систему протидії тіньовій економіці в Україні загалом, з позиції сукупності заходів суб'єктів фінансового моніторингу, а тому, на нашу думку, недоцільно адаптовувати такий підхід до рівня діяльності банківської установи.

Досліджуючи цю економічну категорію, ми ознайомились з великою кількістю теоретичних та емпіричних досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, які, у свою чергу, намагалися дати конкретне

визначення фінансового моніторингу як окремому терміну в сучасній економічній науці. Проведений нами аналіз дав можливість сформулювати основні підходи до визначення фінансового моніторингу в економічній літературі, серед яких:

- фінансовий моніторинг розглядаємо як контрольну, аналітичну та наглядову функції певного суб'єкта фінансового моніторингу (В. Стельмах [100], А. Загородній, Г. Вознюк і Т. Смовженко [110], І. Краснова [147], Керол Г. Вайс [105]);
- на супранациональному рівні фінансовий моніторинг розглядаємо як ключовий елемент протидії легалізації злочинних коштів і формуванню тіньових фінансових потоків на міжнародному рівні (С. Гуржій [323], В. Коваленко [131]);
- фінансовий моніторинг на макrorівні розглядаємо як систему запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, на рівні держави і, відповідно, взаємодії урядових структур (В. Кірсанов [129], С. Діденко [87], Н. Москаленко [183]);
- діяльність фінансових установ на мікрорівні розглядаємо в аспекті протидії відмиванню «брудних» грошей (В. Краліч [146], Н. Швець і Т. Ковч [397]).

Якщо говорити про макrorівень фінансового моніторингу, то, на нашу думку, з економічної точки зору зазначені погляди фахівців не повністю висвітлюють суть фінансового моніторингу, а тому ми пропонуємо своє трактування цього терміну: *фінансовий моніторинг* – це сукупність заходів усіх суб'єктів державного і первинного рівнів фінансового моніторингу, спрямованих на постійну, систематичну і комплексну протидію легалізації (відмиванню) коштів, одержаних злочинним шляхом.

Попри численні спроби вітчизняних учених описати суть фінансового моніторингу як загального для усієї країни процесу, у контексті протидії відмиванню «брудних» грошей в державі досі не існувало єдиного підходу до визначення цього терміну для банківської установи. Найтісніше наблизилися до розкриття цього питання фахівці Вольфсберзької групи.

У документах Вольфсберзької групи не вживається термін «фінансовий моніторинг», проте таке твердження пропонується при аналізі

фінансових операцій, що здійснюються в банківській установі, на позначення відмивання грошей: «Трансакційний моніторинг (моніторинг) визначається як процес моніторингу трансакцій після їх занесення до реєстру, з метою ідентифікації нетипових трансакцій, включаючи як моніторинг окремих трансакцій, так і моніторинг трансакційних потоків» [458]. В цьому визначенні чітко конкретизуються параметри і напрями здійснення фінансового моніторингу щодо діяльності банківської установи.

На нашу думку, це поняття заслуговує максимальної уваги, адже банківські установи суттєво відрізняються від інших фінансових посередників. Також важливим фактором є те, що саме від банків до уповноваженого органу надходить найбільша кількість повідомлень про підозрілі операції, а також через їхні рахунки відбувається рух основної маси грошового обігу світу. Не достатньо відображає суть фінансового моніторингу визначення, запропоноване Н. Швець і Т. Ковч. У своїх дослідженнях вони розглядають фінансовий моніторинг як сукупність заходів щодо виявлення, збору, опрацювання та аналізу інформації про фінансові операції, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів [397]. Проте, на нашу думку, таке визначення не характеризує повністю суть поняття фінансового моніторингу, оскільки моніторинг – це, перш за все, процес, а сукупність заходів – це методи виявлення ознак і заходи протидії відмиванню грошей, які ми відносимо до механізму моніторингу.

Ураховуючи зазначене, ми вважаємо, що процес здійснення фінансового моніторингу є, за своєю суттю, дуже складним і багатогранним, а тому може повністю відображатися через механізм фінансового моніторингу в банку, який ми розуміємо як сукупність процесів, прийомів, методів, підходів, інструментів і засобів впливу, спрямованих на аналіз, оцінку, реєстрацію та контроль фінансових операцій у банківській установі з метою запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом.

Процес здійснення фінансового моніторингу може детальніше відображатись через виконання його функцій. Науковець Л. М. Чуніхіна у своїх дослідженнях визначила й охарактеризувала функції первинного фінансового моніторингу, які доповнюють усі раніше розглянуті визначення:

- організаційно-управлінська (або упорядкувальна), що на підставі законодавства передбачає визначення системи і порядку фінансового моніторингу, його структури, виконавців, їхніх завдань, обов’язків, форм і засобів фінансового спостереження;
- контрольна, що реалізується через ідентифікацію і вивчення особи клієнта, який здійснює фінансову операцію, перевірку його видів діяльності, зіставлення з ними предметів операцій, стосовно яких здійснюється фінансовий моніторинг;
- аналітична, яка включає аналіз змісту фінансової операції та імовірність виникнення ризику відмивання грошей;
- інформаційна, яка полягає в інформаційному обміні між суб’єктами державного і первинного фінансового моніторингу стосовно підозрілих операцій;
- запобіжна, яка полягає в попереджанні суб’єктами державного і первинного фінансового моніторингу відмиванню грошей [412, с. 10–11].

Іноземні фахівці *Hypo Investment Bank AG* вважають, що під поняттям «відмивання грошей» мається на увазі діяльність кримінального злочинця. Прибутки від тих або інших правопорушень у результаті спрямовуються у певні економічні відносини, щоб надати отриманій вигоді законної форми. Мотив такого бажання – передусім страх перед можливістю втручання держави за допомогою накладення арешту на майно, його конфіскації, обкладення податком або штрафних санкцій, вилучення або применшення нелегально виручених коштів [210]. З таким твердженням ми, безумовно, погоджуємось, проте вважаємо, що воно неповне. Мотивом такого бажання є, звісно, економічна вигода, яку отримує особа, котру можна називати кримінальним злочинцем лише у тому разі, коли питання стосується торгівлі наркотиками, тероризму чи здійснення іншого кримінального діяння. В інших же випадках такого суб’єкта, на нашу думку, варто називати фінансовим злочинцем, оскільки фінансові кошти така людина в майбутньому буде використовувати для забезпечення власних потреб.

Принагідно зазначимо, що сучасна міжнародна фінансова система має всі ознаки інформаційної, оскільки основними її функціональними характеристиками є збір, опрацювання, зберігання і використання інформації про клієнтів банків, страхових компаній, пенсійних та

інвестиційних фондів, інших фінансових установ. Йдеться про збір великої кількості різноманітних даних: про фінансову спроможність фізичних осіб, їх майновий та соціальний стан, умови життя; фінансово-господарський стан юридичних осіб, їхні кредитні історії, інвестиційні проекти, керівників, акціонерів, менеджерів, контракти і т. п.

Для організації збору, опрацювання, зберігання і передачі інформаційних активів банки і небанківські фінансові установи використовують власні структурні підрозділи. Інформаційна інфраструктура сучасного фінансового сектору охоплює кредитні бюро, рейтингові агентства, спеціалізовані інформаційні компанії, спільні міжбанківські інформаційні пули (бази даних) про клієнтів тощо. Всі банки і переважна більшість небанківських фінансових установ мають у своїй структурі власні служби безпеки, офіційною функцією яких насамперед є захист власної інформації, однак неофіційно вказані служби займаються пошуком додаткової інформації (негласна діяльність з використанням спеціальних технічних і агентурних методів) про клієнтів і конкурентів. Абсорбована банками і фінансовими установами інформація набуває конфіденційного характеру, суттєво ускладнюючи легальні шляхи доступу до неї (підстава доступу – рішення суду).

Потужними інформаційними центрами є центральні (національні) банки країн, які здійснюють функції банківського нагляду (а в окремих країнах – функції мегарегулятора ринків фінансових послуг), і фактично володіють необмеженим доступом до інформаційних активів насамперед комерційних банків. Крім того, центральні банки водночас самостійно збирають інформацію – моніторять підприємства реального сектору економіки, обґрунтовуючи цю діяльність потребою удосконалення власної грошово-кредитної політики.

Найбільш значні потоки фінансової інформації проходять через глобальні платіжні системи (інформаційно-телекомунікаційні), найвідомішою серед яких є *SWIFT* (*Society of Worldwide Interbank Financial Telecommunications*), що уможливлює здійснення міжнародних грошових розрахунків і платежів з використанням комп'ютерів і міжбанківських телекомунікаційних мереж. Система *SWIFT* заснована 1973 року представниками 240 банків із 15 країн як акціонерне товариство, власниками якого є банки-члени різних країн. *SWIFT* почала функціонувати з 1977 року. Станом на червень 2013 року більш ніж

10 000 фінансових установ і корпорацій з 212 країн світу обмінюються понад 20 мільйонами стандартизованих повідомлень на суму, що перевищує 6 трильйонів доларів США (49% – стосується платежів; 44% – цінних паперів; 6% – казначейських зобов'язань; 1% – торговельних операцій) через систему *SWIFT* щодобово. Основною характеристикою системи є те, що переважна більшість усіх розрахунків в її межах відбувається у доларах США. Акціонерне товариство *SWIFT* зареєстроване в Бельгії та дотримується бельгійських законів, його штаб-квартира і постійно діючі органи знаходяться в м. Ла-Ульп поблизу Брюсселя. Вищим управлінським органом є загальні збори банків-членів та їхніх представників – Генеральна асамблея. Усі рішення приймаються більшістю голосів учасників за принципом «одна акція – один голос». Вирішальну роль у раді директорів акціонерного товариства *SWIFT* відіграють представники банків країн Західної Європи і США, оскільки кількість акцій (голосів) розподіляється пропорційно обсягу трафіку переданих міжбанківських повідомлень. Таким чином, найбільше голосів у раді мають США, Німеччина, Швейцарія, Франція і Великобританія [411].

З огляду на вже вказану актуальність ролі і значення інформаційних технологій у сфері фінансових телекомунікацій, потрібно, на наш погляд, використати інформаційний підхід для конкретизації поняття «фінансовий моніторинг». У свою чергу, для використання цього підходу потрібно стисло оглянути категорії «постіндустріальне суспільство», «інформаційна економіка», «економіка дезінформації», «інформація».

Професор Гарвардського університету Деніел Белл, виступаючи 1959 року на міжнародному соціологічному семінарі в Зальцбурзі (Австрія) вперше вжив поняття «постіндустріальне суспільство» [385] у розумінні, яке широко використовується у наш час і позначає суспільство, в якому індустріальний сектор втрачає провідну роль внаслідок зростаючої технологізації. Потенціал вказаного суспільства визначатиметься масштабами інформації і знань, якими воно володітиме, а також сукупністю взаємодій між людьми, оскільки основним виробничим ресурсом у ньому буде інформація, а не енергія чи сировина; основним типом виробничої діяльності буде опрацювання інформації, а не виробництво чи добування; основний характер базових технологій буде наукоємним, а не капітало- чи працемісткий.

Найактуальнішою тенденцією нашого часу є те, що постіндустріальне (інформаційне) суспільство стає економічною реальністю. Інновації в галузі зв'язку і обчислювальної техніки прискорюють темпи будь-яких змін завдяки зведенню до нуля часу передачі інформації. Для прикладу, актуальним феноменом сучасних фінансових ринків є поява високочастотного алгоритмічного трейдингу. Цей тип трейдингу оперує мілісекундними швидкостями: для того, щоб кліпнути людині потрібно 350 мілісекунд, а високочастотному трейдеру, щоб здійснити одну транзакцію – лише 50 таких мілісекунд. Тобто поки людина один раз кліпне повіками свого ока, високочастотний трейдер здійснить 7 фінансових транзакцій [52].

Нові інформаційні технології породжують нові види економічної діяльності, продукти і послуги. Коли йдеться про інформаційне суспільство, потрібно брати до уваги економіку, основний ресурс якої стає невичерпним, однак доступ до нього залишається обмеженим. Разом з тим, потрібно пам'ятати і про зворотний бік такого типу економіки, який можна назвати економікою дезінформації – різновидом сучасної тінізації (криміналізації) процесів господарювання, який породжує новітній тип нелегального підприємництва, що використовує дезінформацію для маскування і приховування нелегального змісту своєї діяльності.

Обмежений доступ до інформації, інформаційна асиметрія і висока вартість інформаційного продукту чи послуги (затратність інформації) є причиною суттєвого зростання транзакційних витрат в економіці, які складаються з витрат оцінювання об'єкта обміну і з витрат моніторингу та забезпечення дотримання встановлених правил гри. У свою чергу, за теоремою Р. Коуза [388], наявність значних транзакційних витрат є причиною виникнення інститутів, завданням яких є максимальне подолання асиметрії у поінформованості, внаслідок чого відбувається удосконалення моделей прийняття управлінських рішень (*рис. 1.7*).

В Україні базовим інститутом стримування економіки дезінформації є інститут фінансового моніторингу. Саме в його межах абсорбується максимальний обсяг наявної інформації про сумнівні фінансово-господарські операції на мікро- і макрорівнях.

Рис. 1.7. Сутність інформаційної економіки та фінансів

З позицій інформаційного підходу до визначення поняття «фінансовий моніторинг» відповіднішою є функціонально-кібернетична концепція інформації (рис. 1.8). «Центральним пристроєм» національної системи запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, який відповідає за процес переробки (перетворення і фільтрації) інформації є національний підрозділ фінансової розвідки (ПФР).

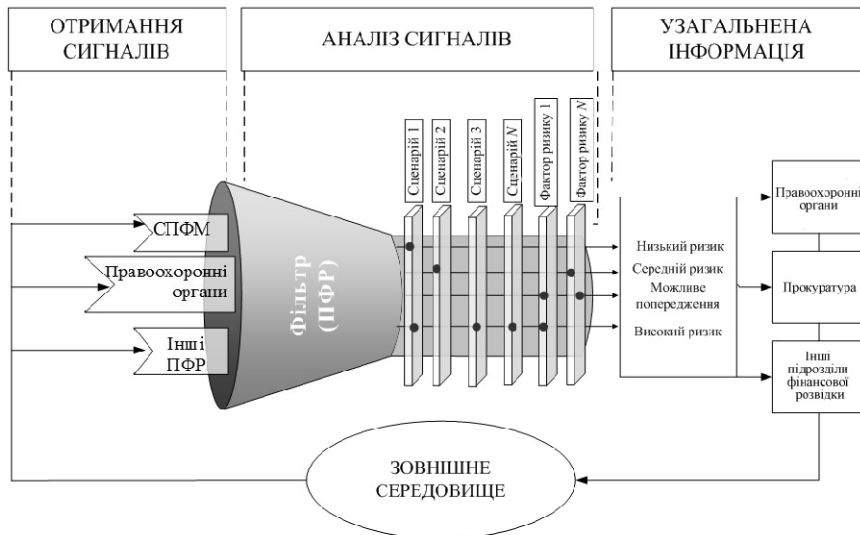

Рис. 1.8. Макрорівнева інституційна модель антилегалізаційного фінансового моніторингу

«Сенсорними рецепторами» (основними джерелами первинної інформації) є суб'єкти первинного фінансового моніторингу, правоохоронні органи держави і підрозділи фінансових розвідок іноземних держав. Елементами національної системи запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, які сприймають перероблену і надану національним підрозділом фінансової розвідки інформацію у формі узагальнених матеріалів як стимул для виконання певної дії, є сукупність правоохоронних органів, державних регуляторів (органів нагляду за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом) і підрозділів фінансових розвідок інших держав.

Мікрорівнева функціонально-кібернетична модель антилегалізаційного фінансового моніторингу є фрактальною до макрорівневої з урахуванням того, що функцію «центрального пристрою» у ній відіграють суб'єкти первинного фінансового моніторингу (банківські та небанківські фінансові установи, а також спеціально визначені категорії нефінансових видів економічної діяльності, підприємств і професій), а функцію «сенсорних рецепторів» виконують їхні клієнти (рис. 1.9):

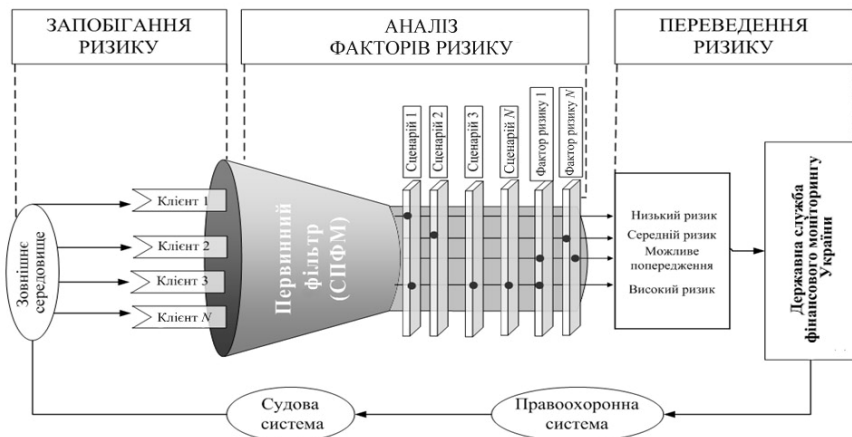

Рис. 1.9. Мікрорівнева інституційна модель антилегалізаційного фінансового моніторингу

Таким чином, з економічних позицій, метою антилегалізаційного фінансового моніторингу в постіндустріальному (інформаційному) суспільстві, є подолання ситуації асиметричної інформації, яка

уможлиблює використання СПФМ (насамперед банків) з метою проведення через них операцій з відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом.

Тому обслуговування банківською системою грошового обігу визначає роль банків не лише як різновиду підприємницьких структур, що працюють заради отримання прибутку, але й зумовлює наявність у банків суспільно необхідної функції – забезпечення достовірності як мікро-, так і макрорівневої фінансової інформації (аналогічні обов'язки покладаються і на інші категорії СПФМ). Ця функція певним чином вступає у конфлікт з інститутом банківської таємниці (таємниць страхової діяльності, вчинювання нотаріальних дій, адвокатської практики, комерційної таємниці), що відображає складність узгодження індивідуальних та суспільних інтересів. Однак ефективність і законність функціонування різних ланок економіки не можливі за умов високого рівня невизначеності та дезінформації. Тому й впроваджують політику заміни готівкових розрахунків безготівковими як прозорішими, обмеження можливостей маскуванню істинної суті господарських операцій та фальсифікації фінансових документів. Основою цієї політики є інститут антилегалізаційного фінансового моніторингу, який спирається на банки як на суттєве джерело інформації. Окрім того, СПФМ можуть відмовлятися від проведення сумнівних операцій, виконуючи своєрідну функцію фільтра господарської діяльності щодо її легальності.

Ефективність системи протидії відмиванню «брудних» грошей визначається діяльністю фактично усіх фінансових установ і передбачає тісну взаємодію різних міністерств і відомств. Кожна з цих установ відіграє свою роль у системі, і ця роль чітко визначена базовим законом. Саме цей комплекс чинників та взаємозв'язків утворює систему фінансового моніторингу.

Тому, згідно із зазначеними твердженнями, ми пропонуємо розглядати систему фінансового моніторингу як комплекс взаємопов'язаної діяльності усіх суб'єктів первинного і державного моніторингу, яка спрямована на недопущення використання фінансової системи держави з метою відмивання коштів, які були одержані злочинним шляхом.

Згідно з базовим законом, система фінансового моніторингу в Україні є дворівневою і складається з *державного фінансового моніторингу* і *первинного фінансового моніторингу*. Ці рівні виступають

нормативною основою, базою, на якій працює система (від давньогрец. Σύστημα – сполучення). З позиції практичної дії цього механізму [у літературі механізм (з грец. *Mechanes* – знаряддя, пристрій) – це сукупність процесів, прийомів, методів, підходів здійснення певних дій задля досягнення мети], у процесі дослідження усієї системи доцільно було б розглядати не рівні фінансового моніторингу, а підсистеми фінансового моніторингу (державну і первинну), кожна з яких має свою специфіку і механізм, а тому заслуговує на окремий розгляд і вивчення.

Відповідно до поділу системи на дві складові, виділяють два рівні її суб'єктів: *суб'єкти первинного фінансового моніторингу* і *суб'єкти державного фінансового моніторингу*.

Згідно з новою редакцією базового закону від 18.05.2010 р., до суб'єктів первинного фінансового моніторингу належать банки, страховики (перестраховики), кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи; платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи; товарні, фондові та інші біржі; професійні учасники ринку цінних паперів; компанії з управління активами; оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів; філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України.

Також до переліку спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу належать: суб'єкти підприємницької діяльності (СПД), які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна; суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами, дорогоцінним камінням та виробами з них, якщо сума фінансової операції дорівнює чи перевищує порогову суму; суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино; нотаріуси, адвокати, аудиторі, аудиторські фірми, фізичні особи-підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку; суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги; фізичні особи-підприємці та юридичні особи, які проводять фінансові операції з товарами за готівку, за умови, що сума такої фінансової операції дорівнює чи перевищує порогову суму; інші

юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги [247].

Систему здійснення фінансового моніторингу в банківському секторі України відображено на *рис. 1.10*.

Рис. 1.10. Система здійснення фінансового моніторингу у банківському секторі України

Джерело. [305].

Рис. 1.10 відображає процес обміну інформацією між основними суб'єктами фінансового моніторингу і їхню взаємодію між собою з цього приводу. Внутрішньобанківська система фінансового моніторингу має свої окремі суб'єкти, об'єкти, засоби, методологію і специфіку, а тому привертає увагу науковців.

Варто зазначити, що банки можуть використовувати дві схеми подання підозрілої інформації до уповноваженого органу:

- централізовану, яка передбачає в банку єдиного відповідального працівника, на якого покладається обов'язок здійснювати фінансовий моніторинг усіх філій та відділень банківської установи, і передавати всю підозрілу інформацію до ДСФМ України (серед банків Львівської області прикладом застосування централізованої системи є ПАТ АКБ «Львів») (*рис. 1.11*);
- децентралізовану, коли філії банку зареєстровані як окремі суб'єкти фінансового моніторингу, мають свого відповідального працівника і користуються правом відправляти повідомлення про підозрілі операції в ДСФМ України. Перевагою такої системи є те, що відповідальний працівник окремої філії краще знає особливості свого регіону, його економічну політику і всі особливості діяльності клієнтів, що зареєстровані у цій філії

(серед банків Львівської області прикладом застосування децентралізованої системи є ПАТ «КРЕДОБАНК») (рис. 1.12).

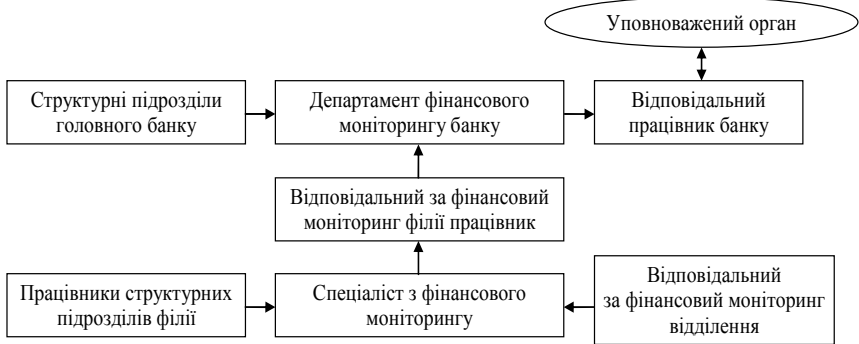

Рис. 1.11. Схема централізованої подачі інформації про підозрілі операції в банківській установі

Примітка. Узагальнено автором на основі аналізу практичного досвіду банківських установ.

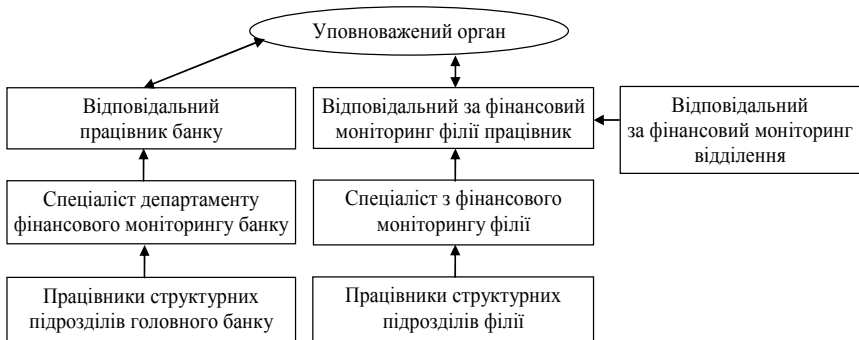

Рис. 1.12. Схема децентралізованої подачі інформації про підозрілі операції в банківській установі

Примітка. Узагальнено автором на основі аналізу практичного досвіду банківських установ.

Найвагомішим елементом внутрішньобанківської системи фінансового моніторингу є процес відбору фінансових операцій за показниками, які вітчизняне законодавство класифікує як ознаки, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, та ознаки, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу. Відмінність двох

типів моніторингу полягає у способі відбору операцій за наведеними у законі ознаками, а саме у застосуванні підходу, що ґрунтується на оцінюванні ризиків.

Для того, щоб ідентифікувати операцію щодо відмивання «брудних» грошей як підозрілу, у більшості випадків не потрібно досліджувати деталей операції. Інформація про фінансові операції, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, подається у формі формалізованих повідомлень. За день система дозволяє збирати й опрацьовувати до 5 000 повідомлень, що надходять від усіх суб'єктів первинного фінансового моніторингу [32]. Варто зазначити, що надання банками в установленому порядку інформації уповноваженому органу, згідно із статтею 12 п. 14 базового закону, не є порушенням банківської чи комерційної таємниці. Схему здійснення фінансового моніторингу банківськими установами України можна переглянути на *рис. 1.13*.

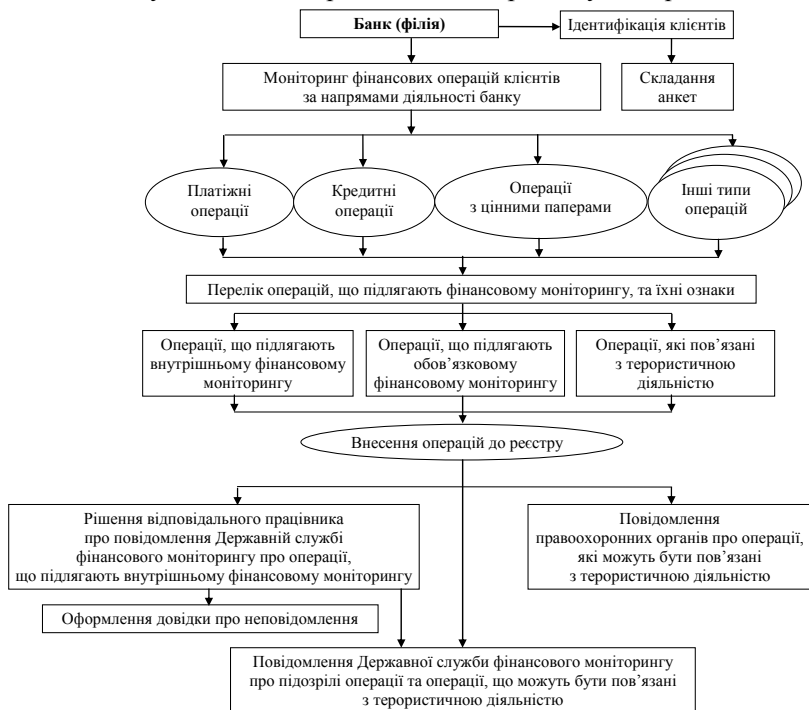

Рис. 1.13. Внутрішньобанківська система фінансового моніторингу

Примітка. Сформовано на основі даних Національного банку України.

На основі чинного законодавства, а також міжнародних декларацій і угод, банки зобов'язані інформувати уповноважений орган про операції, сума яких перевищує граничну величину. Така сума становить, здебільшого, у європейському регіоні 15 000 євро. Окрім цього, банки, у разі наявності такої фінансової операції, повинні відправляти уповноваженому органу повідомлення про підозрілі операції («Suspicious Transaction Reports»), звісно за умови, що ця підозра є обгрунтованою, і фінансова операція може бути пов'язана з відмиванням грошей.

Якщо говорити про внутрішній фінансовий моніторинг, то кожен банк сам встановлює для себе граничну суму операції, а також критерії відбору операцій, які, на його думку, можуть бути пов'язані з відмиванням грошей, опираючись на положення базового закону.

У світовій практиці виділяють три основні схеми фінансового контролю:

- 1) у межах Європейського Союзу реалізується схема, згідно якої забороняються великі за обсягом угоди з використанням готівки без участі професійного посередника;
- 2) система контролю США та Австралії, згідно якої повинно надсилатися обов'язкове повідомлення уповноваженого органу про всі угоди, сума яких перевищує певний обсяг. Основною перевагою такої системи є простота критерію відбору операцій, що спрощує всі процедури;
- 3) система передбачає інформування про підозрілі угоди. Її основним недоліком є той факт, що органу контролю слід цілковито покладатися на досвід суб'єкта моніторингу і його добросовісність, оскільки важко на практиці чітко сформулювати якісні критерії відбору [382, с. 17].

Системі фінансового моніторингу України притаманна модель змішаного типу, оскільки в нашій країні вона має ознаки всіх вже перерахованих, але найбільш вона схожа до третьої моделі.

Рис. 1.14 дає змогу оцінити структуру суб'єктів первинного фінансового моніторингу (СПФМ), які стали на облік у ДСФМ України станом на 1 січня 2013 року [334].

Рис. 1.14. Питома вага СПФМ, які стали на облік у Державній службі фінсового моніторингу України (у розрізі видів СПФМ)

Таблиця 1.1, яка складена за останніми звітними даними ДСФМ України, відображає абсолютні значення структурних характеристик суб'єктів первинного фінансового моніторингу у розрізі їхніх видів.

Таблиця 1.1

Питома вага СПФМ, які стали на облік у Державній службі фінансового моніторингу України станом на 01.01.2013

Тип суб'єкта первинного фінансового моніторингу	Кількість	Питома вага (%)
Банківські установи	175	1,50
Учасники ринку фінансових послуг	2 503	21,39
Професійні учасники ринку цінних паперів	1 766	15,09
Товарні біржі	261	2,23
Оператори поштового зв'язку	4	0,03
Спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу	6 992	59,76

Примітка. Дані подано без урахування відокремлених підрозділів фінансових установ.

Наслідком поверхневого аналізу наведених даних може стати хибний і передчасний висновок про зовсім незначну роль банків у сфері

запобігання проведенню не добросовісними клієнтами СПФМ фінансових операцій, пов'язаних із фактами легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Однак це не так, і це твердження обґрунтовується за допомогою даних, наведених у побудованій нами гістограмі (рис. 1.15) [334].

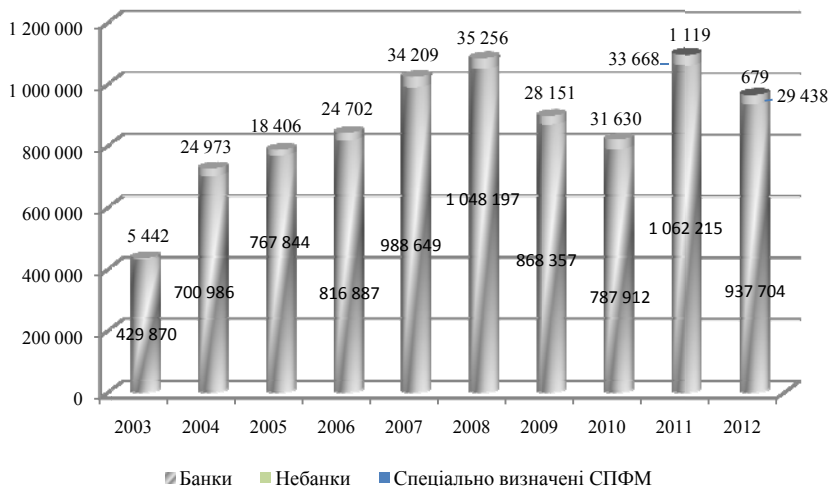

Рис. 1.15. Динаміка інформування Державної служби фінансового моніторингу України у розрізі видів суб'єктів первинного фінансового моніторингу

Огляд наведених даних свідчить про те, що саме банки є основною категорією СПФМ, яка виявляє 97% усіх підозрілих фінансових трансакцій, що проходять через фінансову систему України і містять ознаки, які свідчать про можливе проведення цих операцій з метою відмивання злочинних доходів. Тому дієва система запобігання використанню банківської системи України у проведенні через неї підозрілих фінансових операцій є першочерговим завданням у контексті удосконалення заходів державного і первинного фінансового моніторингу. Починати потрібно з ідентифікаційних процедур відносно осіб, які є клієнтами банків, оскільки належна ідентифікація клієнта є фундаментом оцінювання ризику проведення ним нетипових, підозрілих, нехарактерних, сумнівних фінансових операцій [51].

Забігаючи наперед, треба звернути увагу на найважливішу та найактуальнішу проблему антилегалізаційного фінансового моніторингу наших днів – **необхідність розроблення мікро-, мезо- та макrorівневої ризик-орієнтованої системи формалізації сигналів**, яка свідчитиме про достатні підстави вважати, що певні фінансові операції можуть бути пов’язані із фактами легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Вважаємо за доцільне запропонувати термін **«ризик-орієнтоване сигналізування»** у сфері антилегалізаційного фінансового моніторингу (рис. 1.16).

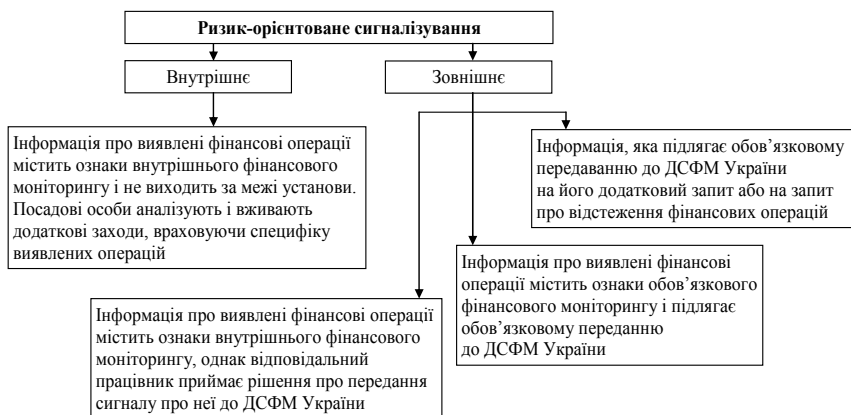

Рис. 1.16. Компоненти ризик-орієнтованого сигналізування у сфері антилегалізаційного фінансового моніторингу

Можна констатувати наявність досить сильної антиномії: «інформування є необхідним для збереження національної безпеки» і «інформування – це донос, він аморальний». На наш погляд, зняти напругу, породжену описаною антиномією, можна завдяки фундаментально окресленій синтетичній ідеологічній базі, завдяки аргументам, які б влаштовували усіх учасників ринку фінансових послуг (коли йдеться про антилегалізаційний фінансовий моніторинг). У наш час такою фундаментальною базою для вироблення синтетичних аргументів має стати запровадження ризик-орієнтованої ідеології з відповідною ризик-орієнтованою формалізацією усіх ознак, критеріїв і характеристик нетиповості (протиправності) фінансових трансакцій з метою максимізації

ефекту від ризик-орієнтованого сигналізування у сфері антилегалізаційного моніторингу фінансових операцій.

Вказане завдання слід віднести до першочергових інституційних викликів Міністерству фінансів України, яке відповідно до Указу Президента України «Про Положення про Міністерство фінансів України» № 446 від 08.04.2011 р. є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування і забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму [298].

Не менш важливою є роль Державної служби фінансового моніторингу України, яка, відповідно до Указу Президента України «Про Положення про Державну службу фінансового моніторингу України» № 466 від 13.04.2011 р. входить до системи органів виконавчої влади і утворена для реалізації державної політики у сфері запобігання і протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму [297].

Важливу роль у процесі відпрацювання ідеології ризик-орієнтованого антилегалізаційного сигналізування відводиться Національному банку України з огляду на те, що первинний рівень національної системи антилегалізаційного фінансового моніторингу є банкоцентрованим, свідченням чого є вже наведені дані.

У свою чергу, державний антилегалізаційний фінансовий моніторинг є синтетичною сукупністю заходів у відповідній сфері, які, окрім вже перелічених суб'єктів, **реалізуються** також іншими органами державного регулювання і нагляду: Міністерством юстиції України; Міністерством інфраструктури України; Міністерством економічного розвитку і торгівлі України; Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку; Державною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [237].

Не конкретизуючи функції кожного суб'єкта державного фінансового моніторингу зазначимо, що національному підрозділу фінансової розвідки (ПФР) – Державній службі фінансового моніторингу України належить центральне місце як в інституті антилегалізаційного фінансового моніторингу, так і в національній антилегалізаційній системі. Організуюючи роботу національного ПФР держави, зазвичай вибирають

один із чотирьох основних його типів: **адміністративний, правоохоронний, судово-прокурорський** чи **змішаний (гібридний)**.

Перші національні підрозділи фінансової розвідки були створені на початку 1990-х років. Новостворені підрозділи фінансової розвідки почали взаємодіяти між собою, проміжним результатом чого стало створення 1995 року неофіційної міжнародної групи (асоціації) підрозділів фінансової розвідки «Егмонт» (названої так за місцем першої зустрічі у готелі «Егмонт-Аренберг Палас» в Брюсселі) [484]. Метою групи «Егмонт» стало створення для національних підрозділів фінансової розвідки єдиного форуму для посилення підтримки національних систем запобігання та протидії відмиванню доходів і координації ініціатив різних країн у цій сфері. Така підтримка охоплює питання щодо розширення і систематизації обміну фінансово-розвідувальною інформацією, підвищення компетентності та розвиток професійної майстерності персоналу національних підрозділів фінансової розвідки, сприяння в удосконаленні комунікацій між підрозділами фінансових розвідок із застосуванням новітніх технологій, а також сприяння у створенні національних підрозділів фінансових розвідок у усьому світі [476].

Зазначимо, що у червні 2003 р. *FATF* на черговому пленарному засіданні ухвалила переглянуту редакцію своїх Рекомендацій (так звана Берлінська редакція Рекомендацій *FATF*) і, згідно з 26-ою Рекомендацією *FATF*, національним юрисдикціям рекомендовано створити підрозділи фінансової розвідки, які є національними центрами для запиту, отримання, аналізу і передачі повідомлень про підозрілі фінансові операції та іншої інформації щодо потенційного відмивання нелегальних доходів. Підрозділ фінансової розвідки повинен мати доступ (безпосередній чи опосередкований) на регулярній основі до фінансової, адміністративної та правоохоронної інформації, яка йому необхідна для належного виконання своїх функцій, включаючи аналіз повідомлень про підозрілі фінансові операції. У поясненні до 26-ої Рекомендації *FATF* зазначено, що в разі створення підрозділу фінансової розвідки країна повинна розглянути питання про подання заяви на вступ до Егмонтської групи. Країни повинні враховувати Протокол про цілі Егмонтської групи та її Принципи обміну інформацією між підрозділами фінансової розвідки для випадків відмивання грошей. Ці документи визначають важливі принципи стосовно ролі і функцій

підрозділів фінансової розвідки, механізмів обміну інформацією між ними [357]. У лютому 2012 р. була ухвалена нова редакція Рекомендацій *FATF*, у якій загалом відтворено попередні ідеї щодо організації підрозділів фінансової розвідки.

Національні підрозділи фінансової розвідки – члени групи «Еґмонт» зобов'язуються діяти відповідно до її Принципів «Про обмін інформацією щодо прецедентів відмивання коштів між підрозділами фінансової розвідки». Ці Принципи передбачають умови міжнародного обміну інформацією, обмеження на використання цієї інформації і вимоги до конфіденційності [463].

Незалежно від типу (моделі), національний підрозділ фінансової розвідки має виконувати три основні функції:

- отримувати інформацію з питань запобігання та протидії відмиванню доходів;
- аналізувати отриману інформацію;
- поширювати проаналізовану інформацію серед національних і міжнародних компетентних органів з метою запобігання та протидії відмиванню доходів.

У доповнення до основних функцій на національний підрозділ фінансової розвідки, незалежно від його організаційно-правової форми (моделі), може покладатися виконання низки додаткових функцій:

- нагляд і регулювання;
- розслідування;
- правоохоронні заходи і заморожування активів;
- навчання;
- дослідження.

Суб'єкти первинного фінансового моніторингу, відповідно до 40 Рекомендацій *FATF*, зобов'язані інформувати національний підрозділ фінансової розвідки про будь-яку підозрілу на предмет відмивання нелегальних доходів діяльність своїх клієнтів, а також надавати на запит іншу інформацію, пов'язану з фінансовими операціями, яка стала об'єктом фінансового моніторингу.

Попри те, що на підрозділи фінансової розвідки, які входять до складу групи «Еґмонт», покладаються однакові функції, що полягають в отриманні, аналізі та подальшій передачі фінансової інформації компетентним органам з метою стримування процесу відмивання неле-

гальних доходів, дані підрозділи у багатьох випадках різняться між собою. На сьогодні у національних юрисдикціях, які стоять перед проблемою створення чи реформування відповідних підрозділів, є вибір з низки різноманітних варіантів їх створення і організації.

На характер взаємодії підрозділу фінансової розвідки з банками та іншими СПФМ суттєво впливає його тип. Різниця у підходах до організації національних ПФР зумовлена насамперед тим, що на початку 1990-х років, коли організовувались перші такі служби, єдиного стандарту їхньої організації не існувало. З часом визначились дві переважаючі тенденції в організації національних підрозділів фінансової розвідки [454]:

- 1) підрозділ фінансової розвідки як додатковий механізм правоохоронної діяльності у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів;
- 2) підрозділ фінансової розвідки як «буфер» між фінансовими установами і правоохоронними органами.

Визначальним чинником ефективності роботи підрозділу фінансової розвідки є інформація, що надходить від суб'єктів первинного фінансового моніторингу, в діяльності яких у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів можна виділити такі ключові аспекти:

- застосування єдиних стандартів належної перевірки клієнтів, включаючи їх ідентифікацію і встановлення реальних бенефіціарів (кінцевих отримувачів вигоди) за кожною проведеною фінансовою операцією;
- фіксування ідентифікаційних даних та інших відомостей про операції клієнтів, зберігання ідентифікаційних даних клієнтів та документів, пов'язаних із здійсненням фінансових операцій такими клієнтами, для використання цих даних правоохоронними органами;
- приділення особливої уваги всім складним, значним операціям клієнтів, а також незвичним схемам їхнього здійснення у випадку, якщо такі операції не мають очевидної економічної або вимовної законної мети;
- надання повідомлень про підозрілі операції до національного підрозділу фінансової розвідки.

Відповідно до міжнародних стандартів, найсуворіші вимоги висуваються до наглядового та регуляторного режиму щодо таких базових

СПФМ як банки, професійні учасники ринку цінних паперів і страхові компанії, на які поширюється дія Базових принципів щодо запобігання та протидії відмиванню доходів, встановлених документами Базельського комітету банківського нагляду, Міжнародної асоціації страхового нагляду та Міжнародної організації комісій з цінних паперів [415; 422; 446].

Враховуючи глобальний, транскордонний характер проведення фінансових операцій, що пов'язані з відмиванням нелегальних доходів, який завгодно банк чи інша фінансова установа у будь-якій країні може стати або ланкою у відповідному ланцюгу здійснення нелегальних фінансово-господарських операцій, або ж суб'єктом стримування цієї нелегальної діяльності. Для запобігання використанню фінансової системи у злочинних цілях важливе значення має не тільки надання фінансовими установами інформації уповноваженим державним органам, але і взаємодія з іншими фінансовими установами (у тому числі й зарубіжними) в контексті вжиття відповідних запобіжних заходів.

Правоохоронним та іншим державним органам для проведення ефективних фінансових розслідувань треба мати доступ до відповідної інформації (з ознаками банківської, комерційної і професійної таємниці), розкриття якої в загальному порядку ускладнене правовими нормами і потребує значних затрат часу й людських ресурсів.

Відповідно до пункту 4 статті 12 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», подання інформації суб'єктом первинного фінансового моніторингу Державній службі фінансового моніторингу України в установленому порядку не є порушенням професійної таємниці, таємниці страхування, банківської або комерційної таємниці.

Порядок розкриття банківської таємниці регламентується статтею 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [233]. Відповідно до пункту 5 статті 62, інформація щодо юридичних та фізичних осіб, яка містить банківську таємницю, розкривається банками центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, на його запит щодо фінансових операцій, пов'язаних з тими, що стали об'єктом фінансового моніторингу (аналізу) згідно із законодавством щодо

запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а також учасників таких операцій.

Деталізований порядок розкриття банківської таємниці ДСФМ України міститься у пп. 3.8 п. 3 та п. 6 постанови Правління Національного банку України «Про затвердження правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці» № 267 від 14.07.2006 р. [437].

Основним результатом аналізу слабких сторін системи запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, на момент ухвалення рішення про необхідність її міжнародного розвитку стало усвідомлення того, що правоохоронні органи мають обмежений доступ до інформації про підозрілі на предмет відмивання нелегальних доходів фінансові операції. Тому важливо було залучити учасників фінансової системи до діяльності із запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, з одночасним дотриманням умов, необхідних для збереження довіри клієнтів до фінансових установ, і для продовження ефективного функціонування цих установ [442].

Країни – учасниці відповідних міжнародних інститутів дійшли висновку, що впровадження відповідних систем, які зобов'язують фінансові установи розкривати інформацію про підозрілі фінансові операції, потребує створення центральних органів у межах кожної національної юрисдикції, які б отримували, аналізували, опрацьовували інформацію та забезпечували її подальше передавання компетентним органам в узагальненій формі. Враховуючи глобальний характер проблематики запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, створення національних підрозділів фінансової розвідки було зумовлене також потребою забезпечення адекватного механізму міжнародного обміну інформацією про підозрілі фінансові операції.

На критерії вибору стратегії і конкретних механізмів функціонування міжнародної системи запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, суттєво вплинули [56]:

- традиційні заходи кримінально-правового характеру, передбачені Віденською конвенцією ООН «Про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин» від

20.12.1988 р., що не могли забезпечити потрібного ефекту, зокрема через невирішену проблему обмеженого доступу правоохоронних органів до інформації, яка містила банківську, комерційну та інші види професійної таємниці [302];

- обов’язкова умова щодо активної участі фінансових установ у заходах із запобігання використанню фінансової системи у злочинних цілях. Ця обов’язкова умова ефективного запобігання відмиванню нелегальних доходів відображена у Декларації Базельського комітету банківського нагляду «Про запобігання злочинному використанню банківської системи в цілях відмивання грошей», ухваленій 1988 року [422];
- результати таких сучасних процесів як глобалізація фінансових і товарних ринків, лібералізація руху капіталу, розвиток інформаційних технологій, які сприяють суттєвому прискоренню і здешевленню міжнародних трансфертів. Ці чинники зумовлюють потребу постійного аналізу сучасних фінансових технологій і типологій їхнього використання для здійснення операцій з відмивання нелегальних доходів;
- необхідність універсалізації (стандартизації) сукупності захисних механізмів і синхронізації їхнього впровадження і використання у всіх без винятку країнах і територіях. Відповідно, ефективність національних систем запобігання та протидії відмиванню нелегальних доходів залежить від того, наскільки чітким є дотримання відповідних стандартів усіма фінансовими посередниками, включаючи фінансові установи та інших осіб, які забезпечують функціонування фінансової системи країни.

З урахуванням наведених чинників за основу формування міжнародної системи запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, узято системний підхід, який побудований на поєднанні кримінально-правових і фінансово-економічних механізмів.

Створення 1989 року Групи з розроблення фінансових заходів із запобігання та протидії відмиванню злочинних доходів (*FATF*) прийнято вважати початком активної боротьби з легалізацією злочинних доходів на міжнародному рівні. Однак головні принципи, які стали основою 40 Рекомендацій *FATF*, були розроблені в національних законодавствах держав – засновників цієї організації. Саме досвід цих

держав, який налічував не одне десятиліття, дав змогу створити умови для ефективної боротьби з відмиванням доходів.

Концепція системного підходу до запобігання та протидії відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, була виражена 1990 року в 40 Рекомендаціях *FATF*, і в подальшому розвивалася у змінах і доповненнях до цих Рекомендацій, зроблених у 1996, 2003, 2012 роках [216; 308; 357]. Системність 40 Рекомендацій *FATF* полягає:

- у максимально широкому охопленні питань, пов'язаних з організацією запобігання та протидії відмиванню нелегальних доходів на міжнародному і національному рівнях;
- тісному взаємозв'язку з міжнародними конвенціями, резолюціями, директивами та іншими актами спеціалізованих міжнародних організацій, які регулюють питання ЗПВД;
- наданні національним юрисдикціям можливості проявляти певну гнучкість під час імплементації в національне законодавство і подальшої реалізації 40 Рекомендацій (з урахуванням національної специфіки та особливостей правової системи).

Рекомендації *FATF* за своєю суттю є зведенням у єдину систему сукупності організаційних принципів, правових норм та інститутів у сфері ЗПВД. Цей висновок підтверджений п. 7 Резолюції № 1617 Ради Безпеки ООН, яка закликала всі держави дотримуватись всеохопних міжнародних стандартів запобігання та протидії відмиванню доходів, відображених у 40 Рекомендаціях *FATF* [328].

Виходячи з результатів попереднього розгляду середовища формування державної антилегалізаційної політики, можна обґрунтовано стверджувати про те, що процес «відмивання» грошей має вирішальний вплив на поточну динаміку і подальші тенденції наростання викликів і загроз, породжених різними формами криміналізації як національної, так і глобальної економіки. Саме тому ефективне конструювання і функціонування міжнародної та національної систем ЗПВД (в Україні функціонування цієї системи пов'язане, насамперед, із дворівневим інститутом антилегалізаційного фінансового моніторингу), матиме вирішальне значення у нівелюванні основного переліку чинників, що зумовлюють будь-які форми нелегальної діяльності.

1.3. Коротко- і довгострокові наслідки відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом, для економіки

Перед тим, як перейти до ідентифікації наслідків, спричинених відмиванням «брудних» коштів, доцільно детальніше розглянути відповідне поняття у розрізі основних міжнародних та національних нормативних актів.

У міжнародно-правових документах відсутнє точне визначення терміну «відмивання коштів». Вказане явище розглядається як процес, у результаті якого відбувається приховування доходів, одержаних злочинним шляхом, їх розміщення, переказ або інша трансакція через фінансово-кредитну систему з подальшою інтеграцією у легальній економічній діяльності на користь кінцевого отримувача вигоди – суб'єкта, від імені та в інтересах якого вчинявся злочин, а дохід від його вчинення «відмивався».

Першу спробу визначити термін «відмивання коштів» було зроблено в Конвенції ООН *«Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин»*, ухваленій 19.12.1988 р. у м. Відні [302].

У грудні 1988 року Базельський комітет банківського нагляду ухвалив Декларацію «Про запобігання злочинному використанню банківської системи з метою відмивання грошових коштів» [422], у якій «відмивання коштів» описується як діяльність злочинців та їх помічників, пов'язана із використанням банківської системи:

- 1) для здійснення платежів і переказів грошових коштів, одержаних злочинним шляхом, з одного рахунку на інший;
- 2) маскування джерела походження коштів і бенефіціарного власника грошових коштів;
- 3) зберігання банкнот у банківських сейфах.

У Конвенції Ради Європи «Про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності» від 08.11.1990 р. наводиться розширене трактування поняття «доходи» у сфері регулювання відносин їхнього «відмивання»: це будь-яка економічна вигода, набута злочинним шляхом. Економічна вигода може складатися із власності будь-якого виду, матеріальної власності чи власності, вира-

женої у правах, рухомого чи нерухомого майна, правових документів або з документів, які підтверджують право на таку власність чи частку у ній (ст. 6) [304].

У першій редакції 40 Рекомендацій *FATF* 1990 року застосовувався термін «відмивання коштів» із посиланням на відповідне положення Віденської Конвенції ООН, а також із закликом до кооперативних країн розповсюдити використання вказаного терміну на всі доходи, одержані внаслідок вчинення серйозних злочинів.

Розгорнуте визначення поняття «відмивання коштів» наводиться у статті 1 Директиви 91/308/ЄС «Про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів» від 10.06.1991 р. Згодом вказане визначення було підтверджене в рамках Директиви Європарламенту і Ради ЄС (2005/60/ЄС від 26.10.2005 р.) [246]: «відмивання грошей» означає навмисну злочинну поведінку, коли здійснюється:

- обмін або передача власності, якщо відомо, що така власність виникла у результаті кримінальної діяльності чи участі в подібній діяльності з метою приховування або маскуванню незаконного походження власності чи сприяння будь-якій особі, яка здійснює подібну діяльність, ухилення від юридичних наслідків своїх дій;
- приховування або маскуванню справжньої природи, джерела, місцезнаходження, розміщення, руху, прав щодо власності чи прав на власність, якщо відомо, що така власність виникла у результаті кримінальної діяльності або участі в подібній діяльності;
- придбання, володіння або використання власності, якщо на момент отримання було відомо, що подібна власність виникла у результаті кримінальної діяльності чи участі в подібній діяльності;
- участь у будь-яких діях, об'єднання з метою здійснення, спроби здійснення і надання допомоги, співучасть, сприяння і консультування здійснення будь-яких дій, зазначених у попередніх пунктах переліку.

Знання, наміри або мета, необхідні як елемент згаданої діяльності, можуть бути наслідком об'єктивних обставин, що ґрунтуються на фактах. Відмивання грошей повинно розглядатись як вчинине, навіть коли

діяльність, у результаті якої створювалася власність для відмивання, здійснювалася на території іншої держави-члена або на території третьої країни.

Згідно з Палермською конвенцією ООН «Проти транснаціональної організованої злочинності» від 15.11.2000 р. (ст. 6) [303], Меридської конвенції ООН «Проти корупції» від 31.10.2003 р. (ст. 23) [136] і Варшавською конвенцією Ради Європи «Про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності і фінансування тероризму» від 16.05.2005 р. (ст. 9) [235] під «відмиванням доходів від злочинів» розуміється:

- 1) конверсія або переказ майна, якщо відомо, що таке майно є доходом від злочинів, з метою приховання злочинного походження цього майна або з метою надання допомоги будь-якій особі, яка бере участь у вчиненні основного правопорушення, для того, щоб вона могла ухилитися від відповідальності за свої діяння;
- 2) приховування справжнього характеру, походження, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення, прав на майно або його належність, якщо відомо, що таке майно є доходом від злочинів;
- 3) придбання, володіння або використання майна, якщо в момент його одержання відомо, що таке майно є доходом від злочинів;
- 4) участь, причетність або вступ у змову з метою вчинення будь-якого зі злочинів, визнаних такими відповідно до цієї статті, замах на його вчинення, а також пособництво, підбурювання, сприяння або надання порад під час його вчинення.

Аналіз наведених положень міжнародних актів показує високий рівень узгодженості і одноманітності у розкритті поняття «відмивання коштів».

Таким чином, згідно з нормами міжнародного права до відмивання злочинних доходів відноситься будь-яке діяння, спрямоване на приховування злочинного характеру походження відповідних доходів, а також пряме використання злочинних доходів навіть у тих випадках, коли їм не надається правомірною вигляду. Звичайно, при попаданні злочинних доходів у легальну економіку підприємницька діяльність з використанням таких активів стає процесом їхнього відмивання.

Слід зазначити, що джерелом походження коштів, які відмиваються, вказані міжнародні правові акти розглядають серйозні злочини, до яких насамперед відносяться: виробництво і збут наркотичних засобів, нелегальне виробництво і збут зброї, викрадення і збут автотранспортних засобів, нелегальна торгівля культурними цінностями і антикваріатом, нелегальні операції на ринку фінансових послуг, нелегальна торгівля трансплантатами, торгівля людьми, організована проституція, нелегальний гральний бізнес, шахрайство, рекет, розкрадання майна з його подальшою реалізацією, нецільове використання бюджетних коштів, контрабанда, контрафактна діяльність, псевдопідприємництво, фіктивне підприємництво, корупційна діяльність, надання послуг із відмивання нелегальних доходів. Перелік таких злочинів, які у спеціальній літературі називаються основними або предикатними (такими, що передують відмиванню) злочинами, визначається внутрішнім законодавством кожної держави.

При цьому, згідно з Палермською Конвенцією ООН (2000 р.) і 40 Рекомендаціями *FATF* (2012 р.) [216], усі держави-учасники зобов'язані поширити термін «відмивання коштів» на найширше коло основних злочинів (визначених категорій злочинів).

У своїй останній (четвертій) редакції 40 Рекомендацій від 16.02.2012 р. *FATF* встановила перелік із 21 категорії правопорушень, наполегливо рекомендувавши всім країнам світу включити у перелік предикатних злочинів низку правопорушень з кожної визначеної категорії злочинів, до яких відносяться: участь в організованому злочинному угрупованні та рекеті; тероризм, у тому числі фінансування тероризму; торгівля людьми і контрабанда мігрантів; сексуальна експлуатація, у тому числі сексуальна експлуатація дітей; незаконна торгівля наркотиками і психотропними речовинами; незаконна торгівля зброєю; незаконна торгівля краденими та іншими товарами; корупція та хабарництво; шахрайство; підробка валюти; підробка та піратство товарів; злочини у сфері охорони навколишнього середовища; вбивство, тяжкі тілесні ушкодження; викрадення, незаконне обмеження волі та взяття заручників; грабіж або крадіжка; контрабанда (зокрема щодо митних і акцизних зборів та податків); податкові злочини, пов'язані з прямими і непрямими податками; злочинне вимагання; підробка; піратство; інсайдерська торгівля та маніпулювання на ринку.

Верховна Рада України законом України № 2341-III від 5 квітня 2001 р. ухвалила новий Кримінальний кодекс України (КК України) [149], стаття 209 якого пов'язана із легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Згідно з статтею 209 КК України до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, відноситься вчинення фінансової операції чи правочину з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів.

Відповідно до примітки 1 до статті 209 КК України, суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів (предикатним злочином в Україні), є діяння, за яке КК України передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (за винятком діянь, передбачених статтями 212 і 212-1 КК України), або діяння, вчинене за межами України, якщо воно визнається суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, за кримінальним законом держави, де воно було вчинене, і є злочином за КК України, та внаслідок вчинення якого незаконно одержані доходи.

Згідно зі статтею 1 закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» № 2258 від 18.05.2010 р. [237], до категорії доходів, одержаних злочинним шляхом, відноситься будь-яка економічна вигода, отримана внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, що передує легалізації (відмиванню) доходів, яка може складатися з матеріальної власності чи власності, що виражена у правах, а також включати рухоме чи нерухоме майно і документи, які підтверджують право на таку власність або частку в ній.

Однак, попри досить чіткі норми національного законодавства, якими визначено поняття відмивання «брудних» коштів, залишаються

принципові моменти, неврахування яких суттєво послаблює інституційні важелі антилегалізаційного стримування в Україні.

Відповідно до Рекомендації № 3 *FATF*, у якій говориться, що країни повинні застосовувати поняття злочину «відмивання коштів» до усіх серйозних злочинів з метою охоплення якнайширшого спектру предикатних злочинів, Україна потребує першочергового вирішення питання щодо внесення відповідних змін до Базового антилегалізаційного закону (№ 2258 від 18.05.2010 р.) та статті 209 КК України щодо визначення податкових злочинів предикатними до відмивання.

Додатковими аргументами щодо такої потреби є те, що за результатами аналізу зведених даних Державної служби фінансового моніторингу України, Державної податкової служби України (Міністерства доходів і зборів), Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної Прокуратури України та Єдиного державного реєстру судових рішень можна виокремити показники, які поглиблюють оцінку структури суспільно небезпечних протиправних діянь, що передують легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Результати аналізу цієї структури відображені на *рис. 1.17*.

**Рис. 1.17. Структура предикатних злочинів в Україні
(станом на 01.01.2011)**

З *рис. 1.17* видно, що діяльність суб'єктів фіктивного підприємництва є одним із ключових елементів механізму ухилення від сплати

податків і легалізації злочинних доходів, суть якого зводиться, з одного боку, до утворення сприятливих умов для вчинення злочинів у сфері господарської діяльності, з другого – до маскування злочинної діяльності, зменшення об'єкту оподаткування з податків, зборів та інших обов'язкових платежів, приховування джерел походження і місцезнаходження доходів, одержаних злочинним шляхом, з метою ухилення організаторів від відповідальності.

На сьогодні ухилення від сплати податків національним законодавцем не віднесене до предикатних злочинів, доходи від яких є об'єктом подальшого вивчення щодо їх зв'язку із фактами відмивання. Парадокс полягає у тому, що механізм ухилення від сплати податків (фіктивне підприємництво) є предикатом, а наслідок використання даного механізму (ухилення від сплати податків) – ні. Вказана діаграма актуалізує питання про потребу перегляду цієї законодавчої колізії і віднесення нелегальної діяльності, пов'язаної з ухиленням від сплати податків (статті 212 і 212-1 КК України), до категорії суспільно небезпечних протиправних діянь, які вважаються предикатними щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Зазначене питання заслуговує на увагу ще й через специфіку утворення вітчизняних нелегальних доходів: їхнім основним джерелом є не наркобізнес чи торгівля зброєю, а ухилення від сплати податків у великих і в особливо великих розмірах.

Перейдемо до розгляду наслідків, які спричиняє феномен відмивання «брудних» коштів і розглянемо детальніше ті сфери, на які вказане явище впливає найбільш негативно, сконкретизувавши суть цього впливу.

На сьогодні найповніше дослідження впливу відмивання злочинних доходів на різні сфери соціально-економічного життя здійснене робочою групою під керівництвом Бриджит Ангер – професора університету Утрехт (Нідерланди) [493]. В основу вказаного дослідження лягли численні публікації міжнародних організацій (МВФ, ОЕСР, FATF), а також джерела з економічної пошукової бази даних *Econlit*, яка нараховує понад 750 журналів і 44 000 наукових робіт. Опрацьованими були й інші матеріали, серед яких провідні тематичні видання у світі – *Journal of Money Laundering Control* («Журнал антилегалізаційного контролю») та *Journal of Financial Crime* («Журнал фінансових злочинів») за період з 1990 до 2004 року включно.

Серед багатьох виявлених джерел, в яких характеризувалась проблема впливу відмивання злочинних доходів на різні аспекти людської життєдіяльності, переважна більшість має описово-абстрактний характер без посилання на емпіричні дані. Лише п'ять праць з усіх проаналізованих групою Б. Ангер містили емпіричні виміри окресленої проблеми. Йдеться про праці Віто Танзі і Петера Квека [464; 465; 478], які вимірювали вплив відмивання коштів на грошовий попит і економічне зростання. В переліку виділених праць знаходиться також дослідження австралійця Джона Волкера, виконане для австралійського підрозділу фінансової розвідки [496]. Джон Волкер вперше вирахував макроекономічні наслідки відмивання «брудних» коштів для ВВП і зайнятості за допомогою мультиплікаторів. Не менш важливою працею у цьому переліку є дослідження Донато Масціандаро, який розробив модель оцінки впливу відмивання «брудних» коштів на рівень злочинності [454].

Зведеним результатом вказаних досліджень є перелік з 24 найбільш очевидних проявів легалізації злочинних доходів. Лише один з них є прямим (втрати для жертви і вигоди для злочинця), решта мають непрямий вплив. Непрямо відмивання «брудних» коштів впливає на економічну, соціальну і політичну сфери.

У контексті наслідків для економіки, відмивання «брудних» коштів негативно впливає на реальний сектор (сферу виробництва і споживання); ділову активність; відносні ціни; заощадження; продуктивність; зайнятість і зростання; фінансовий сектор – його ліквідність, репутацію, цілісність і стабільність. Державний сектор відчуває на собі негативний вплив відмивання через несплачені податки, а також через загрози у сфері іллегальних приватизаційних процесів; монетарний сектор зазнає ураження через значні та неконтрольовані потоки капіталу, а також через збільшення волатильності відсоткових ставок і валютних курсів.

До деструкцій соціального сектору, спричинених відмиванням злочинних доходів, відносяться: зростання рівня злочинності, корупції та хабарництва; забруднення легального бізнесу зв'язками із нелегальними суб'єктами підприємництва.

Політичний сектор відчуває надломленість (скуповування) політичних інституцій (органів влади, державних установ та організацій) та інститутів (правових норм, «правил гри»).

Детальніший аналіз перерахованих наслідків відмивання нелегальних доходів для національної економіки дозволяє поділити їх на коротко- і довгострокові за критерієм часового періоду, в межах якого вказані наслідки себе проявляють. Тому доцільно розглянути відповідні наслідки почергово, з урахуванням часової затримки у їхньому прояві.

Втрати для жертви предикатного злочину і вигоди для злочинця. Як вже зазначалось, відмивання «брудних» коштів є злочином похідним і слідує за вчиненням предикату. Це означає, що ресурси, одержані внаслідок вчинення предикату, незаконно трансформуються, переходячи від жертви до злочинця. У свою чергу, відмивання робить злочин результативним, оскільки уможливорює легітимізацію і навіть респектабельність, наділяє важелями фінансово-економічного впливу (влади) найбільш девіантних з поведінкової точки зору членів соціуму.

Переважна більшість предикатних злочинів чинять прямий негативний вплив на суб'єкти реального сектору економіки. Для прикладу, одним з найактуальніших видів нелегальної діяльності у наші дні є шахрайство. Оцінити повні втрати для економіки від шахрайства досить складно з огляду на велику кількість форм прояву цього феномену, які, до того ж, швидко трансформуються у часі. Наймасштабнішим аналітичним дослідженням негативних наслідків шахрайства для світової економіки є звіт 2012 року сертифікованих [асоціацією спеціалістів з питань шахрайства США (*Association of Certified Fraud Examiners*)] спеціалістів з розслідування шахрайства для Організації Об'єднаних Націй. Звіт охоплює результати детального вивчення 1 388 найрезонансніших випадків шахрайства у 94 країнах світу, які відбулися з січня 2010 року до грудня 2011 року. Окрім того, у звіті зазначено, що ділові одиниці (підприємства, організації, установи, підприємці, державний сектор) щороку втрачають приблизно 5% власних доходів від різних способів шахрайства. З урахуванням того, що обсяг світового ВВП у 2011 році склав 70,28 трлн дол. США, глобальні збитки від шахрайства вимірюються сумою у 3,5 трлн доларів США. Середні збитки, які припадали на кожен випадок шахрайства із 1 388 проаналізованих, складали 140 тис. доларів США. Разом з тим, п'ята частина вказаних випадків завдала збитків на суму понад 1 млн доларів США [482].

Спотворення споживання і заощаджень. З огляду на те, що за результатами вчинення предикатного злочину кошти переходять від жертви до злочинця, використання цих коштів злочинцем відрізняється від тих напрямів, у яких відповідні доходи міг використати їх справжній власник. Йдеться про наявність певних поведінкових переваг у витрачання коштів злочинцями, а також про те, що ці переваги суттєво відрізняються від переваг звичайних громадян (легальних ділових одиниць).

Перш за все слід вказати на те, що діяльність із відмивання злочинних доходів тісно пов'язана із придбанням таких активів як нерухоме майно, діаманти, дорогі автомобілі, антикварні речі та інші предмети розкоші. Саме предмети розкоші дають змогу приховувати значні обсяги нелегальних коштів у той час, коли звичайні громадяни витрачали б вкрадені у них кошти на щоденні витрати або ж на заощадження.

Результати дослідження, яке 1995 року провів Джон Волкер, вказують на наявність значних соціально-економічних мультиплікативних ефектів, які виникають внаслідок вже описаних відмінностей, зокрема:

- 1) зменшуються і змінюються витрати жертв;
- 2) збільшуються і змінюються витрати злочинців.

Загалом, чистий результат для економіки від операцій із відмивання злочинних доходів є збитковим через порушення структури споживчого попиту і величини заощаджень [436]. Детальніше результати дослідження Джона Волкера ми розглянемо далі, під час характеристики впливу відмивання злочинних доходів на випуск (виробництво товарів, робіт і послуг), доходи і зайнятість.

Слід зазначити, що у більшості країн світу лише невелика кількість злочинних угруповань володіє значним обсягом коштів, у той час, коли переважна більшість злочинців має у своєму розпорядженні незначні суми коштів. Бриджит Ангер за результатами аналізу 52 резонансних кримінальних справ на суму понад 400 000 євро кожна (загальна сума справ складала 100 млн євро), виділяє чотири поведінкових групи злочинців за ознакою витрачання ними коштів, одержаних внаслідок вчинення предикатних злочинів:

- 1) тимчасове нагромадження злочинних доходів;
- 2) споживацький стиль життя – витрачання злочинних доходів на придбання дорогоцінного каміння, творів мистецтва, дорогих автомобілів, яхт, літаків;

- 3) інвестиції у фінансові і нефінансові активи – банківські депозити, придбання цінних паперів та інших фінансових інструментів, об'єктів нерухомості;
- 4) незаконне бізнес-інвестування у легальні і нелегальні види діяльності з метою отримання впливу на суб'єктів господарювання і досягнення власних цілей у подальшому (рис. 1.18) [493]:

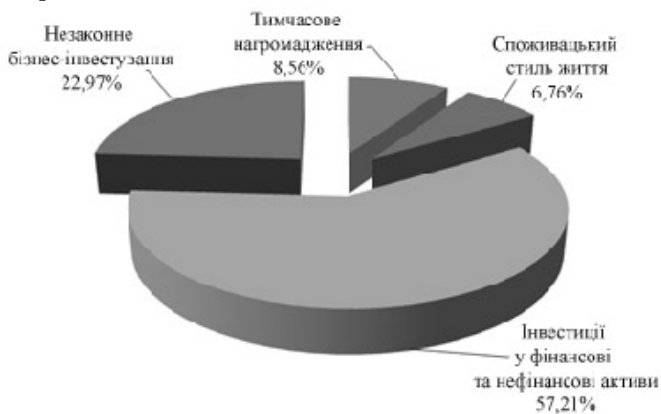

Рис. 1.18. Напрями витрачання злочинних доходів

На рис. 1.18 можна побачити частку грошей, яка легалізується. Виходячи з консенсусного трактування поняття відмивання «брудних» коштів, яке склалося у міжнародній практиці та вже було нами проаналізоване, тимчасове нагромадження злочинних доходів не відноситься до феномену відмивання, оскільки злочинним доходам не надається видимість їх легального походження. При здійсненні фінансових інвестицій відмивання доходів є обов'язковою умовою, оскільки перед інвестуванням суб'єкт зобов'язаний підтвердити легальність походження коштів (з урахуванням правил регулювання фінансових ринків, встановлених у всіх країнах світу з розвинутою біржовою інфраструктурою). Легалізація потрібна і при незаконному бізнес-інвестуванні, оскільки заснування бізнесу, входження у склад акціонерів з істотною часткою капіталу потребує наявності чистих грошей. Таким чином можна визначити, що хоча б для розвинутих країн 80% злочинних доходів потребують легалізації, виходячи із поведінкових преференцій

злочинців. Крім того, відмивання доходів є набагато важливішим для організованої злочинності, ніж для окремих злочинців, насамперед з огляду на масштаби нелегальних доходів, якими вони оперують.

Для точнішої оцінки того, як відмивання злочинних доходів змінює структуру споживання і заощаджень, потрібні постатейні порівняння поведінки злочинців і легальних домогосподарств. На сьогодні таке порівняння ні в Україні, ні у світі не проводилось. Тому будь-які висновки з цього питання є попередніми, неповними і потребують подальших емпіричних досліджень.

Спотворення інвестицій. Негативний вплив відмивання злочинних доходів на інвестування логічно впливає з того, що у своїх інвестиційних перевагах, особи, що відмивають кошти, керуються швидше бажанням уникнути контролю і виявлення, аніж максимізацією інвестиційного доходу. Внаслідок цього кошти перерозподіляються на користь тих активів, які генерують незначну ділову активність, зайнятість і валову додану вартість, доходи від довгострокових інвестицій переправляються у реальний сектор економіки і переводяться у спекулятивні, ризикові і низькоякісні («сміттєві») активи. Вказане є основною причиною того, що капітал розміщується не оптимально порівняно з ситуацією, коли розміщення ресурсів здійснюється з урахуванням чинників фундаментального аналізу об'єктів інвестування. Швидкість обігу злочинних доходів, ліквідність відповідних форм активів, за допомогою яких відмиваються кошти, стають вирішальними орієнтирами для злочинців [428].

Необґрунтоване, спекулятивне зростання цін на об'єкти нерухомого майна є одним з найяскравіших прикладів. Сектор нерухомого майна є дуже привабливим для операцій із відмивання доходів через його непрозорість, оскільки вартість об'єкта нерухомості зазвичай важко оцінити. З огляду на це, інвестування у нерухомість є одним з найефективніших методів розміщення (перша стадія відмивання доходів) значних сум коштів нелегального походження, оскільки між ціною придбання і наступного продажу нерухомості (після її косметичного ремонту) трапляються «астрономічні» різниці.

Значна кількість злочинного інвестування у реальний сектор економіки зосереджена на готівково-орієнтованих видах економічної діяльності: бари, кав'ярні, ресторани, бутіки, секонд-хенди, готельний

бізнес, гральний бізнес, транспортування. Оцінити привабливість ринку з точки зору його ємності для інвестицій, пов'язаних із відмиванням злочинних доходів в Україні, можна за показником валової доданої вартості окремих видів економічної діяльності (рис. 1.19).

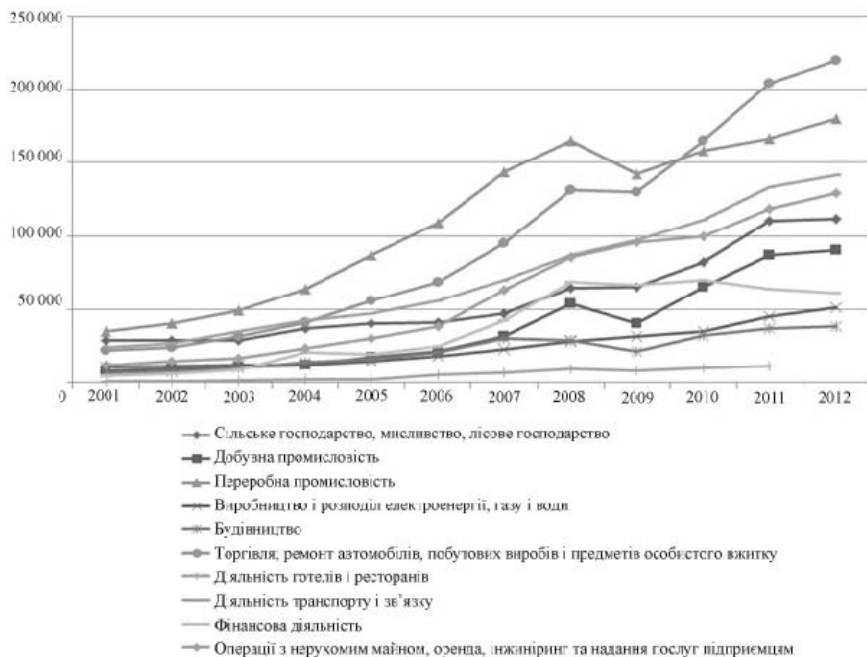

Рис. 1.19. Валова додана вартість за видами економічної діяльності (у фактичних цінах, млн грн)

Примітка. Розраховано за даними Державної служби статистики України.

З рис. 1.19 можна зробити висновок, що найбільш ємним в Україні є сектор торгівлі, при цьому роздрібна торгівля є найпривабливішою для використання в операціях із відмивання «брудних» коштів з огляду на переважаючий у ній готівково-орієнтований характер розрахунків. Досить цікаво з точки зору ємності ринку виглядає діяльність за результатами 2012 року в сфері транспорту і зв'язу з показником валової доданої вартості 141,6 млрд грн (в Україні у розрахунках за транспортні послуги досить поширені тіньові готівкові розрахунки; у сфері зв'язу набули популярності сурогатні гроші – скретч-карти, які

широко використовуються у конвертаційних тіньових операціях). Операції з нерухомим майном (у тому числі спекулятивні операції купівлі-продажу) за показником валової доданої вартості у 2012 році займали четверте місце (129,2 млрд грн). Показовим є те, що спекулятивний ринок нерухомості в Україні у 3,4 рази перевищує ринок будівництва за показником валової доданої вартості (38,6 млрд грн за результатом 2012 року). Фінансова діяльність перебуває на сьомому місці серед інших видів економічної діяльності за обсягом доданої вартості, яка у ній створюється. Це пояснюється недорозвинутістю вітчизняного фондового ринку і фінансових інструментів, які на ньому котируються. Однак фінансові установи (перш за все банки) залишаються основною технологічною ланкою у проведенні операцій із відмивання злочинних доходів. Діяльність готелів і ресторанів тільки починає набирати обертів в Україні, залишаючись на останньому місці за аналізованим нами показником.

Недобросовісна конкуренція. Володіючи постійним потоком іллегальних доходів, злочинці можуть вкладати їх у власний легальний бізнес, фактично кредитуючи його за нульовою ставкою, тим самим отримуючи величезну конкурентну перевагу перед легальними конкурентами у процесі завоювання ринкової ніші. Оскільки легальний суб'єкт господарювання для власного розвитку бере кредит у банку [ефективна (реальна) кредитна відсоткова ставка в Україні знаходиться у межах від 40% до 66% річних], він вже з самого початку процесу знаходиться у не вигідних умовах. Іллегальний конкурент може встановити ціну на свою продукцію на рівні собівартості або й нижчому, утримувати її до того часу, поки останній легальний суб'єкт господарювання не вийде з даного сегменту ринку. Таким чином, у процесі недобросовісної конкуренції відбувається кримінальне поглинання найліквідніших сегментів реального сектору економіки.

Зміни в імпорті та експорті. Операції із відмивання «брудних» коштів також спотворюють дані про обсяги імпорту і експорту в країні. Особи, які відмивають злочинні доходи, схильні до споживання зазвичай імпортних товарів розкоші, або ж закордонного споживання / інвестування доходів нелегального походження. Результатом таких тенденцій стають проблеми з від'ємним сальдо платіжного балансу. Вказаний імпорт не генерує внутрішньої економічної активності, зайнятості, і

може спричиняти зниження внутрішніх цін (дефляцію) через відво- лікання грошової маси у зовнішній товарообіг, що, у свою чергу, стає причиною зменшення продуктивності вітчизняних підприємств.

Разом з тим, відмивання злочинних доходів здатне суттєво спотво- рити експортно-імпортні ціни. Найпоширенішою тактикою, яка вико- ристовується у процесі відмивання нелегальних потоків капіталу є придбання імпортних товарів за завищеними цінами і експорт за зани- женими цінами. Для прикладу, імпортер основних виробничих засобів (обладнання, механізмів) може домовитися із продавцем-нерезидентом України про те, що ціна придбання буде на 30% вищою за звичайну ринкову ціну такого обладнання. При цьому, досягають домовленості про те, що ціновий надлишок продавець-нерезидент зараховує на ра- хунки покупця-резидента, відкриті в іноземних банках на пов'язаних з резидентом осіб. Одночасно в Україні резидент отримує право на від- шкодування з бюджету більшої суми податку на додану вартість з ціни імпортованих основних виробничих засобів. У тому випадку, коли описані операції проводяться рекурентно (мають перманентний харак- тер), це призводить до штучного викривлення експортно-імпортних цін. Описаний механізм відноситься до проблеми трансфертного ціно- утворення, практика протидії якому у розвинутих країнах налічує не один десяток років [428].

Зазначимо, що в Україні ця практика поширилась з перших років її незалежності, однак лише у липні 2013 року відбулося її законодавче врегулювання ухваленням закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення» [238].

Зміни у виробництві, доходах і зайнятості. Як вже зазначалось, відмивання злочинних доходів також негативно впливає на випуск (ви- робництво товарів, робіт і послуг), доходи і зайнятість через скеруван- ня ресурсів з секторів, які генерують високий рівень продуктивності (легка, харчова промисловість, машинобудування тощо) у сектори, які «стерилізують» економічну активність (спекуляції на ринку нерухомо- го майна, торгівля дорогоцінними металами, камінням та виробами з них, торгівля антикваріатом тощо). У термінах випуску, доходу і зайнятості мультиплікатори «стерильних» секторів економіки є мен- шими, і таким чином вони генерують чисті втрати для економіки по- рівняно з ситуаціями, коли б гроші витрачалися (інвестувалися) у не- стерильні сектори.

На замовлення австралійського підрозділу фінансової розвідки консалтингова служба Джона Волкера, використавши модель «витрати – випуск», оцінила ефект спрямування 1 мільйона австралійських доларів із сфери звичайного споживання у сферу придбання нерухомого майна. Чистий ефект для австралійської економіки за результатами проведеної оцінки вимірювався втратами у виробництві на суму 1,13 млн австралійських доларів, втратами у доходах на суму 609 тис. австралійських доларів і втратою 25 робочих місць [496].

З 2003 року Державною службою статистики України ведеться розрахунок таблиць «витрати – випуск» у абсолютних величинах. Слід зауважити, що модель міжгалузевих балансів «витрати – випуск» нобелівського лауреата з економіки 1973 року В. Леонтьєва розроблялась для закритої економіки, у той час, як майже усі економіки сучасного глобалізованого світу є відкритими. Відкритою є і сучасна організована економічна злочинність, яка також глобалізується, а тому предикатні злочини можуть вчинятися у будь-якій країні світу у той час, як доходи відмиваються не обов'язково у країні їх нелегального походження, а інтеграція відмитих доходів у легальній економіці може відбуватися ще в іншій країні. Крім того, поведінка злочинців і тих, хто сприяє відмиванню нелегальних доходів у сучасному світі високо-частотних технологій, також дуже динамічно змінюється. Це суттєво ускладнює взаємозв'язки, робить їх нелінійними і такими, що не можуть бути емпірично вирахованими за допомогою лінійних моделей.

Беручи до уваги зазначене, справедливим є твердження, що значні потоки «брудних» коштів, які проходять через певну країну, яка є аттракторною з точки зору відмивання цих потоків, у короткостроковій перспективі стимулюють розвиток її фінансового сектору, а також сферу послуг (юристи, нотаріуси, адвокати, бухгалтери на умовах аутсорсингу, аудитори, фінансові експерти), пов'язаних із відмиванням доходів. Ці послуги є одними з найбільш високооплачуваних і продуктивних, створення додаткових робочих місць у відповідних сферах також можна віднести до недалекоглядних економічних позитивів. Однак таке засліплення короткостроковими позитивами має далекосяжні негативні мультиплікативні наслідки для національної економіки, зважаючи на можливість її тотального кримінального поглинання.

Зменшення доходів державного сектору. Відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, може мати руйнівні наслідки у контексті мобілізації податкових платежів. Доходами, що відмиваються, у більшості розвинутих країн вважаються доходи, одержані внаслідок ухилення від сплати податків шляхом фальсифікації фінансово-господарської звітності та надання фіскальним органам недостовірних даних щодо об'єкта оподаткування. Як вже зазначалося, податкові злочини предикатними до відмивання в Україні на сьогодні не вважаються.

Разом з тим, зростання кількості вчинених предикатних злочинів та пов'язаних із ними фактів відмивання злочинних доходів потребує зростання видатків держави на забезпечення системного запобігання і протидії вказаним явищам, що, у свою чергу, ще більше скорочує доходи, які залишаються у розпорядженні державного сектору. У 1999 році Гідеон Янів розробив математичну модель, яка демонструє взаємозв'язки між відмиванням злочинних доходів і податковими режимами. Суть моделі полягає у тому, що мотивація відмивання доходів зростає із зменшенням ставок оподаткування, а також при слабкому режимі антилегалізаційного стримування в країні [501].

Важливий аспект, який дуже часто не береться до уваги у спеціальній літературі, пов'язаний з тим, що відмивання злочинних доходів може також збільшувати доходи державного сектору. Вказане не суперечить основній інтенції злочинців, які, будучи зацікавленими у легалізації власних доходів, сплачують всі податки з підконтрольних їм легальних одиниць бізнесу. Суть легалізаційної схеми полягає у тому, що податки сплачуються з неіснуючих доходів готівково-орієнтованих легальних суб'єктів господарювання, підконтрольних злочинцям.

Ліберальна система оподаткування парадоксально «провокує» вказаний спосіб легалізації злочинних грошових потоків і спричиняє дійсне зростання надходжень до бюджетів усіх рівнів, однак такі бюджетні доходи стають квазілегальними і залежать від рівня кримінальної активності у межах конкретної юрисдикції. Крім того, ліберальний податковий режим, поєднаний із неадекватною системою запобігання і протидії відмиванню злочинних доходів, стають основними чинниками зростаючої аттракторності національної юрисдикції для резидентної і нерезидентної (транснаціональної, екстериторіальної) злочинності, що зумовлює лавиноподібний рівень криміналізації усіх

сфер життєдіяльності фіскально-ліберальної країни. Вказане відноситься, насамперед, до офшорних юрисдикцій світу, податкові режими яких є найбільш ліберальними. Саме тому в системі заходів первинного антилегалізаційного фінансового моніторингу одним із першочергових об'єктів виявлення (ознаками обов'язкового виявлення) є фінансові операції з офшорними контрагентами.

Зростання волатильності відсоткових ставок і валютних курсів.

Наслідком відмивання глобальних потоків «брудних» коштів стає зростаюча волатильність відсоткових ставок і валютних курсів з огляду на непередбачувані (неочікувані) вхідні та вихідні потоки капіталу [427].

Виходячи з міжнародних досліджень, здійснених на замовлення МВФ робочою групою на чолі із Віто Танзі, було встановлено, що значні вхідні потоки легалізованих коштів можуть спровокувати зниження валютного курсу національної валюти (її знецінення) та / або суттєве розширення національної монетарної бази, наслідком якого стане зростання рівня цін (інфляція) [479].

Різкий відплив відмитих доходів з певної країни (через запровадження новітніх стандартів стримування цього явища і посилення інституційної спроможності учасників національної системи антилегалізаційного стримування), стане причиною зростання валютного курсу (здорожчання грошей, які стають дефіцитними), що, у свою чергу, асоціюється із зменшенням рівня експорту (вітчизняні товари, поіменовані у дорогій національній валюті, дорожчають для нерезидентів-покупців цих товарів) та ускладненням доступності імпорту для резидентів країни (із падінням загального рівня доходів зменшується гранична здатність ділових одиниць до імпорту).

Вражаючим доказом фіктивності (складовою якої є і нелегальність) глобальних фінансових ринків є динаміка щодобового обороту міжнародного валютного ринку, обсяг якого, за даними банку міжнародних розрахунків, складав станом на квітень 2010 року майже 4 трлн доларів США, що в річному еквіваленті (250 робочих днів) складає 995 трлн доларів США, і в 13 разів перевищує обсяг світового ВВП (рис. 1.20).

Як вже було показано, основним напрямом витрачання злочинних доходів є їхнє інвестування у фінансові активи. Ще один, ідентичний за обсягом щорічного обороту до міжнародного валютного ринку майданчик, привабливий для транснаціональної організованої злочинності, яка відмиває

глобальні потоки «брудних» коштів в особливо великих розмірах, – сучасний ринок деривативів, розмір якого в наші дні перевищує приблизно у 12 разів обсяг світового ВВП, сягаючи 900 трлн доларів США [490].

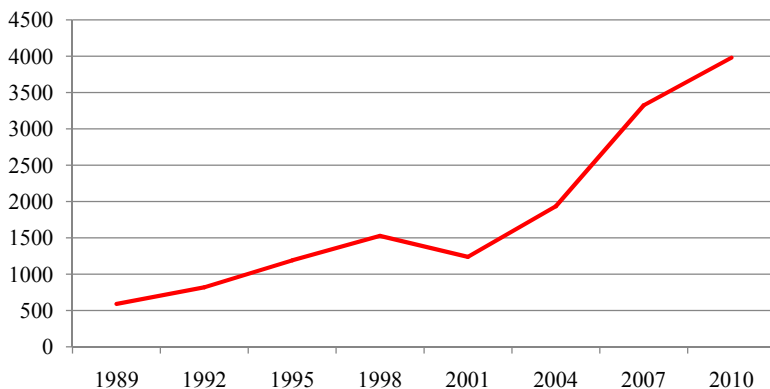

Рис. 1.20. Загальний щодобовий оборот ринку FOREX
(млрд дол. США)

Примітка. Розраховано і побудовано автором за даними BIS [492].

Крім того, відсоткові ставки також стають ураженими відмиванням «брудних» коштів, оскільки злочинці інвестують свої кошти у ті об'єкти, які дозволяють краще маскувати нелегальність джерел походження їхніх доходів, а не в ті, де позикові ставки є нижчими чи ті, де норма прибутку є вищою. Зважаючи на непередбачуваність злочинного вибору, він негативно впливає на фундаментальні основи економічного розвитку, ускладнюючи прийняття адекватних управлінських рішень на урядовому рівні, оскільки відсоткові ставки стають менш дієвим орієнтиром для ділових одиниць.

Краща доступність кредитів. Вливання кримінальних доходів у економіку полегшує доступ до кредитних ресурсів легальним фізичним особам, підприємцям і підприємствам. Це є результатом відмивання доходів через банківську систему країни, зростання депозитів (сформованих за рахунок відмитих злочинних доходів), що обумовлює зростання обсягу ліквідності, яку банки можуть позичати своїм клієнтам.

Якщо ефект вливання злочинних доходів в економіку значний, він може спричинити суттєве зниження відсоткових ставок за кредитами навіть тоді, коли облікова ставка центрального банку країни

залишається незмінно високою. Особливо актуальною ця проблема є для країн із відсталою економікою і недорозвинутими, неліквідними, рудиментарними ринками фінансових послуг.

Вищий рівень (більша волатильність) припливу та відпливу капіталу. Легалізатори злочинних доходів спрямовують свої кошти для відмивання у ті країни, регуляторні антилегалізаційні режими яких є найменш ефективними. Це стає основною причиною припливу значних потоків капіталів, справжнім джерелом походження яких є сукупність предикатних злочинів, вчинених у інших країнах світу.

З огляду на вже проведений аналіз, а також з урахуванням основних напрямів інвестування-інтеграції відмитих злочинних доходів, можна зробити висновок про те, що глобальне інвестування відмитих коштів (або ж тих, які відмиваються), є менш оптимальним порівняно з тим, яким чином могли б бути проінвестовані потоки чистого (некримінального) капіталу.

Розглядаючи вплив відмивання злочинних доходів на потоки капіталу, корисно виокремити п'ять основних напрямів (рис. 1.21).

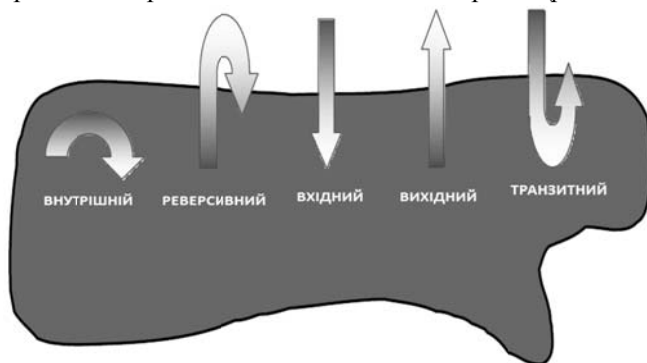

Рис. 1.21. Рух капіталу в контексті відмивання злочинних доходів

Внутрішні потоки відмивання доходів стосуються тих випадків, коли доходи, здобуті злочинним шляхом (внаслідок вчинення предикатного злочину), відмивають або ж витрачають у межах даної країни, а вже легалізованими інтегрують (інвестують) у реальні і фінансові активи у межах національної юрисдикції.

Реверсивні потоки відмивання доходів стосуються тих випадків, коли злочинні доходи здобувають у межах національної юрисдикції,

далі виводять за її межі (контрабандою валютних цінностей, схемами трансфертного ціноутворення та іншими способами), відмивають за межами національної юрисдикції, а вже легалізованими повертають у країну для їх подальшої інтеграції (інвестування) у реальні та фінансові активи.

Вхідні потоки відмивання доходів, які, зазвичай, пов'язані із вчиненням предикатного злочину в певній закордонній юрисдикції (анти-легалізаційний режим якої більш ефективніший порівняно з режимом країни, у яку вливають потоки злочинних доходів), відмивають та інтегрують у межах національної економіки.

Вихідні потоки відмивання доходів, які, зазвичай, пов'язані із «втечею» злочинного капіталу за межі національної юрисдикції для його подальшого відмивання та інтеграції у інших країнах (перш за все, у численних офшорних юрисдикціях світу).

Транзитні потоки відмивання доходів, які використовують певну країну виключно для проведення у ній операцій із відмивання нелегальних доходів, після завершення яких легалізовані доходи виводять за межі та інтегрують у інші країнах.

Оцінка впливу кожного із п'яти напрямів потоків капіталу з економічної точки зору буде різною, оскільки негативнішими можна вважати ті напрями, предикатною базою доходів яких є злочини, вчинені у межах національної юрисдикції (внутрішній, реверсивний, вихідний). Проте, два з трьох перелічених напрямів (внутрішній і реверсивний) передбачають інтеграцію відмитих доходів у межах національної юрисдикції, а, отже, і певні позитивні економічні ефекти, які виникатимуть у тому випадку, коли відмиті доходи інвестуватимуть у реальні активи, що сприятиме створенню додаткових робочих місць, сплаті додаткових податків до бюджету тощо. Аналогічно можна прокоментувати наслідки для національної юрисдикції від вхідного потоку нелегальних доходів, які будуть позитивнішими з суто економічного погляду (без аналізу моральних складових), оскільки не передбачають вчинення злочинів у межах цієї юрисдикції.

Наведений бухгалтерський підхід до оцінювання впливу потоків капіталу, пов'язаних із злочинними джерелами їх походження, є недостатньо далекоглядним. Економіст повинен вивчати будь-яке явище у коротко-, середньо- та довгостроковому періодах часу з метою

адекватної оцінки усього спектра ризиків, пов'язаного з ним. Тому, якщо у короткостроковому періоді часу і можна виводити якісь бухгалтерські позитиви за методом «вигоди – втрати», то у середньо- і, тим більше, у довгостроковому періоді часу наслідки будуть однозначно негативними, оскільки передбачатимуть приховане (замасковане) кримінальне поглинання реального сектору економіки (реальних і фінансових активів), корупційну ерозію інститутів державної влади на всіх рівнях (кримінальне поглинання центрів ухвалення і виконання державних рішень), кримінально-олігархічну монополізацію найважливіших, а отже, й найліквідніших з фінансової точки зору, сфер життєдіяльності соціуму тощо.

Спотворення даних економічної статистики. Залежно від виду предикатних злочинів, від вчинення яких відмиваються доходи, наслідки легалізаційного феномену для даних економічної статистики різнитимуться. Найнебезпечнішими предикатами із макрорівневої статистичної точки зору є ті злочини, які пов'язані із маскуванням об'єкта оподаткування з метою ухилення від сплати податків в особливо великих розмірах. Цей вид фіскальних предикатів безпосередньо негативно впливає на достовірність системи національних рахунків, на базі яких приймаються найважливіші управлінські рішення в державі.

Одним з найактуальніших для України прикладів спотворення державної макростатистики є прихована зайнятість населення у нелегальному бізнесі, або ж нелегальна зайнятість у легальному бізнесі. Отримуючи вигоди від такої зайнятості на рівні середньомісячної величини заробітної плати у національній економіці, нелегально зайняте населення поповнює статистичні ряди безробітних, отримуючи за це державну матеріальну допомогу. З описаним рівнем зайнятості також пов'язаний феномен «зарплати в конверті».

Не менш актуальним є вже згаданий нами феномен трансфертного ціноутворення (заниження / завищення експортно-імпортних цін), який є основним чинником спотворення статистичних даних у сфері зовнішньоекономічної діяльності, що, у свою чергу, спотворює орієнтири торгового і платіжного балансу країни, від чого залежать монетарні методи регулювання вартості національної грошової одиниці, неадекватність яких може стати чинником девальваційних, інфляційних або ж дефляційних процесів.

Все це спричиняє викривлення макроекономічних орієнтирів державної політики, послаблення дієвості основних регуляторних важелів держави (планів, прогнозів, програм, фінансування, тарифів, відсоткових ставок, ставок оподаткування, премій, дисконтів, пільг тощо). Внаслідок цього держава втрачає свою інституційну спроможність впливати на основні параметри економічного розвитку в країні, посилюються ентропійні процеси, дезорганізація, хаотичність та експоненційно зростає соціальна напруга, наслідки прояву якої носять непередбачуваний і неконтрольований ланцюговий характер.

Подолання цієї статистичної проблеми слід починати із вироблення адекватної системи показників державної статистичної звітності у сфері антилегалізаційного фінансового моніторингу, причому як на мікро-, так і на макрорівні. Лише у випадку адекватного оцінювання загроз, які генеруються легалізаційним феноменом, можна більш-менш адекватно коригувати державну регуляторну політику і дані, на яких ця політика будується.

Відмивання нелегальних доходів може мати короткострокові впливи, які зазвичай тривають у межах одного-двох років, та довгострокові впливи, тривалість яких вимірюється п'ятирічним і довшим періодом часу. Деякі впливи можуть залишатися латентними (прихованими) понад десятиліття перед тим, як повністю себе проявлять. У спеціальній літературі вирізняють одинадцять довготермінових наслідків відмивання коштів, кожен з яких ми згодом розглянемо детальніше.

Загрози приватизаційним процесам. Відмивання коштів може руйнівно впливати на приватизаційні процеси у країні з огляду на те, що вказані операції (а точніше – нелегальні доходи), які використовуються у цих процесах, порушують правила добросовісної конкуренції у сфері зміни отримувачів вигод з об'єктів, які перебували раніше у власності держави. У довгостроковому контексті викривлені та криміналізовані приватизаційні процеси стають причиною зростаючої присутності у реальному секторі економіки осіб, що пов'язані із організованою злочинністю (присутності номінально-респектабельних директорів, які діють від імені та в інтересах організованих злочинців – кінцевих отримувачів вигод). Крім того, реальні (кримінальні) бенефіціари, не розвивають приватизоване підприємство з точки зору довгострокової перспективи і корпоративної соціальної відповідаль-

ності, не зацікавлені у поліпшенні інфраструктури виробництва тощо. У тих секторах економіки, що приватизовані представниками організованого злочинного світу, починає домінувати спекулятивний і антиконкурентний підхід. В результаті таких змін збільшується залежність реального сектору економіки від нелегальних (інколи дешевших) джерел інвестиційних ресурсів.

Іншим способом іллегальної приватизації є кредитування нелегальними коштами під заставу легальної власності позичальників, у тому числі корпоратизованих підприємств, одним із акціонерів якого може бути держава. У випадку переходу частини власності до кримінального кредитора, частка держави спершу розмивається, а згодом, у тому числі через корупційні схеми, приватизується кримінальними отримувачами вигід за заниженими цінами.

Репутаційні ризики країни та зміни у прямих іноземних інвестиціях і потоках капіталу. Внаслідок зіпсутої репутації фінансового сектору країни, який загалом асоціюється із потоками доходів іллегального походження, відбувається суттєвий відплив прямих іноземних інвестицій з відповідної країни. Пряме інвестування припиняється також і з боку внутрішнього інвестора, оскільки репутаційні ризики підривають не тільки довіру зовнішніх, але й довіру внутрішніх інвесторів, породжують відчуття незахищеності права приватної власності та недієвості принципу верховенства права у країні, всі сфери життєдіяльності якої дедалі більше поглинаються організованою злочинністю. Це наглядно проілюстровано графіком Індексу Української біржі, який є лакмусовим папірцем розвитку національної економіки на сучасному етапі (*рис. 1.22*).

На графіку чітко видно дві низхідні хвилі, які характеризують динаміку капіталізації «блакитних фішок» національного фондового ринку. Якщо першу низхідну хвилю (з 06.01.2008 р. до 08.03.2009 р.) можна пояснити наслідком світової фінансової кризи, то друга низхідна хвиля (з 27.03.2011 р. до 28.10.2013 р.) спричинена втратою довіри насамперед зовнішніх інвесторів до України. Причини недовіри є глибокими і лежать на перетині складних суспільно-політичних процесів, аналіз яких виходить за межі нашого дослідження.

Країна, яка асоціюється із недієюю правоохоронною системою, високим рівнем корупції, кримінальним поглинанням основних її

інститутів, стає дуже привабливою для капіталів іллегального походження, і може отримати суттєву вигоду від цього, особливо тоді, коли зовнішній капітал кримінального походження інвестується у реальний сектор економіки такої країни, а не просто проходить транзитом через її юрисдикцію. Окреслений процес отримав у спеціальній літературі назву «Сейшельський ефект», оскільки Сейшельські острови першими почали активно конкурувати за залучення іноземних інвестицій кримінального походження [466].

**Рис. 1.22. Динаміка Індексу Української біржі
з 06.01.2008 р. до 28.10.2013 р.**

Примітка. Графік згенеровано засобами інформаційно-торгової системи QUIK.

Ми узагальнили і звели дані за результатами аналізу щорічних звітів аналітичної групи на чолі з австрійським професором Ф. Шнайдером для МВФ та ООН, які свідчать, що з 1999 до 2005 року включно понад 50% ВВП України формувалося у тіншовому сегменті [469].

На кінець 2005 року рівень тінзації національної економіки на 21% перевищував середньосвітовий, та на 16,5% – середній рівень тінзації перехідних економік світу (*табл. 1.2*).

Таблиця 1.2.

Лідери тінізації економіки серед 145 країн світу

Тіньова економіка (у % від офіційного ВВП) використовуючи метод <i>DYUMIC</i>						
№ пор.	країна / рік	1999/2000	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005
1.	Болівія	67,1	68,1	68,3	68,0	67,2
2.	Грузія	67,3	67,6	68,0	67,3	66,4
3.	Зімбабве	59,4	61,0	63,2	63,9	64,6
4.	Панама	64,1	65,1	65,3	64,1	62,2
5.	Гаїті	55,4	57,1	58,6	59,3	59,6
6.	Нігерія	57,9	58,6	59,4	59,6	59,5
7.	Азербайджан	60,6	61,1	61,3	60,8	59,4
8.	Перу	59,9	60,3	60,9	59,1	58,2
9.	Танзанія	58,3	59,4	60,2	59,1	58,2
10.	Україна	52,2	53,6	54,7	54,9	55,3
Середній рівень тіньової економіки – додана вартість у % від ВВП (за методом <i>DYUMIC</i>)						
№ пор.	країна / рік	1999/2000	2000/2001	2002/2003	2003/2004	2004/2005
1.	Африка	41,3	42,3	43,2	43,2	42,8
2.	Центральна і Південна Америка	41,1	42,1	43,4	43,0	42,2
3.	Країни з перехідною економікою	38,1	39,1	40,1	39,5	38,8
4.	Середній рівень за 145 країнами світу	33,6	34,5	35,2	34,9	34,3
5.	Південно- Тихоокеанські острови	31,7	32,6	33,4	32,8	32,1
6.	Азія	28,5	29,5	30,4	30,3	29,8
7.	Комуністичні країни	19,8	21,1	22,3	22,3	22,0
8.	Високорозвинуті країни ОЕСР	16,8	16,7	16,3	15,6	14,8

Проведене нами ранжирування країн з перехідною економікою за рівнем їх тінізації (з урахуванням даних 2006 і 2007 року), здійснене за результатами опрацювання найактуальнішого загальносвітового аналітичного звіту групи Ф. Шнайдера, опублікованого 13.12.2010 р.,

виявило, що дані з тінізації економіки України були дещо скориговані у менший бік, що пояснюється удосконаленням методики розрахунку відповідного показника [470]. Однак середній рівень тінізації економіки, що становить 50% ВВП, виводить Україну на друге місце серед 21 країни з перехідною економікою, та додатково ілюструє надграничний рівень загроз з погляду національної економічної безпеки (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

**Ранжирування країн з перехідною економікою
за рівнем її тінізації**

№ пор.	Країна	Роки									Середнє значення по країні
		1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	
1.	Грузія	68,3	67,3	67,2	67,2	65,9	65,5	65,1	63,6	62,1	65,8
2.	Україна	52,7	52,2	51,4	50,8	49,7	48,8	47,8	47,3	46,8	49,7
3.	Молдова	45,6	45,1	44,1	44,5	44,6	44,0	43,4	44,3		44,5
4.	Російська Федерація	47,0	46,1	45,3	44,5	43,6	43,0	42,4	41,7	40,6	43,8
5.	Таджикистан	43,5	43,2	42,9	42,7	42,1	41,7	41,5	41,2	41,0	42,2
6.	Казахстан	43,8	43,2	42,5	42,0	41,1	40,6	39,8	38,9	38,4	41,1
7.	Киргизія	41,4	41,2	40,8	41,4	40,5	39,8	40,1	39,8	38,8	40,4
8.	Македонія	39,0	38,2	39,1	38,9	38,4	37,4	36,9	36,0	34,9	37,6
9.	Болгарія	—	36,9	36,6	36,1	35,6	34,9	34,1	33,5	32,7	35,3
10.	Албанія	35,7	35,3	34,9	34,7	34,4	33,9	33,7	33,3	32,9	34,3
11.	Румунія	34,3	34,4	33,7	33,5	32,8	32,0	31,7	30,7	30,2	32,6
12.	Хорватія	33,8	33,4	33,2	32,6	32,1	31,7	31,3	30,8	30,4	32,1
13.	Литва	33,8	33,7	33,3	32,8	32,0	31,7	31,0	30,4	29,7	32,0
14.	Туреччина	32,7	32,1	32,8	32,4	31,8	31,0	30,0	29,5	29,1	31,3
15.	Естонія	—	32,7	32,4	32,0	31,4	31,1	30,5	29,8	29,5	31,2
16.	Латвія	30,8	30,5	30,1	29,8	29,4	29,0	28,4	27,7	27,2	29,2
17.	Польща	27,7	27,6	27,7	27,7	27,5	27,3	26,9	26,4	26,0	27,2
18.	Словенія	27,3	27,1	26,7	26,6	26,4	26,2	25,8	25,3	24,7	26,2
19.	Угорщина	25,4	25,1	24,8	24,5	24,4	24,1	24,0	23,7	23,7	24,4
20.	Чеська Республіка	19,3	19,1	18,9	18,8	18,7	18,4	17,8	17,3	17,0	18,4
21.	Словацька Республіка	18,9	18,9	18,8	18,6	18,3	18,1	17,6	17,2	16,8	18,1
Середнє значення за період		36,9	36,3	36,1	35,8	35,3	34,8	34,3	33,7	32,6	35,1

У табл. 1.3 показано ранжирування національних економік світу за рівнем їхньої тінізації, здійснене за результатами опрацювання

зведеної аналітичної таблиці за 162 країнами світу, виходячи з матеріалів згаданого аналітичного звіту групи Ф. Шнайдера, опубліковано-го 13.12.2010 р. (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Найбільш тінізовані економіки серед 162 країн світу

№ пор.	Країна	Роки									Середнє значення по країні
		1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	
1.	Болівія	67,0	67,1	67,6	67,7	67,7	66,9	64,3	62,8	63,5	66,1
2.	Грузія	68,3	67,3	67,2	67,2	65,9	65,5	65,1	63,6	62,1	65,8
3.	Панама	64,8	64,1	64,7	65,1	64,4	63,5	61,7	60,0	—	63,5
4.	Зімбабве	59,6	59,4	61,5	62,8	63,7	62,3	62,0	62,3	62,7	61,8
5.	Азербайджан	61,0	60,6	60,3	60,0	59,1	58,6	56,7	54,0	52,0	58,0
6.	Перу	60,1	59,9	60,2	59,1	58,6	57,9	57,2	55,7	53,7	58,0
7.	Гаїті	54,8	55,4	56,1	56,1	56,4	57,4	57,1	57,0	57,1	56,4
8.	Танзанія	58,6	58,3	57,7	56,9	56,6	56,0	55,4	54,7	53,7	56,4
9.	Нігерія	58,0	57,9	57,8	57,6	56,3	55,1	53,8	53,0	—	56,2
10.	Тайланд	53,4	52,6	52,4	51,5	50,2	49,6	49,0	48,5	48,2	50,6
11.	Уругвай	50,5	51,1	51,7	54,0	53,6	51,1	49,2	48,5	46,1	50,6
12.	Гватемала	51,6	51,5	51,6	51,2	50,7	50,5	50,2	49,0	47,9	50,5
13.	М'янма	51,6	52,6	51,5	50,7	49,0	49,1	47,8	—	—	50,3
14.	Бенін	51,2	50,2	49,8	49,6	49,3	49,5	49,8	49,6	49,1	49,8
15.	Україна	52,7	52,2	51,4	50,8	49,7	48,8	47,8	47,3	46,8	49,7
16.	Камбоджа	50,4	50,1	49,6	50,0	49,2	48,8	47,8	46,8	46,0	48,7
17.	Гондурас	50,3	49,6	49,7	49,6	48,9	48,3	47,3	46,1	45,1	48,3
18.	Габон	46,2	48,0	47,4	47,6	47,5	48,0	47,7	48,0	47,3	47,5
19.	Демократична Республіка Конго	47,2	48,0	48,2	48,1	47,1	46,9	46,8	46,8	46,7	47,3
20.	Замбія	49,3	48,9	48,3	48,1	47,5	46,8	46,3	45,0	43,9	47,1
Середнє значення за період		34,0	33,7	33,6	33,6	33,3	32,9	32,5	32,1	31,2	33,0

З табл. 1.4 випливає, що на кінець першої декади ХХІ століття економіка України входить до п'ятнадцяти країн світу з найбільш тінізованих показником, який на 17% перевищує середньосвітове значення, на 41,2% – мінімальний рівень тінізації в економіці Швейцарії, проте на 16,4% менше за найвищий середній показник тінізації економіки у світі з 1999 до 2007 року включно, який зафіксований у Болівії.

Однак розглянуті і проаналізовані показники, розраховані в основному за допомогою методу динамічних мультиплікаторів (*DYMIC*) австрійського економіста Ф. Шнайдера, мають серйозний недолік, оскільки вказаний метод не враховує кримінальної (найбільш

латентної, але й найнебезпечнішої з суспільної точки зору) складової тінізації національних юрисдикцій. Динамічний мультиплікатор прораховує лише «сіру» тінь, яка, здебільшого, пов'язана з ухиленням від сплати податків внаслідок прихованого виробництва легальних товарів, робіт і послуг.

Слід зазначити, що джерелами походження коштів, які відмиваються, міжнародні антилегалізаційні стандарти (40 Рекомендацій *FATF*) розглядають серйозні злочини, до яких насамперед відносяться: виробництво і збут наркотичних засобів, нелегальне виробництво і збут зброї, викрадення і збут автотранспортних засобів, нелегальна торгівля культурними цінностями і антикваріатом, нелегальні операції на ринку фінансових послуг, нелегальна торгівля трансплантатами, торгівля людьми, організована проституція, нелегальний гральний бізнес, шахрайство, рекет, розкрадання майна з подальшою його реалізацією, нецільове використання бюджетних коштів, контрабанда, контрафактна діяльність, псевдопідприємництво, фіктивне підприємництво, корупційна діяльність, ухилення від сплати податків тощо.

Приблизні обсяги кримінальної тінізації національної фінансово-економічної сфери дозволяють оцінити дані ДСФМ України, які є результатом опрацювання повідомлень про підозрілі фінансові операції, що проводяться клієнтами через фінансово-кредитні установи. На *рис. 1.23* показано рівень антилегалізаційної (кримінально-тіньової) проблеми в Україні у її грошовому еквіваленті. Упродовж 2003–2011 років кумулятивна сума фінансових операцій за повідомленнями СПФМ (банків) склала 3,2 трильйони гривень.

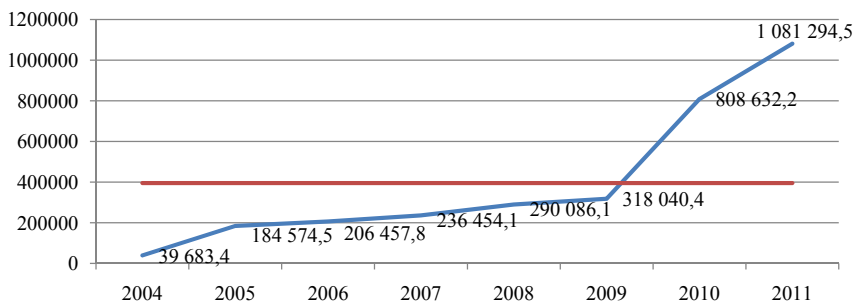

Рис. 1.23. Сума фінансових операцій за повідомленнями СПФМ (з 2003 до 2011 року)

На рис. 1.24 відображено порівняння темпів приросту сум фінансових операцій за повідомленнями СПФМ з темпами приросту індексу споживчих цін (рівня інфляції) в Україні.

Помітним є експес 2010 року щодо сум фінансових операцій, про які СПФМ поінформували ДСФМ України, виявивши у них ознаки сумнівності (ознаки обов'язкового і внутрішнього фінансового моніторингу).

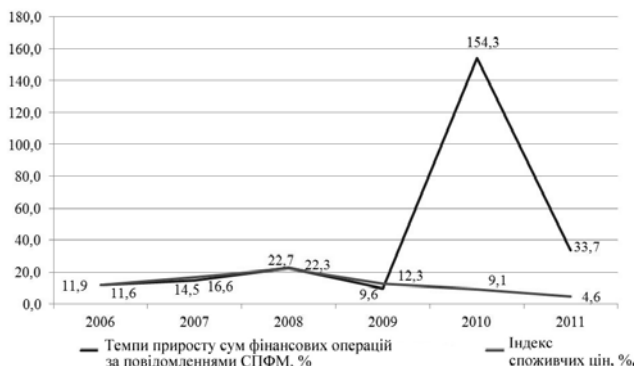

Рис. 1.24. Темпи приросту сум підозрілих фінансових операцій та індексів споживчих цін

Проведений нами аналіз свідчить про те, що цей експес не був обумовлений інфляційними процесами, оскільки перевищував їхній рівень у 17 разів. Офіційних пояснень щодо нього немає до сьогодні.

На рис. 1.25 відображено динамічне порівняння абсолютних значень (у мільярдах гривень) номінального ВВП, Зведеного бюджету України за доходами і сум підозрілих фінансових операцій, 97% яких пройшли через банківську систему України з 2006 до 2011 року і були подані до ДСФМ України.

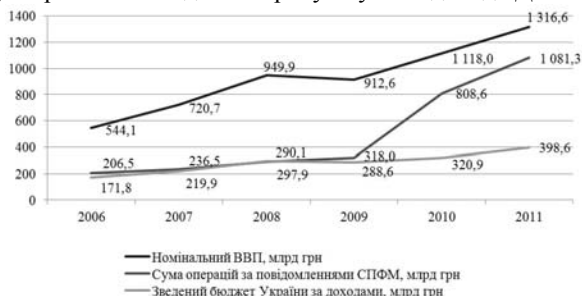

Рис. 1.25. Порівняння абсолютних значень ВВП, Зведеного бюджету України і сум фінансових операцій за повідомленнями СПФМ

На рис. 1.26 показано співвідношення сум підозрілих фінансових операцій до ВВП та Зведеного бюджету України, з чого можна зробити висновок, що кошти обсягом 82% вітчизняного ВВП і 271% до Зведеного бюджету України мають ознаки протиправного (кримінального) джерела походження, місця знаходження та / або способу їхнього використання.

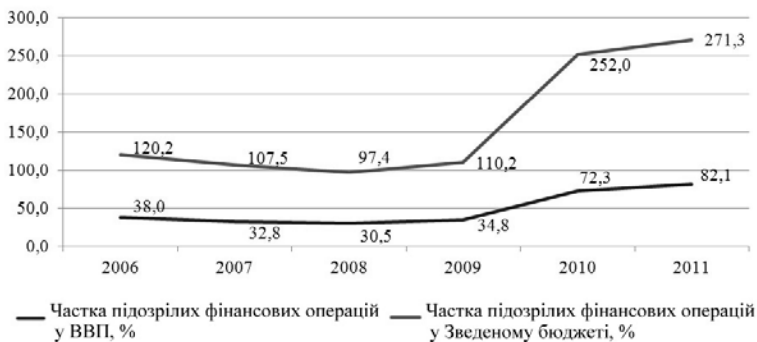

Рис. 1.26. Частка підозрілих фінансових операцій у ВВП та у Зведеному бюджеті України

Єдиним інституційним механізмом зменшення окресленого рівня загроз є антилегалізаційний фінансовий моніторинг, що здійснюється на державному і на первинному рівнях.

Ризики для ліквідності фінансового сектора. Довгостроковий вплив операцій із відмивання нелегальних доходів на фінансовий сектор є одним з найбільш визначальних. Значні потоки коштів іллегального походження, які спрямовуються через канали банківського обігу, здатні суттєво змінювати характеристики ліквідності банківської системи країни. Ця ліквідність змінюється непрогнозованим чином, оскільки суб'єкти відмивання керуються специфічними (незалежними від загальноринкових, а тому й непередбачуваними) міркуваннями.

Беручи до уваги інтегровану і взаємопов'язану сучасну фінансову систему, різкий відплив ліквідності з банків може спричинити неконтрольовані мультиплікативні негативні ефекти для інших учасників ринків фінансових послуг і реального сектору економіки, створюючи, таким чином, передумови для системної кризи і монетарної нестабільності в країні.

Доходи і ліквідність фінансового сектору (у контексті світової фінансової кризи 2007–2008 рр.). Діаметрально протилежні аргументи також мають право існувати і вони досить раціональні з меркантильно-утилітарного погляду. Банки та інвестиційні фонди можуть прагнути мати серед своїх клієнтів осіб, які відмивають доходи, одержані внаслідок вчинення злочинів. Клієнти фінансових установ, які відмивають доходи, орієнтуються не на вищу ставку дохідності на фінансові продукти, які вони придбавають, а, насамперед, на вищий рівень анонімності власних трансакцій. Анонімність (секретність) – це той продукт, за який суб'єкти відмивання нелегальних доходів готові навіть доплачувати, тобто готові погодитися навіть на негативну ставку дохідності за базовими продуктами і послугами фінансової установи в обмін на можливість провести через цю установу потоки доходів, одержаних з нелегальних джерел. Для банків такі клієнти є джерелом додаткової ліквідності, особливо у кризові періоди її гострого дефіциту.

Авторитетний британський тижневик *The Observer* («Оглядач») опублікував 13 грудня 2009 року інтерв'ю з керівником офісу ООН з контролю за наркотиками А. М. Костою, в якому він розповів, що доходи, одержані від вчинення організованих злочинів були чи не єдиним джерелом ліквідності для багатьох банків під час останньої світової фінансової кризи. Він також уточнив, що 352 млрд доларів наркодоходів, одержаних упродовж 2008 року, були «відмиті» через банки та абсорбовані реальним сектором легальної економіки світу [416].

Це інтерв'ю найвищої посадової особи спеціалізованої установи, яка є постійно діючим органом ООН, ще раз підкреслило проблематику дослідження зростаючого впливу суб'єктів кримінального сектора на економічну систему під час загальної всеохоплюючої фінансово-економічної кризи, коли критерій «виживання будь-якою ціною» стає єдиним і визначальним для суб'єктів легального сектора.

Для того, щоб краще зрозуміти значення наведених характеристик щодо відмивання наркодоходів та їхньої ролі, як джерела додаткової ліквідності для банків, доцільно зазначити, що згідно з інформацією, оприлюдненою МВФ у 2008 році, загальний обсяг токсичних (проблемних з точки зору повернення) активів у банківській системі США, розсіяних поміж багатьма банками Європи, вимірювався сумою у 1,4 трлн доларів США [441]. Іншими словами, якщо співвіднести суму

наркодоходів із вказаною сумою токсичних активів, виходить, що лише за рахунок наркопотоків банки могли на 25% компенсувати нестачу ліквідності у своїх установах у період кризи.

Багато фахівців засумнівалися у твердженні А. Кости, серед них – Британська банківська асоціація, яка почала вимагати додаткових емпіричних підтверджень його слів. Підтвердженням можуть слугувати інші джерела оцінювання обсягів щорічного відмивання злочинних доходів у світі, взяті у різний час з різних авторитетних джерел, і зведені у *табл. 1.5*.

Таблиця 1.5

Оцінки загальносвітового обсягу відмивання нелегальних доходів

Джерело / дослідження	Рік	Обсяг (світовий)
Загальносвітовий оборот організованої злочинності – діапазон: 500 млрд дол. США – 2,1 трлн дол. США		
Національна кримінальна розвідка (NCIS; Вашингтон, США)	1998	1,3 трлн дол. США
	2001	1,9 трлн дол. США
	2003	2,1 трлн дол. США
Оцінка ООН (Нью-Йорк; США)	1994/1998	700 млрд – 1 трлн дол. США
Міжнародний валютний фонд та Інтерпол (Вашингтон, США)	1996	500 млрд дол. США
Шнайдер (Університет Лінца)	2001	800 млрд. дол. США
	2002	960 млрд дол. США
	2003	1,2 трлн дол. США
	2004	1,4 трлн дол. США
	2005	1,5 трлн дол. США
Загальносвітовий оборот відмивання «брудних» доходів, який вираховувався як загальний виторг від продажу наркотиків: 400 млрд – 2,85 трлн дол. США		
Економіст (Лондон)	1997	400 млрд дол. США
	2001	600 млрд дол. США
Шнейдер (Університет Лінца)	2001	700 млрд дол. США
	2002	750 млрд дол. США
	2003	810 млрд дол. США
	2004	915 млрд дол. США
	2005	1 039 трлн дол. США
Керрі (Kerry)	1997	420 млрд – 1 трлн дол. США
Шустер (Schuster)	1994	500–800 млрд дол. США
Волкер (Walker)	1998	2,85 трлн дол. США

Джерело. [493].

Примітка. Оцінки містять великі неточності та спираються на непрямі методи обчислення. Проблема в неузгодженості класифікацій і занадто малий базі даних для застосування прямих методів обчислення.

Оцінки МВФ, здійснені ще у 1999 році, не складно апроксимувати до нашого часу, оскільки вони вимірювали 2–5% світового ВВП. Таким чином, з урахуванням того, що світовий ВВП за станом на кінець 2012 року складав 80 трлн 230 млрд доларів США [500], обсяг нелегальних доходів, які відмивалися на початку 2013 року в світовій економіці, знаходились у межах від 1,6 трлн до 4 трлн доларів США. З огляду на ці дані, наведені цифри про наркодоходи, які відмивалися під час фінансової кризи, є досить скромною характеристикою реального обсягу нелегальної ліквідності, яка стала рятівним знаряддям для багатьох банків, що функціонували у той час на межі банкрутства.

Вже згадуваний нами дослідник проблем, що пов'язані із відмиванням «брудних» коштів, австралієць Дж. Волкер ще 1999 року, виходячи з наявних на той час загальносвітових емпіричних даних та на підставі запропонованої ним аналітичної моделі, оцінив транскордонні світові потоки іллегальних капіталів, які відмивалися, і зробив висновок, що значна кількість вказаних капіталів концентрується у країнах Північної Америки та Європи (табл. 1.6) [497].

Таблиця 1.6

Оцінка основних потоків відмивання нелегальних доходів у світі
(млрд дол./рік)

Регіон світу	Регіон призначення доходів, які відмиваються														
	Східна Азія	Південна Азія	Південно-Західна Азія	Австралія	Північна Африка	Південна Африка	Європа	Південна Америка	Центральна Америка	Карибський басейн	Північна Америка	Антарктика	Загальна сума іллегальних доходів	Вихідні потоки іллегальних доходів	
Регіони походження доходів, які відмиваються															
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
Східна Азія	298	1	6	2	1	1	18	0	0	1	1	0	329	31	
Південна Азія	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	1	
Південно-Західна Азія	0	0	17	0	0	0	1	0	0	0	0	0	18	1	
Австралія	1	0	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	4	2	
Північна Африка	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	6	1	
Південна Африка	0	0	1	0	0	15	2	0	0	0	0	0	19	4	
Європа	7	0	9	1	1	1	985	0	0	2	1	0	1 006	21	

Закінчення табл. 1.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Південна Америка	0	0	0	0	0	0	2	24	0	3	1	0	31	7
Центральна Америка	0	0	0	0	0	0	1	0	18	3	1	0	24	5
Карибський басейн	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	0	0	6	0
Північна Америка	15	0	20	13	7	5	271	22	54	316	681	0	1 403	721
Антарктика	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Загальна сума іллегальних доходів	322	5	52	18	15	21	1 281	47	73	331	686	0	2 850	
Вихідні потоки іллегальних доходів	24	2	36	16	9	6	296	23	54	325	4	0		

Причина окресленої географічної концентрації потоків відмивання відноситься, насамперед, до розмірів і розвитку фінансової системи розвинутих країн Заходу, а також до того факту, що ці країни є найкращим місцем інвестування відмитих доходів, зокрема у товари розкоші. Організована злочинність здійснює нелегальну діяльність у всьому світі, відмиваючи у подальшому власні доходи у тих країнах, де режими антилегалізаційного стримування є менш ефективними (насамперед у країнах третього світу та країнах з перехідними економіками, країнах з високим рівнем корупції, тінізації, іллегалізації тощо). Далі відмиті нелегальні доходи виводяться («вимиваються») з країн їхнього іллегального походження (у тому числі з країн їх відмивання) та інтегруються у високорозвинуті країни Європи та Північної Америки. За підрахунками Р. Бейкера, президента міжнародної організації *Global Financial Integrity*, місією якої є скорочення нелегальних фінансових потоків у світі, від 500 до 800 млрд доларів США щорічно покидають країни третього світу та країни із перехідною економікою, переправляючись у фінансові системи розвинутих країн світу (дані Р. Бейкера підтверджують розрахунки Дж. Волкера, наведені у табл. 1.6) [419].

Це означає, що основними отримувачами вигід від кримінальних доходів, що відмиваються, є високорозвинуті країни світу та їхні фінансові системи, і аж ніяк не ті країни, які стають територіями-жертвами вчинення більшості масштабних предикатних злочинів, і навіть не ті країни, які використовуються як транзитні для проведення найскладніших етапів відмивання значних обсягів іллегальних доходів через слабкість їхніх антилегалізаційних режимів. Таким чином, багаті країни стають ще багатшими, а бідні – ще біднішими, оскільки обсяг світового доходу постійно зростає, проте разом із його зростанням

збільшується і кількість тих, хто живе за межею бідності, і власне окреслені рівні переливів нелегального капіталу в світі є однією з причин цього явища. Не менш відома оцінка, оприлюднена робочою групою на чолі з Р. Бейкером: «на кожен долар міжнародної допомоги, яку західний (розвинутий) світ виділяє бідним країнам третього світу, припадає десять доларів відпливу іллегальних доходів, одержаних у вказаних бідних країнах» [420].

Доцільно наголосити на тому, що у нинішньому глобалізованому світі все більше стираються межі між сферами зовнішньої торгівлі товарами, роботами і послугами, міграції людей, трансфертів фінансових активів тощо. Тому проблема контролю проходження іллегальних потоків ліквідності через фінансову систему світу стає ще актуальнішою, ніж будь-коли дотепер.

Вплив на показники економічного зростання. Відмивання нелегальних доходів суттєво негативно впливає на показники економічного зростання. Це твердження пов'язане, насамперед, із напрямками використання фондів грошових коштів нелегального походження, які відмиваються. Відмивання доходів порушує структуру споживчого попиту і величини заощаджень, спрямовуючи кошти з інвестиційних (довгострокових) напрямів їх витрачання у високоризикові (спекулятивні) напрями з максимально можливою оборотністю, ліквідністю і часовим приростом. У такий спосіб продуктивне інвестування в реальний сектор економіки замінюється стерильним інвестуванням у спекулятивні та фіктивні симулякри реальної економіки. Разом з тим, як вже зазначалось, криміналізація та корупціоналізація усіх сфер життєдіяльності руйнує засади ефективного господарювання, породжує додаткову кримінальну ренту, погіршує умови ведення бізнесу в країні, насамперед, через незахищеність інституту приватної власності від іллегальних посягань. І якщо певне легальне підприємство намагається усунути себе від будь-яких зв'язків із суб'єктами іллегального сектору, воно попадає в умови неконкурентного середовища, поглинутого і контрольованого організованою економічною злочинністю, в умови, в яких легальний суб'єкт господарювання стає нерентабельним, неплатоспроможним, збитковим і, по суті, викинутим із системи переважających іллегальних контрактів (тендерів, замовлень, субвенційних програм тощо), якими визначаються реальні «правила гри». Крім того,

через описаний руйнівний вплив на фінансові установи, які є «серцем», що перекачує «кров» реального сектору економіки, а також через руйнування ефективних механізмів перерозподілу обмежених (грошових, матеріальних, капітальних, людських) ресурсів, відмивання нелегальних доходів ще сильніше охолоджує темпи економічного зростання у країні, стерилізуючи її майбутнє.

Усі окреслені судження мають емпіричне підтвердження, наведене у працях П. Квека, де проаналізовано досвід криміналізації реального сектора економіки вісімнадцяти індустріальних країн за період з 1983 до 1990 року [464; 465].

Однак відмивання доходів може і позитивно впливати на темпи економічного зростання у країні (принаймні у короткостроковому періоді, який не враховує довгострокових репутаційних ризиків для країни та її фінансових інститутів). Йдеться про той випадок, коли певна країна, її фінансова система використовується як транзитна для проведення фінансових операцій з потоками «брудних» коштів, які здобуті нелегально в іншій країні і, в подальшому, інтегруються або у країну походження, або ж в треті країни. Фінансовий сектор транзитної країни отримує додаткову вигоду у формі комісійних платежів та ренти, яку сплачують ті, хто відмиває свої доходи.

Описана схема є механізмом отримання переваг від злочинів, які вчиняються в інших юрисдикціях і не вражають своїми негативними наслідками ту країну, яка використовується як транзитна у процесі відмивання вказаних нелегальних доходів. Такий механізм є аморальним і антигуманним, однак є чимало країн (зокрема ті, які входять у групу офшорних фінансових центрів), які конкурують за право на транзит кримінальних доходів. Це також характерно і для тих країн, які вирізняються суттєвою часовою асиметрією у запровадженні сучасних міжнародних стандартів антилегалізаційного стримування, оскільки таке відставання, порівняно з іншими країнами світу, робить певну юрисдикцію більш аттракторною для тих, хто відмиває потоки іллегальних доходів. На превеликий жаль, Україна сприймається у світі як аттракторна країна для потоків іллегальних капіталів, з огляду на ті емпіричні факти, які були вже описані.

Таким чином, чим ефективнішими є механізми антилегалізаційного стримування у країні, тим більш захищеною є країна від зовнішніх

негативних впливів, оскільки ефективність стримування іллегалізації та аттракторність країни є абсолютно негативно корельованими характеристиками [418].

Як вже зазначалось, першу спробу змодельовати вплив відмивання коштів на рівень ВВП здійснив П. Квек, записавши рівняння регресії:

$$DGDP = C + \beta_1(PI) + \beta_2(TER) + \beta_3(CRIM) + \varepsilon.$$

За результатами проведених П. Квеком розрахунків отримаємо таке рівняння регресії:

$$DGDP = -1,94 + 1,0_6(PI) + 0,06_8(TER) - 0,01_5(CRIM) + \varepsilon,$$

де $DGDP$ – зростання ВВП за період з 1983 до 1990 року;

PI – приватний внутрішній капітал у постійних цінах;

TER – кількість студентів, які здобувають вищу освіту (у млн осіб);

$CRIM$ – загальна кількість статистично зафіксованих злочинів (відмивання доходів).

З наведеної моделі П. Квек робить висновок про те, що середня еластичність ВВП до обсягів відмивання нелегальних доходів оцінюється як **зменшення ВВП на 0,1% на кожних 10% зростання злочинів, пов'язаних із відмиванням доходів** [464].

Проблема із використанням на практиці висновку П. Квека відносно інших країн у наш час полягає в тому, що дані, які використовувалися для побудови цієї моделі, суттєво застаріли. Крім того, підхід, базований на оцінюванні показника еластичності, є індивідуалізованим, таким, що враховує специфіку конкретних країн. Обсяги відмивання доходів у світі суттєво зросли з 1980-х років. Чимало критиків моделі П. Квека вказують на потребу її удосконалення і уточнення співвідношення кількості вчинених у країні злочинів із чисельністю її населення.

Більш сучасним дослідженням, яке враховує недоліки регресійної моделі П. Квека та оцінює вплив відмивання нелегальних доходів на ВВП країни є звіт аналітичної групи на чолі з Б. Ангер для міністерства фінансів Нідерландів за 2006 рік [494]. Емпіричною базою для аналізу слугували дані 15 країн – членів ЄС, а також дані США і Канади. Таким чином, вибірка охоплювала 17 країн і зіставлялась із вибіркою П. Квека. Основним удосконаленням стало використання кількох взаємозамінних незалежних змінних, які характеризували рівень відмивання нелегальних доходів. Вибрані країни характеризувалися

подібною економічною структурою, рівнем розвитку, аттракторністю щодо проведення у них операцій із відмивання нелегальних доходів та, найважливіше, володіли найповнішою базою статистичних даних для здійснення міжнародних порівняльних оцінок. Період аналізу – з 1995 до 2000 року включно. За сукупністю показників моделі було проведено 102 оцінки. Рівняння регресії вказаної аналітичної групи було таким:

$$GDPGR_t = C_t + \beta_1 (POPgr)_{t-1} + \beta_2 (I/Y)_{t-1} + \beta_3 (ML\ variables) + \epsilon_t,$$

де C – константа;

$GDPGR$ – зростання ВВП;

$POPGR$ – зростання чисельності населення;

I/Y – частка доходу, яка інвестується;

$t - 1$ – попередній період часу;

$ML\ variables$ – незалежні змінні, які характеризують відмивання доходів.

У табл. 1.7 наведені основні показники регресії описаної моделі.

З описаної регресійної моделі випливає, що для 17-ти згаданих високорозвинутих країн процес відмивання нелегальних доходів уповільнює темпи економічного зростання (темпи росту ВВП). **Збільшення обсягу відмивання нелегальних доходів на 1 млрд доларів США зменшує ВВП на 0,03–0,06%.**

Як вже зазначалось, у моделі аналітичної групи Б. Ангер використовувалися взаємозамінні незалежні змінні: кількість повідомлень, отриманих підрозділом фінансової розвідки від фінансових установ про підозрілі операції клієнтів, кількість злочинів вчинених і зареєстрованих у певній країні тощо.

З табл. 1.7 можна зробити цілу низку додаткових і не менш цікавих висновків. Наприклад, коли незалежну змінну рівняння регресії, пов'язану із статистикою відмивання нелегальних доходів, замінити кількістю вчинених (зареєстрованих) у певній країні злочинів, слід врахувати, що **при зростанні кількості злочинів на 1% ВВП зменшується на 0,12%** (вказаний показник є ідентичним до показника, що впливає з аналітичної моделі П. Квека).

Ще цікавішим є те, що негативний вплив рівня злочинності на ВВП зростає із зростанням обсягів відмивання доходів (у даному випадку **при зростанні кількості злочинів, вчинених разом із відмиванням доходів на 1%, ВВП зменшується на 0,26–0,48%**).

Таблиця 1.7

Показники регресії аналітичної моделі Й. Ферверди, З. Босми та Б. Анджер

Залежна змінна	C_i	Контрольні незалежні змінні			Рівень злочинності ($Crime$)	Незалежні змінні, прямо пов'язані із відмиванням негосподарських доходів						Регресійна статистика			
		Pop	$gr_{(i-1)}$	$I/Y_{(i-1)}$		Our	Our	$Walker$	$Walker$	$Unger$	$Unger$	F -статистика	R -квадрат	DW -критерій	Кількість спостережень
Зростання ВВП	6,46 (3,63)	326,08 (4,36)	-0,2 (-2,45)			-0,03 (-2,28)						7,37	0,16	1,4	102
Зростання ВВП	6,67 (3,77)	332,41 (4,53)	-0,21 (-2,58)			-0,04 (-2,62)						8,02	0,17	1,42	102
Зростання ВВП	6,56 (3,73)	339,89 (4,63)	-0,2 (-2,52)				-0,04 (-2,73)					8,37	0,18	1,44	102
Зростання ВВП	6,63 (3,78)	344,02 (4,69)	-0,2 (-2,56)					-0,06 (-2,9)				8,63	0,18	1,44	102
Зростання ВВП	6,52 (3,71)	330,1 (4,57)	-0,2 (-2,54)						-0,02 (-2,74)			8,28	0,18	1,43	102
Зростання ВВП	6,7 (3,83)	335,45 (4,70)	-0,21 (-2,64)							-0,03 (-3,02)		8,9	0,19	1,45	102
Зростання ВВП	6,99 (4,01)	344,33 (4,87)	-0,22 (-2,79)	-0,12 (-3,38)								9,79	0,21	1,48	102
Зростання ВВП	7,91 (4,67)	285,08 (4,06)	-0,26 (-3,39)	-0,48 (-4,02)		0,14 (3,12)						10,43	0,27	1,63	102
Зростання ВВП	7,28 (4,25)	311,91 (4,41)	-0,23 (-2,99)	-0,41 (-3,06)		0,11 (2,23)						8,87	0,24	1,55	102
Зростання ВВП	7,32 (4,16)	323,96 (4,47)	-0,23 (-2,96)	-0,26 (-2,21)			0,05 (1,22)					7,75	0,21	1,5	102
Зростання ВВП	7,21 (4,10)	327,21 (4,49)	-0,23 (-2,90)	-0,24 (-1,91)				0,06 (0,95)				7,56	0,21	1,49	102
Зростання ВВП	7,9 (4,49)	330,05 (4,74)	-0,25 (-3,19)	-0,45 (-2,9)					0,06 (2,16)			8,77	0,24	1,55	102
Зростання ВВП	7,34 (4,17)	340,14 (4,82)	-0,23 (-2,94)	-0,34 (-1,92)						0,06 (1,25)		7,77	0,21	1,5	102

Джерело. [494].

У табл. 1.7 уведено такі позначення:

*Pop gr*_(t-1) – зростання чисельності населення у відсотках з лагом на 1 рік;

*I/Y*_(t-1) – частка інвестицій у ВВП з лагом на 1 рік;

Crime – загальна кількість зареєстрованих злочинів;

Our – обчислені авторами моделі змінних, що пов'язані із відмиванням доходів, які базуються на авторських даних і враховують індекс аттракторності країни, за даними Дж. Волкера за 1999 р. (з урахуванням згенерованих злочинних доходів у межах країни);

Our (av) – обчислені авторами моделі змінних, що пов'язані із відмиванням доходів, які базуються на авторських даних і враховують індекс аттракторності країни, за даними Дж. Волкера за 1999 р. (з урахуванням усереднених злочинних доходів у межах країни);

Walker – обчислені авторами моделі змінних, що пов'язані із відмиванням доходів, які базуються на авторських даних і враховують індекс аттракторності країни, за даними Дж. Волкера за 1999 р. (у відсотках, з урахуванням згенерованих злочинних доходів у межах країни);

Walker (av) – обчислені авторами моделі змінних, що пов'язані із відмиванням доходів, які базуються на авторських даних і враховують індекс аттракторності країни, за даними Дж. Волкера за 1999 р. (у відсотках, з урахуванням усереднених злочинних доходів у межах країни);

Unger – обчислені авторами моделі змінних, що пов'язані із відмиванням доходів, які базуються на авторських даних і враховують індекс аттракторності країни, за даними Б. Ангер (з урахуванням згенерованих злочинних доходів у межах країни);

Unger (av) – обчислені авторами моделі змінних, що пов'язані із відмиванням доходів, які базуються на авторських даних і враховують індекс аттракторності країни, за даними Б. Ангер (з урахуванням усереднених злочинних доходів у межах країни).

Не менш цікавим є той факт, що *коли ми розглядаємо вплив відмивання доходів на ВВП без прив'язування до сукупності предикатних злочинів*, які передують процесу відмивання, то *цей вплив є позитивним і знаходиться у межах від 0,06 до 0,14% приросту ВВП (за умови приросту операцій із відмивання нелегальних доходів на 1% у межах року)*. Цей факт пояснює вигоди тих країн (офшорних фінансових центрів), які конкурують за право проводити відмивання через свою фінансову систему тих коштів, які одержані від злочинів, вчинених у інших (несхожих до країни відмивання) юрисдикціях світу. Аморальність і антигуманність такої практики є очевидною і потребує синхронного і злагодженого глобального стримування.

З огляду на те, що в Україні такі дослідження не проводились, ми вирішили використати результати описаної регресійної моделі для апроксимації характеристик впливу приросту операцій із відмивання доходів і приросту злочинності на уповільнення темпів економічного зростання (темпів росту ВВП) і на мобілізацію доходів до Зведеного бюджету України. Результати наших розрахунків відображені на *рис. 1.27 та 1.28 [52]*:

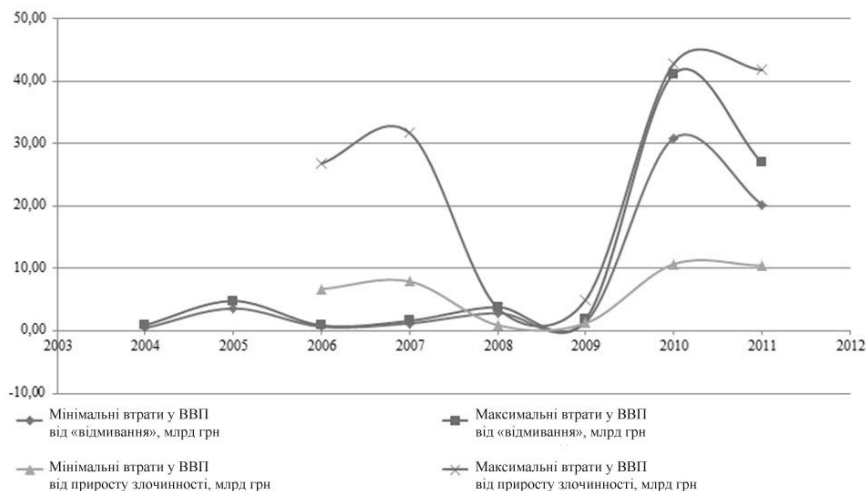

Рис. 1.27. Втрати у обсягах ВВП внаслідок приросту відмивання доходів та приросту злочинності в Україні (млрд грн)

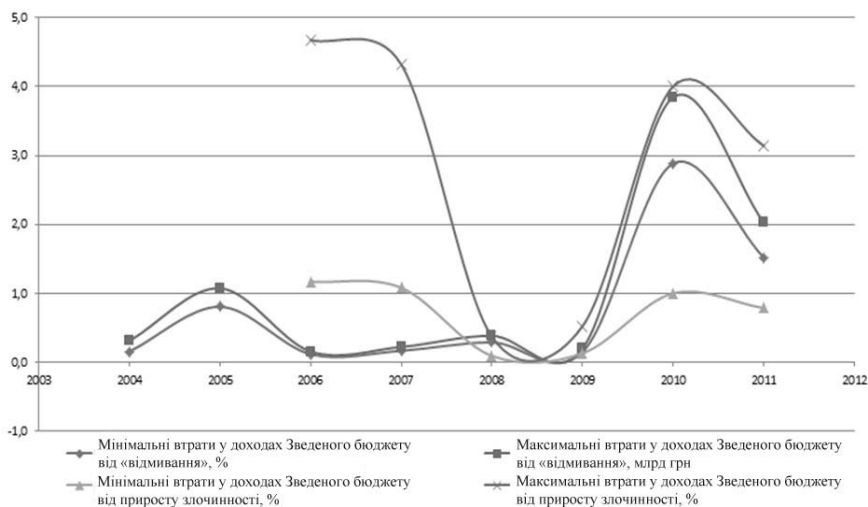

Рис. 1.28. Втрати у доходах Зведеного бюджету України внаслідок приросту відмивання доходів та приросту злочинності в Україні (%)

З проведеного аналізу випливає, що за період з 2004 до 2011 року включно, внаслідок приросту операцій із відмивання нелегальних доходів (відповідним індикатором використані статистичні дані ДСФМ України про суми підозрілих фінансових операцій за повідомленнями СПФМ), Україна втратила від 61 до 82 млрд грн ВВП (кумулятивно, наростаючим підсумком). Найбільш значними ці втрати були у 2010-му – від 30 до 41 млрд грн лише у межах одного року. Відповідні апроксимовані середньорічні відсоткові втрати у Зведеному бюджеті України за доходами знаходились у межах від 0,8 до 1,1% недоотриманих доходів, причому найбільш відчутними ці втрати були за результатами 2010 року – від 2,9 до 3,8%.

Втрати внаслідок приросту злочинності в Україні ми визначили за період з 2006 до 2011 р. включно (з огляду на відсутність доступу до порівняльних статистичних даних на сайті Міністерства внутрішніх справ України за 2012 рік і за роки, які передували 2005-му, ми використали статистику зареєстрованих заяв і повідомлень про злочини за період з 2005 до 2011 р. включно як індикатор приросту рівня

злочинності в Україні) наша держава втратила від 38 до 151 млрд грн ВВП (кумулятивно, наростаючим підсумком). Найбільш значними ці втрати були у 2010 і 2011 роках – від 10,5 до 43 млрд грн в межах кожного року. Відповідні апроксимовані середньорічні відсоткові втрати у Зведеному бюджеті України за доходами, внаслідок зростання рівня злочинності, знаходились у межах від 0,7 до 2,8% недоотриманих доходів, причому найбільш відчутними ці втрати були за результатами 2010-го – від 1 до 4%.

Потрібно ще раз наголосити на тому, що відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, слід розглядати виключно у взаємозв'язку із предикатними злочинами, які їм передують (*додаток К*). З огляду на це, важливо дослідити взаємозв'язки цих явищ з точки зору впливу приросту операцій із відмивання доходів на приріст рівня злочинності у певній країні.

1.4. Нелегальне підприємництво у системі антилегалізаційного фінансового моніторингу

Забруднення легального бізнесу нелегальним. Нелегальні трансакції можуть поєднуватися (змішуватися) з легальними, особливо у тих випадках, коли на попередніх етапах іллегальної діяльності її суб'єкти змогли відмити значну частину нелегальних доходів та інтегрувати їх у легальні види економічної діяльності реального сектору економіки.

Ця проблема є тим більшою, чим більш іллегальним є зовнішнє середовище, у якому доводиться конкурувати легальним суб'єктам господарювання. Недоброчесна конкуренція, подвійні стандарти, незахищеність права приватної власності, неефективність судової системи захисту прав, значні трансакційні витрати, пов'язані із здійсненням власного бізнесу, спонукають легальних економічних агентів до пошуку альтернативних (квазілегальних, іллегальних) шляхів адаптації до умов такого середовища. Однією з найпоширеніших альтернатив є змішування легальних та іллегальних доходів під прикриттям різних механізмів маскуванню цієї практики. Одним з найефективніших

механізмів прикриття вказаного поєднання (принаймні для України) є фіктивне підприємництво та конвертаційні центри.

З *рис. 1.19* стає очевидним те, що діяльність суб'єктів фіктивного підприємництва – це один з ключових елементів механізму ухилення від сплати податків і легалізації злочинних доходів, суть якого зводиться, з одного боку, до утворення сприятливих умов для вчинення злочинів у сфері господарської діяльності, з другого – до маскуванню злочинної діяльності, зменшення стягнень з об'єкту податків, зборів та інших обов'язкових платежів, а також до приховування джерел походження і місцезнаходження доходів, одержаних злочинним шляхом з метою ухилення організаторів від відповідальності.

На теперішній момент в Україні не існує єдиного визначення поняття «фіктивне підприємство». Різні учасники фінансово-економічного обігу ділові одиниці такого типу називають по-різному, оскільки в законодавстві України зміст категорії «фіктивне підприємство» не визначений. Діяльність, пов'язана з укладанням і виконанням угод за участю фіктивних суб'єктів господарювання має очевидні ознаки суспільної небезпеки і загрози для фінансової системи.

Фіктивне підприємництво є ідеальним інструментарієм для уникнення контрагентами фіктивних фірм відповідальності за нелегальну економічну діяльність шляхом перекладання цієї відповідальності на керівників фіктивного підприємства; незаконних операцій з фінансовими ресурсами; нецільового використання і привласнення бюджетних коштів; нецільового використання або неповернення кредитів; ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів; здійснення незаконних валютних операцій; незаконної конвертації гривневих коштів у вільноконвертовану іноземну валюту першої категорії з подальшим її перерахуванням на рахунки в іноземних банках за фіктивними зовнішньоекономічними контрактами; неповернення валютного виторгу та приховування його за кордоном; торгівлі людьми, наркотиками, зброєю; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Найбільш рентабельним різновидом нелегального бізнесу, що здійснюється шляхом використання фіктивних підприємств, є операції з конвертації безготівкових грошових коштів у готівку та навпаки, які проводиться через банківську систему України.

Із впровадженням 2001 року кримінальної відповідальності за фіктивне підприємництво (стаття 205 КК України), законодавці здійснили вагомий крок вперед у протидії криміналізації національної економіки та фінансової системи. Однак вказана стаття ще на момент свого прийняття не відповідала завданням стримування нелегальної економічної діяльності, оскільки визначене у ній поняття «фіктивне підприємництво» не враховувало таких організаційно-правових форм господарювання, як: фізична особа [суб'єкт підприємницької діяльності (індивідуальне підприємництво)]; непідприємницькі товариства; громадські організації; благодійні фонди; споживчі кооперативи та інші неприбуткові організації. Вказані категорії банківських клієнтів відносяться до групи підвищеного ризику, ідентифікація і вивчення фінансових операцій якої потребує особливої обачності.

До фіктивного підприємництва в Україні не віднесене також укладання фіктивних контрактів як засобу маскуванню псевдорозрахункових операцій (псевдопідприємництво). Нормативно невизначеним залишається ключове поняття «фіктивне підприємство», а сам перелік ознак, який би дав змогу чітко ідентифікувати суб'єктів фіктивної господарської діяльності, залишається розмитим і невизначеним.

Проведений нами аналіз спеціальної літератури дав змогу виокремити перелік основних ознак ризику, які характеризують суб'єкта фіктивного підприємництва [153, с. 241; 159, с. 12; 341, с. 111–114]:

- 1) здійснення видів діяльності щодо яких є заборона;
- 2) прикриття незаконної діяльності;
- 3) ведення офіційної діяльності у мінімальному обсязі, що дає змогу імітувати активну підприємницьку діяльність;
- 4) неподання у встановлений термін звітності у податкові органи;
- 5) відсутність суб'єкта підприємництва за юридичною адресою;
- 6) державна реєстрація відбувається в одній області, відкриття рахунків у банківських установах – в іншій, діяльність здійснюється на ще іншій території;
- 7) неможливість визначення фізичного місцезнаходження співробітників суб'єкта підприємництва і його адміністрації (директора, довірених осіб, головного бухгалтера);
- 8) постійне подання до податкових органів відомостей про припинення діяльності і відсутність об'єктів оподаткування;

- 9) відсутність відомостей про здійснення компанією реальної діяльності як суб'єкта господарювання (у країні реєстрації);
- 10) поєднання в одній особі функцій засновника, директора і головного бухгалтера суб'єкта підприємницької діяльності;
- 11) необхідні для здійснення статутної діяльності (у розрізі основних класифікаторів видів економічної діяльності) виробничі, складські та офісні приміщення, а також засоби виробництва (як власні, так і орендовані) відсутні;
- 12) на поточний рахунок підприємства у банку інтенсивно надходять значні суми грошових коштів відразу після його відкриття;
- 13) перед закінченням поточного або на початку наступного банківського дня, сума коштів на поточному рахунку підприємства обнулюється (перераховується третім особам);
- 14) усі або переважна більшість грошових коштів, що надходять на поточний рахунок підприємства, знімаються готівкою;
- 15) у міру зменшення інтенсивності руху грошових коштів на поточному рахунку підприємства (припинення активної діяльності), юридична справа підприємства витребується з банку під приводом переходу до іншої банківської установи, або ж зникає;
- 16) домінування безтоварних угод на виконання робіт і надання послуг (в тому числі маркетингових послуг, розробки і реалізації програмних продуктів, проведення інших консалтингово-інформаційних операцій) над товарними з додатковими ознаками фіктивності;
- 17) очевидна невідповідність обороту за рахунками суб'єкта господарювання сумам сплати податкових платежів;
- 18) обсяги відшкодування ПДВ за експортними операціями (поява значних сум податкового кредиту з ПДВ);
- 19) невідповідність чисельності та складу трудового колективу (директор, головний бухгалтер і два – три додаткових працівника) спектру наданих за укладеними договорами послуг та виконаних робіт, які передбачають наявність значної кількості працівників зі спеціальною освітою;
- 20) обіймання керівних посад на підприємстві психічно хворими, матеріально залежними, раніше судимими особами тощо;

- 21) невідповідність обсягів споживання енергоносіїв та сплачених коштів електро-, тепло- та газопостачальним організаціям до задекларованого обсягу виробництва товарів;
- 22) невідповідність інформації, отриманої від організацій, які здійснюють перевезення вантажів (залізничним, автомобільним, водним транспортом) про обсяги перевезеного вантажу, адреси суб'єктів підприємництва і сум сплачених за перевезення, порівняно з тією, якою оперує суб'єкт підприємницької діяльності.

Досягнувши поставленої мети, фіктивний суб'єкт господарювання припиняє свою діяльність шляхом фіктивного банкрутства або ж нікого не повідомляючи самоліквідується.

Наведені ознаки фіктивності потребують постійної уваги з боку фінансових установ і вкотре актуалізують проблематику, пов'язану з потребою підвищення ефективності принципів «Знай свого клієнта» і «Належні заходи обачності щодо особи клієнта – перевірка особи клієнта».

Зазначимо, що метою фіктивного підприємництва є прикриття серйознішої форми прояву суспільно-небезпечної діяльності, а також маскування джерела походження, місця знаходження і способів використання доходів, одержаних злочинним шляхом [57, с. 193; 60, с. 13]. Це зумовлює необхідність окреслити механізми використання фіктивних підприємств для здійснення незаконних конвертаційних операцій та легалізації (відмивання) злочинних доходів.

Узагальнення практики, напрацьованої правоохоронними, регуляторно-наглядовими органами та ДСФМ України, дає змогу виокремити чотири групи фіктивних фірм [65, с. 14].

1. *«Чорна» фіктивна фірма* (їх ще називають «одноденки» або «квартильні», і створюють для проведення разових операцій).

Здебільшого, така фірма зареєстрована на загублений чи викрадений паспорт, паспорт померлої особи, особи без певного місця проживання або найманої підставної особи; розрахована на мінімальний термін діяльності, не веде бухгалтерську документацію і податковий облік. Прикладом, який ілюструє використання таких фіктивних фірм, є фінансова схема одноразової легалізації великої партії товару, яка не числиться в офіційному бухгалтерському обліку (рис. 1.29).

Рис. 1.29. Фінансова схема реалізації продукції, яка не числиться в офіційному бухгалтерському обліку

Джерело. [58, с. 49].

1. Виробник необлікованої продукції реєструє (придбаває) або звертається за допомогою до вже зареєстрованої «чорної» фіктивної фірми для приховання одноразового факту реалізації великої партії необлікованої продукції.
2. Фіктивна фірма від свого імені оформляє реалізацію необлікованої продукції (оформляються усі необхідні документи: договір, накладна, товарно-транспортна накладна і т. п.).
3. Покупець продукції перераховує на розрахунковий рахунок фіктивної фірми грошові кошти, оплачуючи вартість придбаного в неї товару (покупець може і не здогадуватись, що товар він купує у фіктивного СПД).
4. Грошові кошти, які надійшли на розрахунковий рахунок фіктивної фірми, переводяться у готівку різної форми [отримання готівки у касовому залі банку (для здійснення закупівлі сільськогосподарської продукції, видачі під звіт співробітникам підприємства); за допомогою фізичних осіб – платників єдиного податку; ощадних сертифікатів на пред'явника, та, зазвичай, з використанням механізму конвертаційного центру та ін.].
5. Готівкові грошові кошти, за винятком комісійних (які, у випадку використання «чорної» фіктивної фірми, є найнижчими з усіх альтернативних варіантів), передають посадовим особам підприємства-виробника, яке, таким чином, реалізувало свою необліковану продукцію.

2. «Сіра» фіктивна фірма створюється для проведення неодноразових операцій. Цей різновид фіктивних фірм порівняно з «чорними» на вищому рівні легалізує свою діяльність – регулярно подає звітність у податкову інспекцію; веде бухгалтерський і податковий облік; дає звичайні гарантії безпеки здійсненню протиправних діянь; отримує оплату за послуги у межах 5–7% від загальної суми угоди; використовується більшістю легальних суб'єктів підприємницької діяльності для конвертації коштів як у готівку, так і в безготівкову форму.

3. «Світла» або «біла» фіктивна фірма. Надає підвищені гарантії безпеки. Отримує оплату за послуги до 10–12% від загальної суми угоди. Використовується керівниками державних підприємств, іноземних представництв. Через цю групу фіктивних фірм переводять грошові у готівку кошти респектабельні клієнти. Значно вища вартість послуг «світлих» фіктивних фірм пояснюється наявністю надійного прикриття клієнта від перевірок правоохоронних органів.

Прикладом використання «світлих» фіктивних фірм може слугувати схема протиправного витрачання фінансових ресурсів державним підприємством (рис. 1.30).

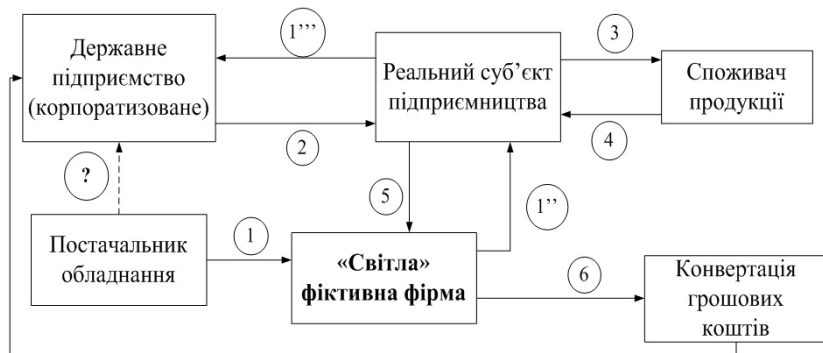

Рис. 1.30. **Схема нелегальної діяльності державного підприємства з використанням «світлих» фіктивних фірм**

Джерело. [58, с. 30].

При використанні цієї схеми між її учасниками за домовленістю здійснюється товарообмінна операція (1 – 1'' – 1''' – 2). Реальний СПД постачає обладнання державному підприємству за ціною його придбання від фіктивної фірми. Відповідно до умов товарообмінного

договору, реальний СПД отримує від державного підприємства продукцію, яку, в подальшому, реалізує споживачу (3). Фактичне виведення грошових коштів із легального обігу здійснюється у ланці використання фіктивної фірми, яка придбане у постачальника обладнання реалізує реальному СПД за ціною, що у 2–3 рази перевищує реальну (1''). Отримані від реалізації продукції грошові кошти (4) перераховуються реальним суб'єктом підприємництва фіктивній фірмі за постачання обладнання (5). Фіктивна фірма конвертує безготівкові кошти у готівку (6), і через дилерів конвертаційного центру грошові кошти передаються керівникові державного підприємства. Основним змістом цієї схеми є змова між її учасниками. Фіктивна фірма, зазвичай, перебуває під контролем осіб, що приймають участь у цій фінансовій схемі.

4. *«Буферне» підприємство* – реальне підприємство, яке пройшло всі види реєстрації. Воно має приміщення, штат працівників, керівники цього підприємства регулярно подають податкову звітність, ведуть бухгалтерський облік, сплачують нараховані податки і збори від обсягу підприємницької діяльності, що здійснюється. Проте такі СПД не несуть значних податкових навантажень, оскільки документально оформляється отримання незначних доходів – зазвичай за здійснення посередницьких послуг (між реальним СПД і «чорною» або «сірою» фіктивною фірмою). «Буфер» отримує нелегальний дохід у розмірі від 2 до 4% від обсягу угоди. Здебільшого, такий суб'єкт має відповідні ліцензії (дозволи) на здійснення певних видів діяльності. «Буферні» фірми існують зазвичай до 2 років (до першої планової перевірки з боку податкових органів) і навіть витримують зустрічні перевірки. Угоди з ними значно важче визнати незаконними.

На поточних рахунках «буферних» підприємств проходить нагромадження грошових коштів, що надходять від клієнтів, які користуються послугами фіктивних фірм. Це дає змогу не допускати блокування співробітниками правоохоронних органів грошових коштів на рахунках фіктивних фірм. Грошові кошти з рахунків «буферних» фірм надходять на рахунки фіктивних фірм безпосередньо перед їхньою конвертацією у готівку. На теперішній час цей захисний механізм дещо удосконалили: кошти, що надійшли на адресу фіктивних фірм, співробітники банків не зараховують на розрахунковий рахунок цих підприємств аж до безпосередньої конвертації або переказу на кореспон-

дентські лоро-рахунки іноземних банків за фіктивними зовнішньоекономічними контрактами. Аналіз наявних матеріалів контрольних і правоохоронних органів свідчить про безпосередню участь у нелегальних фінансових схемах співробітників банків. Часто посадові особи банків ініціюють створення фіктивних фірм для здійснення подальшого конвертування безготівкових коштів нелегального походження.

Метою використання кореспондентських рахунків комерційних банків (коррахунків) суб'єктами фіктивного підприємництва (у т. ч. псевдоекспортерами і псевдоімпортерами) у механізмах вчинення злочинів у сфері господарської діяльності є максимальне маскування зв'язку між ініціаторами платежів та їхніми кінцевими отримувачами.

Станом на теперішній час усі заходи контролю за фінансовими операціями клієнтів базуються на використанні доступу до реєстрів фінансових операцій і реквізитів одержувачів коштів за кожною фінансовою операцією (отримання доступу до «руху коштів за рахунками»). Однак при здійсненні багатоланцюгових розрахунків через банківські електронні системи безготівкових розрахунків, доступ до «руху коштів» не дозволяє зрозуміти і проаналізувати дійсні аспекти і суть фінансових операцій, що здійснюються.

На *рис. 1.31* показана схема послідовності проходження платежу через електронні банківські системи безготівкових розрахунків від одного суб'єкта господарювання до іншого. У межах реалізації даної схеми, фірма *X* з Львівської області хоче перевести безготівкові кошти фірмі *Y* з Донецької області. З цією метою фірма *X* звертається з проханням до свого банку здійснити даний переказ через систему кореспондентських рахунків [158, с. 262].

Фірма *X* має поточний рахунок в банку *A*, розташованому у Львівській області. Банк *A* має поточний рахунок в банку *C* м. Києва. З банку *A* в банк *C* надходить повідомлення (електронною поштою або факсом) з дорученням перерахувати кошти в банк *B*, який знаходиться в Донецькій області, і в якому контрагент фірми *X* – фірма *Y* має відкритий свій поточний рахунок. Однак банк *C* немає кореспондентського рахунку в банку *B* для здійснення прямого перерахування відповідної суми коштів. Зате банк *C* має коррахунок у філії *M1* банку *M*, який володіє широкою мережею філій і/або широкою мережею кореспондентських зв'язків (рахунків) у різних банках м. Києва. Зважаючи

на це, банк *C* дає розпорядження філії *M1* через головний банк *M* перерахувати кошти в будь-який банк, який має кореспондентські відносини з банком *B*.

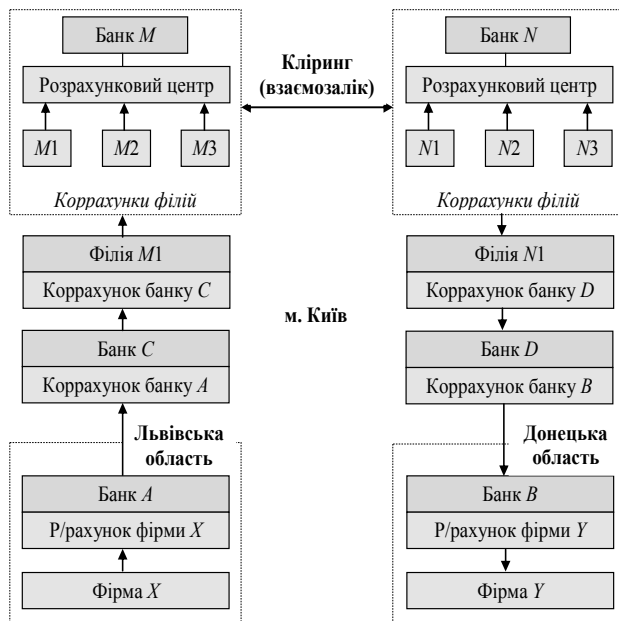

Рис. 1.31. Схема проходження платежу від фірми X до фірми Y через комп'ютерні банківські мережі і електронні системи безготівкових розрахунків

У свою чергу, банк *M*, виконуючи вказане розпорядження, скеровує розпорядження у банк *N*, який також має широкую мережу кореспондентських рахунків в різних банках. Банк *N*, визначивши через базу даних про коррахунки, що його філія *N1* має кореспондентські відносини з банком *D*, у якому є коррахунок банку *B*, дає розпорядження філії *N1* перерахувати кошти банку *D*. Банк *D*, у свою чергу, зараховує кошти банку *B*, а банку *B* зараховує вказані кошти на поточний рахунок фірми *Y*.

Однак, найважливішою специфікою використання коррахунків для проведення взаєморозрахунків між суб'єктами господарювання є те, що у зв'язку із розгалуженістю систем кореспондентських рахунків

і взаємних зобов'язань банків один перед одним, реальні грошові кошти часто не перераховуються, а лише здійснюється обмін інформацією для здійснення клірингу – взаємозаліку зустрічних платежів або розрахункових зобов'язань.

Таким чином, фінансові операції, які проводяться за кореспондентськими рахунками, знеособлені і здійснюються між банками на залишкові суми, а не за кожним клієнтом окремо. Розрахунки кодуються, і прослідкувати переміщення коштів за ланцюжком клірингових зарахувань важко або неможливо з огляду на масовість коррахунків і вказаних платежів за ними. Напрямок клірингу часто визначає комп'ютер. Інформація про кожну із сотень тисяч клірингових операцій (платежів за коррахунками у розрахункових центрах відповідних банків) максимально знеособлена. Інформація про конкретну фірму-відправника і конкретну фірму-отримувача коштів при проходженні через систему кореспондентських рахунків залишається закодованою, і банк-посередник, який обслуговує ці коррахунки, ця інформація зовсім не цікавить, а лише фіксується банком-відправником і кінцевим банком-одержувачем відповідного платежу.

На рис. 1.32 наведена схема безготівкових розрахункових і платіжних операцій суб'єктів господарювання через кореспондентські рахунки комерційних банків, без використання поточних рахунків вказаних суб'єктів господарювання [422, с. 264].

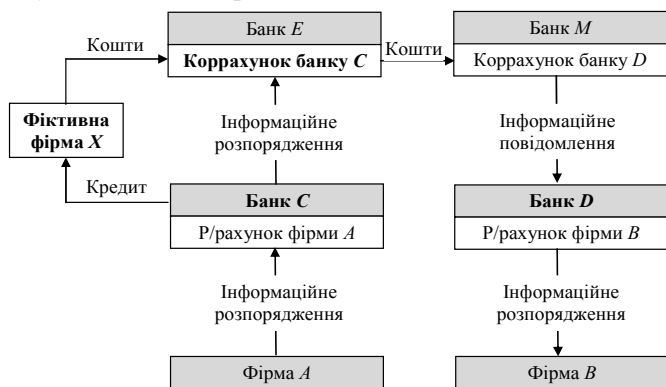

Рис. 1.32. Використання фіктивних фірм для здійснення безготівкових розрахунково-платіжних операцій реальних суб'єктів господарської діяльності через банківські коррахунки

Суть фінансових операцій, проходження яких показано на *рис. 1.32*, полягає в тому, що реальний суб'єкт господарської діяльності – фірма *A* хоче перерахувати кошти ще одному реальному суб'єкту господарської діяльності – фірмі *B*, не використовуючи для цього власного розрахункового рахунку, який можна легко проконтролювати у разі потреби. Банк *C*, в якому знаходиться розрахунковий рахунок фірми *A*, вступивши з її посадовими особами у змову, забезпечує перерахування безготівкових коштів для потреб фірми *A*, не зачіпаючи її розрахункового рахунку. Фірма *A* одночасно компенсує банку *C* відповідні суми перерахованих коштів одним з багатьох можливих способів (наприклад, внесенням готівкових грошових коштів підконтрольними керівництву фірми *A* фізичними особами).

Банк *C*, знаючи заздалегідь про необхідність надання вказаних послуг фірмі *A*, забезпечує надходження грошових коштів на свій кореспондентський рахунок в банку *E*. Однак для того, щоб максимально замаскувати вказану операцію, банк *C* не перераховує кошти на свій коррахунок в банку *E* напряму, а використовує інші способи, забезпечує їхнього надходження, найпоширеніший з яких є надання безвідсоткового кредиту підконтрольній банку фіктивній фірмі *X*, яка в подальшому вказані кошти від свого імені перераховує на коррахунок банку *C* в банку *E*. У випадку реалізації цієї схеми в банку *C* не залишається жодних документів про перерахування коштів до банку *E*, що цілком законно, оскільки банк *C* до банку *E* грошей не перераховував. Вказані кошти формально не належать банку *C*, хоча й знаходяться на його кореспондентському рахунку, – вони належать фіктивній фірмі *X*. Разом з тим, банк *C* за попередньою домовленістю з керівництвом фірми *X* може неформально розпоряджатися вказаними коштами, не показуючи фінансові операції за цим коррахунком у своїх документах.

Банку *E* ця схема теж є дуже вигідною, оскільки кошти, які знаходяться у нього на коррахунку банку *C*, є, по суті, кредитними ресурсами. Крім того, за проведення таких банківських операцій банк *E* отримує відповідну комісійну винагороду.

Враховуючи те, що в банку *C* може бути кілька десятків або й сотень таких кореспондентських рахунків у різних банках, розташованих у всіх регіонах України, перевірити всі ці коррахунки і сотні тисяч операцій, що здійснюються за ними, практично неможливо. Таким чином, ці фінансові операції є фактично безконтрольними.

Банк *D*, отримавши на свій коррахунок в банку *M* вказані кошти, не зараховує їх на поточний рахунок фірми *B*, а залишає на своєму коррахунку аж до отримання інформаційних розпоряджень від фірми *B*.

Аналіз наявних матеріалів контрольних і правоохоронних органів свідчить про безпосередню участь у нелегальних фінансових схемах співробітників банків. Часто посадові особи банків ініціюють створення фіктивних фірм для здійснення подальшого конвертування безготівкових коштів нелегального походження.

Фіктивні фірми почали активно використовуватись у сфері фіктивного банкрутства і ліквідації підприємств. Суть ліквідаційних схем полягає у ліквідації суб'єкта підприємництва, який має заборгованість перед кредиторами і платежами до бюджету. Найбільш надійним і розповсюдженим способом ліквідації підприємства є злиття або приєднання боржника до іншої (фіктивної) фірми на етапі реалізації плану санації підприємства, який є невід'ємним атрибутом інституту неспроможності (банкрутства). Усі проблеми (у першу чергу ті, які пов'язані із податковою заборгованістю) у випадку проведення приєднання (злиття) переходять до суб'єкта, який утворився у результаті такого злиття. Іншими словами, єдиним боржником за податковими платежами стає суб'єкт фіктивного підприємництва з усіма відповідними наслідками у подальшому.

Характеристика нелегальної економічної діяльності із використанням фіктивних підприємств не обмежується лише розглянутими способами. Можливості фіктивних СПД використовуються також в інших нелегальних фінансових схемах.

Фіктивні фірми у нелегальній економічній діяльності найчастіше використовуються для ухилення від сплати податків, а також з метою відмивання нелегальних доходів, шахрайства, незаконного відшкодування податку на додану вартість тощо. Попит на такі послуги постійно зростає. Для реалізації зазначених цілей створюються організовані злочинні групи і спеціальні структури – так звані конвертаційні центри.

Конвертаційні центри реалізують складні за своєю структурою і ознаками схеми нелегальної діяльності, визначальним елементом яких є використання фіктивного підприємництва як першого етапу здійснення загального злочинного наміру.

Специфіка конвертаційної діяльності потребує, здебільшого, тісної взаємодії злочинних структур (організованих злочинних формувань) із службовими особами банків. Організовані злочинні формування створюють при банківських установах конвертаційних центрів, які неформально об'єднують у єдину злочинну мережу десятки фіктивних підприємств.

Функціонування конвертаційних центрів зазвичай має міжрегіональний характер, тобто фіктивні підприємства реєструються в одній області, банківські рахунки відкриваються в іншій, нагромадження грошових коштів (у тому числі шляхом незаконного одержання і нецільового використання банківського кредиту) відбувається у ще інших областях, а переказ коштів здійснюється в ще іншу область. Така схема з урахуванням невеликого проміжку часу щодо проведення зазначених операцій, значно ускладнює організацію перевірок з боку контрольних і правоохоронних органів, своєчасне виявлення фіктивних фірм і розкриття вчинених за їхньою допомогою злочинів.

Функціонування суб'єктів фіктивного підприємництва, основною метою створення яких є незаконні конвертаційні операції, характеризується такими ознаками:

- державна реєстрація здійснюється за підробленими або втраченими (викраденими) документами чи за документами на підставних осіб;
- за юридичними адресами суб'єкти фіктивного підприємства ніколи не знаходяться і зв'язку з ними немає;
- офіційними керівниками фірм виступають підставні особи;
- бухгалтерський і податковий облік не ведеться, передбачена законодавством звітність до державних органів не подається;
- існуючі офіси фірм посилено охороняються;
- середній термін функціонування фірм – від кількох тижнів до кількох місяців (не більше ніж 3–4);
- здійснюються значні обсяги фінансових операцій на банківських рахунках, інтенсивність яких зростає ближче до кінця тижня;
- фіктивні договори, кошториси, накладні та акти передаються клієнтам у недооформленому вигляді, але з відбитками печаток і підписів формальних керівників фіктивних підприємств;

- для передачі документів і готівки від однієї особи до іншої з метою уникнення особистого контакту, зменшення ризиків під час перевезення тощо, можуть використовуватися банківські сейфи, отримані в користування за відповідними угодами;
- для створення в оточуючих враження щодо закономірності візитів значної кількості відвідувачів, для місць фактичного розташування конвертаційного центру використовуються пункти обміну валют, що діють за агентськими угодами, приватні квартири (будинки), господарі яких займаються наданням певних послуг на дому, оздоровчі дозвільні центри, косметичні кабінети тощо.

Призначенням конвертаційного центру є створення можливості легальним СПД ухилитися від сплати податків, перевести податкові зобов'язання на фіктивні СПД, отримати готівкові грошові кошти і використати їх у нелегальному бізнесі, на власні потреби. З іншого боку, механізм конвертаційного центру успішно використовується особами, які вчиняють предикатні до ст. 209 КК України правопорушення, і є невід'ємною ланкою етапу відмивання нелегальних доходів.

Для розкриття суті діяльності конвертаційного центру розглянемо зміст функціональних обов'язків кожного із його учасників (рис. 1.33) [159, с. 69]:

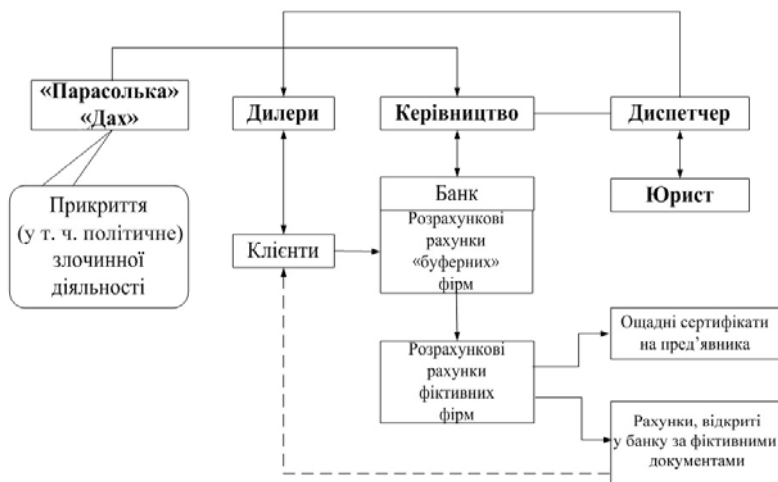

Рис. 1.33. Структура конвертаційного центру

У структурі конвертаційного центру виділяють:

- 1) керівництво;
- 2) диспетчера;
- 3) дилера;
- 4) юриста;

5) осіб, які здійснюють прикриття злочинної діяльності конвертаційного центру і відповідають за заходи безпеки.

Керівництво конвертаційним центром, зазвичай, здійснюють особи, знайомі з порядком здійснення банківських операцій, ведення підприємницької діяльності і відображення в обліку відповідних фінансово-господарських операцій. Дуже часто роль керівників конвертаційних центрів виконують посадові особи і службовці банківських установ. Управління діяльністю конвертаційного центру здійснюється через мережу дилерів і диспетчера. Особливу роль у роботі конвертаційного центру виконує юрист (здебільшого юристи конвертаційного центру – це саме ті особи, які реєструють підприємства «під ключ»).

Юрист конвертаційного центру надає учасникам повний пакет реєстраційних документів, у тому числі і дані про відкриті розрахункові рахунки в банку. У структурі сучасних конвертаційних центрів юристи забезпечують повну процедуру державної реєстрації фіктивних СПД: легально здійснюють заходи з виготовлення печатки, штампів, відкривають поточні рахунки в банках для таких СПД. Для реєстрації фіктивних СПД у сучасних умовах дедалі менше використовуються документи осіб, які померли або виїхали на постійне місце проживання в інші країни, а також документи осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. З цією метою запрошують осіб (засновників, керівників), які фактично є лише формальними (номінальними) керівниками згаданих СПД. Дилери конвертаційного центру встановлюють (віднаходять) нових клієнтів, які потребують послуг такого центру і надають їм необхідні реквізити для перерахування коштів (дані фіктивного СПД і банку), а також інформацію про суму оплати за здійснення операцій у рамках конвертаційного центру.

Клієнт коонвертаційного центру за вказаними банківськими реквізитами перераховує кошти, здебільшого, спочатку на поточний рахунок «буферної» фірми, а далі кошти потрапляють на поточний рахунок фіктивної фірми. Після надходження коштів на поточний рахунок

дилер надає клієнту готівкові кошти, а також підтверджуючі документи (за рекламні, транспортні послуги, маркетинг, програмно-інформаційне забезпечення і т. д.) на перерахування безготівкових грошових коштів на поточний рахунок «буферної» фірми. При цьому у розпорядження клієнта надають заповнені або незаповнені документи із проставленими відбитками штампів і печаток. Вказані документи використовуються для підтвердження затрат, відображених у бухгалтерському обліку клієнта. Диспетчер конвертаційного центру виконує функції координатора і сполучної ланки між керівником і дилерами. Диспетчер підтримує зв'язок з банками, контролює надходження і рух коштів на поточному рахунку фіктивної фірми (зазвичай із використанням системи «банк – клієнт» або інтернет-банкінгу). Диспетчер також повідомляє дилерам інформацію про реквізити нових фіктивних і «буферних» фірм.

Значну роль у діяльності конвертаційного центру відіграють особи, які прикривають злочинну діяльність (так званий «дах конвертаційного центру»). Це, здебільшого, представники влади, правоохоронних і контрольних органів – звідси і численні корупційні зв'язки і «тиск», який чиниться на представників правоохоронних органів при проведенні досудового слідства по кримінальних справах відносно окремих конвертаційних центрів.

Зростання корупції і хабарництва. Відмивання нелегальних доходів генерує корупційні діяння не лише у фінансовому секторі, але й в усіх сегментах соціально-економічної діяльності. Перш за все, корупція та хабарництво поширюється серед посадових осіб фінансових установ, через які відмиваються нелегальні доходи. У другу чергу, відмивання вражає корупцією і сектор нефінансових підприємств та професії, які пов'язані із професійним супроводом сумнівних контрактів і трансакцій (адвокати, нотаріуси, правники). В третю чергу, відмивання нелегальних доходів охоплює корупцією сектор державного регулювання і нагляду за діяльністю фінансових установ, посадових осіб, наділених повноваженнями і владою приймати рішення. Середовище, уражене тотальною корупцією, починає генерувати інші способи отримання корупційної ренти, створюючи для цього різноманітні підстави і перешкоди.

Таким чином, корупційний ефект, породжений первинними операціями із відмивання нелегальних доходів, породжує у подальшому

мультиплікативні негативні наслідки набагато більших масштабів, поступово охоплюючи всі центри прийняття рішень у секторах суспільно-політичного та соціально-економічного життя.

Наслідками корупції є поглиблення проблеми антиконкурентного середовища, руйнування стимулів до здійснення легальної економічної діяльності, невивідність легального господарювання у рамках жорстких фіскальних і монетарних обмежень, перехід суб'єктів господарювання у іллегальну систему, поглиблення тінізації, криміналізації та іллегалізації всіх сфер життєдіяльності.

За результатами 2012 року Україна посідала 144 місце серед 176 країн світу, залишаючись однією з найкорумпованіших країн за показником індексу сприйняття корупції (*табл. 1.8*).

Причини надвисокого рівня корупції в Україні були окреслені нами при розгляді питань, пов'язаних із особливостями тінізації національної економіки. Разом з тим, на нашу думку, на теперішній час залишається недооціненою роль фінансового сектору в стримуванні поширення корупційних діянь у межах національної юрисдикції. Системного аналізу і ґрунтовнішого дослідження потребують шляхи та заходи удосконалення ідентифікації та вивчення клієнтів банку, із виокремленням конкретних процедур і заходів обачності для перевірки особи клієнта у рамках його ризик-орієнтованої ідентифікації [47; 50].

Йдеться про посилення уваги фінансових установ до публічних діячів (*PEP – Politically Exposed Persons*), як до категорії клієнтів високого ризику, що зумовлено основними акцентами міжнародних антилегалізаційних стандартів і стандартів здійснення банківської діяльності, вироблених за останнє десятиліття. Вказані акценти зосереджують основну увагу фінансових установ на потребі встановлення (виявлення) бенефіціарних власників юридичних осіб, а також визначенні приналежності бенефіціарного власника до категорії публічних діячів [46].

Інституційна (велика або політична) корупція, розкрадання власності і міжнародні потоки вкрадених у межах держав коштів, які у подальшому відмиваються, руйнівні впливають на економічне зростання, послаблюють і підривають віру в суспільні інститути, дестабілізують фінансові системи, погіршують інвестиційний клімат і перспективи макроекономічної стабільності для країни-жертви.

Таблиця 1.8

Індекс сприйняття корупції (Corruption Perception Index) у 2012 році

RANK	COUNTRY/TERRITORY	SCORE	RANK	COUNTRY/TERRITORY	SCORE	RANK	COUNTRY/TERRITORY	SCORE	RANK	COUNTRY/TERRITORY	SCORE
1	Denmark	90	69	FYR Macedonia	43	113	Guatemala	33	157	Tajikistan	22
2	Finland	90	70	South Africa	43	114	Niger	33	160	Democratic Republic of the Congo	21
3	New Zealand	90	71	Bosnia and Herzegovina	42	115	Timor-Leste	33	161	Laos	21
4	Sweden	88	72	Italy	42	116	Dominican Republic	32	162	Libya	21
5	Singapore	87	73	Sao Tome and Principe	42	117	Ecuador	32	163	Equatorial Guinea	20
6	Switzerland	86	74	Georgia	41	118	Egypt	32	164	Zimbabwe	20
7	Australia	85	75	Bulgaria	41	119	India	36	165	Burundi	19
8	Norway	85	76	Liberia	41	120	Moldova	36	166	Chad	19
9	Canada	84	77	Montenegro	41	121	Mongolia	36	167	Haiti	19
10	Netherlands	84	78	Tunisia	41	122	Malawi	36	168	Venezuela	19
11	Iceland	82	79	Sri Lanka	40	123	Senegal	36	169	Iraq	18
12	Luxembourg	80	80	China	39	124	Algeria	35	170	Turkmenistan	17
13	Germany	79	81	Serbia	39	125	Gabon	35	171	Uzbekistan	17
14	Hong Kong	77	82	Trinidad and Tobago	39	126	Tanzania	35	172	Mali	15
15	Barbados	76	83	Burkina Faso	38	127	Algeria	34	173	Sudan	13
16	Belgium	75	84	El Salvador	38	128	Yemen	30	174	Korea (North)	8
17	Japan	74	85	Jamaica	38	129	Cote d'Ivoire	29	175	Somalia	8
18	United Kingdom	74	86	Panama	38	130	Nicaragua	29			
19	United States	73	87	Peru	38	131	Bolivia	29			
20	Chile	72	88	Malawi	37	132	Ghana	28			
21	Trinidad and Tobago	72	89	Romania	37	133	Guatemala	28			
22	France	71	90	Suriname	37	134	Yemen	28			
			91	Saudi Arabia	37	135	Iran	28			
			92	Brazil	37	136	Kazakhstan	28			
			93			137					
			94			138					
			95			139					
			96			140					
			97			141					
			98			142					
			99			143					
			100			144					
			101			145					
			102			146					
			103			147					
			104			148					
			105			149					
			106			150					
			107			151					
			108			152					
			109			153					
			110			154					
			111			155					
			112			156					
			113			157					
			114			158					
			115			159					
			116			160					
			117			161					
			118			162					
			119			163					
			120			164					
			121			165					
			122			166					
			123			167					
			124			168					
			125			169					
			126			170					
			127			171					
			128			172					
			129			173					
			130			174					
			131			175					
			132			176					
			133			177					
			134			178					
			135			179					
			136			180					
			137			181					
			138			182					
			139			183					
			140			184					
			141			185					
			142			186					
			143			187					
			144			188					
			145			189					
			146			190					
			147			191					
			148			192					
			149			193					
			150			194					
			151			195					
			152			196					
			153			197					
			154			198					
			155			199					
			156			200					

SCORE

Highly
CorruptVery
Clean

0-9 10-19 20-29 30-39 40-49 50-59 60-69 70-79 80-89 90-100

Джерело. [46].

Дії корупціонерів високого рівня сприяють відпливу капіталу, перешкоджають боротьбі з бідністю, загострюють соціальну нерівність. Що довше у певній країні функціонує корупційний режим, тим серйознішими є наслідки його функціонування [49].

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму» (ст. 1, ч. 1, п. 29), до категорії публічних діячів в Україні відносять фізичних осіб, які виконують або виконували визначені публічні функції *в іноземних державах*, а саме:

- глав держав, керівників уряду, міністрів та їх заступників;
- депутатів парламенту;
- членів Верховного суду, Конституційного суду або інших судових органів високого рівня, рішення яких не підлягають оскарженню, крім як за виняткових обставин;
- членів суду аудиторів або правлінь центральних банків;
- надзвичайних і повноважних послів, повірених у справах та високих посадовців Збройних сил;
- членів адміністративних, управлінських чи наглядових органів державних підприємств стратегічного значення.

Згідно із п. 2 ст. 4 базового закону, СПФМ (наприклад, банк) зобов'язаний здійснювати наступні заходи *щодо публічних діячів або пов'язаних з ними осіб*, факт належності до яких клієнта (або особи, що діє від його імені) суб'єкт виявляє відповідно до внутрішніх процедур під час встановлення ділових відносин з клієнтом та у процесі його обслуговування:

- а) встановлювати з дозволу керівника СПФМ (банку) відносини з публічними діячами та пов'язаними з ними особами;
- б) вживати заходів для визначення джерел походження коштів таких осіб;
- в) проводити з урахуванням рекомендацій відповідного СДФМ (Національного банку України) моніторинг операцій, учасниками або отримувачами вигід яких є публічні діячі або пов'язані з ними особи, у порядку, визначеному для клієнтів високого ризику.

Варто зауважити, що до осіб, які пов'язані з публічними діячами, належать члени сім'ї та інші близькі родичі, юридичні особи, в яких

публічні діячі або їхні близькі родичі є власниками істотної частки або контролерами діяльності.

Відповідно до висновків створеної при ООН та Світовому банку Ініціативи з повернення вкрадених активів (*STAR – Stolen Asset Recovery Initiative*), без політичної волі на найвищому рівні у будь-яких юрисдикціях світу неможлива боротьба з корупційними проявами ні на рівні права, ні на рівні фінансової системи [477, с. 9].

Раніше корумповані глави держав і впливові посадові особи користувались послугами іноземних банків, відкриваючи рахунки на свої імена чи на імена своїх родичів. У наш час відбулися кардинальні зміни у цьому контексті. Сучасні технології відмивання доходів охоплюють купівлю нерухомості; придбання і вивезення за кордон цінних металів, ювелірних виробів і творів мистецтва; вивід активів за межі держави тощо [180].

На міжнародному рівні заходи, спрямовані на боротьбу з корупційними проявами публічних діячів, виписані у Конвенції ООН проти корупції, в оновленій редакції 40-ка Рекомендацій *FATF*, а також у документі Базельського комітету з банківського нагляду «Належна перевірка клієнтів банків».

Базельський комітет з банківського нагляду (далі – Комітет) ще 2001 року вказав на невідповідність заходів протидії корупції, передбачених у рамках міжнародної фінансової системи. Серед іншого, Комітет наполегливо рекомендував усім банкам, які розглядають можливість встановлення ділових стосунків із публічними діячами, ідентифікувати їх, а також виявити тих осіб і ті компанії, які можуть бути пов'язані із публічними діячами – клієнтами банку. Комітет також вказував на те, що проведення фінансових операцій в інтересах корумпованих публічних діячів сильно шкодить репутації банку і підриває віру суспільства в етичні стандарти фінансової системи [71].

На підставі проведеного нами аналізу норм і стандартів міжнародного рівня щодо публічних діячів, доцільно виокремити першочергові заходи удосконалення процедур ідентифікації банківських клієнтів:

1) здійснення належної перевірки всіх публічних діячів (як іноземних, так і місцевих);

2) встановлення фізичної особи – бенефіціарного власника юридичної особи (клієнта банку). Однією з найважчих проблем ідентифікації є

«розмотування» клубка власників юридичної особи зі складною (заплутаною) структурою власності. Ускладнення структури власності, як свідчить практика, здійснюється навмисно з метою приховування тих фізичних осіб, які є дійсними отримувачами вигід від діяльності певної юридичної особи – клієнта банку. Наочно суть ідентифікаційної проблеми показано на *рис. 1.34*.

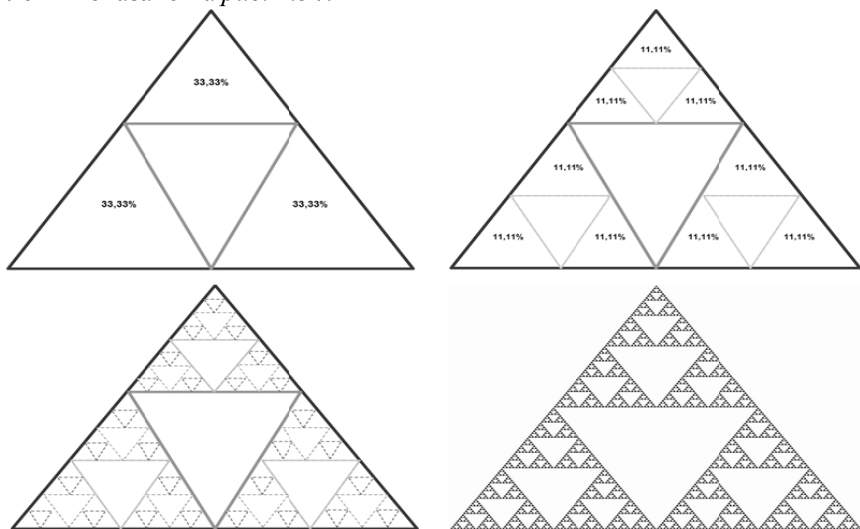

Рис. 1.34. Ідентифікація кінцевих бенефіціарів юридичної особи

Наведена модель у математиці називається фракталом Вацлава Серпінського. Її суть зводиться до надзвичайно складної, на перший погляд навіть хаотичної, структури, однак у цій структурі існує дуже чіткий порядок самоподібного подрібнення первинної структури на три рівні частини. Три частини, які утворилися внаслідок первинного подрібнення, – це аналог трьох інших юридичних осіб, кожній з яких належить 33,33% у структурі статутного капіталу базової юридичної особи – клієнта банку. На наступній ітерації подрібнюється структура власності кожної з трьох інших юридичних осіб (співвласниць базової юридичної особи – клієнта банку). Таким чином, ми отримуємо вже дев'ять співвласників, кожному з яких належатиме 11,11% акціонерного капіталу базової юридичної особи – клієнта банку.

На наступній ітерації ми отримуємо вже 27 юридичних осіб – співвласників базового клієнта банку з часткою у 3,7% і т. д.

Завданням банку у процесі ідентифікації є дослідження всієї структури власності аж до кінцевого власника – фізичної особи, яка стоїть за всім цим заплутаним ланцюгом співвласників.

Зрозуміло, що в такому випадку гіпотетично процес ідентифікації біфуркаційно-фрактальної структури власності може бути розтягнутим до безкінечності.

Згідно з ч. 1 ст. 10 базового закону, СПФМ (банк) зобов'язаний відмовитися від встановлення ділових відносин або проведення фінансової операції у разі, якщо здійснення ідентифікації клієнта відповідно до вимог законодавства є неможливим (за винятком операцій щодо зарахування коштів, які надходять на рахунок такого клієнта). У такому разі банк зобов'язаний протягом одного робочого дня, але не пізніше наступного робочого дня з дня відмови, повідомити ДСФМ України про проведення таких операцій та осіб, які мають або мали намір їх провести;

3) *отримання декларації про доходи і наявне майно клієнта – публічного діяча*. Декларації дають можливість проаналізувати поточний стан справ, отримати так звану «моментальну фотографію», яку можна зіставити з відомостями, наданими клієнтом раніше, або з рухом коштів на рахунку. Вказані документи мають динамічно оновлюватись і залишатись базою клієнтського досьє;

4) *регулярне оновлення ідентифікаційних даних та додаткової інформації про клієнтів з категорії публічних діячів*. Не рідше, ніж раз у рік потрібно оновлювати інформацію про зміст і характер діяльності публічного діяча, зміну його кар'єрного статусу (особливо його підвищення). Динамічна картина ідентифікаційного відстеження публічного діяча може вплинути на збільшення загального ризику, пов'язаного з ним. За результатами вказаних перевірок керівництво банку приймає рішення про продовження або припинення ділових відносин із визначеним публічним діячем;

5) *відстеження актуальності статусу публічного діяча*. В кожному окремому випадку практично неможливо передбачити, наскільки довго зберігатиметься влада і вплив публічної посадової особи, членів його сім'ї і найближчого оточення після того, як вказаний діяч залишив свою офіційну посаду.

Удосконалення ідентифікаційних процедур та вивчення публічних діячів як банківських клієнтів підвищеного ризику належать не лише

до заходів первинного фінансового моніторингу банку, але й до сфери удосконалення інституційної спроможності національних регуляторів.

Один з першочергових кроків, які слід здійснити на рівні національних юрисдикцій, полягає у визнанні необхідності запровадження урядами держав динамічно оновлюваного реєстру публічних діячів відповідної держави. Наступним кроком має стати зведення відповідних реєстрів на міждержавному рівні. Найдоцільніше довірити це *FATF* як авторитетній міжнародній організації в антилегалізаційній сфері. Далі міжнародний перелік публічних діячів слід безоплатно надавати усім СПФМ і, перш за все, банкам аналогічно до переліків терористів і санкціонованих осіб, які подаються на теперішній час в рамках системи міжнародного стримування операцій із фінансування тероризму. Міжнародний перелік має бути максимально розширеним, тобто містити відомості і про членів сімей публічних діячів.

Разом з тим, пропонована ідея має також і певні недоліки: у корумпованих державах такі переліки складатимуться політично заангажовано, а організовані злочинні групи на чолі з публічними діячами, яким опосередковано належить чимало фінансових установ, можуть легко обійти процедури ризик-орієнтованої ідентифікації в інших банках, отримавши доступ до повного переліку публічних діячів, членів їхніх сімей та номінально пов'язаних з ними осіб.

Наступною архіважливою проблемою у контексті удосконалення ідентифікаційних процедур клієнтів високого ризику, і, перш за все, публічних діячів, є відпрацювання адекватної методології встановлення бенефіціарного власника.

У міжнародній практиці відомий метод порогу для визначення бенефіціарної власності (наприклад, встановлюється, що банки зобов'язані перевіряти тільки тих бенефіціарних власників, частка яких у статутному капіталі складає 25% і більше).

Принагідно зазначимо, що базовий закон у сфері ЗПВД встановлює поріг, який окреслюється терміном «квіотна участь» – пряме або опосередковане володіння часткою у розмірі 10 і більше відсотків статутного капіталу (фонду), 10 і більше відсотків акцій або прав голосу у юридичній особі, прямий або опосередкований вплив на неї. Не менш важливим поняттям базового закону є «контроль юридичної особи» – пряме або опосередковане володіння часткою у юридичній особі,

еквівалентною 50 та більше відсотків статутного капіталу або голосів юридичної особи, або незалежна від формального володіння можливість вирішально впливати на управління чи діяльність юридичної особи будь-яким чином.

Прикінцевими положеннями базового закону внесені зміни до ч. 1 ст. 24 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» (в переліку документів, що подають для проведення державної реєстрації юридичної особи), яку доповнено абзацом 6: «для проведення державної реєстрації юридичної особи засновник (засновники) або уповноважена ними особа повинні особисто подати державному реєстратору (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) інформацію з документами, що підтверджують структуру власності засновників – юридичних осіб, яка дає змогу встановити фізичних осіб – власників істотної участі цих юридичних осіб» [241].

Зазначимо, що вказаними змінами у національному законодавстві з питань реєстрації суб'єктів господарювання наводиться порядок у розкритті структури власності лише з 21 серпня 2010 року – з моменту набрання чинності нової редакції базового закону. Проте невирішеним залишається питання щодо повного розкриття істотної участі юридичних осіб, зареєстрованих до відповідної дати.

FATF у своєму спеціально підготовленому 2006 року типологічному дослідженні з питань протиправного використання корпоративних структур, закликала усі кооперативні юрисдикції світу докласти максимальних зусиль для створення дієвих систем встановлення фізичних осіб, які є власниками – бенефіціарами відповідних юридичних осіб у межах відповідних юрисдикцій [456].

Попри те, що Україна вжила певні заходи у контексті удосконалення законодавства [287; 264; 273] щодо проведення ідентифікації клієнтів фінансових установ, залишається ще чимало невирішених питань, серед яких, на наш погляд, слід виокремити потреби:

- 1) доступності для СПФМ (насамперед банків) електронних реєстрів юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців; реєстрів акціонерів, зведених реєстрів контрагентів, довіреностей та інших джерел інформації, необхідних у процесі ідентифікації;

- 2) запровадження уніфікованої форми декларування бенефіціарного власника, яка б містила попередження про кримінальну

відповідальність клієнта за надання недостовірних даних про бенефіціарного власника. Вказана декларація має стати невід'ємною складовою загальної діяльності банку в контексті належної перевірки клієнтів. Декларацію також не слід вважати панацеєю. Банки повинні вживати додаткові заходи обачності щодо особи клієнта підвищеного ризику. Доцільно було б запровадити ведення реєстру заходів, вжитих у рамках перевірки особи клієнта і його фінансових операцій.

У разі виникнення сумнівів щодо достовірності чи повноти отриманої інформації про клієнта, банк повинен запросити додаткову інформацію у самого клієнта або отримати її з публічних джерел. Банк також має право витребувати у державних органів інформацію стосовно ідентифікації клієнта відповідно до порядку надання державними органами на запит суб'єкта первинного фінансового моніторингу інформації про ідентифікацію клієнта, встановленого постановою Кабінету Міністрів України № 746 від 25.08.2010 року.

До основних додаткових заходів обачності для перевірки особи клієнта у рамках його ризик-орієнтованої ідентифікації слід віднести:

- перевірку ідентифікаційних даних;
- витребування додаткових документів, зокрема про фінансовий стан;
- перевірку правильності оформлення установчих документів (враховуючи всі зареєстровані зміни);
- встановлення складу засновників юридичної особи;
- з'ясування дійсних власників;
- зіставлення розміру зареєстрованого і сформованого статутного капіталу;
- перевірку відповідності фінансових операцій звичайній діяльності клієнта;
- встановлення відповідності фінансових операцій фінансовому стану клієнта;
- оцінку розмірів і джерел існуючих та очікуваних надходжень;
- встановлення джерела походження і способів переказу (внесення) грошей, що використовуються в операціях;
- встановлення пов'язаних осіб.

Запропонований нами перелік заходів для додаткового вивчення клієнтів з підвищеним ступенем ризику не є вичерпним і потребує

доповнення з урахуванням тієї специфіки, яку виявляє фінансова установа (банк) у процесі персоніфікованого обслуговування кожного клієнта.

Оновлення ідентифікаційного досьє клієнта є ще одним важливим компонентом відповідних заходів СПФМ. Вважаємо, що встановлений чинними міжнародними стандартами та відображений у національному антилегалізаційному законодавстві період часу для оновлення досьє клієнта є цілком адекватним, а саме: на клієнтів підвищеного ризику – не рідше 1 разу на рік; на інших клієнтів – не рідше 1 разу на 3 роки; на клієнтів, які тривалий час не підтримують ділові відносини з СПФМ – у разі проведення чергової фінансової операції.

До інших клієнтів, яких, відповідно до міжнародних стандартів, необхідно відносити до групи високого ризику належать благодійні та неприбуткові організації, а також готівково-орієнтовані суб'єкти господарювання. У кожному випадку встановлення ділових відносин з ними, персонал банку зобов'язаний: отримувати відповідний дозвіл керівника банку; з'ясовувати джерела походження коштів клієнта; проводити моніторинг фінансових операцій такого клієнта у порядку, визначеному для клієнтів підвищеного ризику.

На підставі проведеного нами аналізу норм і стандартів міжнародного рівня щодо публічних діячів, можна виокремити наступні першочергові заходи удосконалення процедур ідентифікації банківських клієнтів: здійснення належної перевірки як іноземних, так і місцевих публічних діячів (з урахуванням запропонованого нами підходу щодо формування міжнародного реєстру публічних діячів, і його безкоштовне надання кожному СПФМ з урахуванням постійного поновлення даних цього реєстру); встановлення фізичної особи – бенефіціарного власника юридичної особи (з урахуванням запропонованого нами підходу та формуляру декларування бенефіціарного власника основним клієнтом банку); отримання декларації про доходи і наявне майно клієнта; регулярне оновлення ідентифікаційних даних та додаткової інформації про клієнтів з категорії публічних діячів.

До складових додаткової інформації щодо клієнтів, які відносяться банком до групи високого ризику, потрібно в обов'язковому порядку відносити: перевірку ідентифікаційних даних; витребування додаткових документів, зокрема про фінансовий стан; перевірку

правильності оформлення установчих документів (враховуючи усі зареєстровані зміни); встановлення складу засновників юридичної особи; з'ясування дійсних власників; зіставлення розміру зареєстрованого та сформованого статутного капіталу; перевірку відповідності фінансових операцій звичайній діяльності клієнта; встановлення відповідності фінансових операцій фінансовому стану клієнта; встановлення мети проведення фінансових операцій; оцінювання розміру та джерел існуючих та очікуваних надходжень; встановлення джерела походження і способів переказу (внесення) грошей, що використовуються в операціях; встановлення пов'язаних осіб.

У випадку зволікання із запровадженням запропонованих змін у сфері регулювання антилегалізаційного фінансового моніторингу в Україні, проблема використання недоброчесними публічними діями фінансових установ для маскуванню доходів, одержаних внаслідок вчинення корупційних діянь, наростатиме експонентним темпом, що, у свою чергу, сприятиме подальшому кримінально-тіньовому поглинанню реального сектора економіки та основних інститутів вироблення і реалізації рішень у державі.

Розділ 2

ПЕРВИННИЙ ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ В БАНКАХ З УРАХУВАННЯМ ОЦІНКИ РИЗИКІВ

2.1. Системи протидії легалізації злочинних доходів, що базуються на оцінюванні ризиків у міжнародній практиці

В останні десятиліття у світовій економіці чіткою домінантою у сфері регулювання фінансових відносин стала боротьба з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму. Питання відмивання грошей уже вийшло за рамки окремих країн чи регіонів, набувши глобального значення.

Увесь світ дійшов згоди у тому, що боротьба з відмиванням грошей, набутих злочинним шляхом, у банківському секторі економіки – справа виняткової ваги. Щоб запобігти легалізації «брудних» грошей, органи банківського нагляду та урядові організації вдаються до різних методів і засобів. Зокрема, розробляють і приймають відповідні закони та підзаконні акти. Міжнародні організації удосконалюють форми співробітництва і ухвалюють відповідні директиви. Провідні світові банки встановлюють спеціальні правила, а органи виконавчої влади запроваджують відповідні системи контролю, надають рекомендації стосовно конкретних напрямів боротьби з цим явищем тощо. З іншого боку, банки намагаються спростити свою діяльність шляхом впровадження в роботу різноманітних передових інтернет-технологій, керуючись принципом «час – гроші».

За оцінками експертів, загальний витік капіталу з країн СНД становить близько 11–12 млрд доларів США щорічно, частина яких – потік грошей українського походження. Щорічно у світі вводиться у законний обіг від 150 до 500 млрд доларів США, здобутих злочинним шляхом. За підрахунками Міжнародного валютного фонду, щорічні прибутки злочинних організацій становлять майже 500 млрд доларів США, що дорівнює приблизно 2% усесвітнього валового продукту [365].

Якщо порівняти з даними 2002 року, то, за оцінками експертів, на той час у всьому світі в обігу перебувало від 800 млн до 1 трлн доларів США, з яких приблизно половина була пов'язана зі світовою торгівлею наркотиками, а чверть – з їх продажем у США. Кошти, які щороку сплачують західні компанії на хабарі, оцінюють на рівні 80 млрд доларів США [397]. Уразливими до процесів відмивання грошей вважаються нові фінансові ринки країн із перехідною економікою, зокрема Україна, тому доцільно розглянути досвід провідних країн світу в боротьбі з відмиванням злочинних доходів і можливостей його використання у вітчизняній практиці.

З метою належного оцінювання ризику залучення банків до процесу відмивання злочинних коштів, установи повинні оцінити кожен фінансову операцію з позиції трьох базових категорій ризику: ризику клієнта, країни і послуги. Оцінювання ризику країни повинно базуватися на поінформованості працівників банку, що відповідають за фінансовий моніторинг, щодо всіх ризикових країн та територій, а також наявних систем протидії відмиванню грошей, наглядових структур та існування у тій чи іншій країні системи оцінювання ризиків.

Процес становлення міжнародної співпраці та протидії злочинним організаціям триває не одне десятиліття, починаючи з 1980-х років минулого століття. До найважливіших документів міжнародного рівня, що спрямовані на розширення і укріплення боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, можна віднести Віденську конвенцію ООН, Страсбурзьку конвенцію Ради Європи, Директиви Ради Європи, Рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду тощо.

Передумови створення інституту антилегалізаційного фінансового моніторингу в Україні можна конкретизувати шляхом ретроспективного огляду інституційних підвалин стандартизації міжнародної системи ЗПВД / ФТ.

Основні етапи формування (стандартизації) міжнародної системи ЗПВД / ФТ:

- 20.12.1988 р. – прийняття **Віденської конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин** (передбачала необхідність розвитку міжнародних відносин у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів від наркобізнесу);

- липень 1989 р. – за ініціативою президента Франції, на зустрічі «Великої сімки» (G7) у Парижі **створено FATF** – міжнародну організацію, мандат якої поширювався на розробку міжнародних стандартів у сфері ЗПВД;
- лютий 1990 р. – **FATF розробила Першу редакцію 40-ка Рекомендацій** щодо ЗПВД (переглянуті 1996, 2001, 2003, 2004 і 2012 рр.);
- 08.11.1990 р. – прийняття **Страсбурзької конвенції Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності**;
- 10.06.1991 р. – прийняття **Директиви Ради ЄС № 91/308 щодо запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей** (переглянуті 2001 і 2005 рр.);
- 1993 р. – Офісом ООН з контролю за розповсюдженням наркотиків і поширенням злочинності (*UNODC*) розроблений проект закону «Про відмивання коштів, одержаних від наркотиків»;
- червень 1995 р. – створюється **Міжнародне об'єднання підрозділів фінансової розвідки – група «Егмонт»**;
- 1996 р. – перший перегляд **Рекомендацій FATF (Друга редакція)**, зумовлений необхідністю відображення розвитку тенденцій і технік відмивання злочинних доходів, розширення сфери їх дії на сукупність інших серйозних предикатних злочинів, а не тільки наркозлочинів;
- грудень 1998 р. – **Базельський комітет банківського нагляду** розробив **Рекомендації щодо запобігання використанню банківської системи з метою відмивання злочинних доходів**;
- червень 2000 р. – **FATF вперше опублікувала «чорний список»** країн і територій, які не сприяють у боротьбі з відмиванням доходів [*Non-Cooperative Countries or Territories (NCCTs) List*];
- 30.10.2000 р. – Вольфсберзька група прийняла Всезагальні директиви з протидії відмиванню доходів у приватному банківському секторі;
- 2001 р. – **Базельським комітетом банківського нагляду** приймаються Методичні рекомендації щодо ідентифікації клієнтів банків (*Customer due diligence (CDD) for banks*);

- 11.09.2001 р. – терористичні акти у США;
- 26.10.2001 р. – прийняття **USA Patriot Act** (казначейство США отримує право формувати свій «чорний список» юрисдикцій, які займаються відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму, і вводити щодо них спеціальні санкції);
- з 26.12.2001 р. американським банкам було заборонено здійснювати прямі і опосередковані кореспондентські відносини з «банками – оболонками» – фізично не присутніми у країні реєстрації;
- жовтень 2001 р. – *FATF* розширила свій мандат для розгляду питань щодо фінансування терористичних актів і терористичних організацій, і видала **8 Спеціальних Рекомендацій у боротьбі з фінансуванням тероризму**;
- у лютому 2002 р. розроблено **єдину методологію оцінювання дотримання 40 + 8 Рекомендацій *FATF*** (для використання при проведенні взаємних оцінок країн з боку *FATF*, МВФ і Світового банку);
- 2002 р. – *FATF* видає Рекомендації для фінансових установ з визначення операцій, пов'язаних з фінансуванням тероризму;
- 2003 р. – **Берлінська (Третя) редакція 40-ка Рекомендацій *FATF***;
- 2004 р. – **поява 9 Спеціальної Рекомендації *FATF***;
- жовтень 2006 р. – із «чорного списку» *FATF* (*NCCT List*) виключена остання країна;
- 2008 р. – мандат *FATF* було розширено з метою включення питань боротьби з фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення;
- лютий 2009 р. – «Велика двадцятка» (G20) доручає *FATF* забезпечити більшу відповідність національних систем держав міжнародним стандартам у сфері ЗПВД / ФТ з метою підтримки стабільності й безпеки світової економічної інфраструктури;
- лютий 2010 р. – ***FATF* склала новий список держав, які не співпрацюють у сфері ЗПВД / ФТ**, а також є високою зоною ризику для міжнародної фінансової системи;

(Довідково: за підсумками обговорення список некооперативних держав був сформований із чотирьох категорій. Державою, стосовно якої *FATF* закликала

свої держави-члени й інші юрисдикції застосовувати контрзаходи з метою захисту міжнародної фінансової системи від поточних **значних ризиків відмивання грошей і фінансування тероризму, які виникають через недоліки національного режиму**, визнаний Іран. До другої категорії потрапили Ангола, КНДР, Еквадор і Ефіопія – у їхніх національних системах протидії відмиванню грошей є **стратегічні недоліки, а також вони не розробили план з їхнього усунення**. *FATF* закликає свої держави-члени звертати увагу на ризики цих юрисдикцій. Державами, стосовно яких *FATF* раніше висувала публічні заяви, зазначаючи **істотні, із стратегічного погляду, недоліки у їхніх національних системах протидії відмиванню грошей**, визнані Пакистан, Туркменія, Сан-Томе і Принсіпі. **Ці недоліки не були усунуті до лютого 2010 року.**

FATF також опублікувала список держав, які мають **недоліки у національних режимах і висловили намір їх удосконалювати**. До таких держав належать Азербайджан, Антигуа й Барбуда, Болівія, Греція, Індонезія, Ємен, Катар, Кенія, Марокко, М'янма, Непал, Нігерія, Парагвай, Сирія, Судан, Таїланд, Тринідад і Тобаго, Туреччина, **Україна**, Шрі-Ланка. До цієї групи держав *FATF* запровадила процедуру глобального моніторингу.

Принагідно зазначимо, що за результатами 40-го пленарного засідання спеціального Комітету експертів Ради Європи з оцінювання заходів у боротьбі з відмиванням злочинних доходів та фінансуванням тероризму [*Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism (MONEYVAL)*], проведеного 3–6 грудня 2012 року, представники країн – членів цього комітету, обговоривши прогрес України за період з 2010 до 2012 року у сфері боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму, позитивно оцінили прогрес України у цій сфері).

- 16 лютого 2012 р. – на пленарному засіданні *FATF* у Парижі прийнята **Четверта редакція 40 Рекомендацій «Міжнародні стандарти боротьби з відмиванням доходів та фінансуванням тероризму, і розповсюдженням зброї масового знищення»**;
- 22 лютого 2013 р. – затверджена **нова Методологія *FATF***, на основі якої *MONEYVAL* проводитиме **четверте оцінювання щодо відповідності** національної системи України міжнародним стандартам у сфері протидії відмиванню коштів / фінансуванню тероризму;
- 7 березня 2013 року – *FATF* опублікувала **Керівництво (порадник) щодо здійснення національного оцінювання ризиків у сфері ЗПВД / ФТ** і відповідні додатки до вказаного порадника, розроблені МВФ та Світовим банком.

Принагідно зазначимо, що основним завданням подальшої роботи у контексті оцінювання легалізаційних ризиків в Україні має стати вироблення критеріїв для загальнонаціональної системи оцінювання

ризиків проведення клієнтами фінансових установ підозрілих фінансових операцій. База критеріїв має охоплювати насамперед усі продукти і послуги ринку фінансових послуг, типологізувати клієнтів – основних користувачів зазначених послуг, узагальнити типові поведінкові характеристики клієнтської бази фінансових установ (перш за все банків), звести ці всі відомості до загальнодержавної антилегалізаційної бази даних і зробити вказану інформацію загальнодоступною для надавачів фінансових послуг з метою підвищення ефективності впровадження ризик-орієнтованого підходу в систему заходів первинного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Моделна система фінансового моніторингу у сфері стримування відмивання нелегальних доходів базується на регламентації таких груп відносин [118, с. 97]:

- 1) між фінансовими установами та іншими особами, які, з одного боку виконують посередницькі функції при здійсненні фінансових операцій, з другого – клієнтами цих ділових одиниць (СПФМ);
- 2) СПФМ і національним ПФР;
- 3) СПФМ і відповідними органами регулювання та нагляду за їхньою діяльністю;
- 4) національним ПФР і правоохоронними, контрольними, наглядовими та іншими державними органами;
- 5) національним та іноземними ПФР;
- 6) національними СПФМ;
- 7) СПФМ різних країн світу;
- 8) іншими суб'єктами господарювання – представниками спеціально визначених нефінансових видів економічної діяльності та професій і їхніми клієнтами, відповідними СДФМ і національним ПФР.

Ключовим аспектом, який визначає специфіку вказаних відносин, є конфіденційний характер розкриття інформації про фінансові операції клієнтів, яка захищена законами про банківську, комерційну та інші види професійної таємниці (таємниця вчинених нотаріальних дій, таємниця адвокатської практики тощо) [312, с. 73].

Зазвичай, механізм розкриття зазначеної інформації є предметом спеціального законодавства з питань запобігання та протидії відми-

ванню нелегальних доходів, яке значною мірою відноситься до галузей фінансового та адміністративного права, у той час як норми, які регулюють діяльність правоохоронних органів у цій сфері, є частиною кримінального та кримінально-процесуального права [123, с. 157].

ДСФМ України відповідно до міжнародних договорів України та за принципом взаємності обмінюється досвідом та інформацією з відповідними органами іноземних держав щодо запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. Найвагомішу роль серед таких міжнародних організацій у сфері координування в Україні боротьби з відмиванням злочинних доходів відіграють Група з розроблення фінансових заходів протидії відмиванню злочинних доходів (*FATF*) та Егмонтська група.

Найвагоміші розробки у напрямі формування та використання ризик-орієнтованого підходу при фінансовому моніторингу трансакцій здійснювались *FATF*. Організація розробила і постійно вдосконалює не лише рекомендації для фінансових установ, а й для нефінансових, які прямо чи опосередковано впливають на обіг готівкових і неготівкових коштів на національному та міждержавному рівнях. Використання Рекомендацій *FATF* у системі оцінювання ризиків відмивання грошей та фінансування тероризму наведено у *додатку 3*.

На зустрічі керівників країн «Великої сімки» у Парижі 1989 року створено Групу з розроблення фінансових заходів протидії відмиванню злочинних коштів з огляду на актуальність цих проблем, а також наростання активності транснаціональних злочинних компаній з відмивання нелегально набутих коштів. *FATF* – міждержавний орган, що розробляє політику боротьби з легалізацією коштів, набутих злочинним шляхом, і сприяє її виконанню. До *FATF* входять 34 юрисдикції (Австралія, Австрія, Аргентина, Бельгія, Бразилія, Великобританія, Греція, Данія, Індія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Китай, Гонконг (Китай), Люксембург, Мексика, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, ПАР, Республіка Корея, Росія, Сінгапур, Сполучені Штати Америки, Туреччина, Фінляндія, Франція, Швейцарія, Швеція та Японія) та дві регіональні організації: Європейська комісія і Рада співробітництва країн Перської затоки [412].

Діяльність *FATF* спрямовано на виконання таких завдань:

- а) поширення інформації щодо заходів у сфері боротьби з відмиванням грошей на всіх континентах і в усіх регіонах світу;

- б) моніторинг реалізації 40 Рекомендацій у країнах-членах *FATF*. Рекомендації визначають загальні принципи дій, залишаючи за країнами право на певну гнучкість у їхній реалізації в кримінальному законодавстві, здійсненні правосуддя, діяльності фінансової системи – тобто з урахуванням норм національного законодавства. Вони є міжнародними стандартами і становлять базову структуру заходів, спрямованих проти відмивання грошей;
- в) огляд тенденцій у сфері відмивання грошей і відповідних контрзаходів (проведення «типологічних досліджень») [44].

FATF контролює виконання 40 Рекомендацій країнами за допомогою двох базових інструментів – самооцінювання і взаємного оцінювання. За допомогою самооцінки, яка має вигляд стандартної анкети, кожна країна подає інформацію стосовно досягнутих змін у впровадженні Рекомендацій до національного законодавства. Під час проведення взаємного оцінювання формується делегація (3–4 експерти), яка відвідує країну та детально оцінює стан протидії відмиванню грошей на місці. У разі, якщо країна не виконує чи не повністю виконує зазначені рекомендації, *FATF* застосовує до неї певні заходи впливу, які передбачають, перш за все, вимогу до уряду країни виступити на пленарному засіданні з доповіддю. Наступним кроком є офіційний лист Президента *FATF* до уряду, а також формування контрольної комісії. Також *FATF* може застосувати до країни-порушника 21 Рекомендацію, яка передбачає особливу увагу фінансових установ всіх країн до ділових стосунків з особами тих країн, які не виконують або частково виконують Рекомендації. Останнім заходом впливу є розгляд членства країни у *FATF* [344, с. 44–45].

Зважаючи на дослідження *FATF* і на основі опрацьованої періодичної та наукової літератури, ми пропонуємо розглядати світовий досвід відмивання «брудних» грошей за такими напрямками:

- Сполучені Штати Америки як країна, яка, з огляду на масштаби боротьби, проводить найактивніші заходи щодо протидії цьому явищу та історично найпершою стикнулася з цією проблемою;
- країни Європи як регіон, у якому присутнє різноманітне законодавство та методи боротьби з відмиванням грошей;
- країни Азії та Близького Сходу як регіон, на економічні процеси якого найбільше впливають історичні аспекти розвитку, національна та релігійна специфіка;

– країни СНД як регіон, найближчий до економічної і політичної ситуації в Україні.

Правову базу для реалізації заходів боротьби з легалізацією злочинних доходів у США становлять два рівня законодавчих актів – федеральні акти і закони штатів. До складу федеральних законів відносять такі основні положення: «Акт про банківські записи та звітності за міжнародними операціями», відомий також під назвою «Акт про банківську таємницю» (*Bank Secrecy Act / Anti-Money Laundering*), Закон «Про боротьбу з відмиванням грошей» та «Патріотичний акт США» (*USA PATRIOT*).

У рекомендаціях Міністерства фінансів США пропонується ретельно досліджувати на «підозрілість» усі доступні факти стосовно угод на суми від 10 тисяч доларів США. Якщо людина перевозить через кордон суму, яка перевищує цю межу, то вона зобов'язується заповнити на митниці форму «Звіт про міжнародне переміщення валюти та платіжних інструментів». Також будь-які операції, які проводить банківська установа і які перевищують цю встановлену межу, потрібно реєструвати у податкових органах в формах «Звіти про валютні операції». Керівники банків та інших організацій, особи, що контролюють цінні папери та міжнародні рахунки, не рідше ніж один раз на рік надсилають «Звіт про фінансові рахунки в іноземних банках». Важливо також те, що згідно з законодавством США навіть підприємства роздрібної торгівлі зобов'язані подавати звіти про операції, які перевищують порогову суму, також направляючи їх у податкові органи [40, с. 160].

Особи, які визнані судом причетними до відмивання грошей, сплачують штраф до 100 тис. доларів (для корпорацій – до 500 тис. доларів) або засуджуються до ув'язнення на термін до 20 років. Також для України цікавим буде досвід, коли кошти, які були конфісковані в особи, що займалася відмиванням грошей, спрямовуються у казну країни, потім рівними пропорціями розподіляють між правоохоронними органами штатів та округів для підтримання боротьби з цим явищем [345]. Проте якщо власник незаконних коштів не знає про їхнє походження – їхня конфіскація неможлива.

Відмивання доходів у США означає участь в одній чи кількох операціях, які допомагають кримінальній структурі зберігати, приховувати чи витратити кошти, отримані від незаконної діяльності. У цій

країні більшу частину всього незаконного обороту становлять доходи від продажу наркотиків. На думку фахівців, наркаторгівців приваблюють країни з високим ВВП і доходом на душу населення.

Проте ця країна за останні роки активніше бореться з другою найбільшою проблемою – тероризмом. Ця боротьба набрала активних обертів у США після подій 11 вересня 2001 року, коли 26 жовтня цього ж року вступив у дію виданий парламентом США закон, відомий під назвою «Патріотичний акт США» – про об'єднання та посилення Америки шляхом забезпечення відповідних заходів протидії тероризму (*«USA PATRIOT» – «Uniting and Strengthening America Act by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism»*).

Заходи, що були прийняті внаслідок ухвалення цього закону, не лише суттєво обмежили свободу громадян США (прослуховування телефонів, приховані камери тощо), а й вагомо вплинули на стосунки США з країнами-партнерами, і зокрема, на банківські установи цих країн. Ті банківські установи іноземних держав, що підтримували відносини банків-кореспондентів із банками США, зобов'язувалися до співробітництва з органами влади країни шляхом передавання їм певних даних відповідно до розширених прав американського втручання. У критичні моменти справа доходила до того, що органи кримінального переслідування США погрожували конфіскацією усіх коштів, що зберігалися на рахунках банків-кореспондентів у банківських установах країни, якщо стосовно цих коштів виникала найменша підозра щодо причетності їх до відмивання грошей чи фінансування тероризму.

За даними закордонних періодичних видань, великі банки США значно збільшили витрати на технології аналізу даних про грошові трансферти на предмет фіксування підозрілої діяльності. Така ситуація в країні і вжиті владою заходи з протидії відмиванню грошей мали не лише національний характер, а й глобальний, оскільки суттєво вплинули на ставлення до цієї проблеми інших країн світу.

Банки у процесі своєї діяльності можуть використовуватись різними злочинцями, проте варто зазначити, що основна відмінність терористичної діяльності від кримінальної полягає в їхніх цілях, а саме:

- ціль терористичної діяльності – домогтись від уряду країни щось зробити або не зробити;
- кримінальної діяльності – отримання прибутку.

У фінансовому законодавстві США існує також кілька вагомих відмінностей, які визначають специфіку правової бази країни порівняно з іншими країнами, серед яких є той факт, що ухилення від оподаткування не вважається легалізацією «брудних» грошей. Основною урядовою структурою, на яку покладені обов'язки збереження фінансової безпеки, підтримки прозорої діяльності у США та виявлення фінансових злочинів, є *Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN)* [476].

Сполучені Штати 2005 року вперше оцінили загрози відмивання коштів, що ґрунтувалась на взаємодії багатьох органів. Кількісні вхідні дані складались із відомостей про обвинувачення від федеральних правоохоронних органів та звітів про підозрілі операції від ПФР. Якісні вхідні дані були надані правоохоронними та регуляторними органами у формі конкретних справ зі звітами приватного сектору. Для наглядності дослідження наведемо схему процесів, що відображає оцінку відмивання коштів США і процес формування стратегії (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Оцінка відмивання коштів США і процес формування стратегії

Щодо підозрілих операцій, які становлять високий ризик, законодавство США зосереджує увагу на таких категоріях банківських операцій: електронний банкінг, управління активами, купівля-продаж монетарних інструментів. До ризикових суб'єктів відносить нерезидентів, політичних діячів, небанківські фінансові установи, підприємницькі структури, які активно використовують готівку, іноземні банки-кореспонденти, трасти та інші [130, с. 45].

Розглядаючи грошові потоки розрахунків альтернативних систем переказу коштів (*ARS*), можна встановити мережу країн, що надсилають гроші, і мережу країн, що отримують гроші. За таких обставин ці країни пов'язані між собою коридорами грошових переказів. Ризики, пов'язані з відмиванням «брудних» грошей, очевидні. Будь-яка *ARS* може використовуватись для відмивання прибутків, отриманих від злочинної діяльності. Системи *ARS* уразливі до таких методів відмивання грошей, як фіктивне посвідчення особи та структурування. Найбільший ризик пов'язаний із тими *ARS*, які активно ведуть операції з великими сумами грошей. Найчастіше такі напрями переказу коштів відслідковуються завдяки міграції робочої сили з однієї країни в іншу (табл. 2.1) [164, с. 285].

Таблиця 2.1

Перекази робітників у країни, які розвиваються

У млрд доларів	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Країни, що розвиваються	31,3	56,7	76,8	84,6	99,0	116,0	125,8	41,2
Доходи, нижчі від середнього	17,5	34,8	41,9	44,1	49,1	54,8	55,6	11,5
Доходи, вищі від середнього	5,7	8,6	13,1	16,8	18,7	24,4	26,8	10,0
Низькі доходи	8,1	13,3	21,7	23,8	31,2	36,7	43,4	19,6
Латинська Америка і Кариби	5,8	13,4	20,2	24,2	28,1	34,1	36,9	12,7
Південна Азія	5,6	10,0	16,0	16,0	22,3	26,7	32,7	16,7
Далекий Схід і Тихоокеанський регіон	3,2	9,0	11,2	12,9	16,6	19,5	20,3	7,4
Середній Схід і Північна Африка	11,7	13,0	13,5	15,2	15,5	16,8	17,0	1,8
Європа і Центральна Азія	3,2	8,1	11,0	11,4	11,5	12,8	12,9	1,5
Північна Африка	1,9	3,2	4,9	4,9	5,1	6,0	6,1	1,2

Джерело. [164].

Щодо протидії відмивання злочинних доходів у країнах Південної Америки, то тут основною кримінальною проблемою є незаконний обіг наркотиків, а тому в законодавстві країн, що регулюють цей процес, є пункти, присвячені відповідальності за відмивання злочинних доходів, що отримані в результаті торгівлі наркотиками. В *Чилі* 1994 року ухвалено закон, який контролює операції всіх фінансових організацій,

включаючи страхові компанії, пенсійні фонди і фондову біржу. В Аргентині розробленням законодавчих норм і рекомендацій щодо протидії та запобігання відмиванню коштів для різноманітних фінансових установ, банків та судів займається Комітет із фінансової інформації спільно з національною митною службою, центральним банком і генеральним податковим управлінням.

Відмивання грошей у Мексиці до 1995 року визначалось як кримінальний злочин і стосувалось також незаконної торгівлі наркотиками. Така діяльність була пов'язана і з податково-митною сферою, оскільки відповідні санкції накладались на осіб, які, перетинаючи кордон країни, ввозили суми від 20 тис. доларів і не зазначали їх у митній декларації. З 1995 року законодавство країни визначило легалізацію незаконно одержаних коштів окремим злочином і почало міжнародне співробітництво у цій сфері. Координацію діяльності фінансових посередників у країні здійснює центральний банк.

Серед європейських країн прикладом звуженого трактування поняття «відмивання» грошей (лише у контексті коштів, здобутих унаслідок нелегальних діянь із наркотичними засобами) є Бельгія. Бельгійські законодавці особливо занепокоєні проблемою незаконного обігу наркотиків. Тому головними нормативними актами з питань відмивання грошей є Закон «Про боротьбу з відмиванням грошей» (1990 р.), який встановлює кримінальну відповідальність за дії, пов'язані з відмиванням грошей, а також Закон «Про торгівлю отруйними, снодійними, дезінфекційними або синтетичними речовинами» від 24.02.1992 р., «Про психотропні препарати» від 02.01.88 р., «Про деякі види токсичних речовин, які можуть бути використані для виготовлення наркотичних або психотропних засобів» від 11.06.87 р. [62]. Фінансові наглядові органи Бельгії перевіряють усі угоди на суму понад 10 тисяч євро.

Очевидно, що нормативно-правове регулювання боротьби з легалізацією незаконних прибутків у розглянутому варіанті немає комплексного підходу, зосереджуючи увагу на окремих формах або видах здійснення відмивання грошей.

Функція безпеки у банках Бельгії, яку розуміють як запобігання злочинним діям у банківській діяльності, а також дотримання банками пов'язаних із цим обов'язків, є новим елементом у бельгійській банківській справі. Вона була введена зовсім недавно і стало

розвивається. Загалом підрозділи банківської безпеки займаються такими аспектами банківської діяльності:

- поточним спостереженням за змінами юридичних норм і регулятивних правил;
- розробкою внутрішніх інструкцій та процедур;
- поданням правлінню банку пропозицій щодо змін у політиці;
- контролем за виконанням зобов'язань перед наглядовими організаціями;
- проведенням інспекцій та контролю;
- консультуванням щодо тлумачення правил та інструкцій;
- розглядом випадків відмивання грошей і податкових злочинів.

Найдовшу історію боротьби з легалізацією грошей, одержаних злочинним шляхом, має *Італія*. Італійське кримінальне законодавство ще з 1965 року визначає компетенцію органів поліції та прокуратури щодо розслідування фінансових і майнових вкладень осіб і мафіозних організацій. Проте відповідні положення Кримінального кодексу Італії 1973 року обмежувалися лише відмиванням грошей, здобутих унаслідок грабежу і здирництва, учинених за обтяжувальних обставин, а також викрадення людей з метою здирництва. Боротьба з легалізацією доходів, одержаних внаслідок наркобізнесу, фальшуванням грошей, корупцією нормативно не урегульовувалась.

До речі, поняття «мафіозна організація» ще у законодавстві 1982 року пов'язувалась із незаконними операціями і фінансовими коштами. Мафіозною вважається організація, члени якої використовують у своїй діяльності погрози, залякування осіб, користуються круговою порукою і, таким чином, здійснюють злочини, які дають можливість контролювати концесії, підряди або отримувати вигоду, пільги для себе та інших членів цієї організації.

Починаючи з 1990 року відмивання грошей визначається як легалізація грошових коштів або іншого майна, здобутого внаслідок грабежу, здирництва, що вчинені за обтяжувальних обставин, викрадення людей з метою здирництва, здійснення злочинів, пов'язаних із виробництвом та збутом наркотичних засобів і психотропних речовин. У цій країні ідентифікація клієнтів і посередників відбувається при здійсненні операції з готівкою на суму від 10 тис. євро, про решту підозрілих операцій банки в обов'язковому порядку повідомляють спеціальний уповноважений орган.

Специфіку банківської системи Італії розкриває діяльність Банку Італії – центрального банку країни. Саме він має найширші повноваження щодо здійснення контролю за банківськими операціями, а також використовує у своїй діяльності розроблений власними зусиллями комплексний підхід для виявлення афер, підробок та махінацій. Окрім цього, у державній власності перебувають великі пакети найбільших італійських банків [40].

У кримінальному законодавстві *Франції* особливу увагу приділяють ролі фінансових установ у протистоянні проникненню кримінального капіталу в економічну систему країни. Згідно з законом, ухваленим у Франції 1996 року, кошти, одержані в результаті злочинних дій, вважаються незаконними, а всі операції з ними – відмиванням «брудних» грошей, що є кримінальним злочином. У такий спосіб уряд країни підтвердив своє бажання сприяти на фінансовому і банківському рівнях боротьбі з наркобізнесом, організованою злочинністю, шахрайствами з податками, порушеннями митних правил. У Франції також розглядається питання поширення поняття «брудних» грошей на кошти від діяльності міжнародних злочинних організацій.

Суть дій, пов'язаних із відмиванням грошей, передбачає розміщення, приховування капіталу, одержання доходів від незаконних угод, пов'язаних із наркотиками (ввезення та вивезення, перерахування грошей, одержаних унаслідок міжнародних фінансових операцій, незадекларування на митниці коштів, розмір яких перевищує порогову суму) [62]. Поняття організованої злочинності французьким законодавцями також пов'язується із відмиванням грошей, яке є її складовою і необхідною ознакою. До організованої злочинності належать злочинні діяння, котрі, по-перше, спричиняють шкоду людській гідності (торгівля людьми), по-друге, здійснюються організованою групою; по-третє, належать до операцій із відмивання великих грошових коштів, а також мають транснаціональний характер.

Якщо взяти до уваги досвід Франції у цій сфері, то варто зазначити, що у цій країні не існує поняття порогової суми, а відбір підозрілих операцій здійснюється лише за наявності мотивованої підозри. Виняток становить сума 150 000 євро – при здійсненні трансакції, що перевищує цю суму, а також складності такої операції, банківський працівник звертає на неї особливу увагу. Центральний банк Франції не

є об'єктом нагляду, та, як і в Німеччині, є суб'єктом первинного фінансового моніторингу. До його основних операцій входять: супровід окремих операцій у рамках кореспондентських відносин з іноземними банківськими установами, погашення чеків та обмін банкнот [131].

Кримінальний кодекс *Швейцарії* визначає легалізацію грошових коштів як дії, що здатні перешкодити встановленню дійсного походження, виявлення або конфіскації успадкованих цінностей, про які було відомо або повинно було бути відомо, що вони є наслідком злочину [62]. Також власне відмивання коштів вважається предикатним злочином, за вчинення якого встановлюється покарання, що передбачає хоча б найменший термін ув'язнення (максимальний – 3 роки), а все інше вважається лише проступком. Подібна специфіка прослідковується також у таких країнах, як *Німеччина, Нідерланди, Іспанія*.

Федеральна банківська комісія Швейцарії 1991 року заборонила відкривати анонімні рахунки і позбавила права розпорядників майна на приховування справжніх імен своїх клієнтів при відкритті рахунків. Максимальний штраф за відмивання грошей становить 250 тис. швейцарських франків.

Предмет відмивання є максимально розширеним і визначається терміном «успадковані цінності», тобто включає усі можливі майнові вигоди, у тому числі валюту, гроші, цінні папери, майнові права, метали, дорогоцінні каміння, рухоме і нерухоме майно тощо. Причому під «успадкованістю» мається на увазі саме перехід цінностей від одного власника до іншого, якщо самі цінності, спосіб переходу, інші обставини, за яких відбувається зміна власника, є злочинним чи пов'язаним із злочином [62]. Крім того, за швейцарським законодавством, під підозрою може опинитися будь-який вкладник або підприємець, оскільки у законі не прописаний пороговий розмір сумнівної суми [210].

Швейцарська податкова система базується на самодекларуванні, тобто громадяни країни на власний розсуд і ризик декларують лише ті доходи, які вважають за потрібне, і в цьому специфіка фінансової системи Швейцарії: «брудні» гроші не важко приховати – їх важко повернути в легальний обіг. Якщо громадянин дозволить собі купівлю товарів на суму, яка перевищує задекларовану, податковий інспектор зобов'язаний викликати цю особу на бесіду і поцікавитись, звідки взяли ці кошти.

Як і в більшості країн світу, боротьба з незаконними доходами розпочалась у *Великобританії* на хвилі всесвітньої боротьби з незаконною торгівлею наркотиками, проте сьогодні англійське законодавство у цій сфері суттєво прогресує. Діяльність Великобританії у боротьбі з легалізацією коштів характеризують заходи, які нею були вжиті: законодавством закріплено, що відмивання грошей є кримінальним злочином; створено центр розповсюдження та збору інформації про підозрілі операції клієнтів фінансових посередників – національну кримінально-розвідувальну службу; створено регулювальний режим і видано розпорядження для фінансових установ щодо боротьби з легалізацією незаконно отриманих коштів; країна виступила з низкою ініціатив щодо здійснення міжнародного співробітництва і укріплення національних механізмів протидії відмиванню доходів.

Також фінансові установи країни активно впроваджують у свою діяльність використання ризик-орієнтованого підходу при здійсненні фінансового моніторингу трансакцій (рис. 2.2).

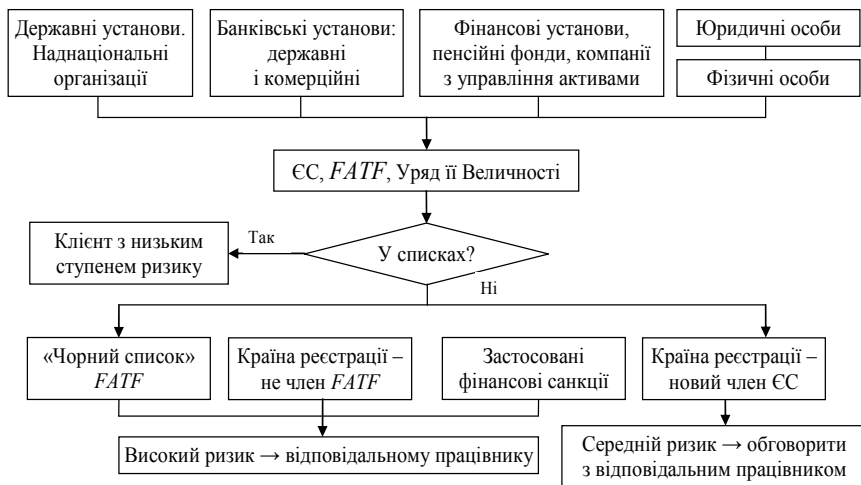

Рис. 2.2. Ідентифікація та оцінювання ризику клієнтів у банківських установах Великобританії

Першим нормативним актом у сфері запобігання та протидії відмиванню злочинних доходів, який був ухвалений у Німеччині, став Закон «Про боротьбу з нелегальною торгівлею наркотиками та іншими

формами прояву організованої злочинності» від 15 липня 1992 р. Закон увів перше в кримінальному законодавстві країни поняття «майнового штрафу» (аналог у США – положення про заміну вартості, коли штраф оплачується конфіскацією майна злочинця). В основу боротьби з корупцією у Німеччині покладено завдання знищення матеріальної, насамперед фінансової, бази злочинних угруповань. Це досягається двома шляхами: конфіскацією майна і створенням належної правової бази для унеможливлення відмивання «брудних» грошей. Максимальний термін ув'язнення злочинців – 10 років.

Замах на здійснення легалізації злочинно придбаних цінностей у цій країні є кримінально карним і передбачає: пошук і вибір банківських або фінансових установ, ділових партнерів, попередні домовленості без вчинення конкретних дій з метою відмивання грошей [40]. У Німеччині на підтримку параграфу 261 «Відмивання грошей» Кримінального кодексу країни 1993 року був ухвалений Закон «Про виявлення прибутків від тяжких кримінальних злочинів», який є дороговказом для структур, що забезпечують легальність готівкового обігу: кредитних установ, фінансових інститутів, страхових компаній, гральних домів, федеральній пошті та деяким приватним особам (наприклад, адвокатам і нотаріусам).

Важливим для українського законодавства буде досвід Німеччини у сфері запобігання і протидії відмиванню злочинних доходів. Центральний банк країни, яким є Бундесбанк, виступає у системі фінансового моніторингу як суб'єкт первинного моніторингу, а відповідно до цього – не здійснює нагляд за фінансовими установами країни. Згідно з чинним законодавством Німеччини, Бундесбанк є фінансовою установою, що здійснює фінансові (комерційні) операції, такі як обмін валют, погашення чеків, а, отже, зобов'язаний звітувати про виконані трансакції.

Бундесбанк дуже серйозно ставиться до ідентифікації своїх клієнтів і оцінки їхніх ризиків, що проявляється у наявності відповідних баз даних, якими користуються його працівники: вони мають доступ до бази даних зразків паспортів усіх країн світу, бази даних втрачених ідентифікаційних документів, а також перелік осіб, на яких накладено ембарго. Також актуальним для дослідження буде розподіл клієнтів Бундесбанку на категорії ризиків (табл. 2.2).

**Категорії клієнтів Бундесбанку
залежно від їхнього статусу та рівня оцінки ризиків**

Статус клієнта	Вид послуги	Рівень ризику
Комерційні банки	Рахунки, що належать банкам	Низький (банківські установи дотримуються усіх вимог законодавства)
Сектор роздрібних послуг	1. Перерахування без відкриття рахунку 2. Рахунки компаній із забезпечення готівкою 3. Прямі грошові платежі	Високий (принцип «Знай свого клієнта» не може використовуватись у цьому разі)
Компанії із забезпечення готівкою	Рахунки компаній	Високий (функція концентрації – направлення коштів клієнтів на рахунки компаній із забезпечення готівкою у комерційних банках)
Фізичні особи	Перерахування без відкриття рахунку	Низький (принцип «Знай свого клієнта» не виконується повністю, але в основному державним органам сплачують невеликі суми)

Джерело. [130, с. 52].

Актуальним у контексті роботи є вивчення індикативної моделі визначення на основі статистики ризику операцій клієнта «Смарагд», яка запроваджена у діяльність Бундесбанком.

У моделі «Смарагд» використовуються статичні, динамічні та композитні індикатори, які дозволяють розглядати рух коштів на рахунку з позицій:

- додаткового оцінювання на основі ризику здійснення операції з метою відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, через створення особливих однорівневих груп;
- функції скорингу, яка вказує індивідуальний рівень підозри щодо клієнта;
- подібної функції щодо ідентифікації публічних осіб;
- використання логіки N з M , яка демонструє взаємозалежність між рахунками.

За статистикою, із 600 звітів, що були надані Бундесбанком за рік, близько 25 були відібрані за результатами ІТ-аналізу [130, с. 53].

Серед європейських країн Німеччина давно вважається прогресивною щодо застосування передових технологій у сфері банківської діяльності. Досвід Федеральної служби фінансового нагляду Німеччини (*BaFin*) також корисний для України у напрямі використання зведеної бази даних політичних діячів у процесі здійснення фінансового моніторингу. Ми вважаємо такий підхід до оцінювання ризику діяльності клієнтів дуже актуальним, оскільки, як вже зазначалось, у кожній країні існує розбіжність поглядів щодо того, кого ж відносити до такої категорії клієнтів. Орієнтовний перелік посад, які підпадають під цю категорію, є в кожній країні, але виконавці на зазначених посадах постійно змінюються, і вдвічі важче стежити за особами, які в іноземній літературі зазначаються як *close associates* – родичі, партнери та всі «наближені» особи.

Серед інших заходів треба виділити також намір Німеччини запровадити реєстр корумпованих фірм. У цьому разі Німеччина йде шляхом запровадження іноземного досвіду, зокрема ізраїльського, суть якого полягає у тому, що фірма, включена до такого реєстру, позбавляється права виконувати будь-які державні замовлення, стає об'єктом пильної уваги з боку правоохоронних органів. До речі, такий експеримент було проведено в одній із земель Німеччини і, за оцінками парламентарів та урядовців, він повністю себе виправдав [381].

Банкіри *Польщі* передусім контролюють операції з великими сумами готівки (особливо, якщо раніше подібні суми за рахунком не проходили), надходження значних переказів із країн, що відомі як виробники наркотиків або підозрюються у причетності до тероризму тощо. Підвищену увагу приділяють клієнтам, що мають значні суми на рахунках у кількох банках і переказують їх у треті країни [206].

На *Kinpi* діє певна централізована система з виявлення операцій із відмивання грошей, яка дає змогу миттєво виявляти і контролювати усі підозрілі операції. Починаючи з 1990 року усі без винятку банки, навіть офшорні, зобов'язані подавати центральному банку щомісячні звіти про операції з депозитами (з приводу відкриття такого рахунку шляхом внесення на нього готівкової суми) та переказами (при перевищенні ними граничної суми). З 1994 року в банках введено спеціальну посаду працівника, завданням якого є контроль за дотриманням рекомендацій центрального банку щодо процесу протидії відмиванню

грошей. Стратегія банків Кіпру базується на принципі «Знай свого клієнта» і спрямована на виявлення осіб, які мають кілька довірчих рахунків, не сумісних із формою їхнього бізнесу, або рахунків, на які надходять депозити від значної кількості різних приватних адресатів, а також тих клієнтів, які намагаються відкрити рахунок на велику суму навіть за не вигідних умов. Згідно з цією стратегією банкірам слід знати походження коштів, історію усіх відкритих у банку рахунків, періодичність звернень клієнта до банку.

Розвиток новітніх технологій та зростання виробництва у країнах Південно-Східної Азії призвели до бурхливого збільшення фінансових потоків у цих країнах, відповідно зробивши їх привабливішими для відмивання грошей. Як і в США, країни цього регіону пов'язують незаконний обіг «брудних» грошей передусім з наркоторгівлею. Найбільшими фінансовими центрами тут стали Сінгапур і Гонконг. Якщо в Гонконгу, окрім обігу наркотиків, розглядаються ще й інші тяжкі злочини, що можуть пов'язуватись з відмиванням грошей, то в Сінгапурі, згідно із законодавством, наркобізнес став єдиним можливим джерелом отримання «брудних» грошей.

У законодавстві Японії перші згадки про відмиті кошти стосуються Кримінального кодексу, в якому передбачається конфіскація та «збір еквівалентної вартості». Уже з 1992 року законодавство регламентує боротьбу з легалізацією злочинних прибутків, одержаних у результаті торгівлі наркотиками.

На сьогодні в Японії немає законодавчо закріплених норм збереження банківської таємниці, тому фінансові посередники широко співпрацюють з іншими органами контролю, особливо зважаючи на те, що нагляд за дотриманням законодавства у сфері боротьби з відмиванням «брудних» грошей здійснюється не лише центральним банком Японії, а й Міністерством фінансів та іншими державними органами.

Країни Південно-Східної Азії об'єднує достатня замкнутість цих держав через певні політичні і національні особливості, та не надто велике прагнення співпрацювати з міжнародними організаціями та іноземними державами у сфері боротьби з відмиванням грошей.

Такі держави Центральної та Південно-Східної Азії як, наприклад, *Китай, Індія і Пакистан*, об'єднує поширення та функціонування протягом багатьох років систем підпільних банківських рахунків. У

системі неофіційних переказів кошти отримуються з метою переказу їх третій особі в іншій географічній місцевості у тій самій чи іншій формі. Такі перекази працюють зазвичай поза звичайними банківськими системами через небанківські фінансові установи чи інші бізнес-структури, чією основною діяльністю не є переказ грошей. Трансакції систем неофіційних переказів грошей та коштів іноді можуть взаємодіяти із звичайними банківськими системами (наприклад, завдяки використанню банківських рахунків, що належать операторам неофіційних систем). В окремих юрисдикціях ці системи називають альтернативним пересиланням грошей або підпільним банківським сектором. Часто існує зв'язок між певними системами і конкретними географічними регіонами. У такому разі такі системи описуються з використанням специфічних назв, включаючи такі, як хавала, хунді, фей-чієн або чорний обмінний ринок песо [119].

Такий підпільний банківський бізнес як хавала (*hawala*) з'явився 1947 року з поділом Індії на дві незалежні країни: переважно мусульманський Пакистан та в основному індуїстську Індію. Власне поділ країни викликав міграцію значної частини населення країни і потребу заможних людей зберегти свої капітали, унаслідок чого і з'явилися підпільні системи. Система існування таких угруповань була подібною до принципів італійської мафії: закритість, конфіденційність, жорсткий відбір нових учасників. Таким чином невеликі угруповання згодом перетворились у стійкі фінансові центри [40].

Характерною рисою, яка об'єднує країни СНД у боротьбі з організованою злочинністю, є їхні однакові здобутки і перспективи (як і за час існування СРСР). Причиною існування міждержавної співпраці слугує той факт, що після розпаду СРСР у всіх цих країнах спостерігався спад економіки та ріст рівня організованої злочинності. У країнах колишнього СРСР був відсутній дієвий механізм державного регулювання, а тому керівництво новостворених незалежних держав заговорило про пошук нової форми ефективного співробітництва. Одним із перших кроків на шляху формування тісних інтеграційних шляхів стало створення Міжпарламентської асамблеї країн-учасників СНД. Головною стратегічною ціллю асамблеї було створення модельного законодавства для наближення і гармонізації внутрішніх нормативно-правових баз. Вже 1996 року був затверджений перший

нормативно-правовий документ щодо спільних заходів у боротьбі з організованою злочинністю, а 8 грудня 1998-го на засіданні Міжпарламентської асамблеї – ухвалений модельний закон «Про протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом», на базі якого і розроблялись аналогічні нормативні акти країн [348, с. 114–115].

До 2001 року, у процесі протидії відмиванню «брудних» грошей в Росії, Центральний банк Російської Федерації керувався положенням № 509 «Про організацію внутрішнього контролю в банках» від 28 серпня 1997 р., а також низкою законних і підзаконних нормативних актів. Коли 2000 року *FATF* уперше опублікував «чорний список», до нього потрапили 23 держави, у тому числі й Росія. У жовтні 2002 року Росія була виключена із цього списку, а вже у червні 2003-го стала постійним членом цієї міжнародної організації [344].

Виключенню з «чорного списку» передувало ухвалення федерального закону Російської Федерації № 115-ФЗ від 7 серпня 2001 року «Про протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», який набрав чинності аж 1 січня 2003 року, та згідно з яким операції, сума яких дорівнює або перевищує 600 тисяч російських рублів (19,5 тис. доларів США), і які мають визначені цим законом сумнівні ознаки, підлягають обов'язковому контролю, що є заходом протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Ухваленню цього федерального закону передував довгий процес розроблення та опрацювання наявної нормативної бази у цій сфері. Процес запровадження такого закону розпочався ще 1994 року з ініціативи попереднього президента Російської Федерації Б. М. Єльцина. У червні 1999 року, після численних доопрацювань закон був ухвалений, проте президент Росії ветоував цей нормативний акт і відправив на доопрацювання. Новий базовий закон був доопрацьований і ухвалений, як уже згадувалось, 2001 року президентом Російської Федерації В. В. Путіним.

Ще одним важливим нормативним документом, який передбачає боротьбу з відмиванням доходів у російських банках, є положення № 161-П від 28.11.2001 «Про порядок надання кредитними організаціями до уповноваженого органу відомостей, передбачених Федеральним законом "Про протидію легалізації (відмиванню) доходів,

отриманих злочинним шляхом»». Федеральна комісія з цінних паперів у своїй нормативній базі має також напрацьовані положення, які зобов'язують усіх професійних учасників ринку цінних паперів здійснювати обов'язковий контроль операцій, які перевищують порогову суму – 15 000 дол. США. З 1 лютого 2002 року роль фінансової розвідки та уповноваженого органу з цих питань у Російській Федерації виконує Комітет Російської Федерації з фінансового моніторингу [321, с. 28–37].

Президент Республіки *Білорусь* 19 липня 2000 року підписав Закон «Про заходи із запобігання легалізації доходів, одержаних незаконним шляхом» (№ 426-3), основні положення якого відтоді кілька разів оновлювались і на сьогодні відповідають принципам міжнародного законодавства боротьби з відмиванням грошей. Закон встановлює, що фінансовому моніторингу підлягають операції, які перевищують 2 000 базових величин для фізичних осіб чи 20 000 базових величин для юридичних осіб, і при цьому належать до одного чи кількох видів фінансових операцій:

- з готівкою;
- на банківських рахунках і депозитах;
- за міжнародними розрахунками і переказами (пошта, телефон, телеграф);
- з рухомим і нерухомим майном;
- з цінними паперами;
- пов'язаних з перерахуванням боргу чи виконанням вимог;
- кредитних операцій, пов'язаних з міжнародними переказами [198].

У контексті нашого дослідження варто зазначити, що одним із видів операцій, які підпадають під фінансовий моніторинг, вважається внесок коштів до статутного фонду, що, згідно з чинним законодавством України, не вважається підозрілим і таким, що потребує перевірки на предмет відмивання грошей. На нашу думку, таке упущення є великим недоліком і потребує доопрацювання на державному рівні.

Проте ключовою особливістю законодавства Республіки *Білорусь* ми вважаємо перелік операцій, які не можна перевіряти банківським працівникам. До них належать:

- операції з коштами державного, місцевого бюджетів та державних цільових і нецільових фондів;

- фінансові операції, які здійснюють дипломатичні та інші офіційні представництва країни;
- отримання кредитів під гарантію керівництва держави, які пов'язані з переказом коштів;
- кошти, витрачені на виплату заробітної плати через банківські установи;
- операції за кореспондентським рахунком чи за іншими рахунками, що відкриті Національним банком Республіки Білорусь в інших банках і ВАТ «Білоруська валютно-фондова біржа» у центральному банку;
- фінансові операції між банками Республіки Білорусь із залучення і розміщення грошових коштів у формі міжбанківських кредитів і депозитів;
- фінансові операції з готівковими грошовими коштами, що здійснюються між банками Республіки Білорусь;
- вивезення банками готівкової іноземної валюти за межі Республіки Білорусь із подальшим її зарахуванням на свої кореспондентські рахунки в іноземних банках;
- фінансові операції, що здійснюються з державними цінними паперами і цінними паперами Національного банку Республіки Білорусь, а також облігаціями місцевих позик і облігаціями з іпотечним покриттям;
- фінансові операції, що здійснюються із використанням обов'язкового страхування;
- внесення організаціями роздрібної торгівлі, побутового обслуговування населення і громадського харчування готівкових грошових коштів у каси банків і операторів поштового зв'язку з подальшим зарахуванням їх на рахунки;
- інші фінансові операції, встановлені президентом Республіки Білорусь [198].

Під час боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, в *Австралії* 1991 року засновано цільовий фонд конфіскованих активів, вилучених у процесі цієї боротьби, що спрямовані на фінансування проєктів і програм, пов'язаних із забезпеченням здійснення протидії легалізації злочинних коштів. Основними австралійськими законами, що регулюють боротьбу з цим негативним явищем, є Закон

«Про боротьбу з прибутками від злочинної діяльності», що передбачає широкі повноваження судів накладати різноманітні санкції і стягнення, а також заморожувати активи і конфіскувати майно, що було набуто в результаті відмивання доходів, і Закон «Про звітність за фінансовими операціями», що передбачає зобов'язання фінансових установ інформувати відповідні органи влади у разі підозри операцій на відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. Збір фінансової інформації щодо операцій, які проводять банківські та небанківські інститути у Австралії, покладено на Агенство зі збору звітів про грошові операції (CTR4), а порогова сума тут становить 10 тис. австралійських доларів [40].

Високий ризик при оцінюванні країн і територій становить наявність офшорних зон у грошових переказах та інших фінансових операціях у вигляді міст і цілих островів. Однозначної відповіді на те, скільки там зареєстровано компаній і скільки коштів легалізується через них, ніхто не дасть. Так, за дослідженнями Б. Г. Розовського, в офшорному світі зареєстровано 4 000 банків, більшість з яких фактично не існує. Кількість компаній-фантомів неможливо підрахувати. На одному Кіпрі зареєстровано 48 000 компаній, 47 000 з яких не існує у реальному світі – у них немає ані приміщень, ані телефонів, ані поштової адреси. На Кайманах на кожні 490 жителів припадає один банк. Хоча після активізації боротьби з відмиванням доходів у світі їхня кількість скоротилась – на один банк сьогодні припадає 76 жителів. Обсяг активів становить 900 млрд дол. США – це у два з половиною рази більше від загальної суми всіх банківських депозитів міста Нью-Йорка, або з розрахунку по 22,5 млн доларів на одного жителя острова. Насправді, там немає таких грошей, усі вони реально існують у фінансових центрах світу, а на островах лише зареєстровані у комп'ютері. За даними Б. Г. Розовського, підраховано, що половина світових грошей проходить через офшорні зони (див. *додаток Г*) [31, с. 173].

Як показує дослідження, більшість країн світу визнає відмивання грошей злочином, що тягне за собою кримінальну відповідальність. Це чітко зафіксовано в американських законах і законах багатьох інших країн. Більше того, у законах певних країн чітко вказується ступінь пріоритетності розгляду таких справ порівняно з іншими питаннями.

У більшості розвинутих країн світу створено законодавчу базу для судового переслідування осіб, винних у відмиванні злочинних доходів,

відпрацьовано систему заходів щодо конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, у тому числі чітко регламентуються заходи боротьби з відмиванням грошей, механізм взаємодії національних правоохоронних органів і органів контролю, пов'язаний із реалізацією таких заходів, а також відповідні вимоги щодо обмеження банківської і комерційної таємниці.

Система заходів протидії відмиванню грошей у цих країнах працює таким чином:

- установлюється мінімальний рівень фінансової операції, після якого всі подібні операції підлягають реєстрації банківською або іншою фінансовою установою з метою можливої подальшої перевірки;
- розробляється та вводиться в дію перелік ознак, які дозволяють визначити, чи належить здійснена валютна операція до тих, що проводяться з метою відмивання грошей;
- відповідальність за інформування правоохоронних органів і органів контролю покладається на працівників банківських або інших фінансових установ, через які здійснюються фінансові операції;
- уряди вказаних країн уповноважують один з органів виконавчої влади правом координації діяльності усіх правоохоронних органів та органів контролю країни у галузі боротьби з відмиванням грошей [323].

Майже в усіх країнах створено спеціальні організації, які займаються координацією питань боротьби з відмиванням грошей. У США – це Департамент із посилення боротьби з фінансовими злочинами, створений при Міністерстві фінансів США; Канаді – Консультативний комітет із боротьби з відмиванням грошей і Центр аналізу фінансових операцій; Японії – Японський офіс фінансової розвідки; Греції – Спеціальний комітет із боротьби з відмиванням грошей; Аргентині – Комітет із фінансової інформації; Бразилії – Рада з контролю за фінансовою діяльністю. У Мексиці існують дві спеціальні організації – Генеральний директорат для розслідування трансакцій і Агентство із боротьби з відмиванням грошей. У Великобританії таким органом є підрозділи фінансової розвідки у складі Національної служби кримінальної розвідки, у Франції – Група з розслідування незаконних фінансових операцій.

Проблемою відмивання коштів у фінансових установах Бельгії займається створений при Міністерстві фінансів і юстиції Сектор опрацювання фінансової інформації, який аналізує підозрілі операції, повідомлення поліцейських, митних та інших державних органів, а в разі необхідності перевірки інформації – призупиняє підозрілі операції [10, с. 11].

У міжнародній практиці такі органи називають *підрозділами фінансової розвідки*. Таке визначення було прийняте на пленарній зустрічі Егмонтської групи у Римі в листопаді 1996 року. Відповідно до затвердженого визначення, підрозділ фінансової розвідки є центральним національним органом, відповідальним за збір, аналіз і передачу іншим компетентним органам інформації про виявлені факти фінансових порушень:

- а) що стосуються підозрілих доходів злочинного походження або
- б) недотримання державного законодавства чи інструкцій щодо протидії відмиванню грошей [210].

Для того, щоб діяльність спеціальних організацій, які займаються питаннями боротьби з легалізацією незаконно одержаних грошей, була ефективнішою, законодавством різних держав передбачено відповідальність за непоінформування відповідних органів про операції з відмивання коштів. Зокрема, в Італії особам, що відмовилися повідомити про операції з відмивання «брудних» грошей або надали недостовірну інформацію, загрожує позбавлення волі терміном від шести місяців і штраф. У Великобританії особам, які знали про зазначені операції і не повідомили про них відповідні органи, за розголошення інформації злочинцю або третій особі загрожує ув'язнення до п'яти років. Бездіяльність фінансових установ, які не перешкодили легалізації незаконно отриманих коштів, вважається кримінальним злочином.

Досягнення України у боротьбі з відмиванням «брудних» коштів отримали позитивний відгук на пленарному засіданні *MONEYVAL*, що пройшов 16–21 січня 2005 року в м. Страсбурзі (Франція). Зокрема, Комітет Ради Європи зазначив: «Україна за короткий проміжок часу досягла стрімкого прогресу в розбудові законодавчої бази і створенні інфраструктури для ефективної боротьби з відмиванням "брудних" коштів».

MONEYVAL створено Комітетом Міністрів Ради Європи 1997 року, і він є однією з найвпливовіших міжнародних організацій, що бореться з відмиванням «брудних» коштів. Основна мета діяльності *MONEYVAL* – експертне оцінювання ефективності протидії легалізації злочинних доходів у країнах, які є членами Ради Європи. Кожна країна-член представлена у Комітеті трьома експертами. Україна є членом *MONEYVAL* і постійно приймає участь у його засіданнях.

Нещодавно в Україні реалізувався проект технічної допомоги з питань боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом (*MOLI-UA-2*), який тривав три роки, а його бюджет становив 5,3 млн євро. Він передбачав розвиток і вдосконалення національної системи боротьби з відмиванням грошей і створення Навчально-методичного центру з питань боротьби з відмиванням грошей. *MOLI-UA-2* є продовженням проекту технічної допомоги України у боротьбі з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом (*MOLI-UA*), який здійснила ДСФМ України разом з Радою Європи.

Основні етапи формування національної системи ЗПВД / ФТ:

- вересень 2001 р. – **Україна внесена до «чорного списку» FATF**;
- 10 січня 2002 року – у складі Міністерства фінансів України створено **Державний департамент фінансового моніторингу**;
- 28 листопада 2002 р. – Верховною Радою України **ухвалено Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»**;
- грудень 2002 – лютий 2003 рр. – **FATF запроваджує санкції до України** за невідповідність її законодавства з питань ЗПВД міжнародним стандартам;
- лютий 2003 р. – Верховна Рада України вносить зміни до спеціального закону відповідно до пропозицій *FATF*;
- січень – червень 2003 р. – **розроблення нормативних актів з питань ЗПВД**. Створення інформаційно-аналітичного комплексу Держфінмоніторингу та системи захисту інформації;
- 12 червня 2003 року – **Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» набрав чинності**. ДСФМ України почала отримувати та опрацьовувати перші повідомлення про підозрілі (на предмет відмивання злочинних доходів) фінансові операції;

- червень – грудень 2003 року – **налагоджено міжвідомчу взаємодію**. До правоохоронних органів направлено **перші 11 узагальнених матеріалів** (основний аналітичний продукт національного підрозділу фінансової розвідки);
- упродовж 2003 року – створено основу НС ЗПВД;
- лютий 2004 року – *FATF* вирішує **виключити Україну з «чорного списку»**;
- червень 2004 року – ДСФМ України **прийнято до складу Егмонтської групи**;
- 28 вересня 2004 року – Президентом України видано Указ № 1144, відповідно до якого на базі Державного департаменту фінансового моніторингу утворено **Державний комітет фінансового моніторингу України** як центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом;
- 13 грудня 2004 року – Кабінет Міністрів України видав розпорядження №899-р про **утворення Державного навчального закладу післядипломної освіти** «Навчально-методичний центр перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів з питань фінансового моніторингу в сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму»;
- 1 січня 2005 року – набрав чинності Указ Президента України № 1144;
- 3 серпня 2005 року – розпорядженням Кабінету Міністрів України № 315-р **схвалено Концепцію розвитку національної системи ЗПВД / ФТ на 2005–2010 роки**;
- лютий 2006 – *FATF* **припинила активно моніторити Україну**;
- 21 вересня – 1 жовтня 2008 р. – пройшов **III раунд оцінювання експертами *MONEYVAL* національної системи ЗПВД / ФТ України**;
- 18 травня 2010 р. – Верховною Радою України ухвалено **нову редакцію Закону України № 2258** «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму»;
- червень 2010 р. – **початок інтенсивної роботи СДФМ щодо відпрацювання проектів нормативно-правових актів до Закону України № 2258.**

- 21 серпня 2010 р. – **набирає чинності** Закон України № 2258;
- 9 березня 2011 року – розпорядженням Кабінету Міністрів України № 190-р **схвалено Стратегію розвитку національної системи ЗПВД / ФТ на період до 2015 року**;
- квітень 2011 року – Верховною Радою України схвалені закони з метою імплементації відповідних рекомендацій *FATF*, зокрема:
 - Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» № 3267-VI від 21 квітня 2011 року, який набрав чинності 19 травня 2011 року. **Законом криміналізовано злочин маніпулювання на фондовому ринку** відповідно до Варшавської конвенції Ради Європи та Рекомендацій *FATF* і **визначено його предикатним щодо злочину відмивання коштів**;
 - Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо арешту активів, що пов'язані з фінансуванням тероризму та фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради безпеки ООН, та визначення порядку доступу до таких активів» № 3266-VI від 21 квітня 2011 року, який набрав чинності 19 травня 2011 року. **Законом запроваджено адміністративну процедуру замороження терористичних активів на невизначений термін** згідно з резолюціями Ради безпеки ООН, зняття арешту з таких активів та надання доступу до них.
 - за активної участі ДСФМ України, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку розроблено **проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо інсайдерської інформації»**, ухвалений Верховною Радою України за № 3306-VI 22 квітня 2011 року та чинний з 25 травня 2011 року.
- Президентом України 13 квітня 2011 року підписано Указ № 466 **«Про Положення про Державну службу фінансового моніторингу України»**. Цим документом Президент узгодив Положення про Державну службу фінансового моніторингу України із Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» та Указом Президента України № 1085 від 09.12.2010 «Про

оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади». Принагідно зазначимо, що результатом такої оптимізації стала ліквідація усіх регіональних підрозділів Держфінмоніторингу України, що є досить сумнівною реформою з огляду на суттєве розширення функцій Держфінмоніторингу України і спектра його завдань в інституційно оновленій національній системі ЗПВД / ФТ;

- 28 жовтня 2011 року – *FATF*, оцінивши прогрес України у поліпшенні своєї системи у боротьбі з відмиванням грошей і протидії фінансуванню тероризму, відзначила, що Україна загалом виконала свої зобов'язання з плану дій щодо стратегічних недоліків, які були визначені *FATF* у лютому 2010 р., і, з огляду на це, щодо неї **припиняється процедура глобального моніторингу *FATF***. Водночас, у рішенні *FATF* зазначено, що Україна працюватиме з *MONEYVAL*, оскільки продовжує вирішувати весь спектр питань у сфері ЗПВД / ФТ.

Підсумовуючи результати дослідження, відобразимо досвід іноземних держав щодо протидії відмиванню «брудних» грошей у формі таблиці «Ключові елементи системи протидії відмиванню грошей іноземних країн» [262; 296; 406] (див. *додаток Е*).

2.2. Ризик-орієнтований підхід у системі фінансового моніторингу банків

Кожна фінансова установа здійснюючи свою діяльність підпадає під дію ризиків. Ураховуючи інтенсивний розвиток глобалізаційних та інноваційних процесів у банківській системі, можна стверджувати, що жоден банк не може існувати без ефективної системи управління ризиками. У цьому підрозділі роботи акцентується увага на виконанні банківськими установами функції фінансового моніторингу та реалізації ризик-орієнтованого підходу у здійсненні контролю фінансових операцій щодо відмивання грошей.

Теоретико-методологічні засади ризик-орієнтованого підходу при здійсненні фінансового моніторингу трансакцій базуються на вивченні усіх можливих ризиків, які прямо чи опосередковано впливають на

процес протидії відмиванню «брудних» грошей у банківських установах, і спричиняють появу ризику використання банків з метою легалізації грошей (далі – ризик легалізації). Такі ризики необхідно ідентифікувати та оцінити.

Вивченням різноманітних економічних ризиків, що притаманні фінансовій сфері діяльності, займалася дуже багато вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких можна виділити В. Вітлінського [42; 41], Т. Смовженко, Г. Партин, Л. Слободу [217], Л. Примостку [8], А. Симановського, О. Бережного, С. Віденко, А. Штангрета [399], О. Прут [325], Т. Корольок [141], О. Бородіну [25], О. Колдовського [133] та багато інших. Проте всі дослідження сучасних науковців, перш за все, торкаються аналізу ризиків (валютних, ліквідності, інвестиційних, кредитних, ринкових), що виникають при наданні банками фінансових послуг. Попри всі напрацювання, дослідження ролі ризиків у системі протидії використанню банківської установи з метою відмивання грошей ще досі актуальне.

Загальновідомо, що особи, які через свої банківські рахунки намагаються відмивати злочинні доходи, прагнуть подати свої операції як звичайні та буденні, тому перед банківськими працівниками стоїть надзвичайно важке завдання – відрізнити законні операції від злочинних. Відповідно банк не може застрахувати себе від того, що певна транзакція залишиться не поміченою відповідальним працівником. Проте, запровадивши дієвий механізм фінансового моніторингу, заснований на оцінюванні ризику, банк може значно підвищити ефективність виявлення незаконних фінансових операцій і вберегти себе від збитків.

Тема ризиків і ризикології дуже широко досліджена як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Складено безліч класифікацій, схем аналізу та механізмів протидії певному ризику. Якщо це стосується сфери банківництва, то, безумовно, на перший план виходять такі ризики, як кредитний, валютний і ризик ліквідності. Говорячи про аналіз ризиків, які притаманні сфері протидії відмиванню доходів, то тут немає єдиного, чітко вираженого підходу, який був би притаманний усім банківським установам.

Колектив авторів [214] виділяє ризик залучення банку до відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, як базовий ризик, що складається з двох основних взаємообумовлених компонентів: ризику

проведення трансакцій, що мають сумнівний характер, і ризику порушення вимог відповідного законодавства. На нашу думку, такий підхід неповний, оскільки не враховуються й інші категорії ризику, які вагомо впливають на базову легалізацію [214, с. 51].

Таким чином, можна стверджувати, що поняття «ризик легалізації» є досить широким за своєю суттю і може відображатись із різних позицій діяльності банку та виконання ним функції суб'єкта фінансового моніторингу з урахуванням наявних і потенційних ризиків. У ключових принципах ефективного банківського нагляду, запропонованих Базельським комітетом (редакція 2006 року), а саме у принципі 12 «Ризик країн та ризик трансферів», вказується, що банк повинен володіти відповідними засобами і процедурами для ідентифікації, оцінювання, моніторингу і контролю ризиків (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Етапи аналізу ризиків

Безумовно, цей принцип використовують усі, проте проблема уніфікації підходів виникає вже на першому етапі ідентифікації: міжнародні стандарти ідентифікують свої ризики, законодавство України – свої, а банки – свої. Орієнтовну схему відображення оцінювання ризику легалізації в нормативних документах відображено на рис. 2.4.

Проте, перш ніж перейти до аналізу конкретних ризиків, що притаманні системі протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, і банківським установам зокрема, дослідження варто розпочати з основних понять ризикології як науки про основні закономірності та природу економічного ризику, а тоді адаптувати його до принципів та методів ризикології цієї специфічної форми ризику.

Найактивніше суть ризиків почали вивчати у кінці XIX століття, і здебільшого усі дослідження торкалися фінансової сфери, а тому базувалися на вивченні природи економічних ризиків. Оскільки метою діяльності будь-якої фінансової установи є отримання прибутку, то й

ризики здебільшого асоціювали з імовірністю втрати прибутку і виникнення збитків через дію певних чинників. Та все ж ризик зазвичай асоціюється саме з настанням несприятливих обставин, тобто із загрозою фінансових втрат.

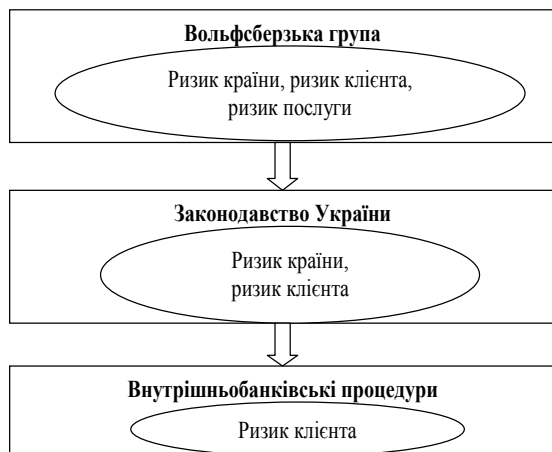

Рис. 2.4. Ризики використання банків з метою відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом

Примітка. Авторська розробка.

У вітчизняній і зарубіжній літературі банківські ризики класифікуються за різними критеріями. Ієрархія ризиків за ступенем їх важливості на певний поточний момент вибудовується залежно від ситуації, що склалася на вказаний момент у державі під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників.

Однією з найбільш змістовних можна вважати класифікацію банківських ризиків, запропоновану П. С. Роузом, який виділяє шість основних видів ризику і чотири додаткових ризики комерційного банку. До основних видів П. Роуз відносить такі ризики [346]:

- 1) кредитний;
- 2) незбалансованої ліквідності;
- 3) ринковий;
- 4) процентний;
- 5) недоотримання прибутку;
- 6) неплатоспроможності.

До інших важливих видів П. Роуз відносить ще чотири види ризику:

- 1) інфляційний;
- 2) валютний;
- 3) політичний;
- 4) зловживань.

Перевагою наведеної класифікації є те, що в цю систему включені ризики, що виникають усередині банку, і ризики, що зароджуються поза банком і впливають на його діяльність. Попри це, сьогодні така класифікація не може використовуватись комерційними банками на практиці через її описовий характер. Вдалішу і більш точну класифікацію ризиків, що відповідає сучасному стану українських банків, запропоновано Х. ван Грюнінгом (*рис. 2.5*) [64]:

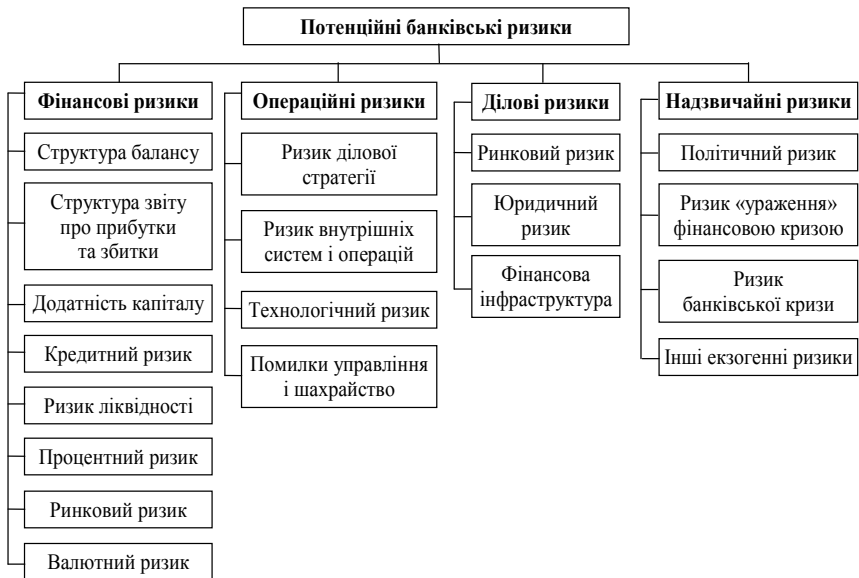

Рис. 2.5. Класифікація банківських ризиків за Х. ван Грюнінгом

Досить вдалою і повною, з погляду урахування специфіки функціонування вітчизняної банківської системи, є класифікація ризиків, наведена у Методичних рекомендаціях Національного банку України, де з метою здійснення банківського нагляду виділено дев'ять категорій ризику, а саме: кредитний, ліквідності, зміни процентної ставки, рин-

ковий, валютний, операційно-технологічний, репутації, юридичний та стратегічний [315].

Наведена класифікація ризиків відображає підхід Національного банку України до ідентифікації ризиків банків, але вона не вичерпна і кожен окремих банк може доповнювати її з урахуванням власного бачення ризиків, з якими він має справу. У будь-якому разі, розробляючи власну внутрішню систему ризик-менеджменту, банк має враховувати кращу світову і вітчизняну практики у цій сфері, зокрема рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду, а також Принципи корпоративного управління. Серед іншого, вітчизняним банкам доцільно використовувати карту ризиків, запропоновану Міжнародною асоціацією професіоналів ризик-менеджменту [*Global Association of Risk Professionals (GARP)*] (табл. 2.3) [208].

Таблиця 2.3.

GARP-класифікація банківських ризиків

Клас ризику	Вид ризику	Різновид ризику
Кредитний ризик	Прямий кредитний ризик	—
	Розрахунковий ризик	—
	Ризик кредитного еквівалента	—
Ринковий ризик	Фондовий ризик	Ризик мінливості ціни на акції Ризик мінливості (волатильності) Базисний ризик Ризик дивідендів
	Процентний ризик	Ризик зміни процентної ставки Ризик кривої прибутковості Ризик волатильності процентної ставки Базисний ризик процентної ставки / ризик процентного спреду Ризик передоплати
	Валютний ризик	Ризик мінливості курсів валют Волатильність курсів валют Ризик конвертації прибутку
	Товарний ризик	Ризик ціни на товар Ризик форвардної ціни Ризик волатильності цін на товари Базисний товарний ризик / ризик спаду
	Ризик кредитного спреду	—

Клас ризику	Вид ризику	Різновид ризику
Ризик концентрації портфеля	Ризик інструмента	—
	Ризик істотної операції	—
	Ризик сектору економіки	—
Ризик ліквідності	Ризик ліквідності фондування	—
	Ризик ліквідності активів	—
Операційний ризик	Ризик трансакції	Помилка при виконанні Складність продукту Помилка в обліку Помилка в розрахунках Ризик доставки товару Ризик документації / контрактний ризик
	Ризик операційного контролю	Перевищення лімітів Несумлінні торгівельні операції Шахрайство Відмивання грошей Ризик безпеки Ризик основного персоналу Ризик опрацювання операції
	Ризик систем	Помилки програмування Помилка у визначенні ринкової ціни Управлінська інформація Збій комп'ютерних систем Помилка телекомунікаційних систем Планування заходів на випадок аварійних ситуацій
Ризик бізнес-події	Ризик конвертованості валют	—
	Ризик зміни кредитного рейтингу	—
	Ризик репутації	—
	Податковий ризик	—
	Юридичний ризик	—
	Ризик непередбачених обставин	Природні катаклізми Воєні дії Криза / призупинення операцій на ринку
	Ризик законодавства	Недотримання вимог щодо капіталу Зміни у законодавстві

Використання міжнародної *GARP*-класифікації банківських ризиків має на меті не механічне виокремлення усіх видів банківських ризиків, а створення певної системи, яка б дозволяла банкам не упускати окремі компоненти прояву операційних ризиків, – зокрема, ризику операційного контролю, одним з різновидів якого є ризик залучення банку в процеси легалізації злочинних доходів. Джерелом виникнення легалізаційного ризику є банківська діяльність загалом, однак рівень ризику варіюється залежно від видів діяльності та окремих фінансових операцій клієнтів. Характеризуючи специфіку клієнтської бази, ризик змінюється за видами економічної діяльності, а також залежно від розмірів і структури власності клієнтів. З урахуванням можливих збитків, які настають під час реалізації ризику легалізації злочинних доходів у банку, вказаний різновид ризику операційного контролю слід віднести до *повного (максимального)* типу ризику, оскільки у випадку його активізації не тільки втрачаються можливості одержати легальний дохід від проведення фінансових операцій банком, але й виникають загрози подальшому існуванню банку через можливе відкликання ліцензії на здійснення банківських операцій.

Характеризуючи відношення до внутрішнього і зовнішнього середовища банку, слід вказати на те, що ризик легалізації є *змішаним* типом ризику, оскільки залежить і від зовнішніх умов функціонування банку (географії присутності, економічної кон'юнктури і особливостей законодавчого регулювання), і від внутрішніх чинників (ділової активності керівництва банку, організації системи первинного фінансового моніторингу в банку з метою виявлення ознак відмивання доходів у сукупності фінансових операцій, які проводяться через установу банку, якості підготовки персоналу банку тощо).

За характером розподілу ризику в часі, легалізаційний ризик можна оцінити як *постійний*. За критерієм імовірності настання – як *помірний*. За методом розрахунку – як *індивідуальний*, оскільки розраховується, виходячи із шкали коефіцієнтів ризику і зважуванні ризику у розрізі окремих банківських операцій, клієнтів і напрямів діяльності. Зважаючи на специфіку джерела виникнення і на можливість управління ним, ризик легалізації відноситься до *частково регульованих*. На *рис. 2.6* наведена типологізація різновиду ризику операційного контролю.

Рис. 2.6. Типологізація ризику залучення банку в процеси легалізації нелегальних доходів

Примітка. Систематизовано за [380].

При оцінюванні ризиків, які виникають внаслідок залучення вітчизняних банків у процеси відмивання злочинних доходів, доцільно використовувати поділ всіх банків на групи за розміром їхніх активів, який щорічно встановлюється рішенням Комісії Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків. Відповідно до цього рішення, усі банки, які функціонують в Україні, поділені на чотири групи. Серед цих груп, з метою детальнішого аналізу наслідків реалізації ризику легалізації для кожної з них, виділимо категорію великих (системних, універсальних) банків першої групи, з розміром активів понад 15 млрд грн, і протилежну до них – категорію малих (недокапіталізованих, кептивних) банків четвертої групи, з розміром активів, меншим ніж 3 млрд грн [306].

Існування ризику не обов'язково є причиною для занепокоєння. Для розгляду ризиків у ширшій перспективі наглядові особи мають вирішити, чи є ризики, які бере на себе банк, виправданими. Ризики вважаються виправданими, якщо вони є зрозумілими, контрольовани-

ми, вимірюваними і відповідають здатності банку швидко реагувати на негативні обставини [167]. Коли йдеться про ризик використання банків з метою легалізації доходів, то система фінансового моніторингу функціонує таким чином, що за найменшої підозри операції на відмивання коштів (тобто за ймовірності ризику) банк уживає чітко прописані законодавством заходи, щоб запобігти цьому, а отже, цей ризик є контрольованим.

В економічній літературі є безліч різноманітних класифікацій і підходів до розуміння природи економічних ризиків, серед них виділяють:

- 1) негативний (пов'язаний з фінансовими втратами внаслідок ризику);
- 2) альтернативний (пов'язаний із подіями невизначеності, з теорією управління, особистим сприйняттям ризику);
- 3) комплексний.

З погляду комплексного підходу, економічний ризик слід розуміти як суб'єктивно-об'єктивну категорію, що пов'язана з подоланням невизначеності та конфліктності в ситуації неминучого вибору, і відображає міру досягнення сподіваного результату, невдачі чи відхилення від цілей, з урахуванням впливу чинників, за наявності прямих і зворотних зв'язків [214].

Адаптуючи це визначення до системи боротьби з відмиванням «брудних» грошей варто зазначити, що коли йдеться про моніторинг фінансових операцій банків, то міра ризику в деяких випадках не відображатиметься у цифрах, а матиме більш абстрактний характер. Це пов'язано перш за все з тим, що втрати, які зазнає банківська установа, що буде використана конкретними злочинцями в процесі відмивання коштів, буде дуже важко прослідкувати чи виявити, оскільки вони можуть відображатись не на балансі банку, а на його репутації. Тому, залежно від того, чи є між ризиками і доходами залежність, ризики можна поділити на дві групи: ризики, що піддаються кількісній оцінці (фінансові ризики – кредитний, ліквідності, юридичний), і ризики, що не піддаються кількісній оцінці (не фінансові, або функціональні ризики – репутації, політичний).

Обґрунтовуючи значення юридичного ризику в системі фінансового моніторингу, варто зазначити, що в Методичних рекомендаціях

щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, схвалених постановою Правління Національного банку України № 361 від 02.08.2004 р., юридичний ризик відносять до не фінансових.

Проте, на нашу думку, його цілком можна вважати ризиком, що піддається кількісній оцінці, адже порушення банками вимог законодавства карається не лише попередженнями, а й штрафними санкціями, які відображаються у балансі банку, оскільки є витратами.

Це підтверджує статистика Національного банку України, відображена в *табл. 2.4*.

Таблиця 2.4

**Розподіл заходів впливу, застосованих до банків
за виявлені порушення законодавства з питань легалізації
(відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом,
у 2005–2012 роках**

Порівняння кількості застосованих заходів впливу	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Письмові застереження до банків	11	19	40	28	72	18	36	69
Штрафи на банки	25	63	42	23	-	35	34	31
Адміністративні штрафи на керівників та інших посадових осіб банків	27	38	23	14	183	14	65	80
Зупинення (обмеження) проведення окремих видів операцій із високим рівнем ризику	1	3	1	2	4	1	10	8
Укладення письмової угоди, за якою банк зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, у тому числі з питань фінансового моніторингу	–	2	2	–	15	–	19	20

Примітка. Складено на основі опрацьованих джерел [88; 335–339].

Варто також визначити структуру системи фінансового моніторингу в процесі ідентифікації ризиків. Об'єктом ризику називають економічну систему, ефективність та умови функціонування якої оцінити

на перспективу вичерпно і достеменно неможливо. У нашому випадку об'єктом ризику виступатиме сама система фінансового моніторингу операцій у банківській установі, яка повинна протидіяти відмиванню незаконно одержаних доходів. Суб'єкт ризику – це особа або колектив, які зацікавлені в результатах управління об'єктом ризику, і мають відповідну компетенцію в управлінні й прийнятті відповідних рішень стосовно об'єкта ризику [41]. У системі фінансового моніторингу таку роль виконує відповідний підрозділ, що створений з метою виявлення підозрілих операцій, а також відповідальний працівник банку, який координує діяльність цього підрозділу.

Ураховуючи визначення ризику як вірогідність настання чи ненастання певної події, фінансовий моніторинг операцій банківської установи розглядає ризик легалізації як імовірність виявлення чи упущення фінансової операції, яка потенційно може бути пов'язана з відмиванням злочинних доходів.

З таким твердженням не погоджується у своїх розробках М. Колдовський, який вважає, що ризик легалізації доходів клієнта варто визначати як імовірність того, що цей клієнт фігуруватиме в узагальнених матеріалах ДСФМ України [133]. Таке визначення зумовлене тим, що на практиці дуже важко довести причетність клієнта до процесу відмивання грошей, що нівелює саме поняття ризику.

На думку В. Краліча, ризик використання послуг банків з метою відмивання «брудних» коштів варто пов'язати з можливістю негативного впливу на капітал і надходження установи, на рівні системи економічної безпеки банку (погіршення репутації, матеріальні втрати, санкції державних регуляторів і правоохоронних органів) [146, с. 16].

З метою здійснення банківського нагляду Національний банк України виділив дев'ять категорій ризику, а саме: кредитний, ліквідності, зміни процентної ставки, ринковий, валютний, операційно-технологічний, репутації, юридичний і стратегічний. Ці категорії не взаємовиключні, оскільки будь-який продукт або послуга може наражати банк на кілька ризиків. Однак для зручності аналізу Національний банк України виявляє та оцінює ці ризики окремо [168]. Безумовно, усі наведені види ризиків не будуть притаманні процесу протидії відмиванню коштів у банківських установах через специфіку досліджуваного об'єкта.

Варто зазначити, що ризики діяльності банку виникають на основі як внутрішніх (ендогенних), так і зовнішніх (екзогенних) факторів. Значна частина зовнішніх факторів перебуває за межами контролю з боку банку, і банк не може бути впевненим щодо результатів майбутніх подій, які можуть на нього вплинути, і часу їх виникнення [168].

Інтегруючи ризик використання банків з метою легалізації злочинних доходів до загальної системи ризик-менеджменту, що використовується банками України та визначена законодавчо, ми пропонуємо загальну класифікацію банківських ризиків (рис. 2.7)

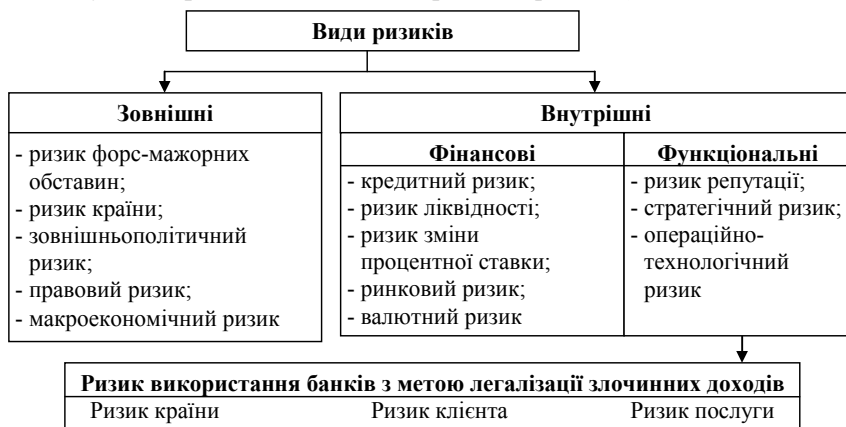

Рис. 2.7. Класифікація банківських ризиків

Примітка. Складено на основі опрацювання джерел [42; 168; 173; 217].

Зважаючи на те, що дослідження у сфері управління ризиками, які пов'язані з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, розпочалися досить недавно, ще немає достатньої кількості праць вітчизняних і зарубіжних учених на цю тему. Вітчизняні банки не приділяють великої уваги цьому питанню, проте є досить рекомендацій і посібників міжнародних організацій, що можуть допомагати у протидії легалізації «брудних» грошей.

Згідно із системою оцінювання ризиків, запровадженою Національним банком України, ризик – це імовірність того, що події (очікувані або неочікувані) можуть негативно впливати на капітал та/або надходження банку. Враховуючи таке базове визначення ризику, ми пропонуємо розглядати ризик використання банків з метою легалізації

коштів, одержаних злочинним шляхом, як імовірність виявлення чи невиявлення фінансової операції, яка потенційно може бути пов'язана з відмиванням злочинних доходів і, в перспективі, може негативно впливати на фінансове становище банківської установи.

З метою нормативного обґрунтування потреби впровадження терміну «ризик легалізації» у діяльність банківських установ, у червні 2007 року на пленарному засіданні *FATF* був затверджений «Посібник з питань підходу, заснованому на оцінці ризику, в боротьбі з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму». Важливість цього документа доводить той факт, що уперше в історії *FATF* посібник було розроблено за участі як державного, так і приватного секторів [445].

Варто також зазначити, що на сьогодні не існує єдиної законодавчо затвердженої моделі для застосування ризик-орієнтованого підходу в банківських установах, оскільки *FATF* вважає, що кожна фінансова установа повинна сама для себе розробити індивідуальний механізм використання оцінки ризиків при здійсненні фінансового моніторингу. Однак організація надала суттєві рекомендації у цій сфері. На наш погляд, така думка абсолютно правильна, оскільки кожна фінансова установа має свої регіональні особливості, свою специфіку відносин із клієнтами та різні масштаби діяльності, а тому урядові організації можуть створити лише певні рамки, в яких буде діяти організація, чи надати свої рекомендації, які сприятимуть ефективному процесу фінансового моніторингу. Цю думку також доповнює постанова Національного банку України № 189 (редакція від 31.01.2011 р.), згідно з п. 3.5 якої банк самостійно розробляє критерії оцінювання ризику проведення клієнтом операції з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом [264].

Політика і процеси на основі оцінювання ризиків у фінансових установах відрізняються від нагляду, що ґрунтується на оцінці ризиків. У нагляді загальновизнаною є практика розподілу ресурсів з урахуванням тих ризиків, які несе кожна конкретна фінансова установа. Методологія, яку використовують регуляторні установи при визначенні розподілу наглядових ресурсів, повинна брати до уваги основний вид діяльності, структуру ризику і систему внутрішнього контролю, а також дозволяти порівнювати фінансові установи між собою. Методологія, яку використовують при визначенні розподілу наглядових

ресурсів, потребує постійного оновлення даних, щоб вона могла відображати характер, важливість і розмір ризиків, на які наражаються конкретні фінансові установи. Унаслідок такого визначення пріоритетів наглядові установи приділятимуть більшу увагу фінансовим установам, що беруть участь у діяльності з вищим ступенем ризику відмивання грошей.

При застосуванні підходу на основі оцінки ризиків для боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму з точки зору нагляду за установами є такі ключові елементи успіху:

- можливість доступу фінансових і регуляторних установ до надійної та актуальної інформації щодо потенційних загроз;
- акцентування на відносинах співпраці між директивними, правоохоронними, регуляторними органами і приватним сектором;
- публічне визнання відповідними органами того, що використання підходу на основі оцінки ризиків не усуне всіх елементів ризику;
- державні органи мають відповідати за створення атмосфери, в якій фінансові установи не боятимуться регуляторних санкцій, якщо вони діяли відповідально і запровадили належні внутрішні системи і контроль;
- спеціалісти регуляторних установ, які займаються наглядом, повинні бути добре підготовлені до використання підходу на основі оцінки ризиків як наглядовими, так і фінансовими установами;
- вимоги і заходи нагляду на національному рівні у подібних галузях повинні бути схожими.

У Принципі 18 Базельського комітету банківського нагляду (зловживання фінансовими послугами) зазначається, що банк повинен мати відповідні засоби та процедури, включаючи принцип «Знай свого клієнта», що пропагуватимуть етичні та професійні стандарти в банківському секторі з метою запобігання навмисному чи ненавмисному використанню банківських установ злочинними організаціями [71].

Ключовими положеннями цього принципу є:

- принцип «Знай свого клієнта» має входити у загальний процес управління банківськими ризиками;
- інформація про ризикові операції повинна передаватись на вищий рівень менеджменту;

- збір інформації про банки-кореспонденти (основа їхньої діяльності, клієнтська база, методи здійснення нагляду над ними);
- відмова від встановлення відносин з іноземними банками, які не мають дієвої системи протидії відмиванню грошей;
- вимога до банків володіти системою управлінської інформації, що забезпечуватиме менеджера і відповідальну особу інформацією про зловживання банківськими послугами.

Згідно з положеннями «Посібника з питань підходу, заснованому на оцінці ризику, в боротьбі з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму» (*FATF*) процес управління ризиком при здійсненні фінансового моніторингу повинен включати три основні етапи, які, у свою чергу, повинні поділятися на окремі складові:

- визнання фінансовою установою існування ризику;
- застосування оцінки ризиків;
- розроблення стратегій для управління та зменшення ідентифікованих ризиків [445].

Етап оцінювання ризиків передбачає аналіз основних трьох типів ризиків: ризик країни, клієнта, послуг (продуктів).

Ризик країни тісно пов'язаний з іншими факторами ризику і передбачає виявлення корисної інформації щодо потенційного ризику відмивання доходів. Не існує офіційно узгодженого визначення, запропонованого урядами або установами, які визначають конкретні країни, що становлять високий ризик, проте існує так званий «чорний список» *FATF*, до якого ця організація відносить усі країни, що відмовляються протидіяти відмиванню злочинних доходів або не мають чітко сформованої та законодавчо регламентованої системи боротьби з цим явищем (додатки А (*A1, A2*), Б).

Зокрема, законодавство України визначає, що підвищений ризик становлять контрагенти – резиденти тих країн, що:

- не дотримуються загальноприйнятих стандартів у боротьбі з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом;
- не передбачають розкриття чи надання інформації щодо фінансових операцій;
- не виконують рекомендацій *FATF*;
- є країнами, в яких відбуваються військові дії;
- є офшорними територіями [264].

Визначення потенційного ризику відмивання кримінальних доходів стосовно клієнта є найважливішою частиною. Кожна установа на основі своїх внутрішніх критеріїв повинна провести оцінювання, що визначить, який рівень ризику притаманний певному клієнту, та які фактори про це свідчать. Ми вважаємо, що оцінювання рівня ризику клієнта повинне проводитися на етапі проведення його ідентифікації.

Не існує єдиної думки щодо того, які клієнти становлять вищий чи нижчий ризик, однак *FATF* пропонує характеристики клієнтів із потенційно вищим ризиком відмивання кримінальних доходів:

- 1) виробники зброї, дилери та посередники (торгівці зброєю);
- 2) підприємці, діяльність яких передбачає інтенсивне використання готівки (установи, що здійснюють грошові перекази; пункти обміну валют), казино, букмекерська та інша діяльність, пов'язана з азартними іграми, підприємницька діяльність, яка може бути не пов'язаною з інтенсивним використанням готівки, але генерує значні обсяги готівки для певних фінансових операцій;
- 3) нерегульовані благодійні та інші нерегульовані (неприбуткові) організації (варто звернути особливу увагу на ті, які діють на транскордонній основі);
- 4) торговці коштовними речами і товарами високої вартості (наприклад: коштовностями, торговці прикрасами та дорогоцінними металами, торговці предметами мистецтва і античними творами, а також агенти і брокери з торгівлі нерухомістю);
- 5) такі професіонали, як бухгалтери, юристи та ін., які діють в інтересах своїх клієнтів, коли особа представленого клієнта не розкривається фінансовій установі;
- 6) клієнти, що залучають до відносин із фінансовою установою посередників;
- 7) клієнти, які є політичними діячами [особи, які обіймають (обіймали) посаду, відповідно до якої мають (мали) широкі владні повноваження (керівний склад центральних і місцевих органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, осередків політичних партій)] або є членом сім'ї таких осіб.

Визначення ризиків відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, відносно послуг має розглядати послуги, що встановлені регуляторами, які заслуговують на довіру, як такі, що мають високий ризик відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. Наприклад:

- міжнародні кореспондентські стосунки банків;
- міжнародні приватні банківські послуги (послуги для VIP-клієнтів);
- послуги із залучення банківських гарантійних розписок, а також послуги, що пов'язані з торгівлею і постачанням дорогоцінних металів [228].

У своїх дослідженнях Т. Болгар звертає увагу на випадки навмисної бездіяльності клієнтів у рамках правового поля, які можуть спричинити негативні наслідки для банків, та виділяє таку категорію ризику, як моральний ризик [22, с. 11]. Поняття «моральний ризик» нове в економічній літературі і не достатньо досліджене. Головна особливість цієї категорії ризиків – це ситуація, коли одна сторона договору, яка володіє інформацією, необхідною для прийняття певних рішень, має інтереси, які відрізняються від інтересів сторони, що ухвалює це рішення. Тобто ключове значення у виникненні морального ризику має власне асиметричність інформації. Т. Болгар трактує моральний ризик як дії економічних агентів із максимізації їхньої власної вигоди на шкоду іншим суб'єктам, унаслідок нерівності інформації та розходження інтересів, що проявляються у зміні поведінки однієї зі сторін контракту [351].

Важливим аспектом аналізу моральних ризиків є факт їхнього поділу на дві категорії: моральні ризики, які виникають у середині банку, і моральні ризики, які генеруються зовнішнім середовищем [351]. У контексті запобігання відмиванню грошей через фінансові установи ці підвиди морального ризику можна розглядати у таких аспектах: моральний ризик, який виникає при встановленні та продовженні ділових стосунків фінансової установи з клієнтом (клієнт носить у собі моральний ризик процесу відмивання грошей); моральний ризик, який носить у собі працівник банківської установи і який може бути задіяний у процесі відмивання грошей двома шляхами: у разі змови (попередньої домовленості) з клієнтом, який має на меті відмити злочинні кошти; у разі ненавмисної вини, з власної необачності чи недостатньої фаховості, упустивши і не відстеживши факт відмивання грошей.

На нашу думку, ще однією важливою особливістю сьогодення є перехід від індустріального суспільства до інформаційного, у якому головним ресурсом, поряд із капіталом, є інформація. Виробництво та обіг інформації стає однією з основних ланок розвитку економіки. На

відміну від недалекого минулого, коли конкурентоспроможність підприємства або банку визначалась здатністю виробляти якісну продукцію чи послуги і грамотно подавати їх на ринок, сьогодні їхня роль і місце на ринку здебільшого визначаються вмінням захищати свою ділову, комерційну, технологічну інформацію, вести ефективну роботу з вироблення і отримання необхідної інформації для забезпечення своєї діяльності. Більше того, інформація, що використовується під час діяльності підприємств і банків, переважно є їхньою інтелектуальною власністю, її використання забезпечує отримання вигоди і прибутку [8].

У цьому контексті вчені виділяють таку категорію ризику, як інформаційний ризик. Л. Примостка зазначає, що в інформаційних відносинах суб'єктів господарювання існують два види загроз: загрози, пов'язані з посяганням на їхні інформаційні ресурси (на ту частину, яка має обмежений доступ), і загрози, що виникають під час формування інформаційного середовища діяльності таких суб'єктів. Виходячи з цього можна зазначити, що інформаційна діяльність будь-якого суб'єкта підприємництва здійснюється під впливом певних загроз і характеризується певним ступенем ризику. Тобто в ринкових умовах для банків існує певна інформаційна небезпека у процесі їхньої діяльності на ринку [8].

Враховуючи все сказане, можна стверджувати, що інформаційні ризики – це небезпека витоку, руйнування і втрати потрібної для діяльності суб'єкта інформації, використання ним необ'єктивних джерел, відсутність відомостей, необхідних для прийняття правильних рішень, а також поширення в інформаційному середовищі невігідної, негативної чи небезпечної інформації, що зрештою може завдати суб'єкту збитків, матеріальної або моральної шкоди [8].

З огляду на розвиток інформатизації суспільства, глобалізацію впливу інформації на діяльність суспільства, важливо розглянути невичерпність і асиметрію інформації як одне з джерел ризику в сучасному суспільстві. Потрібно також враховувати і вплив, який має на інформаційний ризик застосовуваний тип менеджменту [42]. Дослідивши та врахувавши усі можливі ризики, які виникають у процесі протидії відмиванню коштів, що одержані злочинним шляхом, ми виявили певні причинно-наслідкові зв'язки, які спостерігаються при виникненні певних категорій ризику (рис. 2.8).

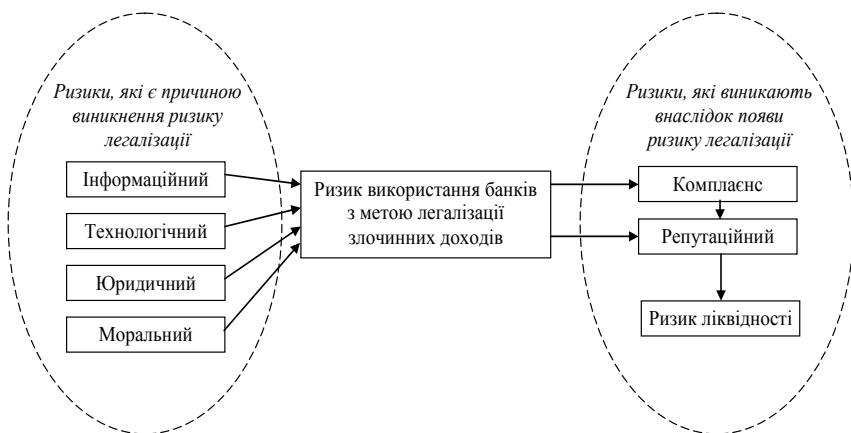

Рис. 2.8. Причинно-наслідкові зв'язки, що виникають між ризиком легалізації та іншими видами фінансових ризиків

Примітка. Авторська розробка.

Рис. 2.8 показує, що причиною появи ризику легалізації може стати, наприклад, юридичний ризик, при виникненні якого працівник може пропустити важливу операцію унаслідок недоопрацювань вітчизняного законодавства. Як наслідок – виникає ризик легалізації грошей, одержаних злочинним шляхом, який, у разі виявлення факту відмивання грошей, спричиняє ризик репутації, що, у свою чергу, призводить до зниження довіри населення до фінансової установи і, зрештою, виникає ризик ліквідності.

Фінансові установи повинні розробити і застосовувати належні заходи, здійснювати контроль з метою зменшення вірогідних ризиків легалізації доходів з боку клієнтів із високим ризиком, які визначені такими у результаті процедур, що здійснює фінансова установа з метою оцінювання ризиків. Етапи оцінювання ризику у схемі здійснення внутрішнього фінансового моніторингу операцій банківської установи відображено у додатку Д.

У контексті нашого дослідження виокремлено механізм використання ризик-орієнтованого підходу при здійсненні фінансового моніторингу в банку, який ми розуміємо як взаємодію сукупності процесів, прийомів, методів та інструментів аналізу, обробки, реєстрації та контролю підозрілих операцій, які засновані на оцінці ризику легаліза-

ції та спрямовані на його ідентифікацію та усунення. Схему реалізації механізму відображено на *рис. 2.9*.

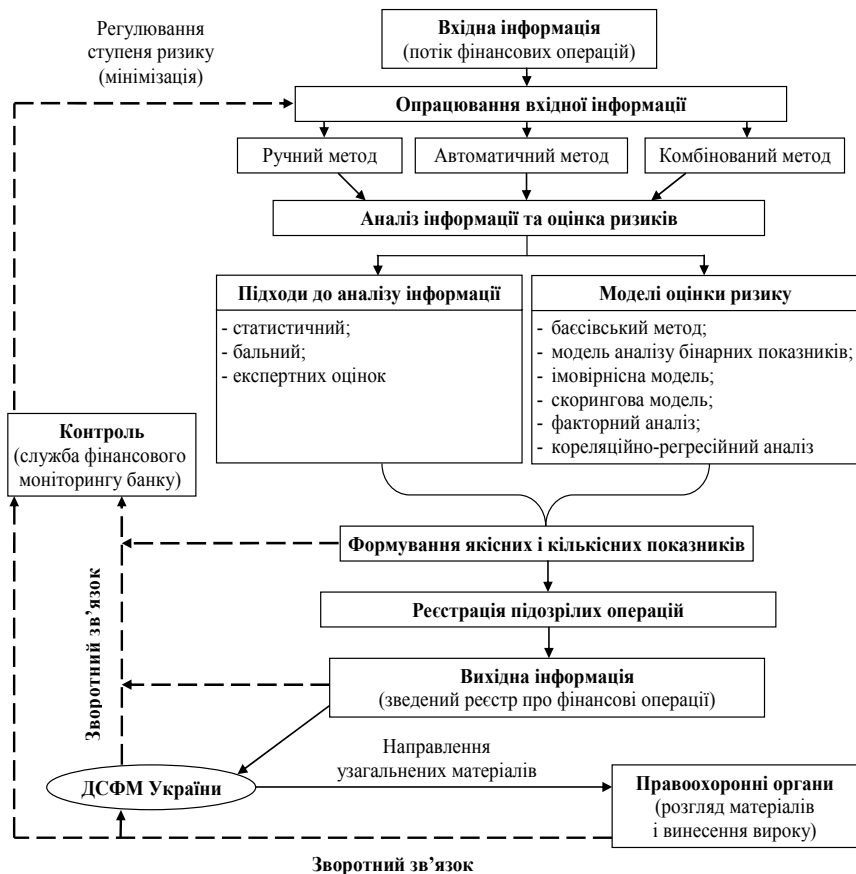

Рис. 2.9. Ризик-орієнтований механізм здійснення банками фінансового моніторингу

Примітка. Авторська розробка.

Рис. 2.9 відображає дію механізму ризик-орієнтованого фінансового моніторингу в банківській установі, а також передбачає наявність зворотного зв'язку, який включатиме заходи впливу суб'єктів механізму на його дію.

У рекомендаціях щодо застосування ризик-орієнтованого підходу при здійсненні фінансового моніторингу *FATF* також пропонує свою

схему оцінювання ризиків, яку вважає за потрібне використовувати для розроблення «Програми управління протидії відмиванню грошей» (рис. 2.10). Схема є загальною для всіх фінансових і не фінансових установ.

Рис. 2.10. **Схема оцінювання ризику, запропонована FATF**
Джерело. [445].

До потенційних переваг такої системи оцінювання ризиків відносять:

- поліпшення управління ризиками і скорочення витрат;
- зосередження фінансової установи на реальних і виявлених загрозах;
- гнучкість, яка дозволяє адаптуватись до ризиків, які з часом змінюються.

Потенційні проблеми системи:

- важко знайти потрібну інформацію для проведення надійного аналізу ризиків;
- виникають короткострокові витрати при переході до вказаного підходу;

- зростають потреби в досвідчених працівниках, здатних приймати фахові рішення;
- практики застосування підходу потенційно різноманітні [445].

Варто також зауважити, що оцінювання ризиків повинно проводитися не лише при ідентифікації клієнта і започаткуванні з ним відносин, а й при обслуговуванні цього клієнта, тому в процесі діяльності банку змінюватиметься ставлення стосовно конкретної країни, клієнта чи банківського продукту. Зміни в діяльності клієнта можуть збільшувати або зменшувати визначений початковий рівень ризику, який установлений щодо конкретного клієнта чи фінансової операції, і може включати зміни стосовно:

- обсягів розміщених конкретним клієнтом активів чи проведених ним фінансових операцій. Наприклад, надзвичайно високий обсяг розміщених активів чи здійснення надзвичайно значних фінансових операцій порівняно з тим, що раціонально слід очікувати від клієнтів із подібним профілем, має також означати, що клієнта належить розглядати як особу з вищим ризиком;
- рівня регулювання, нагляду або режиму управління об'єктом, яким є клієнт. Наприклад, якщо клієнт підпадає під регулювання юрисдикції, яка дотримується стандартів із запобігання легалізації злочинних доходів, то він становить менший ризик імовірності здійснення легалізації злочинних доходів, аніж клієнт, діяльність якого не регулюється. Крім того, компанії та повністю належні їм філії, які є акціонерними товариствами, де найбільші власники володіють менш ніж 50% акцій, і ті, які працюють на добре відомих біржах, становлять мінімальний ризик відмивання доходів;
- регулярності і тривалості підтримання відносин. Довготривалі відносини, що передбачають часті контакти з клієнтом, можуть становити менший ризик у перспективі відмивання доходів;
- знання законодавства країни, включаючи знання місцевих законів, норм і правил, а також структури та обсягу регуляторних функцій, які отримані в результаті операцій, що здійснює установа на території клієнта. Глибше ознайомлення з нормативною базою збільшить можливості установи зрозуміти клієнта;
- використання клієнтом посередників без зрозумілого економічного чи іншого сенсу, або з метою досягнення більшої склад-

ності чи меншої прозорості для фінансової установи. Використання посередницьких структур підвищує ризик [228].

Якщо говорити про останній етап оцінювання ризиків, то варто зазначити, що стратегії для управління і зменшення ідентифікованих ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму у фінансових установах повинні бути спрямовані на запобігання проходженню їхньої діяльності через сукупність перепон (наприклад, відповідний принцип належної обачності щодо клієнта), виявлення (наприклад, моніторинг і звітування щодо підозрілих операцій) та збереження даних таким чином, щоб полегшити розслідування.

Проте ключове значення у цьому процесі належатиме правильно прийнятому управлінському рішення. Також варто згадати відоме твердження: «Рішення коштує не більше того, чого варта інформація, на підґрунті якої воно прийняте», тому не менш важливе значення матимуть кваліфіковано проведені попередні етапи, а саме збір необхідної інформації, і правильна, зважена оцінка усіх наявних і потенційних ризиків [365].

Рішення, які приймаються щодо ризику, можна поділити на три типи: уникнення, прийняття і передача ризику. Вибір рішення залежатиме від рівнів можливих втрат і ймовірностей, з якими ці втрати прогнозуються. У *табл. 2.5* показано набір можливих рішень щодо зниження ступеня ризику, запропонований М. Сулим.

Таблиця 2.5

**Матриця прийняття рішень щодо зниження ступеня ризику
фінансових операцій**

Рівні можливих витрат	Імовірність витрат					
	близька до нуля	низька	невелика	середня	велика	близька до одиниці
Незначні	Прийняття ризику				Прийняття ризику або створення резервів	
Малі	Створення резервів, запасів					
Поміркovanі	Створення резервів, запасів		Страховання або/і розподіл ризику		Уникнення ризику	
Середні	Страховання або/і розподіл ризику				Уникнення ризику	
Великі	Страховання або/і розподіл ризикy			Уникнення ризику		
Катастрофічні	Страховання або/і розподіл ризику		Уникнення ризику			

Джерело. [365].

Наведена таблиця відображає загальний методичний підхід до прийняття рішення щодо зниження ступеня ризику залежно від рівня втрат і ймовірності їх настання.

Унаслідок проведення банком належного оцінювання ризиків, пов'язаних із відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, установа зможе застосовувати належні методи обачності як при започаткуванні відносин із клієнтом, так і у процесі моніторингу трансакцій клієнта упродовж всього часу його обслуговування. Ефективно розроблена система виявлення можливих ризиків допоможе банківській установі сфокусувати свою увагу на тих клієнтах і трансакціях, які потенційно позиціонуються як найбільш ризикові щодо відмивання коштів.

Переважає більшість дослідників одностайні в оцінці негативного впливу відмивання нелегальних доходів на репутацію фінансового сектору. На сьогодні відомо про значну кількість способів, за допомогою яких нелегальні доходи здатні проникати у легальні фінансові установи [109].

Абстрактний збиток, нанесений репутації, може бути без коливань перетворений у матеріальний збиток. Наприклад, за даними *Hypo Investment Bank AG*, один з американських банків, що виконує операції по всьому світу, визнав 1999 року, що мультинаціональний концерн російського кримінального походження «відмив» через його рахунки суму, еквівалентну близько 6,5 млрд євро. При цьому німецькі банки брали в цьому участь як банки-кореспонденти. Того дня, коли про це стало відомо, згаданий банк втратив на Нью-Йоркській біржі 7% своєї ринкової капіталізації.

Відмивання грошей завдає істотного збитку в усьому світі. Згідно з даними *Hypo Investment Bank AG*, точна величина руху нелегальних грошей у загальному масштабі дотепер не досліджена, про розміри кримінальних грошових потоків ходять лише чутки і припущення. Проте більшість оцінок торкаються лише відмивання грошей, пов'язаних із наркотиками. Наприклад, Міжнародний валютний фонд (МВФ), результати досліджень якого підтвердив інститут Макса Планка, оцінив загальний обсяг відмивання грошей, пов'язаних з наркотиками, приблизно в 500 млрд євро щорічно.

Відмивання доходів послаблює розвиток фінансового сектору з двох причин: перш за все, відповідні фінансові трансакції роз'їдають

фінансові установи зсередини, оскільки існує прямий зв'язок між відмиванням доходів і шахрайською діяльністю; по-друге, довіра добросовісних клієнтів є фундаментальною у розвитку фінансових установ, у той час як відмивання доходів здатне зруйнувати капітал довіри і репутацію майже миттєво. Одночасне підривання репутації кількох фінансових установ здатне породити колапс фінансової системи країни загалом, особливо у тих країнах, де концентрація банківського капіталу досить значна і один з системних банків стає об'єктом резонансних фінансових розслідувань з питань антилегалізаційного фінансового моніторингу.

Оскільки вітчизняна система антилегалізаційного фінансового моніторингу банкоцентрована, то найкраще розглянути наслідки реалізації репутаційного ризику саме для банківських фінансових установ.

Ризик залучення банку в процеси легалізації злочинних доходів пов'язаний із ймовірністю понесення банківською установою втрат внаслідок її втягування у схеми надання правомірного виду володінню, використанню або розпорядженню грошовими коштами, одержаними внаслідок вчинення злочину, а також внаслідок надання фінансових послуг клієнтам із непрозорою структурою власності та/або з незрозумілими джерелами походження капіталу. Вказаний ризик може мати наступні форми прояву [378] :

- 1) фінансові втрати (штрафні санкції) внаслідок настання правового ризику з причин недотримання вимог чинного законодавства України;
- 2) фінансові втрати внаслідок ризику втрати ділової репутації і публічного розголосу фактів причетності банку до проведення фінансових операцій з метою відмивання злочинних доходів;
- 3) ризик матеріальних втрат внаслідок арешту або конфіскації активів банку компетентними вітчизняними або міжнародними правоохоронними органами при виявленні ними коштів, що мають злочинне походження, на рахунках банку, а також при виявленні фактів проведення фінансових операцій з ними;
- 4) фінансові втрати внаслідок юридичного ризику, який відображає можливість винесення несприятливих для банку судових рішень, через що може суттєво погіршитись фінансовий стан, особливо у тому випадку, коли в країні існує розвинутий

фондовий ринок і частина емітованих банком акцій перебуває у вільному обігу на вторинному ринку цінних паперів;

- 5) фінансові втрати внаслідок ризику концентрації. Ризик концентрації пов'язаний із ймовірністю суттєвого зниження ліквідності банку через неочікувано значне вилучення коштів великими вкладниками, що характерно для операцій із відмивання злочинних доходів.

Репутаційний ризик полягає у тому, що внаслідок розповсюдження інформації про недоліки у діловій практиці банку і його зв'язки з представниками тіньової економіки може зникнути довіра до надійності цієї установи.

Через ризик втрати ділової репутації внаслідок втягування банку в процеси відмивання злочинних доходів може відбутися:

- 1) падіння вартості акцій і капіталізації компанії;
- 2) відмова іноземних партнерів від розширення співробітництва або одностороння відмова від продовження співробітництва з метою мінімізації власних ризиків бути залученим у схеми, пов'язані із відмиванням злочинних доходів, через наявність відповідної інформації про свого контрагента. Наслідком такої відмови є закриття кореспондентських рахунків банків-контрагентів із заплямованою діловою репутацією;
- 3) зміна умов залучення коштів на міжнародних фінансових ринках через підвищення загального рівня ризику позичальника;
- 4) затримання платежів клієнтів банку з боку іноземного банку-кореспондента у зв'язку з потребою ретельнішої перевірки документів та інформації з метою мінімізації банками-кореспондентами власних ризиків бути залученими у процес відмивання злочинних доходів. Крайніми заходами, до яких можуть вдаватися банки-кореспонденти, є відмова у проведенні платежу із поверненням коштів відправнику (характерно для європейських банків) або ж до заморожування коштів (характерно для банків США);
- 5) підвищення загального ризику економічного суб'єкта, що знижує його привабливість при розробці угод щодо злиття / поглинання;
- 6) вплив клієнтів. Добросовісні клієнти перестають підтримувати ділові стосунки в банку, ділова репутація якого зіпсована звинуваченнями у відмиванні коштів.

Рис. 2.11. Класифікація наслідків реалізації ризику залучення банку в процеси легалізації злочинних доходів

Структурною особливістю прояву репутаційного ризику є реалізація його наслідків через каскад інших банківських ризиків. Будучи окремим ризиком банківської діяльності, який виникає при наданні фінансових послуг клієнтам із непрозорою структурою власності та/або з незрозумілими джерелами походження капіталу, ризик залучення банку в процеси легалізації злочинних доходів проявляється через виникнення і реалізацію інших видів банківських ризиків. У цьому контексті вказаний ризик можна віднести до категорії зв'язаних (складних) ризиків, які проявляються через реалізацію ризиків першого порядку, або простих ризиків.

Ефективність організації управління ризиками значною мірою визначається їхньою класифікацією. З метою розроблення ефективних механізмів управління ризиком залучення банку в процеси легалізації злочинних доходів, розглянемо місце вказаного ризику в загальній структурі банківських ризиків. Аналізуючи ризики, які виникають внаслідок залучення банків першої категорії (системоутворювальних) у процеси відмивання злочинних доходів, доцільно використати умовну «модель айсбергу» (рис. 2.12).

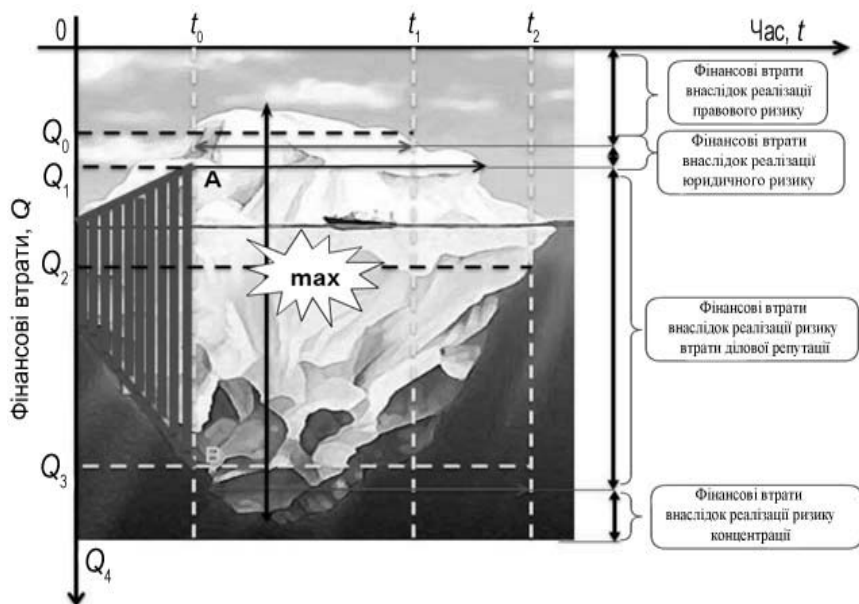

Рис. 2.12. Модель «айсберга» для оцінювання наслідків реалізації ризику залучення банку в процеси легалізації злочинних доходів

Вказана модель відображає ситуацію, за якої банк, який керується у своїй діяльності виключно нормами національного законодавства, має можливість оцінити тільки правові ризики (надводну частину айсбергу). Про існування інших ризиків банк може здогадуватись, однак немає можливості адекватно оцінити масштаби їх наслідків.

Сутність моделі «айсберга» полягає у тому, що ризик застосування санкцій з боку Національного банку України в цьому випадку є лише вершиною айсберга з точки зору можливих фінансових втрат для банку, і тому не здатний суттєво вплинути на результати господарської діяльності системного банку. Слід також враховувати і те, що ймовірність припинення дії чи анулювання ліцензії на здійснення банківських операцій системним банком є мінімальною.

З іншого боку, модель «айсберга» показує, що основним ризиком для системних банків є ризик втрати ділової репутації, який виникає внаслідок залучення системних банків у процеси відмивання злочинних доходів. Наслідки реалізації цього ризику великий банк починає

відчувати в першу чергу (період часу від 0 до t_0), задовго до того, як орган регулювання і нагляду (Національний банк України) щось виявить у процесі планової перевірки, і за виявлене порушення спробує застосувати санкції. Така ситуація складається тому, що великі іноземні банки, які перебувають у кореспондентських взаєминах з великими вітчизняними банками, зацікавлені у збереженні насамперед власної репутації. З огляду на це, відповідні іноземні банки володіють досить розвинутими системами фінансового моніторингу, які дають їм можливість виявляти нетипові фінансові операції і уважно відстежувати інформацію впливових фінансових видань та інших офіційних джерел. Таким чином, будь-яка інформація про можливу участь банку-кореспондента у схемах із відмивання злочинних доходів неминуче впливає на оцінювання ризику подальшого проведення фінансових операцій з цим банком.

Як тільки внутрішні системи моніторингу іноземного банку фіксують нетипову активність вітчизняного банку-кореспондента, це стає підставою для прискіпливішого розгляду всіх платіжних доручень, які надходять від банку-кореспондента. Зазвичай така уважність супроводжується запитом про надання додаткових документів, що суттєво уповільнює швидкість проведення розрахунків. Добросесні клієнти вітчизняних банків, які зацікавлені в оперативності проведення розрахунків зі своїми закордонними партнерами, почнуть переводити свої операції в інший банк, що спричинить відплив клієнтів і зменшить прибуток банку за рахунок розмірів втраченої вигоди (Q_1Q_3 – розмір потенційних фінансових втрат від реалізації ризику втрати ділової репутації).

Реалізація ризику легалізації і пов'язаного з ним ризику втрати ділової репутації в країнах з розвинутими ринками капіталу здатна суттєво вплинути на вартість акцій банку і, відповідно, на його капіталізацію, що неминуче спровокує нову хвилю відпливу клієнтів. Таким чином, до моменту санкціонування відповідного банку національним регулятором (період часу від 0 до t_0), великий банк з широкою мережею міжнародних кореспондентських рахунків зазнає збитків у розмірі, який відповідає площі фігури Q_2AB .

З виникненням наслідків реалізації правового ризику (період часу від t_0 до t_1), в банку виникає потреба у представництві і захисті своїх

інтересів в суді, внаслідок чого виникають додаткові фінансові втрати через реалізацію юридичного ризику. На цьому часовому відрізку проявляються також наслідки ризику концентрації, коли злочинці, які вже зуміли розмістити кошти на рахунках певного банку, починають масово переводити ці кошти за кордон або ж конвертувати їх у готівку і знімати зі своїх рахунків через підвищений інтерес правоохоронних органів до клієнтів банку. Неминучим наслідком прояву ризику концентрації є зниження показників ліквідності банку.

Після сплати штрафів державі, наслідки ризику залучення банку першої категорії до процесу легалізації злочинних доходів ще відчуватимуться певний час (період часу від t_1 до t_2) у проявах наслідків реалізації ризику втрати ділової репутації.

Таким чином, розмір сукупних фінансових втрат від реалізації ризику залучення банку першої категорії у схеми із відмивання злочинних доходів може визначатися як площа всього айсберга, а не лише його видимої частини.

Для вітчизняних банків другої категорії (четвертої групи малих банків), основні наслідки ризику залучення у процеси легалізації злочинних доходів проявляються через виникнення і реалізацію лише правового ризику і застосування санкцій з боку Національного банку України. Особливістю даної категорії банків є те, що малі банки зазвичай не мають прямих кореспондентських відносин з великими іноземними банками-партнерами, а працюють через посередництво великих банків в Україні. Крім того, акції малих банків України не котируються на біржі (не числяться у біржових реєстрах). Внаслідок цього вони незрівнянно меншою мірою залежать від реакції іноземних банків та інвесторів на інформацію, яка реалізує ризик втрати ділової репутації. Потенційний максимум їхніх втрат зводиться до надводної частини айсберга.

Виходячи з результатів аналізу моделі «айсберга» можемо стверджувати, що відмивати кошти, здобуті злочинним шляхом, в Україні набагато легше і вигідніше через банки четвертої і третьої груп, ніж через другу і першу групи банків.

2.3. Здійснення фінансового моніторингу в умовах застосування ризик-орієнтованого підходу в Україні

У зв'язку з тим, що в науковій літературі ризик легалізації розглядається як ризик залучення банку до процесу відмивання «брудних» грошей, доцільно буде дослідити у цьому підрозділі якісні та кількісні характеристики передачі інформації стосовно підозрілих операцій за ознаками обов'язкового фінансового моніторингу і внутрішнього фінансового моніторингу як на рівні банківської установи, так і на рівні банківської системи загалом.

Зважаючи на те, що система фінансового моніторингу в Україні складається з двох рівнів, важливо проаналізувати взаємообмін інформацією про підозрілі і ризикові операції щодо відмивання «брудних» грошей та ефективність їхнього відстеження правоохоронними органами. Для аналізу цієї системи фінансового моніторингу варто брати до уваги не лише сукупність повідомлень, які подають фінансові установи до органів контролю, а й кількість порушень у разі неповідомлення або невчасного повідомлення про сумнівні операції. Необхідний перегляд активності суб'єктів первинного фінансового моніторингу в розрізі областей. Важливе значення для дослідження має не лише кількісний аналіз отриманих повідомлень, а й їхній якісний склад.

Використання у нелегальній фінансово-економічній діяльності дедалі досконаліших методів і технологій, ставить перед спеціалістами банків, що задіяні у сфері антилегалізаційного фінансового моніторингу, завдання постійного удосконалення способів і засобів ідентифікації клієнтів та первинного виявлення ознак, які вказують на можливість проведення відповідних фінансових операцій та використання установи банку з метою відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом.

Попри те, що окремим аспектам первинного фінансового моніторингу в банках приділено значну увагу і велику кількість наукових робіт, публікацій вітчизняних і зарубіжних авторів, – на практиці відчувається гостра нестача досліджень, які б давали системне і прикладне розуміння основних об'єктів антилегалізаційного фінансового моніторингу, на які слід звертати першочергову увагу в процесі ідентифікації клієнтів і вивчення фінансових операцій, які вони здійснюють.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність», банк – це юридична особа, відомості про яку внесені до

Державного реєстру банків, і яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги [233].

Відповідно до статті 47 Закону «Про банки і банківську діяльність», до банківських послуг належать:

- 1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;
- 2) відкриття і ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах;
- 3) розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та власний ризик.

Банк, крім надання фінансових послуг, має право здійснювати також діяльність щодо: 1) інвестицій; 2) випуску власних цінних паперів; 3) випуску, розповсюдження і проведення лотерей; 4) зберігання цінностей або надання у майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа; 5) інкасації коштів та перевезення валютних цінностей; 6) ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (крім власних акцій); 7) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг; 8) здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені; 9) надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі; 10) придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг); 11) лізингу; 12) розрахунків; 13) надання кредитів.

Унікальність банків як суб'єктів первинного фінансового моніторингу полягає в універсальності їхніх можливостей та компетенцій на ринку фінансових послуг. Саме банки здатні функціонально забезпечити комплексне запобігання проникненню у фінансову систему країни доходів, одержаних злочинним шляхом: належної ідентифікації та вивчення особи клієнта; виявлення у клієнтів економічного змісту їхніх операцій; запитів та встановлення легальності джерел походження коштів клієнта; підставності здійснення фінансових операцій; ідентифікації та вивчення учасників розрахунків; виявлення фінансових операцій з ознаками обов'язкового і внутрішнього фінансового моніторингу.

Виявлення у фінансових операціях ознак легалізації (відмивання) злочинних доходів розкриває суть заходів первинного фінансового моніторингу, невід'ємною складовою яких є ідентифікаційні процедури щодо особи банківського клієнта. У свою чергу, антилегалізаційне законодавство України всю сукупність банківських послуг та операцій умовно поділяє на дві категорії – фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу (стаття 15 базового закону) та фінансові операції, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу (стаття 16 базового закону) [247].

У випадку виявлення у фінансових операціях клієнта ознак статті 15 базового закону, відповідальний за здійснення первинного фінансового моніторингу працівник банку зобов'язаний не пізніше наступного робочого дня зареєструвати вказану фінансову операцію у відповідному реєстрі банку, і протягом трьох наступних робочих днів з моменту її реєстрації надати повідомлення про її здійснення до ДСФМ України [247; 264].

У випадку виявлення у фінансових операціях клієнта ознак статті 16 базового закону, відповідальний за здійснення первинного фінансового моніторингу працівник банку реєструє ці операції та вирішує щодо доцільності подання повідомлення про них до ДСФМ України. У разі, коли за результатами додаткового аналізу особи клієнта і здійсненої ним операції з ознаками статті 16 базового закону, у відповідально-го працівника банку виникають достатні підстави підозрювати, що вказані фінансові операції пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом – він у день виникнення таких підозр, але не пізніше ніж через десять робочих днів з дня реєстрації відповідних фінансових операцій або спроби їх проведення, інформує про них ДСФМ України [247; 264].

До фінансових операцій з ознаками обов'язкового фінансового моніторингу відносять такі, які проводяться на суму, що дорівнює чи перевищує 150 000 гривень або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 150 000 гривень, та мають одну або більше ознак, вказаних у статті 15 базового закону, у межах класифікаційних груп фінансових операцій:

- 1) переказ грошових коштів на анонімний (номерний) рахунок за кордон і надходження грошових коштів з анонімного (номерного) рахунку з-за кордону, а також переказ коштів на рахунок

- фінансової установи у країні, що віднесена Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон;
- 2) купівля-продаж чеків, дорожніх чеків або інших подібних платіжних засобів за готівку;
 - 3) зарахування або переказ коштів, надання або отримання кредиту (позики), проведення інших фінансових операцій у разі, якщо хоча б одна із сторін – учасників фінансової операції є фізичною або юридичною особою, що має відповідну реєстрацію, місце проживання чи місцезнаходження у країні (на території), що не виконують чи неналежно виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, що здійснюють діяльність у сфері ЗПВД / ФТ, або однією із сторін є особа, яка має рахунок у банку, зареєстрованому у такій країні (території);
 - 4) зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом того самого або наступного операційного дня іншій особі;
 - 5) зарахування коштів на поточний рахунок юридичної або фізичної особи-підприємця чи списання коштів з поточного рахунка юридичної або фізичної особи-підприємця, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня реєстрації, або зарахування коштів на поточний рахунок чи списання готівки з поточного рахунка юридичної або фізичної особи-підприємця у разі, якщо операції на зазначеному рахунку не здійснювалися з дня його відкриття;
 - 6) переказ особою коштів за кордон за відсутності зовнішньоекономічного договору (контракту);
 - 7) обмін банкнот, особливо іноземної валюти, на банкноти іншого номіналу;
 - 8) проведення фінансових операцій з цінними паперами на пред'явника, не депонованими в депозитарних установах;
 - 9) проведення фінансових операцій з векселями, бланковим індосаментом або індосаментом на пред'явника;
 - 10) здійснення розрахунку за фінансовою операцією у готівковій формі;
 - 11) проведення фінансових операцій за правочинами, за якими не визначена форма розрахунків;

- 12) одержання (сплата, переказ) страхового (перестрахового) платежу (страхового внеску, страхової премії);
- 13) проведення страхової виплати або страхового відшкодування;
- 14) виплата (передача) особі виграшу в лотерею, придбання фішок, жетонів, внесення в інший спосіб плати за право участі в азартній грі, виплата (передача) виграшу суб'єктом господарювання, який проводить азартні ігри;
- 15) здійснення розрахунків за зовнішньоекономічним контрактом, що не передбачає фактичного постачання на митну територію України товарів, робіт і послуг;
- 16) надання кредитних коштів особі, яка є членом небанківської кредитної установи, в один і той самий день кілька разів, за умови, що загальна сума фінансових операцій рівна чи перевищує 150 000 гривень.

Ознаки фінансових операцій, які підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу (стаття 16 базового закону):

- 1) запутаність або незвичність фінансових операцій чи сукупності пов'язаних між собою фінансових операцій, що не мають очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети;
- 2) невідповідність фінансових операцій характеру та змісту діяльності клієнта;
- 3) виявлення фактів неодноразового проведення фінансових операцій, характер яких дає підстави вважати, що метою їх здійснення є уникнення процедур обов'язкового фінансового моніторингу або ідентифікації, передбачених статтями 9 і 15 базового закону;
- 4) у СПФМ є підстави вважати, що фінансова операція пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом; інші фінансові операції, в уточненні яких виникла необхідність;
- 5) фінансові операції відповідно до типологій міжнародних організацій, що здійснюють діяльність у сфері ЗПВД / ФТ.

Перераховані ознаки фінансових операцій, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу, досить абстрактні. Однак, їхня конкретизація здійснена за двома наказами ДСФМ України: «Про затвердження Критеріїв ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму» (№ 126 від 03.08.2010 р.)

та «Про затвердження форм обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу, та Інструкції щодо їх заповнення» (№ 148 від 26.08.2010 року).

Суть процедури відстеження (моніторингу) фінансових операцій клієнта на запит Державної служби фінансового моніторингу України полягає у тому, що ДСФМ України, по тих фінансових операціях, які стали об'єктом фінансового моніторингу, та в разі підозр, що відповідні фінансові операції клієнта банку пов'язані із відмиванням доходів, направляє в банк запит щодо відстеження вже здійснених клієнтом фінансових операцій в минулому, або ж тих, які ще здійснюватимуться у майбутньому з конкретизацією часового періоду, упродовж якого має здійснюватися таке відстеження. Банк, отримавши такий запит, відстежує всі операції клієнта та інформує ДСФМ України у разі їх проведення, зазвичай, за кодом 900 Довідника кодів ознак фінансових операцій, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу. В *табл. 2.6* показано розраховану нами за даними ДСФМ України частку повідомлень СФПМ (банків), які були надані ДСФМ України в рамках процедури відстеження у загальній сукупності наданих СПФМ повідомлень про фінансові операції, що підлягали фінансовому моніторингу і були взяті на облік ДСФМ України:

Таблиця 2.6

Частка відстеження в загальній кількості повідомлень СПФМ (банків)

Рік	Взято на облік повідомлень СПФМ	Кількість повідомлень СПФМ у рамках відстеження фінансових операцій	Частка відстежень у повідомленнях СПФМ
2010	805 111	4 622	0,57
2011	1 079 451	252 033	23,35
2012	716 821	62 096	8,66

Примітка. Дані за перше півріччя 2012 року.

З проведеного нами аналізу можна зробити висновок, що 2011 року 23,35% повідомлень з усіх поданих за ознаками внутрішнього фінансового моніторингу було надано на запит ДСФМ України в рамках процедури відстеження підозрілих фінансових операцій. Віднявши вказану частку від загальної кількості поданих повідомлень з ознакою внутрішнього фінансового моніторингу фінансових операцій 2011 року, отримаємо 23,1%, що є найменшим показником самостійного

подання СПФМ інформації з ознаками внутрішнього фінансового моніторингу за всю історію такого подання з червня 2003-го до січня 2012-го включно. Це свідчить про те, що вітчизняні СПФМ, і насамперед, банки, переважно надають інформацію до ДСФМ України виключно про ті фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу за ознаками статті 15 базового закону (обов'язкові до надання).

Ризик-орієнтована ідентифікація клієнтів банку потребує відповідної бази статистичних відомостей у розрізі законодавчо встановлених ознак ризику проведення фінансових операцій з метою легалізації злочинних доходів (ознак фінансових операцій, що підлягають обов'язковому і внутрішньому фінансовому моніторингу – далі ознак ОФМ і ВФМ).

Вже зазначалось, що наказ ДСФМ України № 148 від 26.08.2010 року, а саме додатки 2 і 3 цього наказу кодують і систематизують передбачений чинним антилегалізаційним законодавством України перелік ознак легалізаційного ризику, розбиваючи його на 61 код ознак ОФМ і 136 кодів ознак ВФМ.

З урахуванням цього, ми наводимо аналіз у розрізі кількості поданих банками повідомлень з ознаками ОФМ і ВФМ, результати якого подані на *рис. 2.13 і 2.14*.

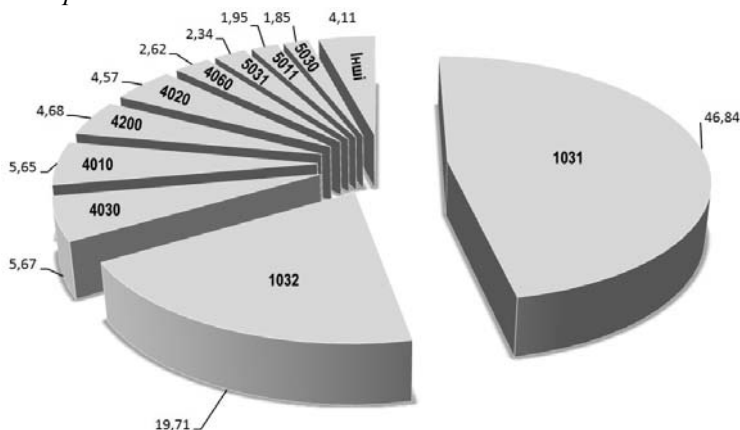

Рис. 2.13. Структурне ранжирування повідомлень від СПФМ-банків про фінансові операції, що підлягають моніторингу за ознаками ст. 15 базового закону за період з 01.11.2010 до 01.10.2012 рр.

Примітка. Розраховано за даними Департаменту взаємодії та координації системи фінансового моніторингу ДСФМ України.

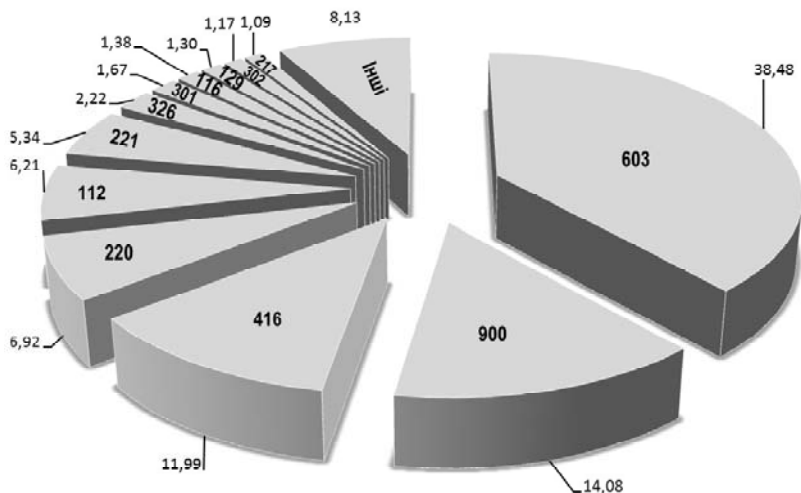

Рис. 2.14. Структурне ранжирування повідомлень від СПФМ-банків про фінансові операції, що підлягають моніторингу за ознаками ст. 16 базового закону за період з 01.11.2010 до 01.10.2012 рр.

Примітка. Розраховано за даними Департаменту взаємодії та координації системи фінансового моніторингу ДСФМ України.

Декодування ознак обов'язкового фінансового моніторингу, наведене в табл. 2.7, дає змогу ідентифікувати найвагоміші канали відмивання злочинних доходів через банківську систему України, яким банки зобов'язані приділяти першочергову увагу в процесі ідентифікації та додаткового вивчення операцій своїх клієнтів на виконання ст. 15 базового закону.

Таблиця 2.7

Декодування найвагоміших ознак обов'язкового фінансового моніторингу

Код ознаки обов'язкового фінансового моніторингу	Коментар
1031	Зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом <i>того самого операційного дня</i> іншій особі
1032	Зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом <i>наступного операційного дня</i> іншій особі

Код ознаки обов'язкового фінансового моніторингу	Коментар
4030	Списання коштів з поточного рахунку юридичної особи, період діяльності якої не перевищує <i>трьох місяців з дня реєстрації</i>
4010	<i>Зарахування коштів</i> на поточний рахунок юридичної особи, період діяльності якої не перевищує <i>трьох місяців з дня реєстрації</i>
4200	Здійснення розрахунків за зовнішньоекономічним контрактом, що не передбачає фактичного постачання на митну територію України товарів, робіт і послуг
4020	<i>Зарахування коштів</i> на поточний рахунок юридичної особи у випадку, якщо операції на зазначеному рахунку не проводилися з дня його відкриття
4060	Переказ особою коштів за кордон за відсутності зовнішньоекономічного договору (контракту)
5031	Сплата, переказ страхового платежу (страхового внеску, страхової премії)
5011	Проведення фінансових операцій з векселями, з бланковим індосаментом або індосаментом на пред'явника
5030	Одержання страхового платежу (страхового внеску, страхової премії)

Проаналізувавши *рис.2.13* і *2.14* можна встановити, що із 61 ознаки обов'язкового фінансового моніторингу, 10 ознак мають першочергову вагу, оскільки на них припадає 95,89% усіх повідомлень за ознаками статті 15 базового закону. Разом з тим, на дві з десяти ознак ОФМ, які стосуються випадків зарахування на рахунок клієнта коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом того самого або наступного операційного дня іншій особі, припадає 66,55% повідомлень за ознаками ст. 15 базового закону.

Декодування ознак внутрішнього фінансового моніторингу, яке наведене в *табл. 2.8*, дає змогу ідентифікувати найвагоміші канали відмивання злочинних доходів через банківську систему України, яким відповідальні працівники за здійснення фінансового моніторингу в банках приділяють додаткову увагу в процесі ідентифікації і додаткового вивчення операцій своїх клієнтів на виконання ст. 16 базового закону.

**Декодування найвагоміших ознак
внутрішнього фінансового моніторингу**

Код ознаки внутрішнього фінансового моніторингу	Коментар
603	<i>Відстеження (моніторинг) фінансових операцій відповідної особи на запит ДСФМ України</i>
900	<i>Інші фінансові операції, які дають підставу вважати СПФМ, що фінансова операція проводиться з метою легалізації (відмивання) доходів або фінансування тероризму</i>
416	<i>Регулярне отримання або надання фінансової допомоги, у тому числі від нерезидентів, чи надання фінансової допомоги нерезидентам</i>
220	<i>Регулярне надходження на рахунок клієнта коштів, які в подальшому клієнтом та/або довіреною особою отримуються готівкою</i>
112	<i>Надання особою інформації, яку неможливо перевірити</i>
221	<i>Регулярне зняття клієнтом та/або довіреною особою готівки, яка попередньо була зарахована на рахунок клієнта</i>
326	<i>Неодноразове здійснення фінансових операцій на суму, нижчу від встановленого порогу, що мають ознаки обов'язкового фінансового моніторингу</i>
301	<i>Регулярне зарахування на рахунок особи коштів у готівковій формі з подальшим переказом усієї суми протягом одного операційного дня на рахунок клієнта, що відкритий в іншому СПФМ</i>
116	<i>Відмова в наданні особою (клієнтом) відомостей, передбачених законодавством і відповідними внутрішніми документами СПФМ</i>
129	<i>Очевидна невідповідність призначень вхідних / вихідних платежів, проведених неодноразово (наприклад, кошти, що надходять як оплата за будівельні матеріали, повністю витрачаються на сплату консалтингових послуг)</i>
302	<i>Регулярне зарахування на рахунок особи коштів у готівковій формі з подальшим переказом протягом одного операційного дня усієї суми на користь третьої особи</i>
217	<i>Часті перекази з банківських рахунків, що не мають економічного сенсу</i>

Із 136 ознак внутрішнього фінансового моніторингу найвагомішими є 12, оскільки на них припадає 91,87% усіх повідомлень за ознаками статті 16 базового закону. Водночас, майже 40% відповідного

подання стосується процедури відстеження фінансових операцій на запит ДСФМ України. Лише 14% вказаного подання стосується суб'єктивних мотивованих підстав вважати фінансові операції підозрілими на предмет відмивання злочинних доходів, що свідчить про суттєве невиявлення підозрілих фінансових операцій за ознаками ст. 16 базового закону. Особливу увагу слід приділити фінансовим операціям, які стосуються отримання / надання фінансових допомог і операцій з готівковими коштами.

Основні зміни в організації фінансового моніторингу в Україні відбулися з введенням в дію нової структури ДСФМ України (згідно з наказом ДСФМ України «Про затвердження структури Державного комітету фінансового моніторингу України» № 115 від 19.07.2010), відповідно до чого на базі попередніх 25-ти обласних відділів створено сім нових регіональних відділів. На *рис. 2.15* у розрізі цих відділів відображено інформацію про проведення фінансових операцій банками у III кварталі 2010 року.

Рис. 2.15. Регіональний розподіл повідомлень про підозрілі операції
Джерело. [203].

На нашу думку, така тенденція до збільшення діяльності ДСФМ України сприяє появі нових ризиків легалізації злочинних доходів, оскільки кількість фінансових і нефінансових організацій з кожним

роком зростає, з'являються нові схеми відмивання грошей, а віддаленість служби фінансової розвідки від безпосереднього місця злочину ускладнює можливість його розкриття.

За даними ДСФМ України, за станом на 01.01.2013 кількість суб'єктів первинного фінансового моніторингу, які стали на облік, становила 21 863 установи. Протягом останніх років кількість установ, які подавали повідомлення про підозрілі операції, постійно коливалась через зміни у структурі банківської системи внаслідок фінансової кризи – здебільшого цей процес проявлявся в ліквідації і реорганізації безбанкових філій і відділень. Станом на 01.01.2012 кількість банків – юридичних осіб, які мають ліцензію Національного банку України на здійснення банківських операцій, становила 175 установ.

Упродовж 2012 року система запобігання реалізації кримінальних доходів забезпечила надання банками до ДСФМ України 975 300 повідомлень про фінансові операції, які підлягали фінансовому моніторингу [334].

Якщо розглядати повідомлення про підозрілі операції у розрізі банківського і небанківського секторів, то їхнє співвідношення становить 97 до 3%, значення якого постійно коливається. Під час аналізу якісного співвідношення отриманих ДСФМ України повідомлень, відношення кількості повідомлень, зареєстрованих за ознаками внутрішнього фінансового моніторингу, до кількості повідомлень, зареєстрованих за ознаками обов'язкового фінансового моніторингу, становить 1 до 3, тобто 30 та 70%.

Аналізуючи загальну тенденцію щодо наданих повідомлень про сумнівні та підозрілі операції у 2005–2012 роках, варто зазначити, що їхнє якісне співвідношення залишається сталим. Проте у загальній кількості наданих повідомлень до ДСФМ України спостерігається зменшення цієї кількості у 2009–2010 роках, що, перш за все, пов'язано з фінансово-економічною кризою, яка спостерігалась в Україні, а відповідно до цього – зі зменшенням фінансової активності підприємств і банківських установ. Також вагомою причиною стало підвищення порогової суми операцій згідно з нововведеннями у законодавстві. Натомість 2011 року кількість повідомлень, надісланих до уповноваженого органу, збільшилась на 33,72%. Такі тенденції можуть свідчити про позитивні зміни у законодавстві та сумлінніше виконання

своїх обов'язків відповідальними працівниками, оскільки збільшення відбулось, перш за все, завдяки збільшенню кількості повідомлень, що направлені за ознакою внутрішнього фінансового моніторингу. Проте 2012-го кількість повідомлень знизилась на 11% порівняно з 2011 роком (рис. 2.16).

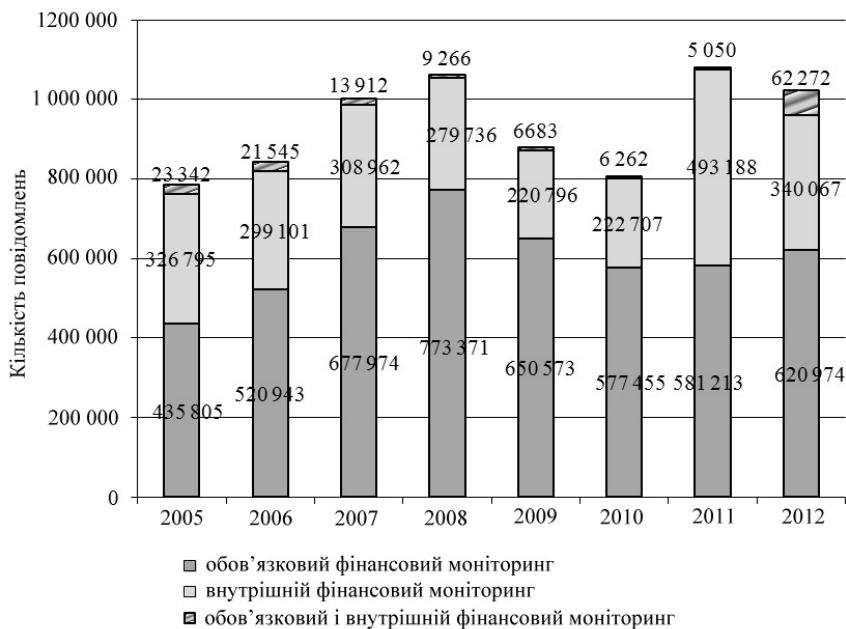

Рис. 2.16. Розподіл взятих на облік фінансових операцій, повідомлення про які надавалися до ДСФМ України у 2005–2012 рр.

Джерела. [114–116; 330–334].

Відображення процесу здійснення фінансового моніторингу в банку не буде повним без опису структури передачі інформації про підозрілі операції всередині установи. Система здійснення внутрішнього фінансового моніторингу в будь-якій банківській установі базується на злагодженій роботі її працівників. Оскільки інформація про певну операцію, яку банк виконує, користуючись при цьому рахунками клієнта, має конфіденційний характер, доступ до неї має обмежене коло осіб. З цією метою внутрішньобанківську систему

запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, у банку очолює відповідальний працівник банку [264].

Проведене дослідження існуючих систем здійснення внутрішнього фінансового моніторингу в банках Львівської області дає можливість виділити чотири основні рівні суб'єктів, які можуть бути задіяні у цьому процесі.

1. *Працівники банку, котрі забезпечують виконання операцій із клієнтами та здійснюють ідентифікацію клієнтів.* Банки не мають права відкривати та вести анонімні рахунки, і повинні здійснювати постійну ідентифікацію клієнтів. Результати ідентифікації кожного клієнта оформляють у формі анкети, що повинна містити вичерпну інформацію про цього клієнта, зокрема: про місце його постійного перебування, професійну діяльність, джерела походження коштів, мету відкриття рахунку, особисте враження, рекомендації від інших фінансових чи кредитних установ. Такі відомості уточнюються не рідше ніж один раз на рік, якщо ризик проведення клієнтом операції з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, оцінюється як великий. Для інших клієнтів термін уточнення інформації не повинен перевищувати три роки. Принцип «Знай свого клієнта» є найефективнішою зброєю проти використання фінансової установи з метою відмивання грошей. Ознайомлення з документами клієнта повинне бути ретельним і прискіпливим.
2. *Відповідальний працівник банку, який приймає рішення про повідомлення уповноваженого органу про фінансові операції, стосовно яких є мотивовані підозри щодо їх здійснення з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (або їх причетності до фінансування тероризму), приймає рішення про надання інформації з питань фінансового моніторингу на запити уповноваженого органу і відповідних правоохоронних органів, а також координує роботу працівників банку у сфері фінансового моніторингу [264].*
3. *Відділ фінансового моніторингу.* На нього покладено функції моніторингу фінансових операцій клієнтів банку, а також подання звітів і Реєстру підозрілих операцій Державній комісії фінансового моніторингу.

4. Голова правління банківської установи, який відповідає за налагодження в банку ефективної системи фінансового моніторингу, а також затверджує внутрішні процедури і правила внутрішнього фінансового моніторингу банку.

Така найпростіша класифікація суб'єктів внутрішньобанківської системи фінансового моніторингу, згідно з досвідом банківських установ, не включає такі важливі підрозділи, як служба внутрішнього аудиту і департамент бухгалтерського обліку. На наш погляд, такий підхід є нерациональним, оскільки в обов'язки названих структур власне і входить функція подвійного контролю, яка передбачає перевірку достовірності фінансових процесів у банку. Ролі внутрішнього аудиту в системі фінансового контролю присвячені праці Т. Каменської [124], А. Чуєнкова [392], В. Хомутенко і А. Хомутенко [389] та ін.

На нашу думку, для забезпечення подвійного безперервного контролю за операціями банківським установам доцільно залучити у процес фінансового моніторингу працівників бухгалтерії. Очевидно, що бухгалтери щодня ведуть спостереження за рухом коштів на рахунках і бездоганно орієнтуються в усіх законних банківських операціях, а тому вони можуть помітити ті операції, які були пропущені відповідальними виконавцями.

Для підвищення ефективності виявлення підозрілих операцій банк може запровадити подвійний механізм контролю здійснення фінансового моніторингу. Оскільки всі банківські операції відображають у бухгалтерських документах, додатковим джерелом інформації та методом контролю можуть слугувати дані первинної бухгалтерії. Суть цього методу зводиться до того, що одна з кількох трансакцій може бути упущена спеціалістом відділу фінансового моніторингу, проте є імовірність, що її може помітити працівник бухгалтерії. Цю функцію може взяти на себе окремих бухгалтер, який слідкуватиме за проведеними трансакціями. Таким чином, пропонуємо розширити перелік суб'єктів фінансового моніторингу в банку до шести рівнів (*рис. 2.17*).

На *рис. 2.17* відображено взаємодію всіх суб'єктів, які беруть участь у процесі здійснення внутрішнього фінансового моніторингу, та схему обміну інформацією, яку використовують працівники ПАТ «Кредобанк» всередині банку та між банком і уповноваженим органом.

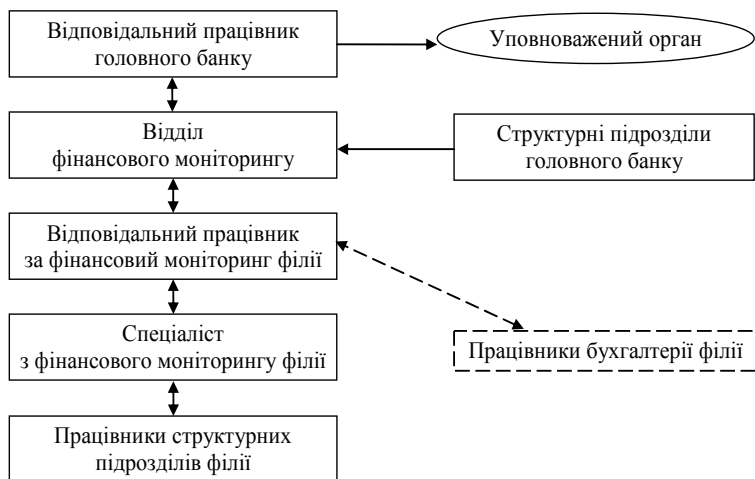

Рис. 2.17. Система передавання інформації в головному управлінні банківської установи

Примітка. Узагальнено на основі аналізу практичного досвіду банківських установ.

Щодо наявної практики оцінювання ризиків легалізації, банківські установи намагаються проводити таку оцінку за трьома базовими напрямками:

- *регіон*: не беручи до уваги міжнародні трансакції та ризик окремої країни, банківські установи оцінюють ризик щодо регіональних особливостей у межах України. Більш ризиковою вважається територія, де спостерігається підвищена фінансова активність (Київ та Київська область, Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса та ін.);
- *клієнт*: оцінюючи ризик легалізації клієнта установи, окрім при своєння відповідного ризику на етапі започаткування відносин з клієнтом, банківські установи виявляють тенденції щодо тих послуг банку, які використовуються клієнтом, та порівнюють їх з напрямками його діяльності відповідно до поданих ним документів, і належно коригують цей встановлений рівень ризику;
- *послуга*: фахівці фінансового моніторингу банківської установи рівень ризику вважають приблизно однаковим для кожного

виду банківського продукту, проте, безперечно, на перше місце з точки зору вразливості до відмивання грошей виносять розрахунково-касові операції.

Кількість повідомлень, зареєстрованих уповноваженим органом, суттєво відрізняється залежно від групи банків (табл. 2.10). Така суттєва відмінність у показниках може свідчити про те, що банки другої, третьої та четвертої груп можуть бути чутливішими до ризику легалізації і, відповідно, частіше, ніж банки першої групи, залучатися до процесу відмивання «брудних» грошей.

Таблиця 2.10

Розподіл зареєстрованих повідомлень у 2006–2007 роках банківськими установами у розрізі груп банків

Група банків	Період	Повідомлення	К-сть банків у групі	Середня кількість на банк	
				за квартал	за місяць
2006 рік					
I група	I кв.	74 640	12	6 220	2 073
	II кв.	84 501	12	7 042	2 347
	III кв.	82 686	12	6 891	2 297
	IV кв.	107 394	12	8 950	2 985
II група	I кв.	35 376	15	2 358	786
	II кв.	35 295	15	2 353	784
	III кв.	38 953	15	2 597	866
	IV кв.	49 850	15	3 323	1 108
III група	I кв.	27 683	28	989	330
	II кв.	30 368	28	1 085	362
	III кв.	33 204	28	1 186	395
	IV кв.	39 660	28	1 416	472
IV група	I кв.	29 983	105	286	95
	II кв.	35 523	105	338	113
	III кв.	40 631	105	387	129
	IV кв.	59 288	105	565	188
2007 рік					
I група	I кв.	100 580	15	6 705	2 235
	II кв.	111 438	15	7 429	2 476
	III кв.	126 722	15	8 448	2 816
	IV кв.	149 372	15	9 958	3 319
II група	I кв.	38 335	19	2 018	673
	II кв.	38 323	19	2 017	672
	III кв.	37 264	19	1 961	654
	IV кв.	46 621	19	2 454	818

Група банків	Період	Повідомлення	К-сть банків у групі	Середня кількість на банк	
				за квартал	за місяць
III група	I кв.	25 159	25	1 006	335
	II кв.	25 793	25	1 032	344
	III кв.	27 452	25	1 098	366
	IV кв.	31 782	25	1 271	424
IV група	I кв.	39 967	111	360	120
	II кв.	49 855	113	441	147
	III кв.	56 051	113	496	165
	IV кв.	60 536	113	536	178

Для аналізу отриманих показників показовим є графічне відображення кількості повідомлень, яка припадає на один банк у розрізі груп (рис. 2.18).

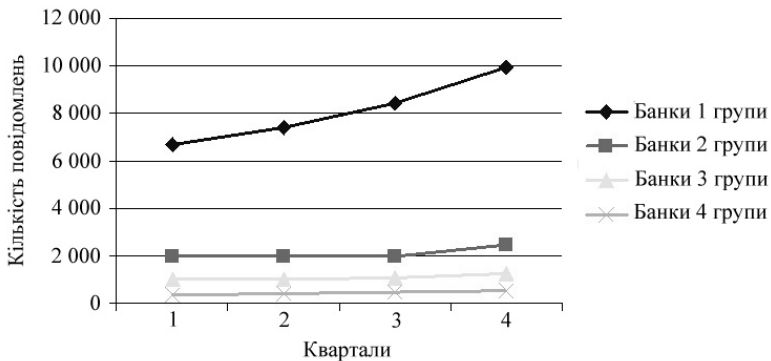

Рис. 2.18. Кількість повідомлень, яка припадає на один банк окремої групи банків

Примітка. Дані Національного банку України за чотири квартали 2007 року.

З метою визначення вирішального впливу на процес боротьби з відмиванням «брудних» грошей банківських установ, проаналізуємо дані Національного банку України щодо кількості повідомлень, яка припадає на одну банківську і одну небанківську установу (табл. 2.11).

Статистика показує, що в середньому на одну банківську установу на рік припадає 5 393 повідомлення про підозрілі операції. Дані, наведені у табл. 2.4, відображають низьку активність небанківського сектора порівняно з банківським, що становить підвищений ризик для всієї фінансової системи країни.

Таблиця 2.11

**Кількість надісланих і взятих на облік у ДСФМ України
повідомлень, що припадає на банківські і небанківські
фінансові установи**

Фінансові установи	Кількість повідомлень, надісланих за 2012 рік	У відсотковому відношенні до загальної суми
Банківські установи	943 862	96,77
Небанківські установи, у т. ч.:	31 537	3,23
страхові установи	22 907	72,64
торговці цінними паперами	645	2,04
компанії з управління активами	3 767	11,94
торговці-зберігачі	889	2,82
інші професійні учасники ринку цінних паперів	696	2,21
нотаріуси	637	2,02
інші СПФМ	1 996	6,33

Джерело. [286].

Серед небанківських установ найактивнішими у сфері протидії відмиванню злочинних доходів є страхові компанії: на них припадає приблизно 73% усіх повідомлень небанківського сектору. Проте, одна страхова компанія протягом року подає приблизно 50 повідомлень про підозрілі операції, що в 10 разів менше за аналогічні показники банківської установи.

З огляду на великі обсяги, світові фондові ринки, на думку експертів *FATF*, можуть бути місцем широкомасштабного відмивання грошей, а, отже, становити високі ризики легалізації. В Україні ця проблема проявляється по-іншому. У сфері боротьби з відмиванням грошей в Україні існує проблема нерозвиненості фондового ринку, яка виражається великою кількістю махінацій із цінними паперами. За даними Державної податкової адміністрації, за 2008–2009 рр. операції лише за одним видом цінних паперів – акціями, становили понад 350 млрд грн. Із них операції на суму понад 100 млрд грн проведено з фіктивними акціями.

За результатами проведеної роботи підрозділів ДПА з Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, припинено обіг акцій 353 підприємств на суму майже 6,3 млрд грн, скасовано емісію таких паперів на суму 2,2 млрд грн на 564 підприємствах. Така

сама ситуація з векселями. Загалом виявлено випуск 2,1 тис. фіктивних векселів номінальною вартістю близько 18,2 млрд грн. Упродовж 2009 року на ринку цінних паперів виявлено 56 злочинів, за якими порушено кримінальні справи. Під час розслідувань арешт накладено на цінні папери номінальною вартістю майже 6 млрд грн [362].

При перегляді наявних апробованих механізмів оцінювання ризику використання банків з метою відмивання «брудних» грошей наглядним прикладом є система оцінювання ризиків, розроблена фахівцями Національного банку України. Ця система спрямована на оцінювання ризику банку загалом і зіставлення отриманих показників у розрізі статистики в областях.

Сутність методики експрес-оцінювання внутрішньобанківських ризиків використання послуг банків або їхніх структурних одиниць для відмивання кримінальних доходів полягає у наданні на основі бінарних показників такої кількісної оцінки, завдяки якій можна провести якісний аналіз фінансових операцій. Методика такого експрес-оцінювання передбачає поетапний аналіз статистичної звітності банків, яку подають до Національного банку України.

На першому етапі визначають набір показників діяльності банків, що можуть сигналізувати про потенційне використання банківських послуг для відмивання кримінальних доходів або фінансування тероризму.

На другому етапі відбувається оцінювання допустимих (граничних) значень для виявлених значущих характеристик (формування «коридору» допустимих значень нормативів).

На третьому етапі здійснюється формування бінарних показників, які, насамперед, залежать від отриманих раніше граничних величин: якщо значення фінансового показника належить до «коридору» допустимих значень, відповідний бінарний показник набуває значення «0», в протилежному випадку – «1».

На четвертому етапі розраховується сума бінарних показників для кожного банку, які отримали значення «1». Саме отримана сума бінарних показників і є експрес-оцінкою внутрішньобанківських ризиків щодо легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму [214, с. 56–57].

Щоб проаналізувати кількість виявлених фактів відмивання грошей, доцільно розглянути статистику у розрізі регіонів, та зіставити її з кількістю банків – юридичних осіб, що зареєстрована у цьому регіоні (рис. 2.19) [359].

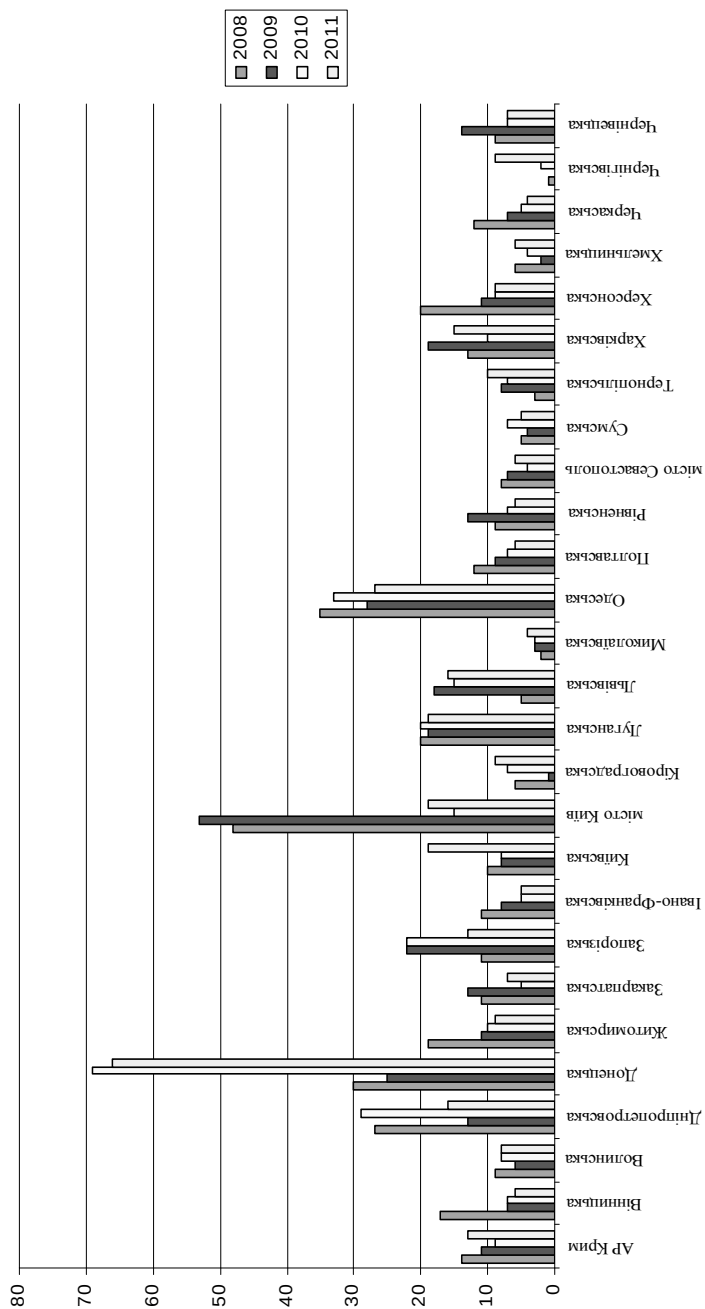

Рис. 2.19. Кількість фактів відмивання грошей, доведені Міністерством внутрішніх справ України у 2008–2011 рр. (у розрізі регіонів)

Примітка. За даними Міністерства внутрішніх справ України [359].

Проведений аналіз показує, що кількість виявлених фактів порушень законодавства у сфері протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом та фінансування тероризму, напряду залежить від кількості банків-юридичних осіб, що зареєстровані у цьому регіоні. Якщо говорити про дані 2012 року, то, за статистикою Міністерства внутрішніх справ України, найбільше фактів відмивання грошей було виявлено в Київській (31), Донецькій (14) та Львівській (8) областях.

Банки Донецької, Дніпропетровської, Харківської та Одеської областей надсилають приблизно однакову кількість повідомлень, і загалом того ж періоду надіслали 32% від усіх повідомлень.

Якщо порівняти таку статистику з обсягом активних операцій банків, то у розрізі регіонів найбільше кредитів за станом на 01.01.2011 надано банками Київської області та м. Києва (50,0%), Дніпропетровської (13,4%), Донецької (6,4%) та Одеської (5,5%) областей [338, с. 65].

Та все ж про ефективність досліджуваної системи можуть свідчити лише дані щодо сформованих ДСФМ України узагальнених і додаткових матеріалів, спрямованих для доведення судовими органами фактів відмивання злочинних коштів. На жаль, статистика залишається невітійною. У 2011 році, за результатами розгляду 580 узагальнених матеріалів (з урахуванням матеріалів, переданих у період 2003–2011 років), підрозділами правоохоронних органів, за результатами перевірки 76 узагальнених матеріалів, які надійшли у звітному періоді або зберігались у залишку на початок звітного періоду, за якими рішення не були прийняті, порушено 85 кримінальних справ і використано 115 узагальнених матеріалів у 118 кримінальних справах; направлено до суду 142 кримінальні справи, які порушено у звітному періоді та у попередні роки; з урахуванням кримінальних справ, направлених до суду у 2003–20011 роках, судами розглянуто 37 кримінальних справ, за якими винесено обвинувачувальні вироки або прийнято інші рішення за нереабілітуючими підставами [333].

Така статистика свідчить про недостатню ефективність вітчизняної системи протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, а тому зусилля держави і наглядових органів повинні перш за все спрямовуватися не лише на вдосконалення законодавства, а й на підвищення взаємодії правоохоронних органів у процесі виявлення і доведення фактів відмивання грошей.

В Україні інститут боротьби з легалізацією незаконно одержаних грошей ще тільки починає формуватися. Загалом можна констатувати: поки що в Україні немає цілісної системи протидії відмиванню грошей. Це зумовлено:

- недосконалістю законодавчого забезпечення протидії відмиванню коштів злочинного походження;
- неузгодженістю дій державних органів, на які покладено функції фінансового контролю як між собою, так і з суб'єктами первинного фінансового контролю;
- нечітким визначенням об'єкта протидії та критеріїв класифікації сумнівних фінансових операцій;
- недосконалою системою розслідування і покарання за відмивання коштів злочинного походження і фінансування тероризму;
- низьким професійним рівнем фахівців усіх рівнів фінансового моніторингу та нерозвиненістю системи їхньої підготовки;
- низьким рівнем співробітництва України з іншими країнами і міжнародними організаціями з питань протидії відмиванню коштів злочинного походження.

Складовими елементами концепції протидії відмиванню доходів повинні стати механізми кримінально-правового контролю, за нормальне функціонування якого відповідають державні органи, наділені відповідною компетенцією; фінансового контролю, роботу якого забезпечують фінансові установи; податкового контролю, який здійснюють державні податкові органи [92, с. 52].

Якщо говорити про стан впровадження ризик-орієнтованого підходу в процес здійснення банками внутрішнього фінансового моніторингу, то наш аналіз дав можливість виявити проблеми, які виникають у цьому процесі:

- недостатня відкритість та поінформованість суспільства щодо реалізації банками функції внутрішнього фінансового моніторингу, наявних і потенційних ризиків легалізації, а також наявних фактів відмивання грошей, які відбулися у цьому процесі;
- в банках на сьогодні не існує уніфікованої програми оцінювання ризиків за базовими категоріями країни, клієнта і послуги;
- сукупна оцінка ризику легалізації банківських установ на враховує їхній рівень капіталізації, рівень фінансових операцій

(розподіл за групами банків) та географічні особливості у межах країни;

- недостатня та малоефективна кількість осіб, які задіяні у процес реалізації внутрішнього фінансового моніторингу, сприяє підвищенню рівня ризику легалізації банків;
- дослідження вітчизняних вчених враховують лише ризик легалізації банківської установи, проте не враховують індивідуальний ризик відповідальних працівників банку.

Безперечно, усунення цих недоліків у системі оцінки ризику легалізації може реалізовуватись лише при вдосконаленні усієї системи протидії відмивання доходів, яке повинне вирішувати низку завдань, пов'язаних із нормативними, інституційними, технологічними, методичними, фінансовими, процедурними і кадровими питаннями як на національному, так і на міжнародному рівнях.

2.4. Новітні методи виявлення та аналізу підозрілих операцій щодо відмивання грошей з позиції оцінювання ризиків

Інформація – головний елемент будь-якої із функцій управління. Володіння повною, достовірною, актуальною і оперативною інформацією надає ринкових переваг, знижує фінансовий ризик, ефективно підтримує прийняття рішень. Незважаючи на те, що у практиці управління ситуації невизначеного ризику та недостовірної інформації трапляються частіше, ніж ситуація визначеності, все ж існує проблема її правильного підбору, відбору та фільтрації [111].

У рамках реалізації ризик-орієнтованого підходу банками України проблема ефективного відбору достовірної інформації відіграє вирішальну роль. З метою підвищення ефективності дії механізму впровадження ризик-орієнтованого підходу процес аналізу інформаційних потоків потребує вивчення і вдосконалення, оскільки обумовлює запобігання легалізації (відмиванню) грошей у банківських установах.

Одним з найуживаніших термінів, які використовують у процесі формування інформаційних потоків, є «управлінський облік»

(*Managerial Accounting*), під яким розуміють процес ідентифікації, оцінювання, збору, аналізу та інтерпретації інформації, потрібної керівництву і менеджерам для планування, оцінювання і контролю діяльності компанії.

Метою управлінського обліку є формування управлінської звітності, і, вочевидь, отримання набору звітів при цьому не є самоціллю. Саме тому ми пропонуємо звернути увагу на такий термін, як «система управлінської інформації» (*MIS*). Система управлінської інформації – це сукупність об'єктів і суб'єктів управлінського аналізу, інструментів та методів обробки даних, технологій формування і візуалізації інформації, регламентів супроводу інформаційних потоків [343].

При аналізі діяльності банківських установ наглядові органи (зокрема Національний банк України) використовують великий об'єм управлінської інформації, що направляється від банків у формі формалізованих звітів і реєстрів. У системі протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, до таких документів належать:

- 1) картка реєстрації суб'єкта первинного фінансового моніторингу;
- 2) звіт про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу (форма № 200.01);
- 3) звіт про кількість клієнтів, що підлягають ідентифікації у фінансовій установі (форма № 201.01) та ін.

Безперечно, система управлінської інформації, яка формується під впливом процесів протидії відмиванню «брудних» грошей, потребує аналізу достатньо великого масиву інформації на рівні як банківської установи, так і державному рівні (мікро- і макrorівні). Реалізації цієї системи перешкоджають низка чинників, серед яких провідним є обмежений доступ до інформації, а саме заборона до розголошення державної, банківської та комерційної таємниці.

Проте на основі проведеного дослідження нормативної і періодичної літератури ми, при здійсненні банками фінансового моніторингу, виокремлюємо певні завдання статистичного аналізу інформаційних потоків, які можуть реалізуватись окремими суб'єктами системи фінансового моніторингу України у межах їх повноважень:

- організацію статистичного обліку та звітності за операціями, що підлягають фінансовому моніторингу;
- виявлення статистичних закономірностей здійснення фінансового моніторингу в банках;

- послідовне вдосконалення методики розроблення та аналізу системи статистичних показників з урахуванням досягнень економічної науки [7].

З метою виявлення статистичних закономірностей здійснення фінансового моніторингу в банку ми використали дані територіального управління Національного банку України у Львівській області у формі формалізованих звітів банків Львівської області за формою № 200.01 «Звіт про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу», за період із січня 2007 року до грудня 2009-го. Отримані дані ми вважатимемо статистичною вибіркою із загальної сукупності показників, що підлягають статистичному дослідженню.

Аналізуючи наявні методик кількісного оцінювання банківських ризиків, науковці [182] виділили: статистичний метод, метод експертних оцінок, аналітичний метод оцінювання ризику, рейтинговий метод оцінювання ризику, нормативний метод, метод аналізу доцільності витрат (метод оцінювання фінансової стійкості), метод аналізу чутливості (критичних значень), метод аналізу ризику за допомогою дерева рішень, метод використання аналогів тощо [182].

Для дослідження властивостей наявної статистичної вибірки ми обрали метод аналізу рядів розподілу, який включає аналіз певного переліку статистичних показників на основі отриманих даних у процесі дослідження об'єкта (у нашому випадку – банки Львівської області), які є певним рядом розподілу [448].

Ряд розподілу характеризує склад, структуру сукупності за певною ознакою. Елементами ряду розподілу є варіанти – значення ознаки x_j і частоти f_j . У співвідношенні варіантів і частот проявляється закономірність розподілу. Вона описується низкою статистичних характеристик:

- а) частотних;
- б) центру розподілу;
- в) варіації;
- г) нерівномірності розподілу, концентрації, асиметрії.

Згідно з даними, що були отримані нами у процесі дослідження, обсяг вибірки з кожного показника становить 36 варіантів (оскільки ми аналізуємо дані за три роки, кожен з яких містить показники за 12 місяців). Першою групою показників, що були обрані для аналізу цієї вибірки, ми обрали таку групу статистичних характеристик, як

частотні. Частотними характеристиками будь-якого ряду є абсолютна чисельність j -ї групи – частота f_j і відносна частота – частка d_j .

Очевидно, що $\sum_1^m f_j = n$, а $\sum_1^m d_j = 1$ або 100%.

Як додаткову характеристику варіаційних рядів ми використовуємо *показник кумулятивної частоти* S_{f_j} (кумулятивна частка S_{d_j}), яка характеризує обсяг сукупності із значеннями варіант, які не перевищують x_j . Кумулятивні частотні характеристики утворюються послідовним підсумовуванням абсолютних чи відносних частот. Так, $S_1 = f_1$, $S_2 = f_1 + f_2$, $S_3 = f_1 + f_2 + f_3$ і т. д.

Дуже важливими характеристиками, що аналізують ряд розподілу, на нашу думку, є **середні характеристики (характеристики центру розподілу)**, основним з яких є *математичне сподівання*. Оскільки ми не можемо знати реального значення математичного сподівання (через те, що дослідження проводиться на основі вибіркової сукупності), ми беремо його оцінку. Математичне сподівання у цьому разі є звичайним середнім з вибірки, тобто сума значень певного показника поділена на обсяг вибірки (36).

Формула оцінки математичного сподівання на основі частот буде такою:

$$\bar{x} = \frac{\sum_1^m x_j f_j}{\sum_1^m f_j}. \quad (2.1)$$

Якщо брати для аналізу отримані показники за формою № 200.01, то ми можемо розрахувати оцінки математичних сподівань за деякими, на нашу думку, основними показниками (беремо до уваги значення сум за фінансовими операціями, а не їхню кількість) (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

**Математичне сподівання рядів розподілу,
що характеризують ознаки операцій, які підозрілі
на предмет легалізації (відмивання грошей)**

Код ознаки	Характеристика ряду	Математичне сподівання
1	Загальна кількість фінансових операцій, що зареєстровані банками як підозрілі на предмет легалізації (відмивання) коштів та інформація про які надіслана уповноваженому органу	94159431974

Код ознаки	Характеристика ряду	Математичне сподівання
1.1	Операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу	81845060262
1.2	Операції, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу	13651705046
1031	Операції з ознакою зарахування готівки з її подальшим переказом того самого операційного дня іншій особі	9948826257
1032	Операції з ознакою зарахування готівки з її подальшим переказом наступного операційного дня іншій особі	3942001312
4010	Операції з ознакою зарахування коштів на рахунок юридичної особи, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня її реєстрації	8958804261
4020	Операції з ознакою зарахування коштів на рахунок юридичної особи, якщо операції на рахунок не проводилися з моменту його відкриття	18411098085
4030	Операції з ознакою списання коштів з рахунку юридичної особи, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня реєстрації	9065949209
4040	Операції з ознакою списання коштів з рахунку юридичної особи, якщо операції на рахунок не проводилися з моменту його відкриття	6746822544
5010	Операції, що віднесені до реєстру за ознакою проведення операцій із цінними паперами на пред'явника, не розміщеними в депозитаріях	29642928727

Наступний показник, який ми використаємо для аналізу, – *медіана*. Медіана – це варіанта, яка припадає на середину впорядкованого ряду розподілу і ділить його на дві рівні за обсягом частини. Для визначення медіани у ряді розподілу використовують кумулятивні частоти Sf_j або кумулятивні частки Sd_j . У дискретному ряді медіаною буде значення ознаки, для якої кумулятивна частота Sf_j перевищує половину обсягу сукупності $\sum_1^m f_j$, або кумулятивна частка $Sd_j \geq 0,5$.

Додатковою характеристикою для аналізу є *мода*, якою вважається найпоширеніше значення ознаки (варіанти), яке в ряді розподілу має найбільшу частоту (частку). У дискретному ряді мода визначається візуально за максимальною частотою (f_j) або часткою (d_j).

Третьою групою характеристик рядів розподілу, яку ми використаємо для аналізу, будуть *характеристики розкиду* (характерис-

тики варіації). Основною з цієї групи характеристик можна виділити *дисперсію* (середньоквадратичне відхилення), яка є математичним сподіванням квадрата різниці варіанти та її середнього значення.

Формула оцінки дисперсії на основі частот буде такою:

$$\sigma^2 = \frac{\sum_1^m (x_j - \bar{x})^2 f_j}{\sum_1^m f_j}. \quad (2.2)$$

Близьким показником до дисперсії є *варіація* (середньоквадратичне відхилення), яка обчислюється як корінь із дисперсії.

Формула варіації буде такою:

$$\sigma = \sqrt{\sigma^2}. \quad (2.3)$$

У процесі аналізу використовуватимемо ці показники, оскільки у статистиці прийнято брати до уваги не відхилення, а квадрат цього відхилення, бо він є точнішою характеристикою.

Для детальнішого аналізу рядів розподілу в математичній статистиці прийнято використовувати такі показники, як *квартилі* та *децилі*, які розділяють досліджуваний ряд на структурні частинки. *Квартилі* (Q) – це значення варіант, які ділять упорядкований ряд за обсягом на чотири рівних частини, а *децилі* (D) – на десять рівних частин. Отже, у ряді розподілу визначаються три *квартилі* і дев'ять *децилів*. Медіана є водночас другим *квартилем* і п'ятим *децилем*. Розрахунок *квартилів* і *децилів* ґрунтується на кумулятивних частотах (частках). Наприклад, перший *квартиль* визначається за формулою:

$$Q_1 = x_0 + h \frac{0,25 \sum_1^m f_j - S_{Q_1-1}}{f_{Q_1}}, \quad (2.4)$$

де Q_1 – перший (нижній) *квартиль*;

x_0 – нижня межа першого *квартильного* інтервалу;

h – ширина інтервалу;

$0,25 \sum_1^m f_j$ – визначаємо перший *квартильний* інтервал, в якому

знаходиться значення кумулятивної частоти;

S_{Q_1-1} – кумулятивна (нагромаджена) частота перед першим *квартильним* інтервалом;

f_{Q_1} – частота першого *квартильного* інтервалу.

Для того, щоб узагальнити наше дослідження і звести його до завершеного та формалізованого вигляду, інтерпретувати отримані показники у графічному вигляді, ми використаємо такі узагальнювальні характеристики розподілу, як **моменти (характеристики нерівномірності розподілу, концентрації, асиметрії)**. За допомогою невеликого їх числа можна описати будь-який розподіл.

Момент розподілу – це середня арифметична k -го ступеня відхилень $x - A$. Залежно від величини A моменти поділяють на первинні (початкові) $A = 0$, центральні $A = \bar{x}$ і умовні $A = \text{const}$. Ступінь k визначає порядок моменту. Початковий момент першого порядку – це середня арифметична $\bar{x}$, другого порядку – квадрат середніх значень ознаки $\bar{x}^2$. Центральний момент другого порядку характеризує варіацію $\mu = \sigma^2$, третього порядку – асиметрію, четвертого – ексцес.

Ми пропонуємо розпочати з визначення коефіцієнта асиметрії. Для порівняння ступеня асиметрії різних розподілів використовують стандартизований момент третього порядку, який визначається за формулою:

$$A = \frac{\mu_3}{\sigma^3}, \quad (2.5)$$

де

$$\mu_3 = \frac{\sum_1^m (x_j - \bar{x})^3 f_j}{\sum_1^m f_j}. \quad (2.6)$$

Прийнято вважати, що за $A < 0,25$ асиметрія низька, якщо A не перевищує $0,5$ – асиметрія середня, і за $A > 0,5$ – асиметрія висока. Цей показник допоможе нам відобразити асиметричність досліджуваного ряду (наприклад, візьмемо дані за 2007 рік) і порівняти його з аналогічними наступними періодами (показники за 2008 і 2009 роки), у результаті чого зможемо спостерігати рівномірність чи нерівномірність розподілу отриманих повідомлень від банківських установ у часі та зробити певні висновки.

Важливим показником для графічної інтерпретації дослідження буде *ексцес* (або *крутизна*). Гостровершинність розподілу відображає скупченість значень ознаки навколо середньої величини і називається ексцесом (рис. 2.20).

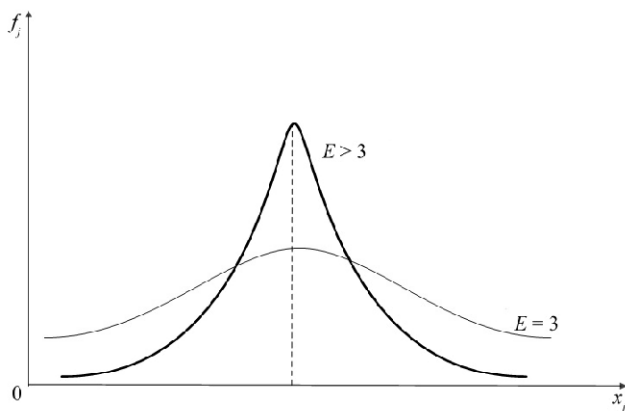

Рис. 2.20. Гостровершинний симетричний ексцес
Джерело. [123].

Для вимірювання ексцесу використовують аналогічно побудований стандартизований момент четвертого порядку:

$$E = \frac{\mu_4}{\sigma^4}, \quad (2.7)$$

де

$$\mu_4 = \frac{\sum_1^m (x_j - \bar{x})^4 f_j}{\sum_1^m f_j}. \quad (2.8)$$

Принагідно зазначимо, що в симетричному розподілі $E = 3$, за гостровершинного розподілу $E > 3$, за плосровершинного – $E < 3$. Якщо говорити про взаємозв'язок цієї математичної характеристики із системою оцінювання ризиків, то в разі, коли дві випадкові величини мають симетричні розподіли доходів і однакові середні, менш ризиковою є операція з більшим значенням ексцесу. Справді, що більше значення ексцесу, тим менше значення стандартного відхилення.

Оскільки стандартне відхилення є абсолютною мірою ризику, більший ризик там, де коефіцієнт ексцесу менший. Тепер зрозуміліша важливість значень коефіцієнтів асиметрії та ексцесу при оцінюванні ризику, оскільки вони характеризують скіс та крутизну розподілу цієї випадкової величини порівняно з нормальним розподілом. По суті, ризик стає багатовимірною величиною, оскільки може оцінюватись стандартним відхиленням, коефіцієнтом варіації, асиметрією, ексцесом [204].

Описані статистичні характеристики та значення можуть застосовуватись нами у подальшій роботі для аналізу даних, отриманих у процесі дослідження звіту територіальних управлінь Національного банку України у Львівській області про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу (форма № 200.01, дані за 2007 рік) (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Аналіз ряду розподілу повідомлень, що зареєстровані банками Львівської області, як підозрілі на предмет відмивання грошей

Термін виявлення фінансових операцій, міс., x	Кількість операцій, які підозрілі у відмиванні грошей, f_j	Кумулятивна частота, операцій S_{f_j}	x_j	$x_j - \bar{x}$	$(x_j - \bar{x})^2$	$(x_j - \bar{x})^3$	$x_j f_j$
1	906	906	1	-6,4	40,96	-262,144	906
2	1 097	2 003	2	-5,4	29,16	-157,464	2 194
3	1 255	3 258	3	-4,4	19,36	-85,184	3 765
4	1 579	4 837	4	-3,4	11,56	-39,04	6 316
5	1 457	6 294	5	-2,4	5,76	-13,824	7 285
6	1426	7 720	6	-1,4	1,96	-2,744	8 556
7	1 728	9 448	7	-0,4	0,16	-0,064	12 096
8	1 675	11 123	8	0,6	0,36	0,216	13 400
9	1 675	12 798	9	1,6	2,56	4,096	15 075
10	2 208	15 006	10	2,6	6,76	17,576	22 080
11	2 442	17 448	11	3,6	12,96	46,656	26 862
12	2 336	19 784	12	4,6	21,16	97,336	28 032
Разом	19 784	X	X				146 567

Примітка. Авторська розробка. Для аналізу обрано загальну кількість зареєстрованих операцій, за ознаками обов'язкового і внутрішнього фінансового моніторингу. Дані за 2007 рік.

Обчислимо значення першого квартиля для цього ряду розподілу.

$$Q_1 = x_0 + h \frac{0,25 \sum_1^m f_j - S_{Q_1-1}}{f_{Q_1}} = 1 + 1 \frac{0,25 \cdot 19\,784 - 906}{1\,097} = 4,7. \quad (2.9)$$

Отже, за період 4,7 місяця банки Львівщини зареєстрували 1/4 усіх підозрілих операцій. Тобто майже за піврічний період до територіального управління Національного банку України у Львівській області банки направили лише 1/4 усіх отриманих повідомлень за рік, що свідчить про те, що основна маса підозрілих операцій була зареєстрована ближче до закінчення року.

Щодо оцінювання ризику відмивання, то ці показники (квартилі і децилі) доцільно порівнювати із середньозваженим загальнонаціональними показниками за певними видами проведених операцій фінансових установ, і, виходячи з цього, формувати відповідні висновки.

Для того, щоб інші види СПФМ мали змогу проводити такі порівняння, доцільно сформувати зведену базу даних динамічних статистичних показників за певними видами економічної діяльності, які базовим законом віднесені до СПФМ, і зробити цю динамічну базу даних доступною як для суб'єктів державного фінансового моніторингу, так і для суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Далі ми застосуємо статистичні характеристики, що були описані вище, до обраного нами ряду розподілу. Значення моди для цієї вибірки становитиме: $x_j = 11$ (у листопаді 2007 року була зареєстрована найбільша кількість підозрілих операцій). Значення медіани для цієї вибірки становитиме $x_j = 8$.

Знаходимо оцінку математичного сподівання для цієї вибірки:

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^{12} f_i x_i}{\sum_{i=1}^{12} f_i} = \frac{146\,567}{19\,784} = 7,4. \quad (2.10)$$

Оскільки виконуються нерівності $\bar{x} < M_e < M_0$, то цей ряд розподілу характеризується лівосторонньою асиметрією. У графічному вигляді, ця асиметрія буде такою, як відображено на рис. 2.21.

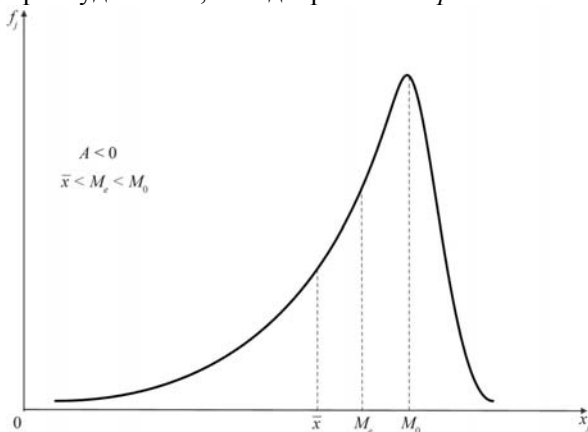

Рис. 2.21. Лівостороння асиметрія, яка характеризує досліджуваний ряд розподілу

Примітка. Дані за 2007 рік.

Для наглядності отриманих результатів дослідження наведемо гістограму, що характеризує проаналізовану статистичну вибірку (рис. 2.22).

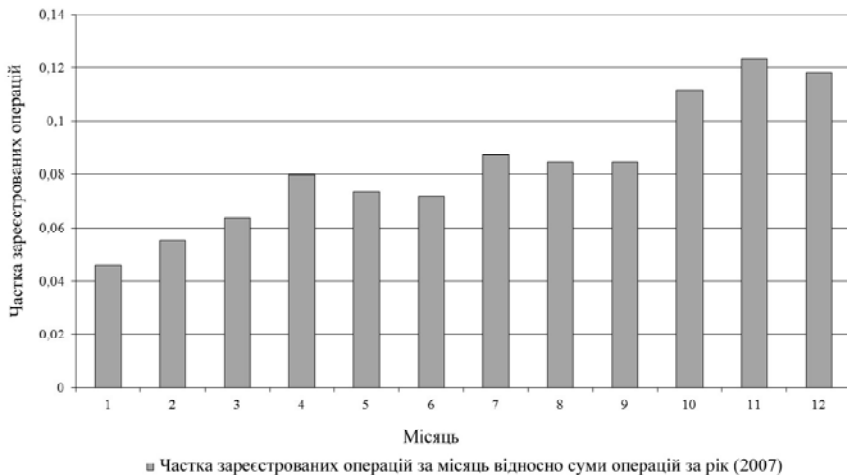

Рис. 2.22. Розподіл кількості повідомлень, зареєстрованих банками як підозрілі, у Львівській області в 2007 році

Примітка. Авторська розробка. Відносна частка повідомлень за місяць відносно загальної кількості повідомлень за рік.

Гістограма підтверджує наявність лівосторонньої асиметрії у статистичній вибірці. Адаптуючи статистичні матеріали до суті здійснення фінансового моніторингу банками Львівської області, можна стверджувати, що ближче до кінця 2007 календарного року спостерігалось зростання загального показника фінансових операцій, що були зареєстровані відповідальним працівником як підозрілі на факт легалізації (відмивання) через них «брудних» коштів.

Надалі обчислюємо коефіцієнт асиметрії та ексцес цього ряду для визначення того, наскільки асиметричним є ряд і чи сконцентровані значення показника ближчі до кінця обраного періоду дослідження.

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^m (x_j - \bar{x})^2 f_j}{\sum_{j=1}^m f_j}} = \sqrt{\frac{224\,007,2}{19\,784}} = 3,36, \quad (2.11)$$

$$\sigma^3 = 37,93; \quad \sigma^4 = 127,46.$$

$$\mu_3 = \frac{\sum (x_i - \bar{x})^3 f_i}{\sum f_i} = \frac{-216\,031}{19\,784} = -10,9, \quad (2.12)$$

$$\mu_4 = \frac{\sum (x_i - \bar{x})^4 f_i}{\sum f_i} = \frac{4\,756\,247}{19\,784} = 240,4, \quad (2.13)$$

$$A = \frac{\mu_3}{\sigma^3} = \frac{-10,9}{37,93} = -0,29, \quad (2.14)$$

$$E = \frac{\mu_4}{\sigma^4} = \frac{240,4}{127,46} = 1,89. \quad (2.15)$$

Оскільки коефіцієнт асиметрії дорівнює $-0,29$, то, згідно з вказаним підходом, асиметрію ряду можна вважати середньою. Ексцес дорівнює $1,89$, тому розподіл є плосковершинним, тобто значення показника не сконцентровані в окремому часовому проміжку досліджуваного періоду. Для порівняння наведемо результат аналізу рядів розподілу за 2008 і 2009 роки, що були проаналізовані тим самим способом (рис. 2.23 і рис. 2.24).

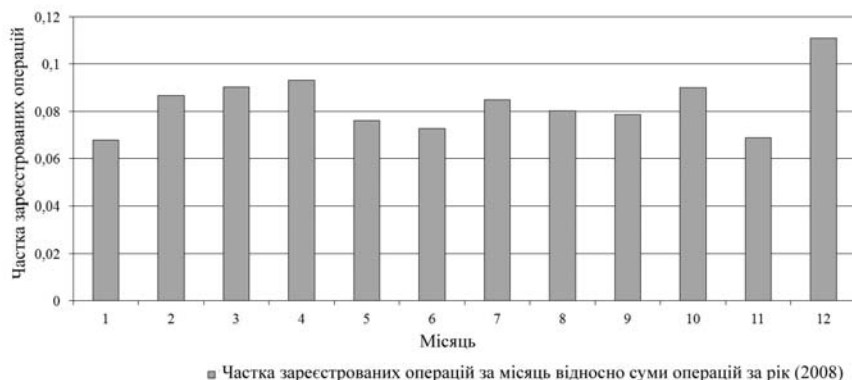

Рис. 2.23. Аналіз ряду розподілу повідомлень, що зареєстровані банками як підозрілі на предмет легалізації (відмивання) грошей, у Львівській області в 2008 році

Примітка. Авторська розробка.

Асиметрія, згідно з аналізом показників 2008 року, дорівнює $0,04$, тобто вона не суттєва. Ексцес дорівнює $1,74$, отже, розподіл ряду показника є плосковершинним.

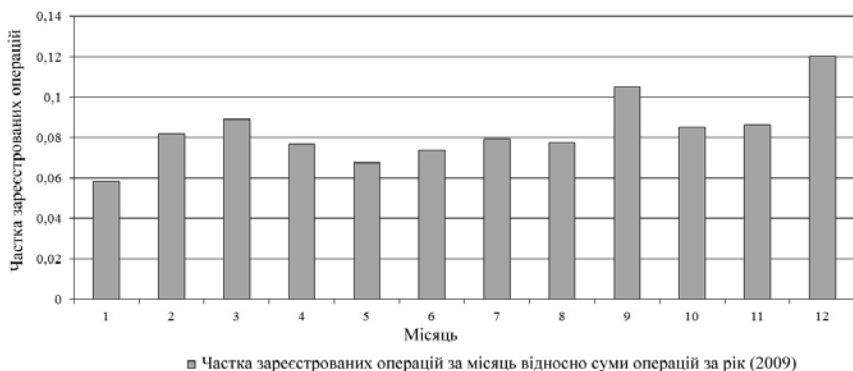

Рис. 2.24. Аналіз ряду розподілу повідомлень, що зареєстровані банками як підозрілі на предмет легалізації (відмивання) грошей, у Львівській області в 2009 році

Примітка. Авторська розробка.

Асиметрія, згідно з аналізом показників 2009 року, дорівнює 0,09, тобто вона не суттєва. Експес дорівнює 1,74, отже, розподіл ряду показника є плосковершинним.

Додатковим інструментом аналізу рядів розподілу в банківській статистиці використовують поняття коваріації та коефіцієнта кореляції. *Коваріація* – це математичне сподівання добутку різниць двох показників і їх середніх.

Формула оцінки коваріації є такою:

$$\text{Cov}(X, Y) = E[(X - E(X))(Y - E(Y))] = E[(X - \bar{X})(Y - \bar{Y})] = \frac{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})}{n}. \quad (2.16)$$

У свою чергу, коефіцієнт кореляції (або просто кореляція) показує, наскільки сильний зв'язок існує між двома випадковими величинами, і визначає **силу лінійного зв'язку**.

Формула оцінки коваріації буде такою:

$$\rho = \frac{\text{Cov}(X, Y)}{\sqrt{D(X)D(Y)}}. \quad (2.17)$$

Для детальнішого повного дослідження варто також описати властивості кореляції:

$$1. -1 \leq \rho \leq 1.$$

2. Якщо $\rho \neq 1$, то між X та Y існує лінійний зв'язок, тобто:

$$y_i = a + bx_i. \quad (2.18)$$

Причому знак біля a такий, як знак ρ .

Для аналізу ряду розподілу та дослідження кореляційних зв'язків між окремими його елементами ми обрали дані за 2007 рік, що характеризують кількість операцій за ознаками 4010 «Зарахування коштів на рахунок юридичної особи, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня її реєстрації» (далі – показник 4010) та 4030 «Списання коштів з рахунку юридичної особи, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня її реєстрації» (далі – показник 4030).

Щодо протидії легалізації (відмиванню) грошей, одержаних злочинним шляхом, то досліджувані нами показники були обрані через те, що юридичні особи, період існування яких невеликий, можуть бути фіктивними або створюватися з метою відмивання через їхні рахунки «брудних» грошей. В іноземній літературі такі компанії називають «*shell companies*», або компанії-оболонки (компанії-мушлі, компанії-одноденки). Сама назва цих підприємств розкриває суть їхнього існування: ззовні вони виглядають як звичайні фірми, проте всередині «пусті», тобто створені фіктивно, здебільшого на період, який потрібний для відмивання через них коштів.

Зарахування і списання тих самих коштів із рахунку фірми, яка існує менше ніж три місяці, може свідчити про відмивання коштів, саме тому до уваги братимемо показники, що характеризують не кількість операцій, а їхню суму.

На першому етапі проводимо розрахунок коефіцієнта кореляції для показників 4010 та 4030, для того, щоб визначити, чи цей зв'язок дійсно існує:

$$\rho(4010, 4030) = 0,9844.$$

Коефіцієнт кореляції дуже близький до одиниці. Є підстави стверджувати, що між показниками 4010 і 4030 існує чіткий лінійний зв'язок.

На другому етапі, для порівняння отриманих результатів ми проведемо розрахунок коефіцієнта кореляції для усереднених (сума поділена на кількість операцій за кожним із показників) показників 4010 і 4030.

$$\rho(4010_s, 4030_s) = 0,5008.$$

Коефіцієнт не є близьким до одиниці. Не можна стверджувати, що між усередненими показниками 4010 та 4030 існує лінійний зв'язок. Отриманий результат може свідчити про таке: не можна шукати залежності між середніми значеннями здійснених операцій СПФМ щодо відмивання грошей, оскільки одна операція може здійснюватись на суму в 1 млн гривень, а інша – в 1 тис. гривень, і якщо ми знайдемо середнє значення (наприклад, воно становитиме 600 тис. і 400 тис. грн) і порівняємо динаміку цих показників, то не зробимо ніякого висновку, а якщо братимемо для аналізу абсолютні значення, то зв'язок між зарахуванням / списанням 1 млн та 1 тис. грн простежуватиметься чіткіше.

Для порівняння, на наступному етапі було розраховане значення коефіцієнта кореляції для показників 4020 «Зарахування коштів на рахунок юридичної особи, якщо операції на рахунку не проводилися з моменту його відкриття» (далі – показник 4020) і 4040 «Списання коштів з рахунку юридичної особи, якщо операції на рахунку не проводилися з моменту його відкриття» (далі – показник 4040). Аналіз цих показників теж буде актуальним для виявлення компаній-одноденок.

Отже, коефіцієнт кореляції для показників 4020 і 4040 становитиме:

$$\rho(4020, 4040) = 0,2375.$$

Зв'язок між показниками слабкий, обернений. Тобто за великих значень показника 4020 спостерігаються малі значення показника 4040. Це свідчить про відсутність лінійного зв'язку.

Щодо відмивання грошей, то отримані результати можуть свідчити про те, що перші операції, які проводяться на рахунку, можуть мати характер лише зараховування, оскільки для того, щоб проводити операції через рахунок потрібно, щоб спочатку на ньому була достатня сума, а з метою уникнення обов'язкового моніторингу (основна ознака якого – встановлена порогова сума в розмірі 150 тис. грн) платежі подібноють на менші, і таким чином кошти зараховуються на рахунок.

Розрахунок коефіцієнта кореляції для усереднених показників 4020 та 4040.

$$\rho(4020_s, 4030_s) = 0,0986.$$

Зв'язок між показниками дуже слабкий, обернений. Лінійної залежності узагальнених показників 4020 та 4040 узагалі не існує. Результат ще раз підтверджує думку про те, що не можна робити висновків на основі аналізу узагальнених показників.

З метою формування конкретних висновків і пропозицій щодо протидії та запобігання відмиванню злочинних доходів, такий аналіз варто проводити кожному територіальному управлінню Національного банку України і порівнювати ці значення у розрізі регіонів з метою виявлення певних регіональних особливостей. Такий аналіз доцільний, оскільки в кожному регіоні різна кількість банків – юридичних осіб, повідомлення яких становлять 97% усіх повідомлень про підозрілі операції, які направляються до ДСФМ України від СПФМ, що, безумовно, впливатиме на значення показника відмивання грошей.

Для подальшого аналізу отриманих залежностей та їх графічних інтерпретацій перейдемо до побудови залежностей між показниками. Пропонуємо застосовувати просту регресію для опису лінійних залежностей. Регресійний аналіз – це статистичний метод, який використовують для опису залежностей між змінними. У найпростішому варіанті залежна змінна у деяким чином пов'язана з незалежною змінною x . Якщо припустити що цей зв'язок – лінійний, то залежність може виражатися так:

$$y = b_0 + b_1x. \quad (2.19)$$

Якщо графічно відобразити усі пари x та y , тоді b_0 відображає точку перетину прямої з віссю ординат, а b_1 – кут нахилу прямої до осі абсцис. Використовуючи програмне забезпечення Microsoft Excel, побудуємо графічну залежність деяких показників, що досліджуються.

Варіант 1.

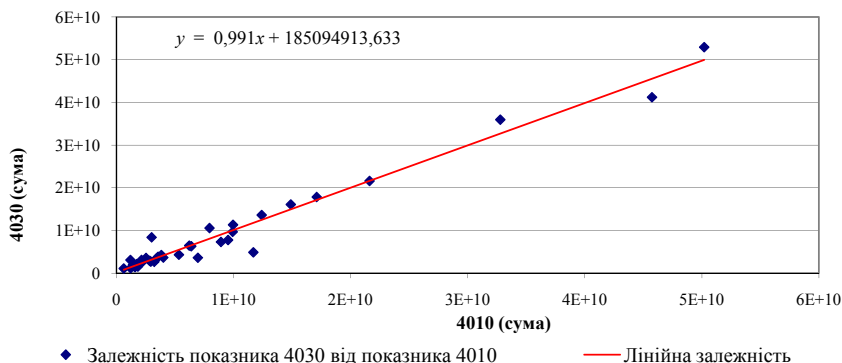

Рис. 2.25. Залежність між абсолютними значеннями показників 4010 та 4030

Примітка. Авторська розробка.

Проведено оцінювання залежності для показників 4010 та 4030. Пошук рівняння лінійної регресії може здійснюватись за допомогою методу найменших квадратів. Результат отриманий за допомогою програми MS Excel [3].

Немає потреби шукати інші залежності, окрім лінійної, тому що візуально результат підтверджується: спостерігається чітка лінійна залежність.

Рівняння регресії буде таким:

$$y_i = 0,991x_i + 185\,094\,913, \quad (2.20)$$

де y_i – значення показника 4030;

x_i – значення показника 4010.

Варіант 2.

Для порівняння, спробуємо графічно відобразити залежність усереднених показників для значень 4010 та 4030 (рис. 2.26).

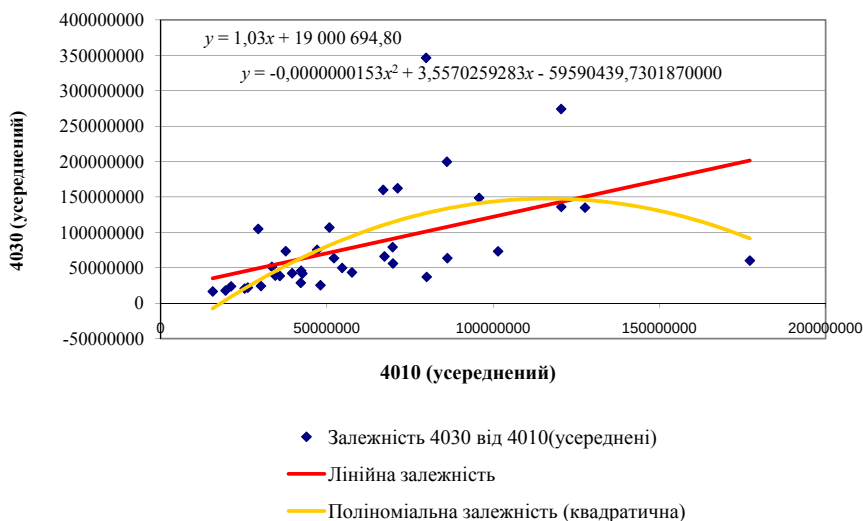

Рис. 2.26. Залежність між усередненими значеннями показників 4010 та 4030

Примітка. Авторська розробка.

У цьому випадку немає чіткої лінійної залежності показників. Візуально теж не очевидно, що показник 4030 лінійно виражається

через 4010, тому здійснюється побудова поліноміальної залежності. Тут квадратична залежність є більш очевидною (дані краще наближаються графіком квадратичної функції, див. *рис. 2.26*). Подальше збільшення степеня поліноміальності (до 3 чи вищих степенів) не надто поліпшує результат.

Рівняння поліноміальної залежності буде таким:

$$y_i = -0,0000000153x_i^2 + 3,5570259283x_i - 59590439,73. \quad (2.21)$$

де y_i – значення показника 4030 (усередненого);

x_i – значення показника 4010 (усередненого).

Тобто рівняння поліноміальної залежності підтверджує попередні дослідження і доводить, що немає змісту шукати залежності між усередненими показниками, оскільки залежність між ними описується гірше, ніж між абсолютними значеннями.

Варіант 3.

Проведемо графічний аналіз залежності між показниками 4020 та 4040 (*рис. 2.27*).

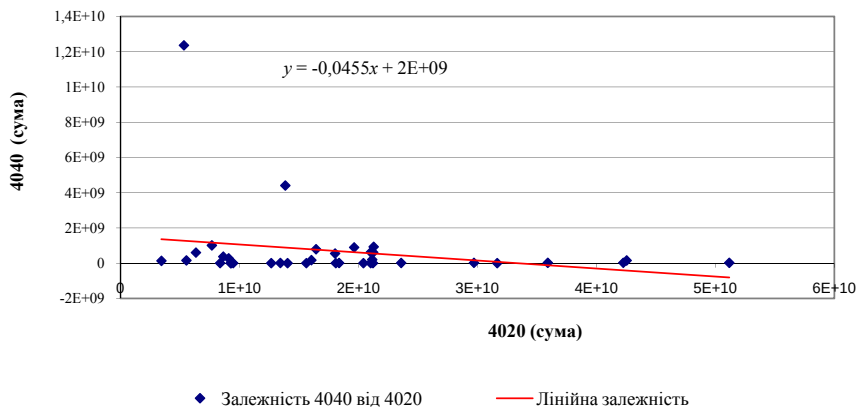

Рис. 2.27. Залежність між абсолютними значеннями показників 4040 та 4020

Примітка. Авторська розробка.

Кут нахилу лінії регресії малий. Графік підтверджує попередні дослідження, а саме майже відсутню залежність між показниками.

Ще одним методом аналізу ми обрали метод перевірки гіпотези. Гіпотезою, яку ми обрали для підтвердження (чи спростування), було вже згадане нами твердження про те, що кількість фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, за даними ДСФМ України, дорівнює більше ніж 70% від загальної кількості повідомлень, надісланих уповноваженому органу. Відповідно, кількість операцій з ознакою внутрішнього фінансового моніторингу, за даними в Україні, становить менше ніж 30%.

З метою перевірки цієї гіпотези для прикладу і порівняння використаємо дані по Львівській області. За три роки на Львівщині було надіслано 61 709 повідомлень, з яких 49 053 фінансові операції підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, а частка:

$$\frac{49\,053}{61\,709} = 0,7949.$$

На перший погляд, цей відсоток є вищим. Перевіримо це за допомогою статистичної гіпотези. Знайдемо середнє значення і дисперсію загальної кількості повідомлень $D(X)$ і фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу $D(Y)$.

$$\bar{X} = \frac{61\,709}{36} \approx 1\,714,$$

$$\bar{Y} = \frac{49\,053}{36} \approx 1\,363.$$

$$D(X) = 209\,282,9.$$

$$D(Y) = 171\,857,6.$$

Знайдемо величину 70% від середнього значення загальної кількості повідомлень:

$$1\,714 \cdot 0,7 \approx 1\,200.$$

Пропонуємо статистичну гіпотезу $H_1 : \mu > 1\,200$, оскільки хочемо перевірити, чи реальна частка перевищує 70% (тобто 1 200 повідомлень). Нульова гіпотеза в такому разі: $H_0 : \mu \leq 1\,200$.

Тобто перевіряємо гіпотезу $H_0 : \mu \leq 1\,200$ супроти гіпотези $H_1 : \mu > 1\,200$.

Тестова статистика є такою:

$$z = \frac{\bar{\mu} - \mu_0}{\sqrt{D(Y)}} = \frac{\bar{Y} - 1\,200}{\sqrt{171\,857,6}} = \frac{1\,364 - 1\,200}{\sqrt{171\,857,6}} = \boxed{0,3483}. \quad (2.22)$$

Альтернативна гіпотеза має вигляд $H_1 > \mu$, тому P -значення становитиме:

$$P(Z > 0,3483) = 1 - P(Z < 0,3483). \quad (2.23)$$

З таблиць нормального розподілу знаходимо:

$$P(Z > 0,3483) = 1 - P(Z < 0,3483) = 1 - 0,6517 = 0,3483. \quad (2.24)$$

Тобто ми повинні відхилити нульову гіпотезу. Справжня частка фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, є більшою ніж 70%. Якщо припустимо, що вона менша або рівна 70%, то помилимося у 34,38% випадків. В статистиці допустимим рівнем похибки вважається менше ніж 5%. Такий аналіз, на нашу думку, доцільно проводити у розрізі областей, оскільки статистичні дані за регіонами будуть відрізнятися між собою. Він допоможе виявити, які банки звертають увагу лише на операції, що містять ознаки обов'язкового фінансового моніторингу, тобто здійснюють моніторинг лише формально. Відповідно до цього можна виявити, в яких областях до відбору підозрілих операцій ставляться сумлінніше та виявляють власні ознаки підозрілості щодо відмивання грошей.

Проведений нами аналіз рядів розподілу, що характеризують підозрілі повідомлення щодо відмивання грошей, які були отримані територіальним управлінням Національного банку України у Львівській області за період з 2007 до 2009 років, показав, що існує зміст у пошуку кореляційних і регресійних залежностей між окремими значеннями показників з метою виявлення зв'язків і закономірностей відмивання грошей, одержаних злочинним шляхом, у Львівській області.

Проте проведені дослідження будуть більш повні, якщо залучати до аналізу та порівняння аналогічні статистичні дані у розрізі регіонів України, а також порівнювати отримані показники із загальними значеннями по Україні. Внаслідок збереження банківської та державної таємниці такий аналіз мають можливість проводити лише суб'єкти державного фінансового моніторингу, а саме ДСФМ України при загальноукраїнському аналізі, і територіальні управління Національного банку України в регіональному дослідженні. Проте, на нашу думку, отримані результати повинні бути загальнодоступними, особливо це стосується фінансових посередників, які є ключовими гравцями в цьому середовищі.

Розділ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ В ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

3.1. Удосконалення методів антилегалізаційного стримування у контексті реалізації ризик-орієнтованого підходу

Процеси легалізації незаконно одержаних грошей становлять велику загрозу не лише для діяльності окремих фінансових установ і секторів економіки, а й суттєво занижують міжнародний імідж певних держав. Один із керівників Групи з розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (*FATF-GAFI*) Е. Янг, виступаючи 1994 року у Страсбурзі на конференції країн – членів Ради Європи з проб-лем відмивання грошей у країнах із перехідною економікою, зазначила такі негативні наслідки відмивання коштів: «У злочинців складається враження безкарності. Це робить злочин привабливим, а високий рівень злочинності підриває засади суспільства; злочинні організації отримують можливість фінансувати свою подальшу діяльність; використання злочинцями окремих фінансових установ в підсумку може загрожувати усій фінансовій системі; зосередження економічної та фінансової влади в руках злочинних організацій сприяє підриву національної економіки країни». Хоча від моменту промови пройшло вже багато часу, проте ці зауваження все ще актуальні [164]. Злочинність у своєму розвитку не стоїть на місці, постійно вдосконалюючи наявні схеми легалізації грошей, тому нормативно-правові акти у цій сфері потребують постійного оновлення відповідно до міжнародних стандартів [323].

На думку С. В. Симов'яна, у період спаду виробництва, розриву економічних зв'язків, відсталості законодавства від потреб життя активізується тіньова економіка. За цих умов починає прогресувати корупція, організована злочинність, особливо у банківській системі [354]. Ми погоджуємось з думкою О. А. Долгого, який вважає, що в окремих галузях і сферах економіки існує дуже великий ризик їхнього

залучення у технологічний процес відмивання доходів. До них слід віднести фінансово-кредитну систему, зокрема банківські установи, інвестиційну та приватизаційну сфери [92]. Опираючись на такі твердження, можна зробити висновок, що українській економіці потрібна ефективна концепція протидії цьому явищу, яка б охоплювала всебічний аналіз факторів впливу на ефективність протидії відмиванню злочинних доходів.

Підсумувавши методи організації фінансового моніторингу та протидії легалізації злочинних доходів, що наведені в науковій літературі, ми виділили такі концептуальні підходи до аналізу процесу протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом:

- адміністративно-кримінальний (з позиції адміністративно-кримінальної відповідальності за вчинення, перш за все, предикатних злочинів) – Ю. Г. Старовойтова [360], В. А. Онисьєв [205], Л. М. Чуніхіна [393];
- суб'єктно-об'єктний (з позиції боротьби з організованою злочинністю) – С. В. Симов'ян [354];
- фінансово-економічний (з позиції економічного змісту фінансових операцій, що пов'язані з відмиванням грошей, та їхній вплив на капітал банківської установи) – Р. П. Марчук [164], О. А. Долгий [92];
- ризик-орієнтований (з погляду концепцій ризик-менеджменту) – С. О. Дмитров [89].

Кожна зі згаданих сфер потребує аналізу і вдосконалення, проте, на нашу думку, максимальну увагу слід приділити запровадженню в системі фінансового моніторингу України підходу, що базується на оцінюванні ризиків. Узагальнивши і дослідивши досвід упровадження ризик-орієнтованого підходу в діяльність банківських установ, ми виділили основні напрями для вдосконалення процесу здійснення фінансового моніторингу, який базується на оцінюванні ризиків (*рис. 3.1*).

Упровадження ризик-орієнтованого підходу в процес протидії відмиванню «брудних» грошей і фінансовий моніторинг фінансових операцій повинно проводитися комплексно на всіх рівнях забезпечення цього процесу, тобто системно.

Запорукою формування ефективної системи оцінювання ризиків повинна слугувати сформована статистична база щодо всіх наявних і

потенційних ризиків банківських установ, яка повинна базуватися на взаємодії урядових структур, що беруть безпосередню участь у процесі запобігання і протидії відмиванню «брудних» грошей. У разі, коли канали передавання інформації як усередині банку, так і поза його межами є неефективними, то система оцінювання ризиків, а як наслідок – і факти виявлення легалізації (відмивання) грошей, не матимуть успіху.

Рис. 3.1. Напрями вдосконалення процесу фінансового моніторингу операцій на предмет відмивання грошей з урахуванням оцінки ризиків

Примітка. Авторська розробка.

Відмивання грошей є життєво необхідною складовою будь-якої злочинної діяльності, важливою ланкою кримінального економічного циклу, який визначається фахівцями як процес послідовної зміни окремих стадій кримінальної економічної діяльності, потрібних для її здійснення і постійного оновлення. Основними стадіями подібної моделі є генерування кримінального доходу, відмивання кримінальних фондів, споживання, кримінальне інвестування злочинних доходів та інфільтрація їх у легальний бізнес [33]. Лише на основі всебічного аналізу злочинної діяльності, пов'язаної з відмиванням грошей, можна розробити ефективний механізм протидії, який би втілював усі методи, засоби і прийоми, які направлені на запобігання і розкриття фактів відмивання грошей [17].

У світовій практиці вважається, що підвищений рівень ризику відмивання доходів, перш за все, мають країни зі слабкорозвиненою економікою, відсталим законодавством і з високим рівнем коруптованості владних структур. Україну також відносять до таких країн, передусім через високий рівень корупції та велику частку тіньового сектора економіки. На нашу думку, розглядати питання корупції у контексті нашого дослідження потрібно з двох причин: по-перше, корупція слугує одним із найпоширеніших джерел «брудних» коштів (до них також відносять економічні злочини, ухилення від сплати податків і шахрайство, злочини проти власності та злочини, пов'язані з обігом наркотичних речовин) [409], а по-друге, при розгляді цього питання найчастіше згадується категорія політичних діячів, які становлять високий ризик для банків.

Щодо нормативного законодавства, то усі вітчизняні фахівці погоджуються в тому, що вітчизняна економіка є занадто врегульованою, а тому така велика частка підприємців і секторів економіки вимушена працювати в тіні (*рис. 3.2*).

Рис. 3.2 відображає тенденцію до зростання рівня тіньової економічної діяльності в Україні за останні роки, яка спричинена багатьма факторами. Аналітичні оцінки свідчать, що до найістотніших чинників тінізації національної економіки відносять: суперечність та дублювання законодавчої і нормативно-розпорядчої бази; недовіра організаціїно-інституційних механізмів антикорупційного законодавства; неефективність функціонування судової та правоохоронної систем; неефективне

адміністрування податків; високий рівень злочинності і відсутність практики дотримання норм і моральних стандартів законослухняної поведінки [384].

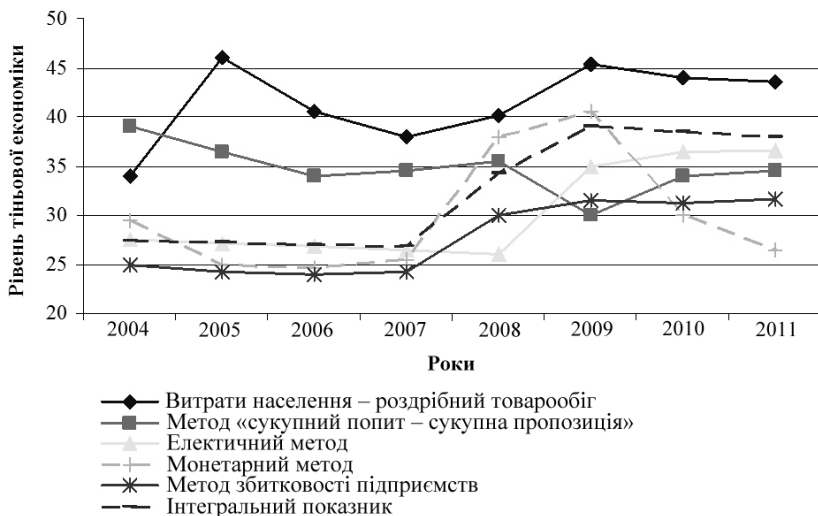

Рис. 3.2. Рівень тіньової економічної діяльності України, обчислений за різними методами, % ВВП

Джерело. [368 ; 372].

Саме з цією метою для зменшення рівня легалізації злочинних доходів ми пропонуємо зменшити адміністративний тягар, який покладено на вітчизняний бізнес та окремих клієнтів банку, шляхом зниження податкового тиску на підприємницьку діяльність, а також підвищити контроль у тому секторі суспільно-економічного життя держави, де існує дійсно високий ризик загрози (наприклад, у сферах економіки, де поширені монополії на виробництво чи сферу послуг).

У зв'язку з наведеними аргументами, ми вважаємо за необхідне окреслити специфіку категорій клієнтів банківських установ, які становлять підвищений ризик відмивання злочинних доходів. Тут варто виокремити такі категорії: політичні діячі, професійні посередники, неприбуткові організації, багатонаціональні (міжнародні) компанії. Згідно зі ст. 6, п. 3 нової редакції базового закону, суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний самостійно здійснювати

класифікацію своїх клієнтів з урахуванням критеріїв ризиків, визначених спеціально уповноваженим органом та органами, що здійснюють регулювання, і нагляд за їхньою діяльністю під час проведення ними фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, і вживати застережних заходів щодо клієнтів, діяльність яких свідчить про підвищений ризик проведення ними таких операцій.

Щодо категорії політичних діячів, то варто зазначити, що всі гучні скандали, які відбувалися за їхньої участі, стосувалися здебільшого корупції, що для України особливо актуально. Як зазначають фахівці, корупція знищує державний апарат зсередини, що і підтверджують дані найавторитетнішої міжнародної організації *Transparency International*, експерти якої постійно моніторять рівень корупції кожної країни світу. До найбільш корумпованих секторів суспільно-економічного життя країни відносять політику, органи влади, парламент країни, судову гілку влади, засоби масової інформації та бізнес-структури (табл. 3.1) [443].

Таблиця 3.1

**Окремі інституції (сектори), які лідирують
за рівнем корупції у конкретних країнах**

Сектор	Країни
Політичні партії	Аргентина, Австрія, Болівія, Боснія та Герцеговина, Чилі, Колумбія, Сальвадор, Фінляндія, Греція, Угорщина, Індія, Ізраїль, Італія, Ліван, Малайзія, Нігерія, Сербія, Південна Корея, Таїланд, Великобританія, Венесуела
Парламент (законодавча гілка влади)	Індонезія, Панама, Румунія, США
Бізнесові структури (приватний сектор)	Бруней, Канада, Данія, Гонконг, Ісландія, Люксембург, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Сінгапур, Іспанія, Швейцарія
Органи влади (публічні діячі)	Азербайджан, Білорусь, Камерун, Чехія, Гана, Ірак, Японія, Кенія, Кувейт, Литва, Марокко, Пакистан, Філіппіни, Польща, Росія, Сенегал, Туреччина, Україна, Замбія
Судова гілка влади	Вірменія, Болгарія, Камбоджа, Хорватія, Македонія, Грузія, Косово, Монголія, Перу, Сенегал, Уганда

Джерело. [443].

За шкалою від 0 до 100 доволі прийнятною вважається ситуація в країні, яка набрала не менше ніж 50 балів. На пострадянському просторі крім країн Балтії такий показник має тільки Грузія. Україна за рівнем корумпованості 2013 року знаходилася на 144-му місці у світі серед 177 країн, маючи 25 балів проти 26, які мала 2012-го. Це найгірший показник серед усіх країн Європи [491].

Ще одна організація *Global Integrity*, яка моніторить наявність, ефективність і відкритість антикорупційних заходів країн світу, щороку публікує рейтинг сотні країн світу, який базується на оцінках її експертів. У цьому рейтингу Україна 2009 року погіршила свій показник і зайняла 58-ме місце серед країн, позиція яких оцінюється як «дуже слабка» порівняно з такою розвинутою країною як США, що посіла 85-те місце (що нижча позиція в рейтингу, тим ефективніша система законодавства) [342].

Термін «політичні діячі» використовують для осіб, які є або були наділені значними повноваженнями у певній країні. Також Рекомендації *FATF* визначають високопосадовцями лише політичних діячів іноземних країн, а не вітчизняних. Згідно з визначенням, запропонованим Базельським комітетом банківського нагляду, ця категорія включає керівників держави і уряду, провідних політиків та урядовців, представників судової гілки влади і військової верхівки, керівників вищої ланки державних установ і учасників політичних партій та об'єднань [164].

У контексті ідентифікації клієнтів як однієї з основних ланок фінансового моніторингу, варто звернути увагу на Директиву комісії 2006/70/ЄС від 1 серпня 2006 року про визначення імплементаційних заходів для Директиви 2005/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради в частині визначення терміну «політичні діячі» та технічних критеріїв для спрощення процедур належної обачності щодо клієнтів, і для виключення засад фінансової діяльності, що здійснюється час від часу або обмежено, де в ст. 3 дається визначення поняття «політичного діяча» (*Politically Exposed Person*). Нагадаємо, що ця категорія осіб привертає до себе найбільшу увагу служб, що протидіють відмиванню коштів. Згідно із ст. 3 Директиви 2005/60/ЄС, до фізичних осіб, які наділені або були наділені значними державними функціями, належать:

- 1) глави держав, голови урядів, міністерств і заступники або помічники міністрів;
- 2) члени парламенту;
- 3) члени верховних судів, конституційних судів або інших судових органів високого рівня, рішення яких не підлягають подальшій апеляції, за винятком особливих випадків;
- 4) члени аудиторських судів або правління центральних банків;
- 5) послы, посланники і вищий офіцерський склад збройних сил;
- 6) члени адміністративних, управлінських або наглядових органів державних підприємств.

Жодна із категорій, визначених у пунктах 1–6 першого підпункту, не включає середню ланку або нижчих посадовців [86].

Документ як своєрідна пастка також передбачає, що усі інші особи мають відноситись до груп із подібним впливом (*close associates*), а також до цієї категорії зараховують не лише фізичних, а й юридичних осіб, які пов'язані з політичним діячем на функціональному або господарському рівні, або якщо такий зв'язок позначається як «легальна операція».

Як і Рекомендації *FATF*, цей проект, з одного боку, ясно показує, що середній клас не повинен потрапляти під визначення «політично вразлива особа», а з другого – передбачає, що й регіональний рівень повинен входити в цю категорію. Така різниця навряд чи зрозуміла, і на практиці може призвести до плутанини, тому очевидно, що кожен випадок несе індивідуальний масштаб ризику. Замість точнішого визначення цього поняття, всю концепцію можна виразити однією короткою пропозицією: при перевірці клієнта банки повинні брати до уваги його професійну, економічну, сімейну і особисту суть. Більшість банків уже реально це роблять.

З огляду на наведені твердження чітко виокремлюється той факт, що досі у міжнародному законодавстві немає чіткого підходу до визначення поняття «політичні діячі». На етапі впровадження у світову практику такого поняття, до цієї категорії відносили представників вищого рангу влади країни (політиків, урядовців і т. д.), в якій здійснювався моніторинг трансакцій з метою протидії відмиванню грошей.

Проте згодом перед законодавцями постала проблема, яка полягала в тому, що в більшості країн діяльність фінансових установ

(зокрема банківських) дуже тісно перепліталась із діяльністю представників різних гілок влади, а, отже, така практика виокремлення і відслідковування операцій, які проводили політичні діячі, втрачала свою ефективність. Представники *FATF* вирішили це питання, визнавши політичними діячами лише представників влади іноземних країн щодо тієї, в якій здійснювалась протидія. Таким чином вони локалізували сферу відмивання злочинних коштів політичними діячами межами окремої країни, що вважалось також позитивним кроком. Проте у своїх рекомендаціях країнам *FATF* зазначає можливість застосовувати визначення політичних діячів як осіб такого ж рангу, проте своєї держави.

Щодо впровадження цього поняття у вітчизняне законодавство, ми вважаємо, що є лише розбіжність у визначенні самого терміна: в іноземній літературі поняттям «політичний діяч» визначається така категорія осіб, яка прямо чи опосередковано може впливати на політичне, економічне чи суспільне життя країни. Відповідно до цього, вітчизняний термін «політичні діячі» не варто розуміти у такому вузькому значенні, як «особи, що займають політичні посади» (тут доцільно відокремити поняття «посада» і «діяльність»), адже до них варто відносити і керівників вищих ланок виконавчої, законодавчої і судової влади країни та регіонів, і керівників великих державних чи приватних корпорацій, благодійних організацій та фондів.

Завдяки своєму статусу політичні діячі мають широкий доступ до багатьох національних ресурсів, а також міжнародних каналів для здійснення фінансових операцій, проте працівники банківських установ переважно не надають значної уваги їхнім діям, що становить величезну загрозу для банківської репутації. Справі значної ваги надає той факт, що здебільшого ця категорія клієнтів не здійснює операції самостійно, а діє через посередників, які ведуть усі фінансові справи, або від імені зазначеної особи, або, в гіршому випадку, – від свого імені, що ускладнює відстежування взаємозв'язків між учасниками злочину. Також ситуацію може загострювати статус дипломатичного імунітету в посередника.

Саме тому до категорії політичних діячів слід відносити не лише самих чиновників, а й членів їхніх родини. Для цього ДСФМ України у положенні, що регламентує запровадження у фінансових установах

ризик-орієнтованого підходу, вказує не лише перелік клієнтів, які ми можемо віднести до політичних діячів, а й Інтернет-ресурс, де фінансові установи можуть переглянути конкретний список осіб, які, за незалежними думками експертів, відіграють значну роль в управлінні державою та основними секторами економіки і суспільства [170]. Положення втратило чинність, проте окремі його тези досі актуальні.

Також слід узяти до уваги те, що політичні діячі в кожній країні часто змінюються, особливо за зміни політичного режиму. Тому цей перелік слід запровадити на національному рівні, на нашу думку, у межах уповноваженого органу, де така інформація відслідковуватиметься і постійно оновлюватиметься, а також буде доступною для фінансових установ, що співпрацюють з цим підрозділом фінансової розвідки.

Одним із способів легалізації (відмивання) злочинних доходів політичними діячами є використання мережі підставних компаній або компаній-оболонок, чи перерахування коштів на рахунки в офшорних зонах. Деталі такої трансакції буде неможливо виявити, проте поняття «офшорна зона» широко використовується спеціалістами банківських установ при віднесенні операцій до категорії підозрілих.

На думку одного з членів *FATF*, є два основні способи виявлення протизаконної діяльності політичних діячів: коли відбуваються зміни у владі держави і незаконні операції виявляються новим режимом уряду (часто такий спосіб розцінюють лише як політичні інтриги); підозрілі операції виявляються при фінансових махінаціях особи, що діє від імені політичного діяча. Також, на думку експертів *FATF*, перешкодою на шляху виявлення незаконних діянь політичних осіб можуть стати пов'язані з махінацією особи, які є політичними діячами в іншій країні. У такому разі практично неможливо отримати від іноземної країни інформації щодо її владних структур [164].

Експертні висновки учасників *FATF* у доповідях доводять, що за своєю суттю політичні діячі практично нічим не відрізняються від інших клієнтів банку, оскільки використовують такі ж прогалини у вітчизняному законодавстві, а також, відповідно, і ті ж самі схеми та способи відмивання злочинних доходів, що й інші. Проте через свої зв'язки у вітчизняних та іноземних владних структурах у них більше можливостей для приховування нелегально одержаних доходів, а також їхньої конвертації та переведення на інші рахунки.

Важливою категорією суб'єктів високого ризику, яку варто проаналізувати банківським і небанківським установам, є професіонали (*gatekeepers*) або професійні посередники. Вперше характеристику цієї категорії клієнтів наведено в новій редакції 40 Рекомендацій *FATF* 2003 року, а в жовтні 2008-го був виданий посібник *FATF* з використання підходу, що заснований на оцінюванні ризику (*Risk-based approach*) для нефінансових установ та професіоналів, до яких ця організація відносить: юристів, нотаріусів, бухгалтерів, фінансових фахівців, агенства з торгівлі нерухомістю, дилерів дорогоцінних металів та каміння [438].

З кожним роком окремі особи або цілі організації забезпечують свою фінансову діяльність шляхом проведення консультацій і залучення до фінансових операцій професійних посередників, які дають поради клієнтові у сфері успішного ведення бізнесу. Проте, на думку багатьох фахівців, такі рекомендації не завжди стосуються допомоги в уникненні втрат – вони можуть зчіпати такі процеси як уникнення сплати податків чи відмивання коштів, одержаних незаконним шляхом, а відповідно – підвищення прибутковості бізнесу шляхом уникнення окремих платежів. Унаслідок такого співробітництва в руках фахівця опиняється низка фінансових документів і право представляти юридичну чи фізичну особу в різних фінансових чи державних інститутах з приводу управління майном, фінансовими рахунками, інвестиціями, доброчинними фондами. Якщо справа стосується торговців нерухомістю, то фахівець координує потоки коштів, що пов'язані з продажем чи купівлею майна, яке дуже часто буває профінансоване доходами, що були одержані внаслідок неправомірних злочинних дій.

Справа в оцінюванні ризику професіоналів ускладнюється тим, що здебільшого злочинці використовують їхні послуги для прикриття або «замітання» слідів. Так, при дослідженні експертами *FATF* певної групи професіоналів протягом тривалого періоду було виявлено, що лише 2% операцій, проведених клієнтом, здійснювалися безпосередньо за участі фахівця, а всі інші – без його відомо, під прикриттям стандартних фінансових операцій. А 40% із цих операцій стосувались управління трастовими рахунками. Дуже часто буває важко виявити таких фінансових консультантів, оскільки вони лише надають консультації щодо бухгалтерського обліку чи управління активами, але практично ніколи

не здійснюють операції самі. З цієї точки зору дещо легше виявити операції, які здійснюють за участю юриста чи агента з нерухомості, оскільки вони безпосередньо управляють всім процесом [164].

Важливим аспектом оновленої редакції базового закону стало запровадження статусу посередників і професіоналів як суб'єктів первинного фінансового моніторингу, тобто закріплення за ними обов'язку повідомляти уповноважений орган про підозрілі трансакції, що здійснюються їхніми клієнтами. На цьому етапі розвитку вітчизняної системи фінансового моніторингу в законодавстві виникає проблема, яка пов'язана з тим, що в нашій країні нотаріуси та інші професіонали (юристи, аудитори) не є суб'єктами підприємницької діяльності, а, отже, не можуть нести відповідальність за неповідомлення уповноваженого органу про проведення підозрілих операцій. Саме тому, допоки юридичний статус цих професіоналів не буде урегульовано на законодавчому рівні, ми пропонуємо затвердити у статусі суб'єктів первинного фінансового моніторингу юридичні фірми, нотаріальні контори і аудиторські компанії, які створюються як юридичні особи і об'єднують у своїй діяльності функції згаданих професіоналів.

Проте, говорячи про індивідуальних професіоналів і консультантів як про клієнтів банківської установи, зазначимо, що відповідальні працівники мають широкі повноваження детальніше дослідити їхню діяльність як звичайних фізичних осіб, та в разі мотивованих підозр – віднести до високоризикових.

Це дозволить правоохоронним органам дієвіше діяти у сфері виявлення злочинних доходів і тіньових махінацій, оскільки консультантам відкривається вся фінансова діяльність клієнтів. Така взаємодія урядових, правоохоронних структур і приватного сектору стане суттєвим поштовхом до формування ефективної національної системи протидії відмиванню грошей, одержаних злочинним шляхом.

Щодо взаємодії правоохоронних органів з метою виявлення коштів, які мають злочинне походження, то тут цікавим є підхід В. А. Онисьєва, який вважає, що таку взаємодію варто розглядати не лише у вузькому розумінні (взаємодія правоохоронних органів між собою з метою розкриття злочину), а більш ширше – коли йдеться про взаємодію правоохоронних органів з фінансовими та контрольними інституціями на національному рівні [205].

На нашу думку, важливим елементом такої взаємодії повинен стати обмін між наглядовими структурами інформацією стосовно підвищених ризиків відмивання «брудних» грошей у фінансовій сфері. Ключовим елементом такої взаємодії повинні бути зведені бази даних щодо клієнтів банківських установ, які є суб'єктами високого ризику.

Окрім налагодженої структури обміну інформацією, кожна країна, відповідно, повинна забезпечити адекватне регулювання і нагляд за фінансовими установами з боку вищих інстанцій. На думку *FATF*, компетентні органи мають уживати необхідні правові та регулятивні заходи, щоб запобігти виникненню ситуацій, коли злочинці або пов'язані з ними особи стають власниками чи вигодоодержувачами значної частки активів у фінансових установах, або коли вони беруть участь в управлінні фінансових установ [131].

Такі установи повинні керуватися відповідними нормативними актами, які допоможуть їм здійснювати моніторинг діяльності фінансових і нефінансових установ у сфері запобігання легалізації злочинних доходів, а також уживати щодо них відповідні адекватні санкції за недотримання таких процедур.

Наведемо графічну схему взаємодії таких державних структур на національному і міжнародному рівнях (рис. 3.3 і 3.4).

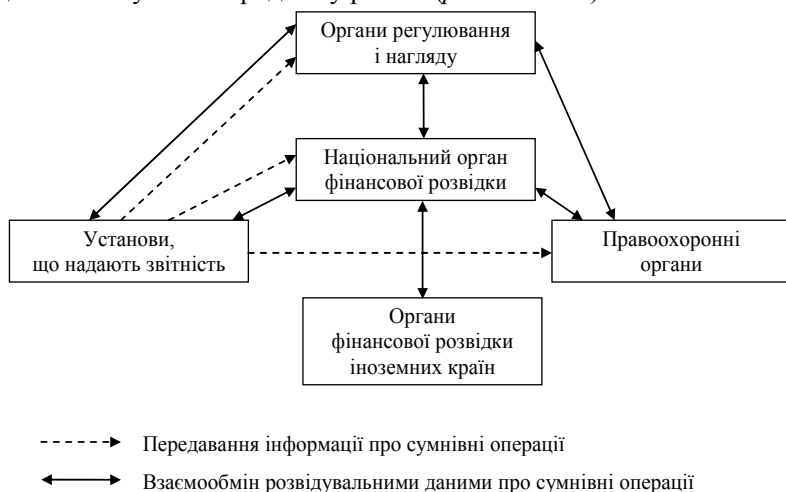

Рис. 3.3. Взаємодія державних структур на національному рівні

Примітка. Складено на основі [131].

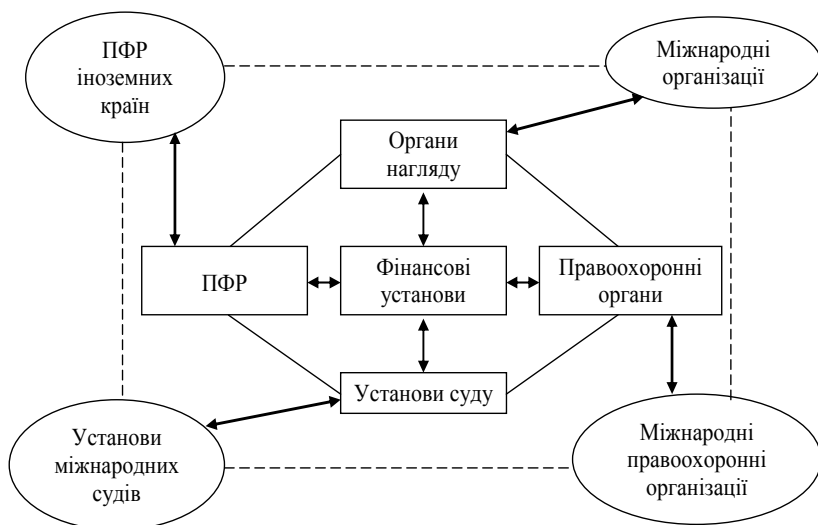

Рис. 3.4. Взаємодія суб'єктів протидії відмивання грошей на міжнародному рівні

Примітка. Авторська розробка.

В аспекті взаємодії наглядових структур варто зазначити, що згідно з 30 Рекомендацією *FATF*, держави повинні надавати своїм компетентним органам достатні фінансові людські та технічні ресурси для забезпечення їхньої ефективної роботи у сфері протидії відмиванню грошей [164].

Також, як вже зазначалося, якщо в одному аспекті регуляторні санкції слід посилити, то в другому – послабити. Це стосується питання розкриття інформації про фінансові операції уповноваженому органу та іншим наглядовим і правоохоронним структурам працівниками відповідного структурного підрозділу банку. Згідно із зазначеними рекомендаціями, державам слід максимально зняти відповідальність за розголошення працівниками такої інформації, якщо вони діяли в рамках законодавства і за наявності мотивованих підозр намагалися розкрити факт відмивання грошей через їхню банківську установу, навіть якщо цей факт у кінцевому підсумку не підтвердився. Надання такого простору для діяльності може значно спонукати працівників відповідних структурних підрозділів до розслідування злочинів у їхній

фінансовій установі, оскільки з їхнього боку знизиться ризик відповідальності за розголошення певної інформації.

Доповнюючи перелік суб'єктів первинного фінансового моніторингу за рахунок переліку професіоналів, законодавчими нормами розширено перелік суб'єктів державного фінансового моніторингу за рахунок тих юрисдикцій (міністерств чи відомств), під наглядом яких працюють такі категорії фахівців. Це відкриває нове поле для діяльності, перш за все, для уповноваженого органу, а також для досліджень науковців і практиків, які мають розробки у цій сфері.

Безперечно, не можна заперечувати соціальну і економічну вигоди для суспільства у діяльності неприбуткових (некомерційних) організацій, проте існують беззаперечні факти викриття окремих з них при здійсненні нелегального обороту коштів і фінансуванні тероризму. Експертні дослідження членів *FATF* показали, що найбільший ризик несуть у собі неприбуткові і добродійні організації, які створюються у межах певних релігійних і національних общин, і ними ж фінансуються. Це підтверджують зафіксовані правоохоронними органами факти невідповідності сум переказів неприбуткових організацій з реальним рівнем життя конкретних общин. Також, на думку С. Г. Гуржія, однією з характерних рис такого типу структур є можливість накопичувати кошти через членські внески, пожертвування та іншу неприбуткову діяльність, а наявні кошти витратити на потрібні проекти чи обладнання [323].

Станом на жовтень 2008 року Міністерством юстиції було зареєстровано 983 добродійні організації на території України, з яких 631 – іноземні об'єднання. Асоціації громадян, залежно від форми юридичного об'єднання (рухи, конгреси, асоціації, фонди, об'єднання та ін.), в Україні найчастіше представлені політичними партіями чи публічними організаціями. Міністерством юстиції зареєстровано таких 2 723 організації: на жовтень 2008 їх налічувалось 2 093 вітчизняні та 630 іноземні; на липень налічувалося також 148 політичних партій [459].

На думку фахівців *FATF*, існує суттєва розбіжність між самими видами цих неприбуткових організацій, яка полягає у поділі організацій на такі, що офіційно зареєстровані в усіх відповідних державних реєстрах, і такі, що уникають реєстрації та діють як культурні асоціації. Також підвищений ризик становлять неприбуткові організації, які діють на міжнародному рівні, оскільки в них є доступ до міжнародних

рахунків, офшорних зон і, відповідно, до ширшого кола типологій відмивання грошей, а недосконала міжнародна взаємодія додатково ускладнює процес перекачування коштів з одного рахунку на інший. Проте не варто применшувати роль організацій, що діють у межах окремо взятих країн, особливо тих, які міжнародним і вітчизняним законодавством віднесені до таких, що містять підвищений ризик до відмивання злочинних доходів, а саме: країни, в яких ведуться бойові дії, країни – торговці зброєю, країни третього світу [164].

Контроль за таким типом клієнтів ускладнює низка факторів, серед яких: закритість цих структур, лояльна система регулювання і нагляду в різних країнах світу до неприбуткових організацій, часте звільнення їх від оподаткування.

Зважаючи на зазначене, можна підсумувати, що з метою вдосконалення національної системи протидії відмиванню коштів слід не лише чітко визначити клієнтів, які становлять високий ризик для фінансової установи, а й, перш за все, налагодити ефективний інформаційний обмін між уповноваженим органом і правоохоронними установами, оскільки процес легалізації (відмивання) коштів є фактично наслідком або завершальним етапом превентивного злочину, розслідування якого покладено на правоохоронні органи.

Згідно з дослідженнями Р. П. Марчука, протягом останніх років діяльності *FATF* виявлено кілька справ, пов'язаних із корупцією, де були задіяні політичні діячі, що займалися відмиванням значних сум коштів, але не останню роль тут відіграло індивідуальне банківське обслуговування клієнтів. Сам термін «*private banking*» використовується виключно банківськими установами для позначення фінансових послуг, які надаються клієнтам із високим рівнем доходів. Такий вид обслуговування базується на сегментації клієнтів та виокремлення на цій основі таких, яким за окрему плату надається поліпшений вибір фінансових операцій та, відповідно, підвищена конфіденційність. Рахунок, який відкривають за індивідуальними умовами, може створюватись на ім'я компанії, трасту чи довіреної особи. Усі операції на такому рахунку здійснює сам менеджер, до якого закріплюється клієнт, і який, відповідно, має певну обізнаність щодо фінансових справ клієнта. Це своєрідна категорія професіонала, про яку вже згадувалось, що діє в межах банківської установи [164].

На цьому етапі оцінювання ризику клієнта найбільше проявляється двоякість діяльності банківської установи: з одного боку, вона зобов'язана діяти в рамках вітчизняного законодавства і повідомляти уповноважений орган про усі підозрілі операції, які здійснює її клієнт; а з другого – основною метою діяльності банківської установи є отримання прибутку, а ефективне інвестування і захист активів VIP-клієнта є найефективнішим способом досягнення цієї мети. Відкриття рахунку на умовах індивідуального обслуговування для політичних діячів є ідеальним способом управління своїми коштами з використанням посередника чи члена його родини, та мінімальною можливістю для викриття його злочинної діяльності.

У липні 2009 року *FATF* розробила Посібник щодо використання ризик-орієнтованого підходу фінансовими організаціями, що є учасниками грошового обороту та займаються такими ж операціями, як банківські установи, – переказами грошей, обміном валюти, операціями з грошовими чеками [438]. Діяльність таких організацій може відрізнятися сферою (юрисдикцією), в якій вони працюють, проте їх об'єднують такі ж платіжні інструменти, з якими вони мають справу. В економічній літературі ця категорія організацій відома як *Money service businesses* (далі – *MSB*).

Коли визначаємо рівень ризику певного національного сектору грошових переказів, потрібно брати до уваги аналіз *ARS* як для законних, так і для кримінальних переказів. Загальні фактори ризику відрізняються за правовою системою. Ризики, пов'язані з певними категоріями альтернативних систем переказу коштів, відрізняються також за місцем знаходження, хоча й тут можна знайти спільні елементи: ефективність або наявність нормативної бази; шляхи кримінальних переказів; кількість і види операторів *ARS*; обсяг обмежень правоохоронних органів, ефективність режиму звітності про підозрілі трансакції; кількість рахунків, які банки відкривають для операторів *ARS*; розмір, походження і місцезнаходження громад мігрантів [164].

Для вітчизняних науковців і практиків ця категорія малознайома, оскільки основну масу платежів і переказів здійснюють власне банківські установи. Проте у світі існує практика, коли окремі юридичні чи фізичні особи або ж створені системи забезпечують переказ грошей чи цінностей. Через це держава повинна створити відповідну систему з

адміністративного переслідування незаконного виникнення таких систем.

До категорії альтернативних систем переказів *FATF* відносить: франчайзингові багатонаціональні компанії; компанії з багатьма відділеннями або національні компанії; системи переказів, відкриті в межах іншого бізнесу / закриті в межах іншого бізнесу; системи без приміщень. Тобто до цієї категорії зараховують системи переказу коштів, які діють поза банківською діяльністю, а тому менш контрольовані і можуть бути більш ризиковими для суспільства щодо легалізації (відмивання) грошей.

Розширюючи перелік клієнтів, що вважаються більш ризиковими для банків, варто було б повернутися до суті та мети здійснення ними операції з використанням незаконно одержаних коштів, а саме складу предикатного злочину. Поняття предикатного злочину лежить в основі терміна «відмивання злочинних грошей» і передбачає, що кошти, які особа планує легалізувати, одержані внаслідок певного злочинного діяння. В Україні до таких діянь відносять:

- діяння, за яке, згідно з КК України, передбачено покарання шляхом позбавлення волі на строк три і більше років;
- яке визначається злочином за кримінальним законом іншої держави, і за таке саме діяння передбачена відповідальність у КК України.

У цьому контексті дослідники зазначають, що на відміну від провідних країн світу, в Україні не вважається предикатним злочином ухилення від повернення виторгу в іноземній валюті та ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів [366]. У світовій практиці такий підхід вважається неправильним, саме тому, на нашу думку, варто не лише чітко встановити перелік предикатних злочинів, а й розширити їхній перелік у напрямі всіх кримінальних діянь, що передбачені КК України.

Враховуючи поділ організованих злочинних проявів на підставі такої ознаки, як отримання платіжного еквіваленту у формі готівкових, безготівкових коштів або речей, прав чи послуг, відстежується об'єктивна інформація, на підставі якої фахівець може прогнозувати версії про сфери аналітичного та розвідувального пошуку для встановлення способів, форм і суб'єктів одержання протизаконних коштів залежно

від вчинення предикатних злочинів, спрямованих на їх отримання. Визначена через аналіз природи і технології вчинення предикатного злочину аналітична чи оперативно-розшукова інформація вкаже не тільки на можливі способи, а й на потенційних учасників відмивання незаконно одержаних коштів, а також – на географію їх відмивання, що зазвичай залежить саме від способу вчинення предикатних злочинів [226].

А для розроблення і реалізації превентивних заходів у цій сфері слід визначити (хоча б приблизно, оскільки точні розрахунки навряд чи можливі), скільки грошей і якими шляхами «відмивається» в Україні, як може з плином часу змінюватися ситуація. Виконання цього завдання ускладнюється внаслідок того, що відмивання «брудних» грошей в Україні має економічні, кримінологічні та правові аспекти. Тим більше, що на початках ринкових реформ в Україні існували значні тіньові капітали, які, в умовах недостатнього контролю за походженням коштів, були інвестовані у створювані легальні комерційні структури і підприємства, що приватизовувались. У результаті значна кількість суб'єктів господарювання опинилася під контролем кримінальних структур.

Боротьба з легалізацією (відмиванням) грошей має відбуватися економічними, адміністративними методами і заходами репресивного характеру.

До економічних методів боротьби з відмиванням грошей належать запровадження раціональної системи оподаткування юридичних і фізичних осіб, створення сприятливого інвестиційного клімату, стимулювання розвитку підприємництва тощо.

Серед *адміністративних методів боротьби* з відмиванням грошей можна виділити створення спеціальних органів і підрозділів, які виявлятимуть факти легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і запобігатимуть цьому.

Репресивні методи боротьби з відмиванням грошей застосовуються державою з метою вилучення коштів з чужого незаконного володіння для повернення власникам і відшкодування збитків державі. Це, зокрема, конфіскація, арешт, ув'язнення, штрафи [128].

Основними напрямками ефективної системи фінансового моніторингу повинні стати:

- взаємодія і координація зусиль правоохоронних органів і органів контролю у протидії відмиванню грошей, одержаних незаконним шляхом;

- контроль за дотриманням зобов'язань, передбачених угодами про таку взаємодію;
- створення багатофункціонального органу, який би поєднував досвід роботи кількох відомств, був здатний вирішити завдання, що виникають, у разі необхідності міг вжити ефективних заходів щодо боротьби з відмиванням грошей, одержаних від злочинної діяльності;
- створення дієвої системи служб банківської безпеки.

На нашу думку, удосконалення системи фінансового моніторингу повинне, перш за все, базуватись на розробці математичних моделей, які б дозволили максимально точно виявити, оцінити і запобігти виникненню ризику легалізації. Одним з таких перспективних напрямів може стати моделювання закономірності поширення кримінального сектору в економіці та параметрів його стримування.

Розглядаючи закономірності поширення нелегального підприємництва в Україні можна стверджувати, що сучасна методологія наукового пошуку вимагає холістичного (цілісного) та міждисциплінарного погляду на світ у всій його складності, взаємозалежності і взаємопов'язаності. Дослідження динаміки розвитку багатьох явищ і процесів висуває на перший план проблему подібності циклічних змін у їхньому розвитку. Функціональною формою, яка описує вказану циклічну динаміку, є логістична функція з відповідною їй логістичною кривою, яку часто іменують сигмоїдною кривою (рис. 3.5) та визначають за формулою (3.1) [28; 246].

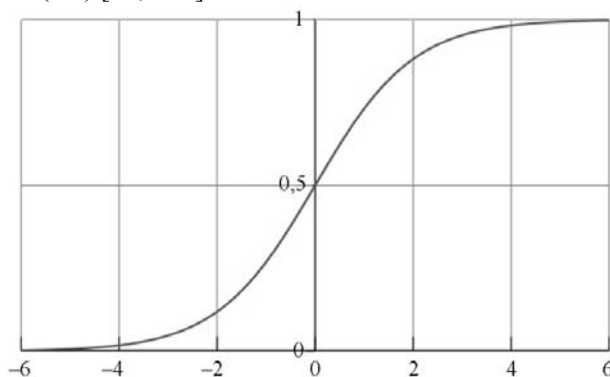

Рис. 3.5. Логістична крива

$$P(t) = \frac{1}{1 + e^{-t}} \quad (3.1)$$

Логістична функція є розв'язком відповідного нелінійного диференційного рівняння першого порядку і однією з неперервних модифікацій логістичної карти. У свою чергу, логістична карта є яскравим прикладом того, як складність і хаос можуть породжуватись дуже простим динамічним нелінійним рівнянням:

$$x_{n+1} = rx_n(1 - x_n) \quad (3.2)$$

Бельгійський математик П'єр Франсуа Ферхюльст, автор логістичного рівняння (3.2), за допомогою цієї рівності сформулював закон демографічного росту. Подальші математичні дослідження дискретного відображення неперервного логістичного рівняння Ферхюльста продемонстрували вихід на каскад біфуркацій (рис. 3.6) у поведінці систем, які описуються цим рівнянням. У кінцевому підсумку, такий процес приводить до хаосу (при $r > 3,5$), що є предметом дослідження теорії хаосу і складності [63; 474].

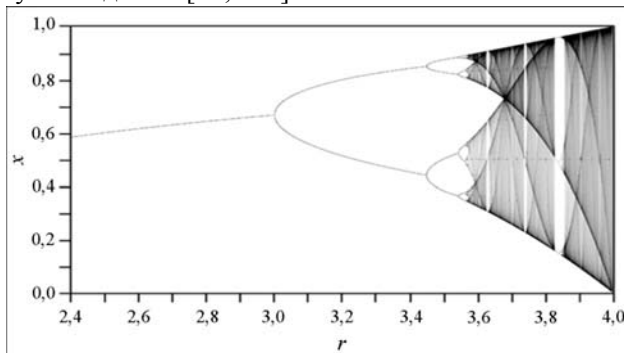

Рис. 3.6. Біфуркаційна діаграма для логістичної карти

Дослідники хаотичних явищ у економіці намагаються інтерпретувати ці явища в термінах детермінованих систем, серед яких широко використовуються дискретні відображення. У свою чергу, дискретне відображення рівняння (3.2) та його модифікації, завдяки їх універсальним властивостям і здатності описувати процеси з доволі складною динамікою, широко використовуються в побудові моделей економічної динаміки. Таким чином, логістичне рівняння можна трансформувати так [26; 462]:

$$N_1 = AN_0 - BN_0^2, \quad (3.3)$$

де N – параметр, який характеризує поширення певного явища у відповідному періоді часу;

A і B – коефіцієнти, які характеризують чинники зростання і, відповідно, зменшення поширення певного явища.

Найбільше логістичну криву в економіці використовують для опису загального правила поширення інновацій. Спочатку темпи проникнення інновації повільні, пізніше вона набуває популярності, а далі темпи її розповсюдження знов сповільнюються в міру того, як інновацію приймають решта учасників ринку. Класичний приклад застосування теорії інноваційного проникнення в економіці наводиться у працях Цві Гріліхеса [394].

На наш погляд, інституційні інновації є однією з форм інновацій, поширення якої має відбуватися за вже вказаними законами. Далі ми перевіримо це припущення, моделюючи вплив інституту фінансового моніторингу у сфері ЗПВД на стримування нелегального підприємництва в Україні, з урахуванням емпіричних статистичних даних Державного комітету фінансового моніторингу України та пов'язаних з ними даних тих правоохоронних органів України, які перевіряють узагальнені матеріали (основний аналітичний продукт) національного ПФР та приймають за результатами такої перевірки рішення про порушення кримінальних справ за фактами нелегального підприємства і відмивання нелегально одержаних доходів. Дані Державної судової адміністрації, які відображають статистику результатів судового розгляду з кримінальних справ вищевказаної категорії, теж стануть об'єктом нашої уваги.

Виходячи з попереднього припущення про фінансовий моніторинг у сфері ЗПВД як інноваційний інститут, та з урахуванням динаміки поширення інновацій в часі, яка описується функцією (2.15), приймемо вказану функцію за основу при моделюванні розвитку нелегального підприємництва, його виявлення і нейтралізації. Шляхом імітаційного моделювання ми отримали формулу для визначення величини рівня виявлення суб'єкта нелегального підприємництва (СНП) з урахуванням впливу фактору виявлення, значення якого має бути індикатором ефективності функціонування регуляторної політики стримування нелегального підприємництва загалом, а також інституту фінансового моніторингу у сфері ЗПВД зокрема:

$$X_n^* = X_n \frac{1}{1 + e^{-C}}, \quad (3.4)$$

де X_n^* – рівень виявлення нелегального підприємництва в звітному періоді;

X_n – обсяг нелегального підприємництва при виявленні у звітному періоді;

C – фактор виявлення.

При цьому X_n знаходимо за удосконаленою і адаптованою до наших аналітичних потреб у сфері ЗПВД формулою Ферхюльста: $X_n = AX_{n-1} - B^* X_{n-1}^2$, де A і B – коефіцієнти, що характеризують чинники зростання і зменшення залежної змінної рівняння за умови, що відповідна незалежна змінна (до якої знаком множення прикріплені коефіцієнти A і B) змінюється на одиницю; B^* – скоригований з урахуванням фактору впливу виявлення коефіцієнт B у рівнянні (3.4), який знаходять за формулою:

$$B^* = B \left(1 + \frac{X_n^*}{X_n}\right)^D, \quad (3.5)$$

де D – фактор впливу виявлення.

Таким чином, ми отримуємо рекурсивну модель розвитку, виявлення і нейтралізації нелегального підприємництва, яка говорить нам про те, що впливаючи на показник C , правоохоронна система держави нарощує показник X_n^* з наступною інкримінацією (розкриттям і санкціонуванням) нелегального підприємництва:

$$X_n^* = [AX_{n-1} - (B(1 + \frac{X_n^*}{X_n})^D) X_{n-1}^2] \frac{1}{1 + e^{-C}}, \quad (3.6)$$

Зростання рівня виявлення, у свою чергу, впливає на зростання показника D : нелегальний підприємець, враховуючи ефективність діяльності правоохоронної системи, призупиняє свою протиправну активність, а за збереження вказаних тенденцій – може вирішити припинити нелегальну діяльність в тому ареалі, де діє ефективна система стримування нелегального підприємництва.

Усе вказане ще раз підтверджує актуальність проблематики, пов'язаної із потребою підвищення ефективності національного інституту фінансового моніторингу у сфері ЗПВД, *мета якого з економічних позицій* полягає у подоланні ситуації асиметричної інформації, яка

уможлиблює ведення нелегального підприємництва та забезпечує йому низку конкурентних переваг. Необхідно враховувати і те, що операції з відмивання нелегальних доходів виступають потужним чинником спотворення інформаційного забезпечення фінансового механізму організації економіки, а також чинником суспільно небезпечного використання різних елементів цього механізму.

3.2. Адаптація рекомендацій міжнародних організацій до формування національної системи оцінювання ризиків відмивання грошей

У випадку, коли країна збирається провести будь-яке оцінювання ризиків відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму (ВД / ФТ), *FATF* рекомендує використовувати загальні принципи здійснення такого оцінювання. Це включає визначення мети і масштабу оцінювання, а також процесу та етапів його проведення; учасників, користувачів та інших задіяних сторін; інформації, яка може бути використана в процесі оцінювання, а також встановлення його кінцевого результату.

Взагалі оцінювання ризиків ВД / ФТ призначені для того, щоб допомогти країнам виявити, оцінити і, в кінцевому підсумку, розуміти ризики, які постають перед ними. При цьому країна може визначити конкретніші цілі під час проведення певного оцінювання ризиків – такі, наприклад, як отримання інформації, необхідної для вироблення політики чи перерозподілу ресурсів між наглядовими, правоохоронними та іншими компетентними органами. Розуміння масштабів і впливу виявлених ризиків також може допомогти у визначенні належного рівня та характеру заходів контролю в сфері ЗПВД / ФТ, які застосовують щодо конкретного продукту або сектору [190].

Оцінювання ризиків ВД / ФТ може зумовлюватись стратегічним плануванням, а також може бути пов'язане з конкретними діями або рішеннями. Наприклад, національна система оцінювання ризиків відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму може слугувати виробленню національної стратегії або політики в сфері ЗПВД / ФТ і бути складовою частиною процесу координації діяльності у сфері ЗПВД / ФТ всередині країни.

Ключовим питанням у визначенні масштабу оцінювання ризиків ВД / ФТ є прийняття рішення про те, як слід оцінювати ризики відмивання коштів і фінансування тероризму – окремо чи разом. Фактори, які підлягають розгляду і пов'язані з фінансуванням тероризму, можуть значно відрізнятися від факторів, які стосуються відмивання коштів. Наприклад, грошові кошти, що використовуються для цілей фінансування тероризму, можуть бути отримані як від злочинної діяльності, так і з законних джерел. Крім того, основні зусилля у сфері протидії фінансуванню тероризму зосереджені на недопущенні вчинення терористичних актів, тоді як у випадку відмивання коштів злочинне діяння (предикатний злочин) вже скоєно.

У зв'язку з цим країни можуть прийняти рішення проводити оцінювання ризиків відмивання коштів і фінансування тероризму окремо.

Оцінювання ризиків ВД / ФТ можуть проводитись на різних рівнях, з різними цілями і в різних масштабах, включаючи оцінювання на наднаціональному (супранациональному, тобто групи країн), національному (або на рівні країни) та місцевому (конкретного сектору, регіону або виду діяльності в країні) рівнях.

З метою оцінювання та розуміння ризиків на *національному рівні* рекомендовано, щоб оцінювання, які проводяться на інших рівнях, послідовно співвідносилися між собою, хоча і визнається, що це можливо здійснити не у всіх випадках через конкретні ризики і відмінності підходів оцінювання, які використовуються. Наприклад, зв'язок між оцінюванням ризиків ВД / ФТ на національному рівні та оцінюванням ризиків у конкретному секторі може бути представлений так:

- ситуації, що представляють високий чи низький ризик, виявлені компетентними органами в рамках оцінювання ризиків ВД / ФТ на національному рівні, повинні логічно впливати і/або підтверджувати визначення ситуацій підвищеного, зниженого або низького ризику для застосування ризик-орієнтованого підходу фінансовими установами і для нагляду з боку наглядових чи саморегульованих органів;
- постійний аналіз факторів ризику (що стосуються видів клієнтів, продуктів і т. д.), що проводиться фінансовими установами та визначеними нефінансовими установами та професіями (ВНУП), і контролюється наглядовими органами, потенційно

сприяє і/або підтверджує визначення рівнів ризику в межах оцінювань ризиків ВД / ФТ на національному рівні.

В ідеалі, у процесі національного оцінювання ризиків ВД / ФТ основні зусилля мають зосереджуватись на оцінюванні макрорівневих ризиків, що впливають на весь режим ЗПВД / ФТ.

Ступінь об'єднання або поділу ризиків, на яких зосереджуватиметься основна увага в процесі оцінювання, залежатиме від індивідуальних особливостей кожної країни.

Перед проведенням оцінювання ризиків ВД / ФТ важливо, щоб була політична воля на здійснення такої роботи, що забезпечує досягнення цілей оцінювання. Така політична воля може демонструватись у вигляді чітких обов'язків високопоставлених урядових чиновників з проведення оцінювання ризиків ВД / ФТ. Ці посадовці повинні розуміти і визнавати наявність будь-яких ризиків ВД / ФТ, існуючих в їхній країні, і те, як ці ризики відрізняються від серйозніших кримінальних загроз або загроз, пов'язаних із тероризмом. Слід не допускати ситуацій, за яких державні посадовці (або компетентні органи) свідомо не помічають ризики ВД / ФТ, які існують в їхніх країнах (або навмисно визначають деякі з них як такі, що несуть низький ризик), оскільки вважають, що це може нашкодити їхній репутації або негативно позначитися на інвестиціях у їхню країну і фінансовий сектор.

Учасники оцінювання ризиків. Хоча оцінка деяких аспектів ризиків ВД / ФТ і може проводитись одним державним органом, в більшості випадків малоімовірно, щоб одна організація володіла всією інформацією та даними, необхідними для належного виконання цього завдання на національному рівні. Тому рекомендується, щоб у проведенні національного оцінювання брало участь якнайширше коло відповідних міністерств, відомств та інших урядових структур (на національному чи інших рівнях, залежно від обставин), що мають і зобов'язання, і досвід роботи у сфері ЗПВД / ФТ.

Учасниками, які здатні істотно посприяти у процесі оцінювання ризиків ВД / ФТ на національному рівні, можуть бути:

- *орган з розробки державної політики*, який повинен, де це доречно, брати участь у проведенні оцінювання ризиків (не обов'язково як суб'єкт, що надає інформацію, але як основний користувач результатів такої оцінки) – для забезпечення

належного охоплення питань високого рівня та визначення будь-яких можливих наслідків оцінювання ризиків для перегляду національної політики в сфері ЗПВД / ФТ. Вони повинні відігравати важливу роль у сприянні визначення масштабів оцінювання ризиків;

- *правоохоронні органи та органи прокуратури* (включно з міліцією, митницею / прикордонними органами і органами кримінального розшуку у відповідних ситуаціях). Вони можуть надати інформацію з конкретних справ у конкретних сферах, що оцінюються, а також, де це можливо, посприяти в оцінюванні сум злочинних доходів на підставі наявної у них інформації стосовно предикатних злочинів. Таким чином, вони, очевидно, відіграють ключову роль як джерело інформації в цьому процесі. У цих оперативних органах може бути відповідна статистика щодо розслідувань, судових переслідувань і вироків, які винесено у справах, пов'язаних з ВД / ФТ, а також статистика, що стосується заарештованих / конфіскованих / повернутих / розділених активів та інших (міжнародних) запитів про правову допомогу. Вони також можуть володіти інформацією про способи вчинення злочинів (*modus operandi*) кримінальними елементами, яку отримали під час проведення розслідувань. Крім того, ці органи можуть надати інформацію про нові тенденції та ризики, виявлені під час розслідувань, а також допомогти у виявленні вразливостей конкретних сфер;
- *розвідувальні органи та/або служби безпеки* можуть відіграти особливо важливу роль в оцінюваннях, що стосуються тероризму та його фінансування, де більшість інформації про загрози може надходити з розвідувальних джерел. Такі органи також можуть бути центрами експертного аналізу розвідувальної інформації і здійснювати «зовнішній» аналіз, підтверджувати результати оцінювання ризиків або загроз, використовуючи методики аналізу розвідувальної інформації та оцінок (при їх наявності). Крім цього, вони можуть сприяти виявленню вразливостей;
- *підрозділи фінансових розвідок (ДСФМ України)* завдяки отриманим повідомленням про підозрілі операції та іншій інформації, а також проведеному стратегічному аналізу. ПФР мають

ідеальну можливість для виявлення загроз, вразливостей, технік, методів і тенденцій ВД / ФТ, у тому числі нових схем, і можуть використовувати інформацію, отриману з їхніх баз даних щодо конкретних видів продуктів або операцій, яка може бути або перероблена на справи з вилученою секретною інформацією, та/або використовуватись у формі узагальнених даних для виявлення тенденцій. Така інформація може доповнюватися статистикою про направлені повідомлення підзвітними установами;

- *регулятивні та наглядові органи* (у тому числі саморегульовані органи і ПФР, що володіють такими повноваженнями) мають детальні відомості про установи, що підлягають регулюванню в сфері ЗПВД / ФТ у своїх країнах. Завдяки здійсненню як виїзних, так і безвиїзних перевірок та моніторингу, ці органи володіють унікальними даними про конкретні вразливості, пов'язані з видами продуктів, операцій (включно з операціями транскордонного характеру) і клієнтів, які можуть бути пов'язані з ВД / ФТ, мають можливість оцінити політику, процедури і заходи контролю, наявні в секторах. Таким чином, вони мають можливість висловити свої погляди щодо адекватності заходів у зниженні конкретного ризику, прийнятого піднаглядними установами;
- *інші органи*, такі як міністерства закордонних справ (наприклад, у разі загроз, виявлених ООН) або статистичні органи, можуть також володіти інформацією, корисною при оцінюванні ризиків, і прямо або опосередковано брати участь у ньому. Аналогічно, органи, які можуть мати інформацію щодо конкретної злочинної діяльності або предикатних злочинів, також мають змогу зробити свій внесок у проведення оцінювання (наприклад, міністерства соціального забезпечення – щодо шахрайств у сфері соціального забезпечення, податкові органи – стосовно податкових злочинів, антикорупційні органи – щодо корупції тощо);
- *міжнародні та зарубіжні партнери*, регіональні групи за типом *FATF*, членом яких є країна, також можуть бути корисним джерелом інформації щодо ризиків, зокрема у проведенні роботи з виявлення і розуміння ризиків в інших областях регіону. Аналогічно, зарубіжні партнери, такі як державні органи інших

країн, теж можуть слугувати потенційним джерелом інформації [190].

Участь представників приватного сектору може виявитися корисною для формування загального уявлення національних ризиків ВД / ФТ, а також допомогти проведенню оцінювання. Приватний сектор може слугувати джерелом інформації або безпосередньо брати участь у деяких аспектах оцінювання, якщо країна вважатиме це доречним. При цьому важливо враховувати те, що представники приватного сектору іноді можуть мати комерційні інтереси, які перешкоджатимуть формуванню неупередженої думки щодо ризиків ВД / ФТ (рис. 3.7).

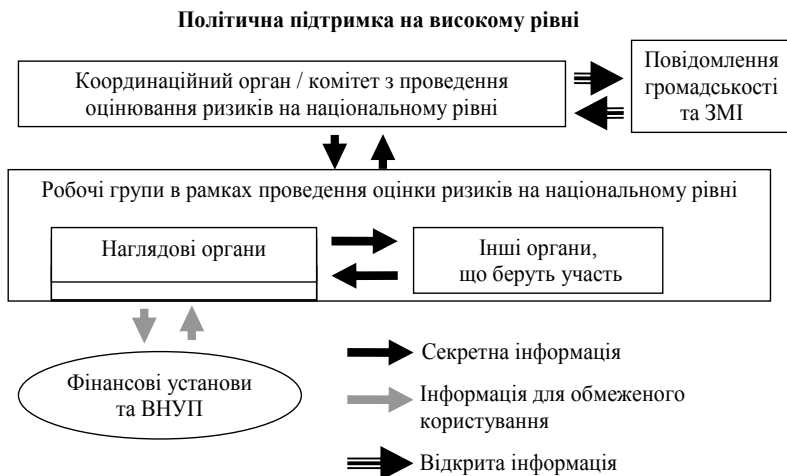

Рис. 3.7. Взаємозв'язок між учасниками процесу оцінювання ризиків

Джерело. [190].

Для отримання достовірних результатів при оцінюванні ризиків ВД / ФТ на національному рівні доцільно, щоб аналіз і висновки в процесі оцінювання максимально опирались на об'єктивну інформацію. Інформація, яка використовується під час оцінювання ризиків ВД / ФТ, може отримуватись з різних джерел (як якісних, так і кількісних). Наявність і якість інформації суттєво відрізняється в різних країнах. Держави (включно з тими, що мають незначні ресурсні можливості), у яких інформація щодо кримінальних розслідувань або фінансових

операцій є обмеженою, все одно мають змогу проводити оцінювання ризиків. Однак, при цьому їм доведеться більше покладатися на експертні оцінки / висновки і міжнародні джерела інформації після того, як вони зберуть усю наявну інформацію з національних джерел.

Проте доцільно, щоб після проведення першого оцінювання ризиків ВД / ФТ на національному рівні, орган чи структура, визначені для цього процесу, внесли пропозицію про терміни проведення наступного оцінювання ризиків (наприклад, через 3–5 років). Треба підкреслити, що проведення оцінювання ризиків ВД / ФТ слід розглядати як процес, що розвивається. Як вже вказувалося, досвід, набутий під час проведення найпершої оцінки ризиків, може сприяти оновленню методів і процедур в оцінюванні ризиків у майбутньому.

Процес оцінювання ризиків можна поділити на кілька дій або етапів: виявлення, аналіз і оцінювання (рис. 3.8).

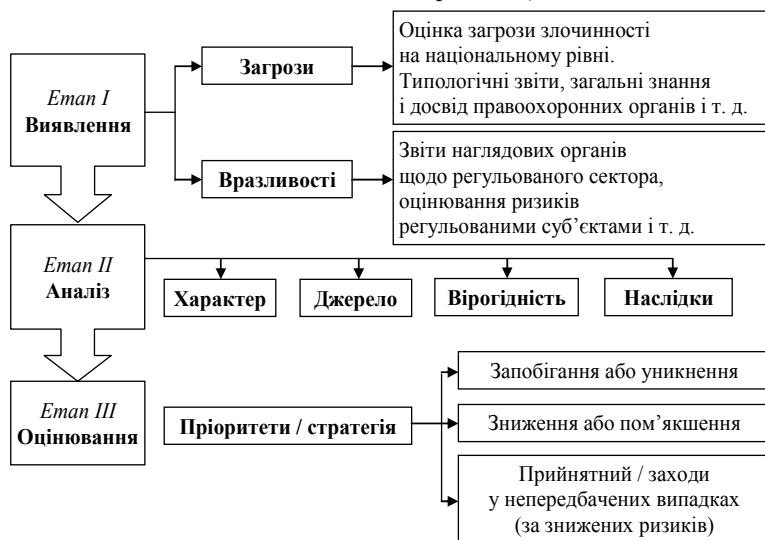

Рис. 3.8. Загальна схема оцінювання ризиків ВД / ФТ

Джерело. [190].

Загалом в контексті оцінювання ризиків ВД / ФТ процес **виявлення** починається зі складання початкового списку можливих ризиків або факторів ризику, які постають перед країнами в процесі протидії і

боротьби з ВД / ФТ. Такі ризики або фактори ризику впливають з відомих або підозрюваних загроз чи вразливостей. В ідеалі на цьому етапі процес виявлення ризиків, за можливості, повинен бути всебічним і комплексним. При цьому він також повинен бути динамічним (не статичним), щоб забезпечити розгляд нових або раніше не встановлених ризиків на будь-якому етапі оцінювання.

Аналіз лежить в основі процесу оцінювання ризиків ВД / ФТ. Він включає розгляд характеру, джерел, ймовірності та наслідків виявлених ризиків або факторів ризику. Зрештою, метою цього етапу є досягнення цілісного розуміння кожного ризику, поєднавши загрози, вразливості і наслідки для того, щоб надалі можна було присвоїти їм певні відносні значення чи важливість. Аналіз ризиків можна проводити з різним ступенем деталізації залежно від виду ризику і мети оцінювання, а також виходячи з наявної інформації, даних і ресурсів.

Оцінювання в аналізі ризиків ВД / ФТ полягає у визначенні (на підставі результатів аналізу ризиків на попередньому етапі) пріоритетів у сфері зниження ризиків з урахуванням цілей, встановлених на початку процесу оцінювання. Такі пріоритети можуть сприяти в розробці стратегії зниження ризиків.

Найбільш актуальними з цих методів у контексті ризиків ВД / ФТ та використання ризик-орієнтованого підходу є запобігання (тобто заборона певних продуктів, послуг або діяльності) і зниження (або зменшення) ризику. Таким чином, результатом оцінювання рівнів ризиків ВД / ФТ зазвичай є розробка стратегії з управління ризиками.

Прикладом належно організованого процесу виявлення та оцінки загроз, а отже, і запобігання виникненню ризику легалізації, може слугувати матриця загроз відмивання доходів і протидії їм, запропонована ПФР Австралії (табл. 3.2)

Таблиця 3.2

Матриця загроз відмивання доходів і протидії їм ПФР Австралії

Фактор	Рівень впливу фактора		
	низький	середній	високий
Доступність Доступність і відносно низька вартість	Складна доступність і/або вища вартість порівняно з іншими варіантами	Відносно нескладна доступність і/або доступна вартість	Широка доступність і можливість використання через різні засоби та/або відносно низька вартість

Фактор	Рівень впливу фактора		
	низький	середній	високий
Простота використання Знання та/або необхідні технічні навички і підтримка	Вимагає ретельнішого планування, знань та/або технічного досвіду порівняно з іншими варіантами	Вимагає помірного планування, знань і/або технічного досвіду	Відносно просто використовувати в незаконних цілях; вимагає невеликого планування, знань або технічного досвіду
Припинення Наявність заходів протидії відмиванню доходів	Наявність ефективних заходів контролю і припинення відмивання грошей	Заходи і засоби контролю певною мірою припиняють незаконне використання послуги в злочинних цілях	Обмеженість або відсутність запобіжних заходів та контролю, або вони не діють належним чином
Виявлення Можливість виявлення випадків відмивання доходів та напрями повідомлень про них до державних органів	Діапазон способів відмивання грошей чітко видно, і такі випадки, імовірно, будуть виявлені	Деякі способи відмивання коштів помітні, але надходить мало повідомлень; великі обсяги грошових потоків або ефективні способи ухилення обмежують можливості виявлення	Складно виявити, дуже невелика кількість фінансових чи інших ознак підозрілої діяльності
Намір Удавана привабливість відмивання доходів через певний механізм	Розглядається як відносно непривабливий або небезпечний	Розглядається як досить привабливий або відносно безпечний	Розглядається як привабливий або безпечний

Застосування ризик-орієнтованого підходу дозволяє країнам розробити гнучкіший комплекс заходів для дівішого спрямування своїх ресурсів, у тому числі застосування запобіжних заходів щодо фінансового та інших секторів. Виходячи з виявлених ризиків, вживані заходи повинні слугувати більш надійною перешкодою на шляху проникнення злочинних доходів і засобів, призначених для підтримки

тероризму в цих секторах. Крім того, заходи, спрямовані на зниження ризиків, повинні також дозволяти цим суб'єктам ефективно виявляти і повідомляти про випадки такої діяльності. З боку оперативних органів та органів кримінального правосуддя повинні вживатись заходи щодо оперативного виявлення, припинення діяльності і покарання тих, хто бере участь в такій діяльності.

Після завершення оцінювання державні органи повинні будуть розглянути питання щодо необхідного масштабу надання інформації про результати оцінювання різним зацікавленим сторонам. Вважається, що в деяких оцінках ризиків ВД / ФТ міститься дуже багато «чутливої» інформації, що не дозволяє її оприлюднення, або що опублікування результатів таких оцінок приверне занадто велику увагу до недоліків, які є в системі ЗПВД / ФТ країни. Крім того, на частину інформації, яку отримують під час оцінювання, можуть поширюватися вимоги конфіденційності. Попри це, відповідна інформація, яка міститься в оцінюванні, повинна надаватись представникам приватного сектору для їх допомоги в зниженні наявних ризиків ВД / ФТ, нових і виникаючих загроз. У низці країн для обміну і обговорення інформації, яку отримано під час оцінювання ризиків, створено комітети або робочі групи за участю представників приватного сектору, які отримали спеціальний допуск.

Загалом вважається корисним надавати приватному сектору інформацію щонайменше щодо основних розглянутих факторів та висновків за підсумками оцінювання. Якщо «чутливість» інформації не дозволяє надати повний звіт про оцінку ризику широкому колу зацікавлених осіб, то слід розглянути можливість надання відредагованих матеріалів, що не містять такої інформації, або коротких оглядів, або, принаймні, інформації про використану методологію та висновки, зроблені за результатами оцінювання. Такий підхід може, наприклад, використовуватись щодо інформації, яка надається експертам-оцінювачам в контексті проведених ними оцінювань систем / режимів ЗПВД / ФТ.

Також існує низка факторів, які певним чином можуть впливати на формування системи національної оцінки ризиків у сфері ЗПВД:

- 1) політичні;
- 2) економічні;
- 3) соціальні;

- 4) технологічні;
- 5) екологічні та географічні;
- 6) правові.

У *додатку Л* зазначено, які саме фактори в даних категоріях впливають на систему ЗПВД.

Окрім рекомендацій *FATF* щодо формування національної системи оцінки ризиків, уповноваженому органу варто брати до уваги методологію МВФ Національної системи оцінки ризиків. Ця методологія може бути адаптована до специфічних рис розвитку кожної окремої країни. Вона уже застосовувалась у 50-ти країнах.

Ризик відмивання грошей визначається МВФ як ефект невизначеності процесів відмивання грошей та фінансування тероризму, що може впливати на напрями діяльності урядових організацій, що працюють у сфері ЗПВД / ФТ. Фактично ризик відмивання грошей визначається як імовірність вчинення самого факту відмивання грошей, що проявлятиметься через наслідки такої події. Контроль ризику ВД / ФТ призначений для його зниження, усунення або зменшення до такого рівня, коли вплив ризику буде мізерним. Виділяють два види контролю: загальний (вимоги урядових організацій) і специфічний (вимоги та рекомендації міжнародних організацій – наприклад, *FATF*).

Методологія національної системи оцінювання ризиків повинна базуватись на скоринговій (якісній та кількісній) системі оцінки ризику, що дасть змогу сфокусуватись на ключових елементах ризику та оцінити їх зі всіх сторін.

Загальний ризик методології національної системи оцінювання ризиків впливає з трьох основних елементів системи відмивання доходів та фінансування тероризму:

- по-перше, злочинець накопичує нелегально набуті кошти, або особа, що фінансує тероризм, акумулює кошти, які потребують вкладення (злочин), та в подальшому шукає продукт чи послугу, що може задовільнити його інтерес у відмиванні коштів (шахрайство);
- по-друге, злочинець усвідомлює, що є дуже низька імовірність бути спійманим, оскільки існує багато способів вчинення шахрайства;
- по-третє, злочинець усвідомлює, що навіть у випадку якщо він буде спійманий на даному етапі, є дуже низька імовірність що він буде притягнений до відповідальності та втратить свої активи.

Імовірність виникнення наслідків наведена у Модулі аналізу ризиків (МАР), що включає усю сукупність факторів, підфакторів та їх індикаторів (рис. 3.9) [485].

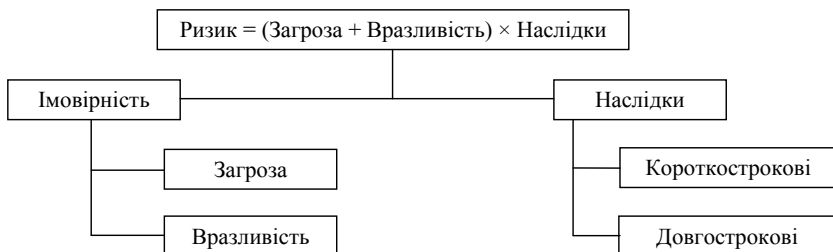

Рис. 3.9. Модуль аналізу ризиків

Джерело. [485].

Кожен фактор ризику в наведеній системі має низку пов'язаних індикаторів, які аналізують та оцінюють на основі попередньо визначених критеріїв. Загальні умови використання МАР включають кількісні (об'єктивні) та якісні (суб'єктивні) індикатори, що впливають з діяльності державного і приватного секторів.

Усі фактори загроз та вразливостей так чи інакше, крізь певний ступінь імовірності приводять до виникнення потенційних подій, а саме вчинення предикатного злочину і акумулювання злочинних доходів.

Методологія національної системи оцінювання ризиків передбачає виникнення двох типів наслідків: довго- і короткотермінових, що дозволяють посадовим особам здійснювати певні санкції. Короткотермінові наслідки передбачають дії терміном до 12 місяців і використовуються з метою аналізу ризику ВД / ФТ у певному секторі. Довготермінові наслідки мають загальніший характер та вплив у національному масштабі, передбачають політичні, соціальні та економічні наслідки впливу.

Загальний рівень ризику визначається як сукупна оцінка імовірності виникнення фактів відмивання доходів та фінансування тероризму, враховуючи перелічені довго-і короткотермінові фактори впливу, та відповідно до цього зіставлення результатів з прийнятим рівнем такого ризику.

Існують додаткові фактори впливу на рівень ризику ВД / ФТ, що можуть використовуватись певними організаціями та цілими секторами

діяльності. До таких факторів відносять споживачів, продукти, послуги, які можуть бути розділені на загальні та транснаціональні (міжнародні).

Загальний процес національної системи оцінювання ризиків включає сім фаз та залежить від спроможності організацій збирати і подавати статистику, використовуючи бази даних Інтернету.

1. Початкова фаза і підготовка до оцінювання загроз.
2. Оцінювання загрози відмивання доходів і фінансування тероризму.
3. Оцінювання вразливості.
4. Вразливість відмивання доходів і фінансування тероризму, аналіз її ймовірності.
5. Наслідки відмивання доходів та фінансування тероризму і аналіз ризику.
6. Завершальна фаза [485].

Методологія національної системи оцінювання ризиків передбачає формування рішень, які допоможуть вітчизняним організаціям зрозуміти ризик країни у сфері відмивання доходів та фінансування тероризму.

Зазвичай стандартним результатом оцінювання ризиків ВД / ФТ є офіційний документ. При цьому виникає проблема того, що частина інформації, яка міститься в оцінюванні, проведеного на національному рівні, може бути отримана з засекречених джерел. У цьому випадку низка країн публікує не секретний варіант для громадськості. Такий підхід сприятиме підвищенню відкритості та прозорості вітчизняної системи ЗПВД / ФТ. Приклад національної системи оцінювання ризиків відмивання злочинних доходів наведений в *додатку Ж*.

Свою методологію здійснення національної оцінки ризиків запровадив також Світовий банк. Національна система оцінювання ризиків, згідно із запропонованою методологією, передбачає аналіз матриці оцінювання ризиків, що базується на аналізі загроз та ймовірностей як двох найважливіших компонентів ЗПВД / ФТ. Матриця національної системи оцінювання ризиків наведена у вигляді таблиць оцінки у програмі Excel, в п'ятих напрямках аналізу:

- предикатних злочинів відмивання доходів та загроз фінансування тероризму;
- правової та інституційної складових;

- економічного та географічного середовища;
- фінансових організацій;
- не фінансових організацій та професій.

Кожна із запропонованих категорій передбачає низку індикаторів, оцінка яких допоможе проаналізувати ймовірність виникнення факту відмивання доходів і фінансування тероризму, а також загроз, що з ним пов'язані. Дві схеми для оцінювання відмивання доходів і фінансування тероризму вже запроваджені, проте за однаковим сценарієм (табл. 3.3)

Таблиця 3.3

**Приклад національної системи оцінювання ризиків
за методологією Світового банку**

Національна система оцінювання ризиків відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом	Національна система оцінювання ризиків протидії фінансуванню тероризму
<i>Оцінювання загроз</i>	
1. Категорія предикатного злочину	1. Аналіз загрози фінансування тероризму
<i>Оцінювання ймовірностей</i>	
2. Аналіз правової та інституційної складових.	2. Аналіз правової та інституційної складових.
3. Аналіз економічного та географічного середовища.	3. Аналіз економічного та географічного середовища.
4. Аналіз фінансових організацій.	4. Аналіз фінансових організацій.
5. Аналіз нефінансових організацій та професій	5. Аналіз нефінансових організацій та професій.

Джерело. [487].

Як видно з *табл. 3.3* основні відмінності є в оцінюванні загроз. У випадку аналізу процесу протидії відмиванню доходів йдеться про таку категорію предикатного злочину як аналіз джерел походження таких коштів, що передує самому процесу відмивання доходів. Така інформація з погляду розслідування кримінальних справ буде корисною не лише наглядовим, а й правоохоронним органам, а також ПФР з точки зору вироблення методик виявлення та аналізу способів відмивання грошей. У випадку фінансування тероризму аналіз загроз базується на опрацюванні наявної статистичної інформації та випадків фінансування тероризму, що вже були розкриті.

Світовий банк передбачає додавання інших факторів ймовірностей та загроз у наявну аналітичну матрицю відповідно до специфіки країни, яка проводить таке оцінювання.

Другий етап проведення національної системи оцінювання ризиків передбачає наукову діагностику та формування стратегій і рішень окремо за інституційними напрямками економіки країни. Це дозволить країні оцінити свою спроможність боротьби з відмиванням доходів і фінансуванням тероризму. Загальну модель національної системи оцінювання ризиків відображено на *рис. 3.10*.

**Рис. 3.10. Приклад Модуля оцінювання ризиків
(за даними Світового банку)**

Джерело. [487].

Проведення такого оцінювання дозволить відповідальному за проведення національної системи оцінювання ризиків наглядовому органу визначити сильні та слабкі сторони в цій протидії не лише на національному рівні, а й за секторами економіки. Сильні та слабкі сторони

проявлятимуться в загальній матриці оцінювання ризиків як напрями виявлення загроз та імовірностей відмивання доходів і фінансування тероризму, а прийняття рішень – за напрямками подолання такої загрози.

3.3. Мінімізація використання банків з метою відмивання грошей у процесі реалізації ризик-орієнтованого підходу

Ризик-орієнтований механізм здійснення внутрішнього фінансового моніторингу в банку є сукупністю організаційних та інституційних заходів впливу банківських працівників, спрямованих на своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізацію операцій, що можуть бути потенційно пов'язані з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом.

Ефективне управління ризиками дозволяє банку отримати переваги над своїми конкурентами і запобігти збиткам. На теперішній час існує достатня кількість апробованих механізмів оцінювання ризиків легалізації як усередині банків, так і на рівні банківської системи та країни. Зокрема у розкритті цих питань визначальними є праці В. Рисіна [329], А. Єжова [104], С. Дмитрова [89], В. Черняк, О. Кузьменко [91], Т. Медвідь [90], О. Меренкової, А. Бойка [167].

Згідно з Методичними рекомендаціями ДСФМ України, суб'єктам первинного фінансового моніторингу «Управління ризиками щодо відмивання злочинних доходів та фінансування тероризму», відстеження підозрілих операцій, і, відповідно, присвоєння ступеня ризику може здійснюватися трьома методами: автоматичним (при створенні та впровадженні в роботу фінансової установи відповідного програмного забезпечення), ручним [(притаманний для нині існуючих установ), передбачає розгляд спеціалістом департаменту фінансового моніторингу кожної трансакції та її оцінку на основі суб'єктивних суджень] і комбінованим [181]. Банки можуть обирати для себе найбільш вигідний спосіб відстеження фінансових операцій, оскільки потік фінансової інформації в банках є різний, а також різниться сума коштів, які банки готові виділяти на використання відповідного автоматизованого програмного забезпечення, що може сприяти автоматизованому відбору.

З метою забезпечення виконання вимог ДСФМ України та міжнародних стандартів щодо протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму, АКБ «Юнекс» встановив програму SIDE Safe Watch, яка дає змогу фільтрувати операції клієнтів при проходженні їх через SWIFT Сервіс-Бюро та вважає її однією з кращих автоматизованих систем відбору операцій. Інтегрований у SWIFT Alliance Access модуль здійснює автоматичну фільтрацію вхідних і вихідних трансакцій, які містять дані, що збігаються із записами міжнародних «чорних списків» *FATF-GAFI*, Європейського союзу, *UN*, *OFAC* та інших [213].

Проте автоматичні засоби відбору підозрілих операцій можуть бути не завжди актуальними, оскільки існують неоднозначні підходи до виявлення порогових сум трансакцій. Так, базовим законом передбачено, що до категорії обов'язкового фінансового моніторингу відносять усі трансакції, які перевищують 150 000 грн. Такі обмеження, очевидно, спонукатимуть злочинців до заниження сум операцій чи їх подрібнення. Безперечно, кількісним аналізом фінансових операцій не можна нехтувати, проте його варто проводити в тісному взаємозв'язку з якісним.

Результати дослідження органів контролю США показали, що більш ніж 70% від усіх трансакцій банківських установ США, Пуерто-Рико, Канади та Японії не перевищували порогову суму 10 000 дол. США (табл. 3.4) [354, с. 185 – 186].

Таблиця 3.4

Поділ зареєстрованих сумнівних операцій за сумами платежів

Сума операції (тис. дол.)	Кількість операцій	% до загальної кількості
0 – 0,999	583	3,49
1 000 – 9 999	11 374	68,14
10 000 – 19 999	2 657	15,91
20 000 – 29 999	737	4,41
30 000 – 39 999	350	2,09
40 000 – 49 999	241	1,44
50 000 – 59 999	353	2,11
60 000 – 99 999	249	1,49
100 000 – 999 999	129	менше ніж 1
Більше ніж 1 млн дол.	19	менше ніж 1

Джерело. [354].

На думку С. В. Симов'яна, необхідно знайти баланс між цілеспрямованістю опрацювання виключно потрібної, релевантної інформації та охопленням максимальної кількості операцій, потенційно пов'язаних із відмиванням «брудних» коштів [354]. Наведені дані підтверджують той факт, що цілком автоматичне опрацювання даних, які стосуються здійснених клієнтами трансакцій, є неможливим. Адже уникати перевищення порогової суми буде невигідно і нелогічно лише великим за розмірами та оборотами компаніям, а здійснювати таке структурування операцій будуть лише суб'єкти малого та середнього бізнесу, а також фізичні особи, які найчастіше є посередниками у трансакціях нелегального походження.

Проблема протидії легалізації злочинних доходів є настільки багатогранною, що неможливо запровадити до всіх банків єдиний уніфікований підхід щодо аналізу та оцінки операцій, які потенційно можуть стосуватися відмивання грошей, одержаних злочинним шляхом. Така процедура потребує не лише ефективних і кваліфікованих комп'ютерних програм, а й обов'язкову наявність людського суб'єктивного фактора, а саме фахівця у сфері здійснення фінансового моніторингу, адже оцінювання цього виду ризиків вимагає певних суджень і не є точною наукою. Саме тому, на нашу думку, найбільш доцільним для банківських установ буде використання комбінованого методу при оцінюванні операцій клієнтів, щодо яких виникає підозра причетності до відмивання злочинних доходів.

FATF вважає, що оцінювання стану внутрішньобанківської системи протидії відмиванню злочинних доходів може мати перспективний і ретроспективний характер, кількісні чи якісні характеристики оцінювання або комбінацію кількох методів. Перевага кількісних методів оцінювання, яке базується на аналізі наявних статистичних даних, може бути об'єктивнішою та кориснішою через деякий період часу. Якісні методи базуються на певних суб'єктивних припущеннях та розгляді випадкових практичних ситуацій. Ретроспективні методи дають змогу прогнозувати майбутні події на основі попереднього досвіду, хоча в практиці прогнози показники майже не справджуються. Перспективне оцінювання доцільне тоді, коли немає достовірних даних про минуле, а тому дуже залежить від якісних факторів. Найкращим напрямом оцінювання ризиків буде комбінація різних методів, яка дозволить охопити все відоме і дізнатися невідоме до цього часу [457].

Дані, отримані внаслідок здійснення заходів внутрішнього фінансового моніторингу, є основою для оцінювання міри підозрюваності операції на предмет відмивання коштів, причому для повноти інформації та достовірності оцінки міру підозрілості повинен оцінювати спеціаліст відділу, де операція безпосередньо здійснювалась [354, с. 182]. У процесі здійснення такої оцінки можна, опираючись за рекомендації ДСФМ України, використовувати сценарний і бальний методи.

Сценарний метод передбачає використання фахівцем типологій відмивання коштів, що були запропоновані ПФР або іншою організацією, а також порівнянням їх із наявною ситуацією. Бальний метод передбачає оцінювання ситуації за частковими наявними ознаками та присвоєння кожній із цих ознак відповідного ступеня оцінки, що відповідатиме мірі її важливості (міра ваги ознаки).

На теперішній час банки України використовують спрощену методику оцінювання підозрілості операцій за бальним методом: деякі банки використовують двоступеневу систему оцінки, коли операціям присвоюється код 1 у разі підвищеного ризику чи 0 при відсутності ризику, або ранжирування за трьома ступенями – високим, підвищеним чи низьким. На нашу думку, цього недостатньо, оскільки відповідальний працівник банку значно легше та ефективніше аналізуватиме зведені відомості за підозрілими операціями, якщо шкала ризику коливатиметься хоча б в межах від 0 до 10.

Оскільки міжнародні наглядові організації дають лише загальний підхід до здійснення фінансового моніторингу і, таким чином, дозволяють банкам самим розробляти для себе внутрішні процедури, ми пропонуємо розробити розширену класифікацію та оцінку ступенів ризику відмивання грошей через банківську установу, керуючись вітчизняними нормативними актами.

Згідно з Методичними рекомендаціями щодо організації внутрішнього фінансового моніторингу в банках із застосуванням підходу, заснованого на ризиках, затвердженими наказом ДСФМ України № 143, банківські установи з урахуванням установлених критеріїв та ознак, а також особливостей діяльності кожної банківської установи можуть визначити для себе: етапи контролю ризику, розподіл повноважень структурних підрозділів і працівників з управління ризиками, перелік ознак та вагу ознак, що є складовими критеріями ризику, кількість оцінок ризику, перелік застережних заходів, перегляд ризиків [170].

На нашу думку, зважаючи на актуальність цього питання у сфері здійснення фінансового моніторингу, варто законодавчо затвердити зобов'язання банків до створення та обов'язкового виконання внутрішньобанківських процедур здійснення оцінювання ризиків відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом (далі – процедури), на основі зазначеного переліку складових такої оцінки. Заздалегідь зазначимо, що зважаючи на специфіку застосування процедур, таку практику доцільно запроваджувати лише у великих і середніх банках (банках I та II груп), оскільки саме їхній діяльності притаманна масовість платежів, які потребують адекватного аналізу. Банки III та IV груп здійснюють у своїй поточній діяльності менше трансакцій, а це означає, що відповідальний працівник може більше часу приділити кожній із трансакцій, незважаючи на її рівень ризику.

Щодо першого пункту процедур, то, на нашу думку, варто виділити такі етапи контролю ризику:

1 етап. Відкриття клієнтського рахунку і реєстрація клієнта в базі даних банку. На цьому етапі кожному клієнту присвоюється певний рівень ризику відповідно до його юридичної форми, виду діяльності, обороту коштів та ін. Рівень ризику може змінюватись у процесі здійснення клієнтом операцій на рахунку.

2 етап. Проведення щоденного аналізу спеціалістами підрозділу фінансового моніторингу трансакцій і присвоєння їм рівня ризику, зважаючи на базовий рівень ризику клієнта, що здійснює цю операцію, а також на вид операції та ризик іноземної країни, що може бути діяна, якщо операція є міжнародною.

3 етап. Проведення щоквартального аналізу відповідальним працівником банку операцій, що були віднесені до Реєстру як підозрілі, та формування на цій основі висновків і напрямів удосконалення внутрішньобанківських процедур оцінювання ризиків відмивання коштів.

4 етап. Формування (коригування) на основі Реєстру резерву на відшкодування можливих втрат за виявленими ризиками легалізації.

5 етап. Робота фахівців підрозділу фінансового моніторингу з клієнтами, рівень ризику яких підвищився, на основі аналізу останнього квартального звіту за підозрілими операціями.

Розподіл повноважень структурних підрозділів і працівників з управління ризиками варто здійснювати відповідно до чинного законо-

давства у сфері протидії відмиванню «брудних» грошей, а також відповідно до наведених етапів контролю ризику. Контроль за розподіл повноважень пропонується покласти на відповідального працівника банківської установи.

Переліку ознак та вазі ознак, що є складовими критерію ризику, варто приділити максимальну увагу. У постанові Національного банку України № 189 «Про здійснення банками внутрішнього фінансового моніторингу», наведено класифікацію ознак операцій, які можуть свідчити про відмивання коштів, а в Методичних рекомендаціях щодо організації внутрішнього фінансового моніторингу в банках із застосуванням підходу, заснованого на ризиках, затверджених наказом ДСФМ України № 143, наведено приклад вагової оцінки таких операцій для присвоєння їм ступеня ризику [239; 414].

Проте, на нашу думку, наведений приклад оцінювання ризиків має загальну форму, яка є недостатньою для щоденної ефективної оцінки операцій працівниками і вимагатиме занадто багато часу для кожної транзакції. Якщо банківський працівник разом із переліком кодів ознак матиме у своєму користуванні конкретний перелік ступенів ризику для кожного типу операцій, такий процес стане ефективнішим і пришвидшить усю роботу. Очевидно, що для максимальної ефективності доцільно розробити певні комп'ютерні програми для автоматизації всього процесу. Пропонуємо використовувати класифікацію ризиків легалізації, наведену в *табл. 3.5*.

Таблиця 3.5

Матриця оцінки ризиків легалізації

Види ризику	Ознака операції	Рівень ризику <i>R</i>	Ваговий показник	Вага <i>W</i>
Ризик клієнта Rcl	Особа, пов'язана з діяльністю терористичної організації	10	Нерезидент	5
	Політичний діяч і члени його сім'ї	9	Клієнт, з періоду реєстрації якого пройшло менше трьох місяців	4
	Неприбуткова (Доброчинна організація).	8	Клієнти, контрагентами яких є резиденти країн з високим ризиком	3

	Нефінансова організація, яка займається переказом коштів чи оплатою чеків	7	Організація, структура якої є складною з точки зору виявлення її власників Не мають оборотних коштів, але оперують великою кількістю готівки	2
	Професіонали	6		
	Особи, які діють від імені третіх осіб	5		
	Організації, що займаються гральним бізнесом	4		
	Виробники чи торговці зброєю	3		
	Фізичні особи, вік/стан яких може свідчити про неможливість здійснення ними господарської діяльності	2		
	Клієнти, щодо яких існує підозра на недостовірність поданих ними ідентифікаційних даних	1		
Ризик операції Rop	Міжнародні перекази	10	Заплутаний і незрозумілий характер операції Послуги, які забезпечують анонімність Операції, що не відповідають звичайній діяльності клієнта Зарахування коштів на рахунок, з їхнім подальшим переказом того ж або наступного операційного дня Операція, характер якої свідчить про уникнення процедур обов'язкового фінансового моніторингу	5
	Грошові перекази	9		4
	Операції з використанням готівки	8		
	Операції переказу в офшорні зони	7		3
	Операції з цінними паперами	6		2
	Операції з нерухомістю	5		
	Обмін валюти на банкноти іншого номіналу	4		
	Операції, що перевищують 150 тис. грн	3		2
	Інтернет-банкінг	2		
	Оплата зовнішньоекономічного	1		

	контракту без поставки активу на територію України			
Ризик країни Rct	Країни, в яких ведуться бойові дії	10	Країни, які мають значний рівень корупції та злочинності	5
	Офшорні зони	9	Країни третього світу	4
	Країни-торгівці зброєю або наркотиками	8		
	Країни, які на загальнодержавному рівні підтримують терористичні організації	7		
	Країни, до яких ООН застосовує санкції та ембарго	6		
	Країни, які віднесені до «чорного списку» FATF	5		
	Країни, які не беруть участі в міжнародному співробітництві з питань протидії відмивання грошей	4		
	Країни, законодавство яких не передбачає розкриття інформації про фінансові операції на законодавчому рівні	3		

Примітка. Розроблено на основі джерел [239; 414]

Зведену оцінку операції пропонуємо обчислювати за такою формулою:

$$\text{Ризик операції} = (Rcl \times Wcl + Rop \times Wop + Rct \times Wct) / 3, \quad (3.7)$$

де R – рівень ризику клієнта (cl), операції (op) та країни (ct);
 W – міра ваги ознаки клієнта (cl), операції (op) та країни (ct).

Таке визначення сукупного ризику легалізації дозволить відповідальному працівникові всесторонньо оцінити наявну фінансову операцію на предмет відмивання грошей і за допомогою отриманого кількісного показника порівняти з іншими, для визначення її першочерговості, з метою усунення ризику.

При здійсненні інспекційної перевірки впровадження ризик-орієнтованого підходу інспектор повинен звернути увагу:

- на заходи, які вживалися щодо перевірки інформації про клієнтів, яким присвоєно високий ступінь ризику (перевірці підлягає інформація, надана письмово особисто клієнтом);
- підстави і порядок включення клієнта до категорії клієнтів, які становлять великий ризик здійснення операцій із легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і переведення клієнта до іншої категорії;
- яким чином приділяється підвищена увага операціям клієнта, віднесеного до категорії великого ризику.

При запровадженні в діяльність банку адекватної автоматизованої системи оцінювання ризику банк частково знижує загальний рівень ризику, який притаманний усій установі. Проте, як наслідок цього процесу, банк наражається на так званий комплаєнс-ризик (*compliance risk*), оскільки ключовою ланкою у процесі оцінювання ризику операції залишається відповідальний працівник банку за фінансовий моніторинг.

Комплаєнс-ризик – це ризик юридичних санкцій, фінансових збитків або втрати репутації внаслідок невиконання банком вимог законодавства України, нормативно-правових актів, внутрішніх положень і правил, а також стандартів саморегулятивних організацій, що застосовуються до його діяльності. Нездатність передбачати вплив неналежних дій працівників банку може призвести до негативного суспільного резонансу та завдати шкоди репутації банку, навіть якщо не було порушено вимог законодавства України [314].

Саме тому ключовою ланкою в системі запровадження ризик-орієнтованого підходу повинне стояти регулярне навчання працівників відділу фінансового моніторингу, яке повинне базуватися на вивченні ними основних схем відмивання грошей, що існують на практиці.

На нашу думку, найбільш точно та ефективно може бути оцінений ризик залучення банку до відмивання грошей в тому разі, коли оцінювання фінансових операцій здійснюватиметься децентралізовано в розрізі мережі філій. Відстеження операцій, що були віднесені відповідальним працівником банку до підозрілих, буде надійнішим, якщо проводити таке розслідування правоохоронними органами та спеціально уповноваженим органом на місцях. Відповідно, нова запроваджена

структура ДСФМ України не сприяє такому розслідуванню, а отже, підвищує потенційну загрозу для банків. Безперечно, таке децентралізоване оцінювання ризику легалізації є більш витратною для банків, для наглядових і правоохоронних органів, проте ефективність такої системи буде беззаперечною.

При створенні повноцінної системи протидії відмиванню грошей потрібно досягнути компромісу, по-перше, між збільшенням витрат на державному й мікроекономічному рівнях з її фінансування та обмеженням свободи дій економічних суб'єктів і, по-друге, між ефективністю функціонування системи й жорсткістю контролю за виконанням запропонованих державою вимог.

На практиці перед банками постає проблема, яка полягає в тому, що для належного оцінювання ризиків необхідно одразу визначити, чи є черговий клієнт політичним діячем, чи його наближеною особою. Шляхом виходу з цього може стати Інтернет-мережа, проте якщо про саму політично вразливу особу банк і дізнається, оскільки вона є відомою, то не отримає інформації про родичів чи партнерів. Додатково така процедура вимагатиме великої затрати часу.

Німецькі фахівці розв'язали таку проблему шляхом створення окремої програми бази даних, користування якою пропонується банкам за окрему плату, проте містить повний набір інформації про політичних діячів і «наближених» осіб країни. Спеціалісти, що займаються супроводом такої програми, здійснюють постійне та систематичне оновлення бази даних про клієнтів. Такий підхід хоча і є витратним для банку (малі банки не будуть мати достатньо коштів для купівлі цього програмного забезпечення), проте заощаджує багато часу для працівників банку і не допускає суб'єктивного підходу.

Використання такого програмного забезпечення викликає проблеми, пов'язані з питанням збереження таємниці інформації про клієнтів і виникає сумнів, який полягає в питанні можливості установи повідомляти особі про те, що вона є у списку політичних діячів. Ми вважаємо, що в Україні розробленням такої бази даних повинна займатися ДСФМ України як ключовий елемент системи фінансового моніторингу банківської системи країни. Розроблення баз даних повинно здійснюватися в комплексі формування Єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню)

доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму. Метою функціонування системи є створення єдиного інформаційного простору для забезпечення комплексного аналізу інформації про злочинні доходи і виявлення механізмів їх легалізації [245].

Зважаючи на те, що така система обміну даних до цього часу оперувала величезним масивом інформації про клієнтів та їхні операції, то тут не повинно виникати зайвих проблем у розповсюдженні за потребою банків такого обсягу даних, як інформація про політичних діячів. В аспекті функціонування Єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму таку практику варто було б застосувати в рамках боротьби з корупцією. Формування зведених баз даних щодо категорій високого ризику клієнтів, територій (країн) і послуг повинне здійснюватися централізовано і сприяти ефективній та адекватній оцінці фінансових операцій на предмет відмивання грошей.

Також, на нашу думку, доречним буде застосування в Україні досвіду зарубіжних країн щодо формування державними органами єдиної бази рухомого і нерухомого майна, які є предметами розкоші. Так, практично в усіх країнах із ринковою економікою населення сплачує майнові податки, що дозволяє державі мати у своєму розпорядженні (шляхом здійснення паспортизації та контролю за рухом особистого майна, нерухомості, яким володіє найбільш заможна частина населення) потрібну інформацію, що дозволяє оцінити легітимність способу життя тих чи інших осіб [322].

Варто також зазначити, що введення нових механізмів, особливо витратних, доцільно здійснювати тільки тоді, коли переваги від їхнього використання перевищать незадіяний потенціал уже існуючих систем [134]. Зважаючи на те, що система ризик-орієнтованого підходу є доволі затратною для банку, особливо якщо банк використовуватиме новітні програмні продукти в цій сфері, то такі інновації доцільно проводити лише великим системним банкам, коли такі затрати не вплинуть на його ліквідність. Виходом з цієї ситуації може стати державна підтримка (фінансування) розробки таких програм.

Говорячи про загальнодержавний рівень протидії відмиванню грошей, ДСФМ України слід ініціювати перегляд державного фінансу-

вання в напрямі новітніх розробок, що мають місце в системі здійснення фінансового моніторингу. В основу таких розробок повинні бути покладені розробки математичних методів і моделей, що застосовані до системи оцінювання ризику легалізації працівниками Національного банку України [181; 214]. Така практика знизить фінансовий тягар, що покладений на банки та інші фінансові установи у зв'язку із запровадженням новітніх методів забезпечення протидії відмиванню злочинних коштів і фінансуванню тероризму.

На основі проведеної оцінки практики використання ризик-орієнтованого підходу при здійсненні банками функцій внутрішнього фінансового моніторингу, варто виокремити наступні напрями щодо її удосконалення:

- 1) банкам розробити поетапні уніфіковані програми щодо оцінювання ризику легалізації, в аспекті реалізації внутрішнього фінансового моніторингу;
- 2) враховувати бальні показники щодо оцінки операції стосовно рівня ризику легалізації на основі бального методу, який ми вважаємо оптимальним з позиції реалізації внутрішнього фінансового моніторингу;
- 3) здійснювати таке оцінювання децентралізовано, оскільки це значно підвищує його ефективність;
- 4) в межах банківської системи або групи найвпливовіших банків створити централізовану базу даних щодо кількісної та якісної інформації стосовно клієнтів банку;
- 5) програмні продукти, що сприятимуть ефективному оцінюванню ризику легалізації, доручити для створення державним органам та відповідного їх фінансування державою, оскільки такі програмні продукти є для банків дорогими;
- 6) на рівні Національного банку України розробити програми та можливі сценарії щодо мінімізації ризиків відмивання грошей.

Країни повинні також визначитись, хто є головними гравцями на ринку, перед тим, як запроваджувати ризик-орієнтований підхід з метою боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Така позиція відрізнятиметься залежно від країни. Вона повинна забезпечити режим, згідно з яким відповідальність буде розподілена між суб'єктами найкращим чином і буде найбільш ефективний режим

передачі інформації між ними (наприклад, визначити, який орган чи органи підходять найкраще у запровадженні ризик-орієнтованого підходу з метою боротьби з відмиванням грошей).

Перелік потенційних суб'єктів повинен включати:

- уряд країни – законодавчу, виконавчу і судову гілки влади;
- правоохоронні органи – міліція, митниця і т. д.;
- підрозділ фінансової розвідки (ПФР), організації, що забезпечують безпеку даних, та інші установи, які виконують подібні функції;
- регуляторні установи, що здійснюють нагляд над фінансовою системою країни;
- приватний сектор – *MSB*-компанії та професійні асоціації;
- інші організації, що можуть сприяти впровадженню ризик-орієнтованого підходу в боротьбі з відмиванням грошей – навчальні заклади та медіа [457].

Загалом, є два основні принципи побудови банківської системи країни: централізації і децентралізації. Прикладом централізованої побудови фінансової системи є Великобританія, де завдяки відсутності антимонопольного законодавства та наявності жорсткого контролю за злиттям і поглинанням банківських установ існує чітка тенденція до концентрації банківського капіталу, та усі права і можливості до регулювання і нагляду за фінансовою системою зосереджені в діяльності Банку Англії [143].

Протилежним прикладом є Федеральна резервна система США, де існують чіткі обмеження на територіальну концентрацію капіталу банківських установ, що сприяють створенню банківської конкуренції і, відповідно, децентралізації всієї банківської системи. Зважаючи на таку специфіку, у цій країні створена розгалужена мережа банківського нагляду як на федеральному рівні, так і на рівні окремих штатів [131]. Для України доцільно було б використати досвід Офісу контролера грошового обігу, в основні функції якого входить у межах створеної ним Ради проводити зустрічі з провайдерами програмних продуктів, на яких обговорювати питання розвитку інформаційних технологій у цій сфері. Відсутність зауважень з боку регуляторів до конкретних програмних продуктів слугує позитивним сигналом для фінансових установ, які розглядають питання щодо придбання таких програм.

На нашу думку, використовуючи досвід такої розвиненої країни, як США, Національному банку України доцільно було б створити у своїй структурі підрозділ, який би займався аналізом і впровадженням комп'ютерних програм у діяльність банківських установ, адже частка отриманих повідомлень про підозрілі операції від банків становитиме 90%, що вагомо впливатиме на ефективність такої діяльності. Банкам потрібно «іти в ногу з часом», оскільки з кожним днем у світі виникають усе нові тіньові схеми відмивання злочинних грошей і, за заявами фахівців *FATF*, у процесі вдосконалення системи фінансового моніторингу експертам слід звертати увагу передусім на новітні технології та передові розробки в галузі комп'ютерних наук.

Також, на нашу думку, при використанні банками зазначених програм купівлю-продаж такої продукції доцільно було б проводити на тендерній основі та уніфікувати для банків таке програмне забезпечення з метою подальшого ефективного використання отриманої інформації структурами, з якими банк взаємодіє у процесі розкриття фактів злочинів.

За тенденціями останніх років у світі також спостерігається процес уніфікації підходів до формування системи банківського нагляду. Він спричинений появою багатьох міжнародних організацій, які регулюють це питання, особливе місце серед яких посідає Базельський комітет банківського нагляду.

У процесі дослідження ми розглядали систему банківського нагляду, оскільки система фінансового моніторингу є її невід'ємною частиною, а тому поліпшення системи нагляду призведе до вдосконалення системи моніторингу діяльності банку та здійснення ним фінансових операцій. У світі існують два базові способи здійснення банківського нагляду: безвиїзний нагляд і виїзне інспектування. На нашу думку, доцільно буде розглянути саме останній спосіб, оскільки більшість розвинених країн використовують послуги зовнішніх аудиторів, що мають для цього відповідні дозволи та сертифікати.

Правовою основою взаємин між аудиторською організацією, органом банківського нагляду та банківською установою, яку перевіряють, є тристороння угода, відповідно до якої комерційний банк уповноважує аудитора надавати органу нагляду потрібну інформацію. За такої взаємодії за органом банківського нагляду залишаються права на

отримання з метою здійснення перевірки в банку всієї первісної документації. Щодо аудиторських організацій, то органи банківського нагляду визначають сферу, методи перевірки та форму звітування, а також видають цим організаціям ліцензію на здійснення перевірок.

Законодавством України передбачений перелік аудиторських фірм, що уповноважені здійснювати діагностичні перевірки банків I та II груп. До них відносять: АФ «ПрайсвотерхаусКуперс(Аудит)», АФ «КПМГ Аудит», АФ «Делойт енд Туш ЮСК», АФ «Ернст енд Янг Аудиторські послуги», ТОВ АФ «БДО Баланс-Аудит», АФ «РСМ АПіК», ТОВ «Грант Торнтон Україна» [221].

Регулювання і нагляд банківської діяльності базуються на кількісних оцінках таких показників банку, як виконання встановлених внутрішніх і загальнодержавних нормативів та лімітів, а також на оцінках якісних характеристик. До якісних характеристик ми відносимо стан корпоративного управління в банку, рівень виконання внутрішніх процедур і положень, якісне звітування про діяльність банку наглядовим органам.

Національний банк України здійснює перевірку банків на місцях за допомогою власних фахівців банківського нагляду, які можуть адекватно оцінити ступінь ризиків банківської установи та методи, які вона використовує для подолання таких загроз. Для нашої наукової роботи доцільно дослідити методiku розрахунку коефіцієнта ризику банків з боку Національного банку України з метою використання цього підходу для оцінювання ризику діяльності банківської установи в сфері фінансового моніторингу, що спрямована на запобігання відмиванню злочинних коштів.

Проте з розвитком економіки, фінансової діяльності та суспільства загалом органам банківського нагляду не достатньо виконання певних статичних вимог, вони вимагають від фінансових установ прогностичних показників на майбутнє та всеможливих запобіжних заходів з метою уникнення потенційних ризиків їхньої діяльності. Під впливом згаданих процесів у економічній літературі виникає нове поняття ризик-орієнтованого нагляду.

На думку Н. Р. Швець, до потенційних переваг ризик-орієнтованого нагляду можна віднести [398, с. 37]:

- наявність можливості прогнозувати потенційні ризики банку;

- виокремлення важливості ролі керівництва і запроваджених підходів у діяльність окремого банку;
- зменшення навантаження на наглядовий орган за допомогою всебічної оцінки потенційних ризиків служби ризик-орієнтованого нагляду.

На нашу думку, процес упровадження ризик-орієнтованого підходу в діяльність банківської установи необхідно реалізовувати в контексті формування ризик-орієнтованого банківського нагляду, визначальною рисою якого є спрямовування потужніших наглядових ресурсів у ті сфери й об'єкти банківського сектору, де спостерігається підвищений ризик, що загрожує надійній і стабільній роботі банківської системи України. Відповідно до суті застосування ризик-орієнтованого банківського нагляду, основою покриття банківських ризиків є капітал банку. Саме тому, зважаючи на всі потенційні ризики, банки повинні жорстко регулювати рівень власного капіталу [398].

Процес управління ризиком – складний і тривалий процес, якому притаманні такі етапи, як ідентифікація, аналіз, оцінка та моніторинг виявленого ризику. Спираючись на це твердження, можна зробити висновок, що виміряти і кількісно оцінити ризик, який має доволі абстрактний характер, а тим більше розрахувати необхідний рівень резерву капіталу фінансової установи, не так просто.

У контексті ризик-орієнтованого нагляду варто зазначити, що розміри резервування, які визначені вимогами Базеля II до операційного ризику, можна адаптувати, розраховуючи обсяг резервів під ризик легалізації злочинних доходів.

Так, до банків пропонуємо застосовувати обсяги резервування під операційні витрати в розмірах:

- 15% від середньорічного валового прибутку банку за останні три роки;
- 8–15% від середньорічного валового прибутку банку в розрізі окремих напрямів операцій;
- власні нормативи банків, затверджені наглядовим органом.

Установлення нормативів щодо резервування капіталу під можливі збитки, які можуть бути спричинені появою ризику легалізації, повинно проводитись у тісному зв'язку з вимогами Національного банку України до рівня капіталу банківських установ.

Такий підхід доводить актуальність включення ризик-орієнтованого підходу до здійснення фінансового моніторингу в загальну систему ризик-орієнтованого нагляду банку (рис. 3.11).

Рис. 3.11. Взаємозв'язок нових підходів до оцінки ризиків із системою банківського нагляду

Примітка. Складено на основі опрацювання джерел [12; 398].

Вагомим фактором при формуванні політики резервування є те, що існує суттєва відмінність між мірою і величиною накладення штрафів на фінансові установи з боку правоохоронних органів між нашою країною та іноземними державами (а як наслідок – потенційних збитків банківських установ). Так, максимальне покарання, яке накладається на банк при недотриманні ним законодавства в Україні, не перевищує 3 000 неоподатковуваних мінімумів громадян, коли за кордоном ці суми становлять мільйони доларів США. Прикладом може слугувати британський банк *Riggs bank*, сума штрафу якого за недотримання законодавства в сфері відмивання грошей становила 25 млн дол. і наштовхнула банк на ризик банкрутства. Ми вважаємо, що усвідомлюючи таку відповідальність, банківські установи відповідальніше підходитимуть до запобігання відмиванню коштів, одержаних злочинним шляхом.

Саме тому, на нашу думку, сума сформованих резервів під ризик легалізації повинна відрізнятися залежно від рівня розвитку країн та

рівня економіки і фінансової стабільності. Наразі в Україні резерв під операційний, кредитний і ринковий ризики банків повинен становити більше ніж 8% від показника платоспроможності банку. На нашу думку, норматив резервування повинен коригуватись для конкретних банків у розрізі оцінки ризикових операцій, методику якої було запропоновано вище. Рекомендації щодо таких обсягів резервування повинні коливатись, перш за все, в розрізі чотирьох груп банків і залежно від їх рівня капіталізації.

Ураховуючи зазначені фактори, заключною ланкою процесу оцінювання ризиків є шляхи його мінімізації, а отже, вироблення найбільш прийнятної стратегії уникнення потенційних ризиків. Адаптуючи існуючі механізми управління ризиком [43] до системи протидії відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, та безпосередньо до оцінки ризику легалізації, можна виокремити такі стратегії:

- прийняття наявного ризику (група подій низької частоти – незначні витрати) – у випадку, якщо ризик є низьким, банк може визначити його як такий, що не спричинить шкоди для банку;
- зниження рівня ризику (висока частота – незначні витрати) – стратегія, що передбачає систематичне коригування рівня ризику при співпраці з клієнтом;
- зміна характеру ризику (низька частота – значні витрати) – стратегія, що передбачає запобігання виникнення ризику шляхом проведення належної політики обачності щодо клієнтів і вжиття інших запобіжних заходів;
- уникнення ризику (висока частота – значні витрати) – стратегія, що передбачає негайне повідомлення про підозрілу операцію клієнта до уповноваженого органу.

Відповідно оцінюючи ризик недотримання банком законодавства і нормативів у цій сфері, банкам необхідно зважати на оцінку індивідуальних ризиків працівників банку, а також їхню фінансову відповідальність за свої дії. Оскільки така відповідальність є індивідуальною, то у фінансовому значенні вона не впливатиме на банківську установу, а знизить репутацію безпосередньо відповідального працівника. Тому в процесі мінімізації ризиків легалізації індивідуальний ризик може бути врегульований лише за допомогою коригування процедур прийняття відповідального працівника на роботу.

Однією з проблем, яка існує в системі фінансового моніторингу України, є те, що окремі процеси, пов'язані з цією діяльністю приховуються наглядовими органами та є закритими для загалу, особливо коли це стосується наявних фактів відмивання грошей, які доведені правоохоронними органами. Напрямом розв'язання цієї проблеми може стати публікація всіх актуальних питань і схем у певному виданні (наприклад, журналі), який міг би випускати ДСФМ України і в якому описуватимуться всі питання, пов'язані:

- із станом загальнонаціональної системи протидії відмиванню грошей;
- напрямами боротьби країни з корупцією;
- актуальними питаннями, що розглядаються міжнародними організаціями у сфері боротьби з відмиванням грошей;
- типовими схемами легалізації грошей;
- станом здійснення інспекційних перевірок у фінансових установах;
- штрафами, що були накладені на банки в результаті перевірок;
- судовими справами, що розглядалися з метою запобігання відмиванню грошей.

Такий напрям боротьби з цим негативним явищем у суспільстві та популяризація такої боротьби допоможуть не лише працівникам фінансових установ бути завжди в курсі подій, що здійснюються в цій сфері, а й зроблять фінансову та правоохоронні системи країни більш прозорішими. Позитивний досвід у цій сфері вже доведений Францією.

Найбільш відмінним від методів аналізу в усіх країнах світу, у Франції є опитувальник, який являє собою звітний документ банківської установи за діяльність, яку вона провела протягом року у сфері протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом. Його надсилає орган нагляду (Банківська комісія, яку очолює голова Банку Франції), який таким чином здійснює інспекційну перевірку фінансової установи. Документ складається з чотирьох розділів і містить близько 100 запитань стосовно діяльності установи у сфері фінансового моніторингу. Також за рік комісія здійснює близько 200 виїзних перевірок, за результатами яких складають пропозиції для керівництва установи з метою поліпшення її діяльності, а в разі накладення

штрафних санкцій та адміністративних попереджень – усі звіти публікують в офіційних виданнях *Official Gazettes* та *Collection of jurisdictional decisions*, яку видає Банківська комісія [131].

На нашу думку, такий досвід Франції доцільно використовувати в вітчизняній практиці, адже в нашій країні така інформація є закритою – Національний банк України і ДСФМ України у звітах подають лише загальну кількість штрафних санкцій, без детального огляду адміністративних правопорушень. Тут варто зазначити, що навіть коли справа доходить до суду (а за рік таких випадків – одиниці) і винесено вирок, інформацію все одно приховують правоохоронні органи, що вважається недопустимим. На нашу думку, крок органів нагляду в бік прозорості інформації підштовхне банківські та інші фінансові установи до сумліннішого виконання своїх обов'язків у сфері запобігання відмивання злочинних грошей, оскільки жоден банк не бажатиме, щоб його репутація постраждала.

Актуальність цього напрямку розвитку системи нагляду підтверджується вимогою Базеля II, якою передбачається, що фінансова звітність фінансових установ повинна широко оприлюднюватись з метою посилення тенденції до саморегуляції (принцип «Прозорість і ринкова дисципліна»). Наглядові органи іноземних держав не завжди погоджуються з таким принципом, оскільки це може мати негативний вплив на діяльність банку, проте з позиції відповідальності перед суспільством за свої дії, на нашу думку, вибіркова інформація повинна оприлюднюватись і бути загальнодоступною. Також такий підхід підвищуватиме конкурентоспроможність банківських установ.

У напрямі розвитку національної системи протидії відмиванню грошей, а також взаємодії правоохоронних структур як елементу цієї системи, у другому розділі нашого дослідження вже було окреслено певні напрями вдосконалення судової системи. Наведено невтішну статистику, пов'язану не лише з рівнем корумпованості чиновників, а й з тим, що кожній справі відмивання грошей перш за все передують певне кримінальне діяння, яке теж потребує розслідування та доказування. Труднощі, що виникають у правоохоронців, пов'язані з такими умовами:

- власність, яка залучена в механізм відмивання, була доходом від злочинної діяльності;

- відмивання грошей проводилося з певною метою. Наприклад: маскування і приховування незаконних доходів та їх подальше використання;
- підозрюваний знав і не міг не знати про незаконне походження власних грошей [24].

Ураховуючи те, що деякі правові особливості також можуть ускладнювати судові розгляди («що не заборонено – те дозволено»), законодавство має відрізнятися певною гнучкістю та передбачати можливість швидкого реагування на використання нових фінансових інструментів, інститутів і коштів комунікації з метою відмивання грошей [134].

Оскільки завершальним етапом будь-якого циклу чи процесу є звітування та формування стратегій подальших дій на основі отриманих даних, то, на нашу думку, в основі загальнодержавної системи фінансового моніторингу і нагляду повинен бути покладений принцип транспарентності (*transparency*), тобто прозорості, чіткості та зрозумілості. Якщо говорити про транспарентність банківської системи загалом, то фахівці погоджуються із твердженням, що якісна, відкрита для загалу статистика підвищує довіру населення до банків і політики уряду в банківській сфері. Проте говорячи про конкретні банки, варто зазначити, що вітчизняна банківська система ще не зовсім готова до абсолютної відкритості перед населенням, оскільки збільшення кількості інформації призводить до підвищення чутливості населення до будь-яких змін, тому до цього питання слід підходити з обережністю.

На думку О. Чуб, прозорість банку щодо специфічних балансових і позабалансових ризиків, а також оцінка схильності до прийняття додаткових ризиків забезпечують учасників ринку інформацією про майбутню стабільність банку за умов глобалізації фінансової сфери. Ми погоджуємося з таким твердженням, адже формування позитивного іміджу банківської установи повинне стати головним напрямом роботи банку в сфері протидії відмиванню доходів, які були одержані злочинним шляхом, оскільки за негативних проявів цього явища перш за все страждатиме репутація банку. За статистичними даними рейтингового агенства *Standart and Poors*, рівень відкриття інформації українськими банками на серпень 2011 року становив 46,14%, що у два рази нижче від світового показника (79%).

Вітчизняні банки збільшують кількість інформації лише в разі залучення закордонних інвесторів і, в основному, розкривають лише фінансову та операційну інформацію. Для банківської установи вигідно підвищувати свою відкритість, оскільки, окрім інвестицій, вони отримують і додаткові пільги при міжнародних позиках [390]. Згідно з даними, лідером за якістю розкриття інформації є «ВіЕйБі Банк» (71,6% розкриття інформації). Другу сходинку рейтингу посідає Перший Український Міжнародний Банк (ПУМБ) із рівнем розкриття інформації 62,07%, а замикає «трійку» лідерів Райффайзен Банк Аваль (60,75% розкриття) [93].

На нашу думку, банківські установи зобов'язані публікувати розроблені ними програми та процедури здійснення фінансового моніторингу, а також певні досягнення в їхньому використанні. Така практика повинна знизити тиск на банк з боку наглядових структур, а також забезпечити підвищення рівня довіри з боку клієнтів банку, що особливо актуально у цей кризовий період.

Основними напрямками вдосконалення системи інформаційного забезпечення фінансових установ є: підвищення прозорості звітності; посилення вимог до забезпечення достовірності економічної інформації; реструктуризація інформаційних потоків за вимогами її користувачів і їх раціоналізація. Для забезпечення цього слід консолідувати та використати регулятивні можливості держави, науковий потенціал учених і практичні знання спеціалістів [23].

Не менш важливою є оцінка ризику, який впливає з інновацій у технологіях. Перш за все до такої ризикованої технології належить мережа «Інтернет». Банки, як і клієнти, зобов'язані виявляти особливу обережність щодо захисту інформаційних даних і при формуванні електронних платіжних інструментів. Основна причина такої обережності полягає в тому, що при використанні системи «клієнт – банк» банки використовують єдиний захищений канал зв'язку, а при використанні інтернет-банкінгу – загальнодоступну мережу «Інтернет», яка практично немає надійних ступенів захисту.

Неформальні системи перерахунку грошей, інтернет-магазини, інтернет-банки піддаються високому ризику махінацій та інших незаконних дій. Відмивання грошей – лише заключна ланка всього процесу, який набув світового масштабу. В Європі вже давно розпочалась

активна боротьба з нелегальними серверами, що були задіяні в махінаціях [135].

Основною відмінністю здійснення інтернет-платежів від традиційної роботи з клієнтами є те, що присутність в банку клієнта і його ідентифікація – не обов'язкова. За спостереженнями банкірів, банківський працівник, що займається супроводженням інформації, не звертає уваги на те, за допомогою яких каналів кошти попали на рахунок, – він зосереджується на суті операції. Таким чином, використання інтернет-банкінгу нівелює запроваджений фінансовими установами принцип «Знай свого клієнта», а, отже, наражає себе на велику кількість ризиків. Варто також зазначити, що діяльність так званих «фірм-оболонок» (фіктивних фірм, фірм-одноденок) власне базується на здійсненні інтернет-платежів.

Варто зазначити, що для зниження такого типу ризику банку потрібно затратити велику кількість ресурсів, оскільки для забезпечення таких операцій їм доведеться змінювати програмне забезпечення та укладені з клієнтами угоди. Імовірно, що деякі клієнти відмовляться від такої інновації, проте якщо провести серед населення інформаційну роботу про загрози, які несуть інтернет-платежі, ми вважаємо, що клієнти дадуть згоду.

Перспективним напрямом уникнення ризику легалізації може стати запропонована нами нижче мікроекономічна антилегалізаційна модель.

Визначення поняття «*відмивання нелегальних доходів*» у термінах мікроекономічного аналізу полягає в тому, що вказане явище є специфічним етапом діяльності злочинця в умовах ризику виявлення та санкціонування, що полягає у створенні фіктивних ознак легальності джерела його доходів з метою досягнення задовільного рівня очікуваної корисності їхнього використання. Іншими словами, *відмивання нелегальних доходів стає необхідним кожного разу, коли певний фінансовий потік купівельної спроможності є потенційним* (з огляду на те, що він не може бути використаним напряму для споживання, заощадження чи інвестування, оскільки отриманий нелегально) *і потребує трансформації в реальну купівельну спроможність*.

Моделювання поведінки злочинця, який стоїть перед вибором щодо доцільності чи недоцільності проведення операцій із відмивання нелегальних доходів? здійснимо, використовуючи як базову модель Гері Стенлі Беккера:

$$EU = (1 - p) \times U(Y) + p \times U(Y - f) = U(Y - p \times f), \quad (3.8)$$

де EU – очікувана корисність (*expected utility*) від скоєного злочину;

p – ймовірність засудження правопорушника;

Y – дохід від злочину;

U – функція корисності (*utility*) злочинця;

f – величина втрат від покарання за злочин.

В моделі Г. Беккера передбачається, що потенційний злочинець має лише дві альтернативи: або він вибирає злочинну кар'єру ($EU > 0$), або він залишається законослухняним громадянином ($EU < 0$).

Виходячи з неінституційних передумов щодо обмеженої раціональності і опортуністичної поведінки нелегального підприємця, можна стверджувати, що вибір ним альтернативи щодо того, чи вдаватися, чи не вдаватися до відмивання нагромаджених нелегальних доходів, залежатиме щонайменше від чотирьох специфічних змінних: *ймовірності бути інкримінованим; середньої дохідності відмитих коштів; вартості послуг із відмивання нелегальних доходів; розміру санкцій, які будуть застосовані у випадку інкримінації нелегальної діяльності.*

Вказаний аналіз поведінки злочинця у термінах раціонального підходу не може вважатись вичерпним. В реальному житті не можна виключати ймовірності того, що злочинець керуватиметься швидше певними ситуативними аргументами, неформальними правилами гри, ніж раціональним розрахунком вигід і втрат.

Важлива роль, яку відіграє відмивання нелегальних доходів у рості дохідності організованої злочинності, дає змогу стверджувати, що вказана діяльність є центральним орієнтиром для неї.

Фактично відмивання нелегальних доходів дає його суб'єктові наступні **вигоди**:

- *економічну цінність* (у прямому розумінні), яка пов'язана із мінімізацією очікуваних втрат від ймовірної інкримінації шляхом перетворення у реальну купівельну спроможність ліквідності нелегального походження;
- *можливість збільшення частки легального ринку*, у яку проникає злочинець через успішну фазу інвестування;
- *можливість збільшення міри маскуванню* своєї злочинної діяльності замасковуються в легальній економічній системі.

Дослідження альтернатив у виборі, що постають перед суб'єктами злочинної діяльності, передбачає вирішення питання про необхідність і обсяг відмивання нелегальних доходів.

Припустимо, що певний суб'єкт отримує у результаті незаконної діяльності нелегальний дохід, який вимірюється величиною W . Вказаний нелегальний дохід не може бути використаний негайно, оскільки таке негайне використання збільшує ймовірність розкриття (виявлення) первинного нелегального діяння, внаслідок якого був одержаний цей дохід. Відразу зазначимо, що це припущення виглядає дуже радикальним, насправді ж ми можемо також припустити, що деякі видатки злочинець може здійснити за рахунок акумульованих ним нелегальних доходів без жодного ризику, інші видатки – із незначним рівнем ризику, решта видатків – із дуже високим рівнем ризику (ймовірністю інкримінації). У будь-якому випадку, чиста ліквідність, на відміну від «брудних» фінансових ресурсів, дозволяє максимально вільно здійснювати розміщення наявних у розпорядженні злочинця відмитих доходів, зважаючи на мінімальний ризик виявлення справжнього (нелегального) джерела їхнього походження. Загалом, не всі нелегальні доходи необхідно обов'язково відмивати, разом з тим, для злочинця чиста ліквідність має більшу корисність з огляду на її вищу потенційну дохідність. Таким чином, нелегальний дохід W відображає лише потенційну купівельну спроможність – без легалізації (відмивання) цей дохід має меншу корисність. Тому для кожної гривні нелегального доходу злочинець має прийняти рішення – відмивати її чи ні, пам'ятаючи при цьому, що «брудна» гривня має меншу корисність, ніж легалізована (відмита).

З урахуванням вже зазначеного, заради спрощення розуміння ми можемо також припустити, що математичне сподівання очікуваної корисності нелегальних доходів у разі їх безпосереднього використання буде нульовим або й від'ємним. Вказане припущення пояснюється максимальною невизначеністю щодо ймовірності виявлення нелегальності джерел походження доходів. У цьому випадку йдеться про імовірність виявлення чи не виявлення нелегального джерела походження доходів у співвідношенні 50×50 . Більше того, ми маємо всі підстави припустити, що нелегальний дохід може мати навіть негативну очікувану корисність, враховуючи можливість повної його втрати у випадку інкримінації та накладення додаткових санкцій на злочинця у вигляді позбавлення волі з конфіскацією всього належного йому майна (не тільки того, яке здобуте внаслідок злочину, вчиненого на даному етапі,

але й того, щодо якого у правоохоронних органів існують підстави вважати, що воно також здобує нелегальним шляхом на більш ранніх етапах діяльності).

Позначивши через U функцію корисності нелегальних доходів та виходячи з припущення, що очікувана корисність невідмитого нелегального доходу дорівнює нулю, отримуємо:

$$U(W) = 0. \quad (3.9)$$

У випадку, коли вартість послуг із відмивання нелегальних доходів буде безкоштовною, обсяг злочинних доходів, який злочинець прагне відмити (позначимо його літерою Y), становитиме:

$$Y = W. \quad (3.10)$$

Однак відмивання нелегальних доходів саме по собі є нелегальною фінансово-економічною діяльністю. З огляду на це, необхідно ввести певну величину санкцій T і врахувати ймовірність настання випадку, за якого нелегальна діяльність, яка передує відмиванню, або нелегальна діяльність, яка пов'язана із відмиванням доходів буде виявлена (позначимо цю ймовірність літерою p). **Дилема для злочинця** полягає в наступному: якщо у нього буде вдало відмитий нелегальний дохід, він отримає максимальну вигоду від чистої ліквідності на стадіях її споживання, заощадження чи інвестування за мінусом вартості послуг, пов'язаних із відмиванням нелегальних доходів. У випадку, коли події будуть розвиватися не так (нелегальна діяльність, яка передує відмиванню, саме відмивання або ж і предикатне нелегальне діяння і відмивання одночасно будуть виявлені), він не тільки втратить кошти, які заплатив за відмивання, але й буде покараний (санкціонований) згідно з нормами кримінального законодавства.

Виходячи із наведених припущень, можна сформулювати гіпотезу, пов'язану із визначенням величини вигоди B , яку отримує злочинець, володіючи відмитими доходами, з урахуванням наявних витрат C – вартості операцій із відмивання доходів, а також ймовірних витрат (санкцій – T), які можуть виникнути в уже окреслених випадках.

Той факт, що відмита нелегальна ліквідність Y матиме позитивну очікувану дохідність, може бути формалізований з урахуванням того, що величина вигоди B є відображенням цієї очікуваної дохідності, наступним чином:

$$B = (1 + r)Y = mY. \quad (3.11)$$

У наведеній формулі r є середньою ставкою доходу, який СНП очікує одержати на стадії інтеграції – внаслідок інвестування відмитих доходів Y в легальні види економічної діяльності. Приріст ліквідності $1 + r$ позначимо через m .

З урахуванням того, що *вартість послуг із відмивання нелегальних доходів є пропорційною до обсягу нелегальних доходів, який відмивається*, введемо деякий параметр c , який буде певною величиною в діапазоні від 0 до 1 і відображатиме вказану пропорційну залежність. В результаті отримаємо формулу для визначення вартості послуг із відмивання:

$$C = cY. \quad (3.12)$$

Величина втрат злочинця, які виникають внаслідок санкціонування його нелегальної діяльності у вартісному вираженні має бути щонайменше рівною із величиною нелегальних доходів, які ним відмиваються ($T = Y$). Однак, в реальному житті величина втрат внаслідок інкримінації може бути багатократною, як з урахуванням причин, наведених вище, так і з урахуванням неявних збитків від застосованих правоохоронною системою санкцій. Для спрощення розрахунків у процесі подальшого моделювання поведінки злочинця припустимо, що величина санкцій у випадку інкримінації дорівнюватиме певному степеню – наприклад, квадрату суми нелегальних доходів, які відмиваються (Y^2).

У нашому припущенні необхідно врахувати і той факт, що санкція може застосовуватись із різним рівнем ефективності. Іншими словами, швидкість і спосіб застосування закону з метою покарання злочинця можуть бути різними, залежно від національних і міжнародних інституційних особливостей. Для вираження вказаних відмінностей ефективності застосування закону (санкцій) до злочинців і до тих, хто їм сприяє у відмиванні доходів, введемо деякий параметр (t), який буде змінною величиною – часткою в діапазоні від 0 до 1 та відображатиме залежність загального розміру санкцій T від ефективності застосування кримінального закону. З урахуванням окреслених умов, отримаємо таку формулу:

$$T = tY^2. \quad (3.13)$$

Очікувана корисність EU відмивання нелегальних доходів для СНП, з урахуванням всіх окреслених змінних, які впливають на прийняття кінцевого рішення раціональним СНП, тепер може бути формалізована таким чином:

$$\begin{aligned} EU &= U[(1-p)(B-C) + p(-C-T)], \\ EU &= U[(1-p)(mY - cY) + p(-cY - tY^2)]. \end{aligned} \quad (3.14)$$

Математичний аналіз (диференціювання) функції очікуваної корисності відмивання доходів для злочинця дає змогу дослідити характер зміни цієї функції залежно від ймовірності інкримінації, вартості послуг із відмивання доходів, величини санкцій та дохідності відмитих коштів. Виходячи із вказаного, отримуємо:

$$\begin{aligned} \frac{\partial EU}{\partial p} &= \frac{\partial(u[(1-p)(my - cy) + p(-cy - ty^2)])}{\partial p} = (u(1-p)(my - cy))' + (up(-cy - ty^2))' = \\ &= ((u - up)(my - cy))' + u(-cy - ty^2) = -u(my - cy) + u(-cy - ty^2) = u(-my + cy - cy - ty^2) = \\ &= uy(-my - ty) = -uy(my + ty) < 0; \\ \frac{\partial EU}{\partial c} &= \frac{\partial(u[(1-p)(my - cy) + p(-cy - ty^2)])}{\partial c} = (u(1-p)(my - cy))' + (up(-cy - ty^2))' = \\ &= (u(1-p)my)' - (u(1-p)cy)' + ((-up)yc)' + (-up y^2 t)' = -uy(1-p) - upy = -uy < 0; \\ \frac{\partial EU}{\partial t} &= \frac{\partial(u[(1-p)(my - cy) + p(-cy - ty^2)])}{\partial t} = (u(1-p)(my - cy))' + (up(-cy - ty^2))' = \\ &= (-upcy)' - (up ty^2)' = -up y^2 < 0; \\ \frac{\partial EU}{\partial m} &= \frac{\partial(u[(1-p)(my - cy) + p(-cy - ty^2)])}{\partial m} = (u(1-p)(my - cy))' + (up(-cy - ty^2))' = \\ &= (u(1-p)my)' - (u(1-p)cy)' = uy(1-p) > 0. \end{aligned}$$

Наведені розрахунки показують, що **корисність відмивання нелегальних доходів для злочинця зменшується при зростанні ймовірності інкримінації, а також при зростанні вартості послуг із відмивання та величини санкціонування**, яке є невід'ємним наслідком її інкримінації. З іншого боку, вказана **корисність зростає із зростанням дохідності відмитих коштів на етапі інтеграції – у заключній фазі циклу легалізації (відмивання) доходів**.

Альтернативи для злочинця, який вирішує, чи вдаватись йому до відмивання нелегальних доходів, можна проілюструвати за допомогою *рис. 3.12*.

Одним із найважливіших завдань для того, хто відмиває нелегальні доходи є визначення оптимального (максимального) рівня цього доходу, який підлягатиме відмиванню (Y^*). При цьому необхідно врахувати, що максимальна величина нелегальних ресурсів, яка може спрямовуватись на відмивання не може перевищувати акумульований внаслідок вчинення предикатного злочину обсяг нелегальних доходів (W).

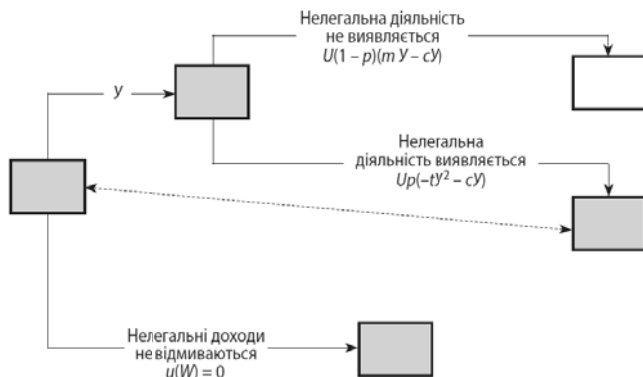

Рис. 3.12. Альтернативи для злочинця
в процесі відмивання його доходів

Виходячи із формули розрахунку очікуваної корисності відмивання доходів, та з урахуванням умови, яка є необхідною і достатньою для знаходження екстремуму (у нашому випадку – максимуму) функції очікуваної корисності (*похідна першого порядку має дорівнювати нулю*), отримуємо максимальну величину нелегального доходу, відмиваючи який, злочинець отримає максимальну корисність:

$$\begin{aligned} \frac{\partial EU}{\partial y} &= \frac{\partial (u[(1-p)(my-cy) + p(-cy-ty^2)])}{\partial y} = (u(1-p)(my-cy))' + (pu(-cy-ty^2))' = \\ &= (u(1-p)my)' - (u(1-p)cy)' - (picu)' - (puty^2)' = u(1-p)m - u(1-p)c - pic - 2puty = \\ &= -u(1-p)c + pc + 2pty - (1-p)m = -u(c - pc + pc + 2pty - (1-p)m) = -u(2pty + c - m(1-p)). \end{aligned}$$

Функція очікуваної корисності досягає свого екстремуму (максимуму), коли $\frac{\partial EU}{\partial y} = 0$ або

$$\begin{aligned} -u(2pty^* + c - m(1-p)) &= 0; \\ -2upty^* - cu + mu(1-p) &= 0; \\ mu(1-p) - cu &= 2upty^*; \\ y^* &= \frac{mu(1-p) - cu}{2upt}; \\ y^* &= \frac{m(1-p) - c}{2pt}. \end{aligned} \tag{3.15}$$

Графік функції очікуваної корисності відмивання нелегальних доходів матиме вигляд, наведений на *рис. 3.13*.

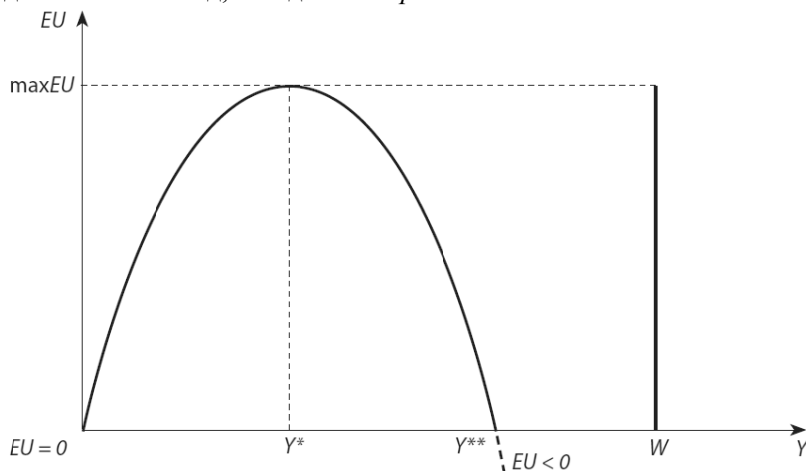

Рис. 3.13. Залежність очікуваної корисності відмивання нелегальних доходів від величини цих доходів, яка спрямовується на відмивання

З аналізу наведеного графіку випливає, що значення очікуваної корисності відмивання доходів є додатним для всіх рівнів нелегального доходу, який підлягає відмиванню в діапазоні між 0 і Y^* , причому порогове значення величини нелегального доходу, який доцільно відмивати з огляду на додатне значення очікуваної корисності, можна знайти розрахунково, виходячи із симетрії параболи та з розрахункового значення величини Y^* у формулі (3.16).

$$Y^{**} = 2Y^* = \frac{m(1-p)-c}{pt}. \quad (3.16)$$

Порогова величина Y^{}** показує нам ту межу, яка задає максимальну величину нелегального доходу, який доцільно відмивати, без урахування необхідності максимізувати функцію очікуваної корисності. У точці Y^{**} показник очікуваної корисності злочинця буде значно нижчим, ніж у точці Y^* , однак **порогова величина є критерієм задоволеності** для злочинця, на відміну від **величини Y^* , яка є критерієм максимізації очікуваної корисності відмивання доходів**. Як вже

зазначалось, неоінституційний критерій задоволеності більш адекватно відображає поведінкову мотивацію реального злочинця, ніж неокласичний критерій максимізації очікуваної корисності. Весь нелегальний дохід, який перевищує цю порогову величину, асоціюється з тим рівнем ризику інкримінації, величиною санкцій та вартості послуг із відмивання, за яких очікувана корисність відмивання доходів стає негативною. Іншими словами, для злочинця краще утримувати частину злочинного доходу $(W - Y^{**})$, за умови якщо $W > Y^{**}$, не вдаючись до її легалізації (відмивання). У протилежному випадку, за умови коли $Y^{**} > W$, потенційно вигідним стає відмивання всіх наявних нелегальних доходів.

Беручи до уваги розглянутий вище **зміст показника Y^{**}** , можна вважати, що порогове значення обсягу нелегального доходу, який доцільно відмивати, з огляду на невід'ємне значення очікуваної корисності його відмивання, ***є, по-суті, показником схильності злочинця-опортуніста до відмивання акумульованих ним нелегальних доходів.*** Схильність до відмивання, в свою чергу, теж залежить від структурних параметрів моделі очікуваної корисності, вплив яких можна прояснити шляхом диференціювання показника по відповідних змінних:

$$\begin{aligned}\frac{\partial Y^{**}}{\partial p} &= \frac{\partial(\frac{m(1-p)-c}{pt})}{\partial p} = ((m-mp-c)p^{-1}t^{-1})' = (mp^{-1}t^{-1} - mpp^{-1}t^{-1} - cp^{-1}t^{-1})' = ((m-c)t^{-1}p^{-1})' = \\ &= -1(m-c)t^{-1}p^{-2} = -\frac{m-c}{tp^2};\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\frac{\partial Y^{**}}{\partial m} &= \frac{\partial(\frac{m(1-p)-c}{pt})}{\partial m} = ((m-mp-c)p^{-1}t^{-1})' = (mp^{-1}t^{-1} - mpp^{-1}t^{-1} - cp^{-1}t^{-1})' = p^{-1}t^{-1} - t^{-1} = \\ &= t^{-1}(p^{-1} - 1) = \frac{1}{t} - 1 = \frac{1-p}{t} = \frac{1-p}{pt};\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\frac{\partial Y^{**}}{\partial t} &= \frac{\partial(\frac{m(1-p)-c}{pt})}{\partial t} = ((m-mp-c)p^{-1}t^{-1})' = (mp^{-1}t^{-1} - mpp^{-1}t^{-1} - cp^{-1}t^{-1})' = \\ &= ((mp^{-1} - m - cp^{-1})t^{-1})' = -1(mp^{-1} - m - cp^{-1})t^{-2} = \frac{-mp^{-1} + m + cp^{-1}}{t^2} = \frac{-m(\frac{1-p}{p}) + \frac{c}{p}}{t^2} = \\ &= \frac{-m(1-p) + c}{pt^2};\end{aligned}$$

$$\frac{\partial Y^{**}}{\partial c} = \frac{\partial(\frac{m(1-p)-c}{pt})}{\partial c} = (mp^{-1}t^{-1} - mpp^{-1}t^{-1} - cp^{-1}t^{-1})' = -p^{-1}t^{-1} = -\frac{1}{pt}.$$

Економічний зміст диференціювання показника схильності до відмивання по базових змінних моделі очікуваної корисності від легалізації злочинних доходів полягає у **відображенні миттєвої швидкості зміни (реактивності) схильності до відмивання** залежно від зміни у показниках ймовірності інкримінації, суворості санкцій, вартості послуг із відмивання, дохідності вкладених у легальну економіку сум, відмитих на попередніх етапах.

Нагадаємо, що, на відміну від обмежено раціонального опортуністичного злочинця, його абсолютно раціональний теоретичний конкурент прийматиме кінцеве рішення щодо розпорядження акумульованими ним нелегальними доходами, орієнтуючись на максимальне значення очікуваної корисності, яку він може отримати від відмивання нелегальних доходів, розрахункове значення якого наведене у формулі (3.2). З огляду на цей факт, доцільно проаналізувати, яким чином залежить обсяг доходів, який підлягатиме відмиванню раціональним максимізатором (Y^*) і обмежено раціональним опортуністом (Y^{**}) від кожної змінної, що є чинником у формулі (3.1), яка є інтегральною моделлю визначення очікуваної корисності відмивання нелегальних доходів для злочинців обох типів.

Перш за все, зазначимо, що обсяг нелегального доходу, який підлягатиме відмиванню, перебуває в оберненій залежності до ймовірності інкримінації (виявлення, розкриття і санкціонування злочинця).

З аналізу графіку, наведеного на *рис. 3.13*, очевидно, що із зростанням показника ймовірності інкримінації (p), сума відмивання, виражена як частина одержаного злочинцем нелегального доходу (W) зменшуватиметься. При цьому необхідно звернути увагу на те, що *обсяг нелегальних доходів, який підлягає відмиванню, досягає нульового значення у тому місці, де показник ймовірності інкримінації (p) є високим, але не максимальним ($p < 1$):*

$$\begin{aligned} Y^* &= \frac{m(1-p)-c}{2pt} = 0; \\ m - mp - c &= 0; \\ p &= \frac{(m-c)}{m} < 1. \end{aligned} \tag{3.17}$$

$$\begin{aligned} Y^{**} &= \frac{m(1-p)-c}{pt} = 0; \\ m - mp - c &= 0; \\ p &= \frac{(m-c)}{m} < 1. \end{aligned} \tag{3.18}$$

Вказаний результат зумовлений тим, що операції із відмивання доходів мають свою вартість, яка у сукупності із витратами (втратами), пов'язаними із реалізацією ризику інкримінації, робить відмивання нелегальних доходів не вигідною справою навіть тоді, коли ймовірність виявлення злочину не є максимальною ($p < 1$). Разом з тим, привертає увагу те, що максимально значимі рівні показника (p), виведені з формул (3.17) і (3.18), є однаковими як для максимізатора, так і для опортуніста.

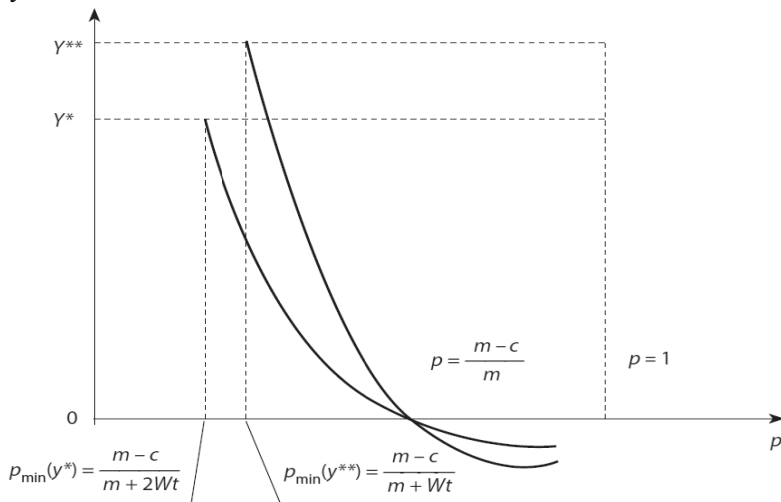

Рис. 3.14. Залежність рівня доходів, що підлягає відмиванню, від величини ймовірності інкримінації

Враховуючи граничне обмеження на максимальний обсяг нелегальних доходів, який підлягає відмиванню ($Y^* \leq W$), ми можемо визначити мінімально значимий рівень показника ймовірності інкримінації для злочинців обох типів:

$$\begin{aligned}
 Y^* &= \frac{m(1-p)-c}{2pt} = W; \\
 m - mp - c &= 2Wpt; \\
 m - c &= 2Wpt + mp; \\
 p &= \frac{m-c}{2Wt+m}.
 \end{aligned}
 \tag{3.19}$$

$$\begin{aligned}
 Y^{**} &= \frac{m(1-p)-c}{pt} = W; \\
 m - mp - c &= Wpt; \\
 m - c &= Wpt + mp; \\
 p &= \frac{m-c}{Wt+m}.
 \end{aligned}
 \tag{3.20}$$

Значення показника ймовірності інкримінації відмивання нелегальних доходів, яке є меншим від розрахованих за формулами (3.19) і (3.20), не матиме жодного впливу на обсяг відмитих доходів максимізатором і опортуністом відповідно. Розрахунки свідчать і про те, що *мінімальне значення ймовірності інкримінації, до якого стає чутливим опортуніст, вище за те, на яке реагує максимізатор. Іншими словами, опортуніст більше схильний до ризику порівняно з максимізатором.*

По-друге, на обсяги відмивання нелегальних доходів обернено впливає також і суворість покарання (величина санкцій): *що більшою є величина санкціонування, передбачена законом за цей вид нелегальної діяльності, то меншою є очікувана вигода від відмивання доходів і менший обсяг нелегальних доходів відмиватиметься.* Вказану залежність проілюстровано на рис. 3.15.

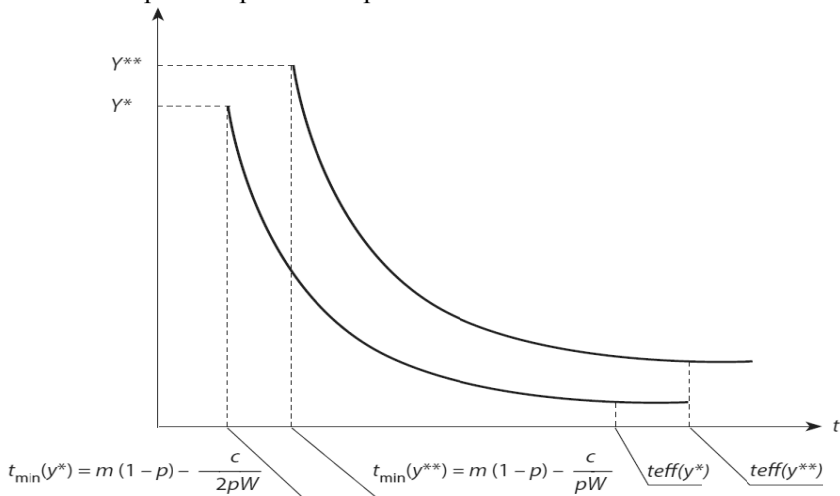

Рис. 3.15. Залежність рівня доходів, що підлягає відмиванню, від величини санкцій

З урахуванням обмеження на максимальний обсяг нелегальних доходів, який підлягає відмиванню ($Y^* \leq W$), ми можемо визначити мінімально значиму величину санкцій як для максимізатора, так і для опортуніста.

$$\begin{aligned} Y^* &= \frac{m(1-p)-c}{2pt} = W; \\ m(1-p)-c &= 2Wpt; \\ t_{\min Y^*} &= \frac{m(1-p)-c}{2Wp}. \end{aligned} \quad (3.21)$$

$$\begin{aligned} Y^{**} &= \frac{m(1-p)-c}{pt} = W; \\ m(1-p)-c &= Wpt; \\ t_{\min Y^{**}} &= \frac{m(1-p)-c}{Wp}. \end{aligned} \quad (3.22)$$

Значення величини санкцій, які є меншими від розрахованих за формулами (3.21) і (3.22), не матиме жодного впливу на обсяг відмитих доходів максимізатором і опортуністом відповідно. Розрахунки свідчать і про те, що *мінімальне значення санкцій, до якого стає чутливим опортуніст, вище за те, на яке реагує максимізатор. Іншими словами, опортуніст реагує на вищий рівень санкціонування порівняно з максимізатором.* Однак величина санкцій для обох типів злочинців має і свій *верхній ефективний поріг* t_{eff} , вище якого подальше зростання рівня санкціонування стає неефективним з точки зору стримування відмивання нелегальних доходів (відповідні криві максимізатора і опортуніста досягають асимптоти). Зазначимо, що *ефективний поріг санкцій для опортуніста є вищим, ніж для максимізатора.*

По-третє, обсяг нелегальних доходів, який відмивається, також залежатиме від дохідності відмитих доходів (m), які вкладаються в легальні види економічної діяльності на стадії інтеграції. На *рис. 3.15* бачимо, що вищою буде ця дохідність, то більший обсяг цих доходів спрямовуватиметься у сферу легалізації (відмивання).

З іншого боку, якщо дохідність відмитих доходів зменшуватиметься у той час, як нелегальні доходи можна буде використовувати на споживання чи шляхом інвестування із незначною ймовірністю їх інкримінації – необхідність у відмиванні нелегальних доходів буде зменшуватись. У випадку, коли ймовірність інкримінації використання

нелегальних доходів дорівнюватиме нулю, відмивання цих доходів втратить сенс.

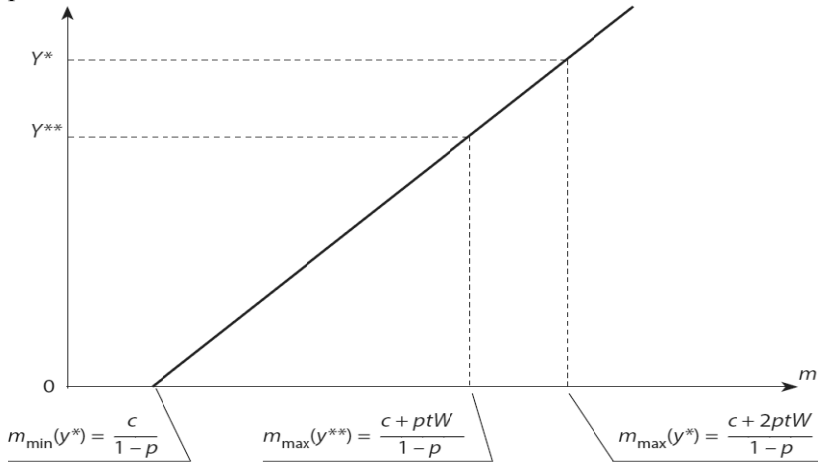

Рис. 3.16. Залежність рівня доходів, що підлягає відмиванню від величини дохідності відмитих доходів

З точки зору дохідності, для того, щоб у злочинця був стимул відмивати доходи, які він отримав нелегально, необхідно, щоб виконувалась умова $m_{\min} > \frac{c}{(1-p)}$, яка отримується розрахунково, виходячи із рівностей (3.23) і (3.24), а саме:

$$\begin{aligned} Y^* &= \frac{m(1-p)-c}{2pt} = 0; \\ m - mp - c &= 0; \end{aligned} \quad (3.23)$$

$$\begin{aligned} m_{\min Y^*} &= \frac{c}{(1-p)}; \\ Y^{**} &= \frac{m(1-p)-c}{pt} = 0; \\ m - mp - c &= 0; \end{aligned} \quad (3.24)$$

$$m_{\min Y^{**}} = \frac{c}{(1-p)}.$$

З формул (3.23) і (3.24) випливає, що мінімально значимий показник дохідності відмитих нелегальних доходів є однаковим для максимізатора і опортуніста.

Знову ж таки, беручи до уваги обмеження максимального рівня нелегальних доходів величиною (W), можна визначити максимальний рівень дохідності відмитих доходів, який матиме сенс у ролі орієнтира в прийнятті злочинцем рішення про доцільність відмивання додаткового обсягу нелегальних доходів:

$$Y^* = \frac{m(1-p)-c}{2pt} = W;$$

$$m(1-p) = 2Wpt + c; \quad (3.25)$$

$$m_{\max Y^*} = \frac{c + 2Wpt}{(1-p)}.$$

$$Y^{**} = \frac{m(1-p)-c}{pt} = W;$$

$$m(1-p) = Wpt + c; \quad (3.26)$$

$$m_{\max Y^{**}} = \frac{c + Wpt}{(1-p)}.$$

З наведених формульних розрахунків (3.25) та (3.26), а також з *рис. 3.16* можна дійти висновку про те, що **для опортуніста максимально значимий рівень дохідності відмитих нелегальних доходів матиме менше значення, ніж для максимізатора**. Цей висновок підтверджує вихідні поведінкові умови для двох типів злочинців, згідно з якими *опортуніст керується принципом задовільності, а максимізатор – принципом максимізації рівня очікуваної корисності відмивання нелегальних доходів*.

По-четверте, ми можемо проаналізувати існуючий зв'язок між вартістю операцій із легалізації (відмивання) та максимальною величиною нелегальних доходів, щодо якої злочинці обох типів приймають рішення про доцільність відмивання. Іншими словами, ми можемо проаналізувати попит на відмивання доходів у розумінні мікроекономічної моделі попиту на товар за даного рівня ціни на цей товар. У цій моделі товаром для злочинця будуть послуги з відмивання нелегальних доходів, а ціною – вартість послуг із відмивання (див. *рис. 3.16*).

З формул (3.2) і (3.3) для визначення максимального рівня доходів, який підлягає відмиванню у випадку максимізатора і опортуніста, впливає, що за умови, коли послуги із відмивання нелегальних доходів є безкоштовними (випадок самовідмивання), отримуємо: $Y^* = m(1-p)/2pt$ і $Y^{**} = m(1-p)/pt$. З іншого боку, злочинці обох типів

перестають відмивати свої доходи ($Y^* = 0$ або $Y^{**} = 0$) у тому випадку, коли вартість послуг з їх легалізації сягатиме максимальної величини: $c_{\max} = m(1 - p)$. З урахуванням обмеження на максимальний обсяг доходів, які можуть спрямовуватись на легалізацію (відмивання), отримуємо мінімально значиму розрахункову величину вартості послуг із легалізації (відмивання) доходів ($c_{\min}$), за якої злочинці обох типів зможуть легалізувати всі наявні у них нелегальні доходи:

$$Y^* = \frac{m(1-p)-c}{2pt} = W; \quad (3.27)$$

$$c_{\min}(y^*) = m(1-p) - 2Wpt.$$

$$Y^{**} = \frac{m(1-p)-c}{pt} = W; \quad (3.28)$$

$$c_{\min}(y^{**}) = m(1-p) - Wpt.$$

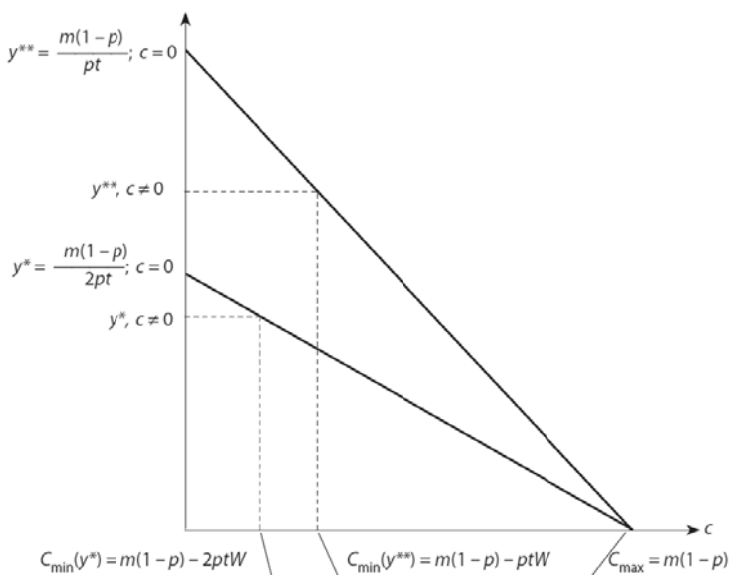

Рис. 3.17. Залежність рівня доходів, що підлягає відмиванню, від вартості послуг із легалізації (відмивання)

З формульних розрахунків (3.14) та (3.15), а також з рис. 3.17 можна зробити висновок про те, що *опортуніст схильний платити більшу мінімальну (початкову) ціну за відмивання наявних у нього*

нелегальних доходів, ніж максимізатор, однак для обох типів злочинців верхній рівень вартості послуг із відмивання доходів має однакове обмеження очікуваною доходністю відмитих доходів, за умови невиявлення операцій з їх легалізації (відмивання) на попередніх етапах.

Виходячи із оберненої залежності між величиною нелегальних доходів, яка підлягає відмиванню, і вартістю послуг із відмивання, можна констатувати чутливість попиту на послуги із відмивання нелегальних доходів до ціни на такі послуги. Відомо, що для визначення ступеня реагування попиту на зміну ціни застосовують поняття цінової еластичності попиту (еластичності попиту за ціною), яка у нашому випадку визначатиметься як відношення відносної зміни величини попиту на послуги із відмивання нелегальних доходів максимізатора (Y^*) або опортуніста (Y^{**}) до відносної зміни ціни на ці послуги (c). Іншими словами, еластичністю функції $Y^* = f(c)$ у точці c_0 називається наступна границя:

$$E_{Y^*c}(c_0) = \lim_{\Delta c \rightarrow 0} \left(\frac{\Delta Y^*}{Y^*} \right) / \left(\frac{\Delta c}{c} \right). \quad (3.29)$$

Із визначення показника еластичності випливає, що при досить малих значеннях показника Δc виконується наближена рівність:

$$\left(\frac{\Delta Y^*}{Y^*} \right) / \left(\frac{\Delta c}{c} \right) \approx E_{Y^*} \quad (3.30)$$

Вказану рівність можна записати у такому вигляді:

$$\frac{\Delta Y^*}{Y^*} \approx E_{Y^*} \frac{\Delta c}{c}.$$

Виражаючи коефіцієнт еластичності через похідні функції для розглядуваного нами випадку, отримаємо:

$$E_{Y^*c}(c_0) = \lim_{\Delta c \rightarrow 0} \left(\frac{f(c_0 + \Delta c) - f(c_0)}{f(c_0)} \right) / \left(\frac{\Delta c}{c_0} \right) = \frac{c_0}{f(c_0)} \lim_{\Delta c \rightarrow 0} \frac{f(c_0 + \Delta c) - f(c_0)}{\Delta c} = \frac{c_0}{f(c_0)} f'(c_0),$$

або

$$E_{Y^*c} = \frac{c}{Y^*} Y^{*'} = \frac{c}{Y^*} \left(-\frac{1}{2pt} \right) = -\frac{c}{2ptY^*}. \quad (3.31)$$

На завершення аналізу мікроекономічної моделі поведінки СНП-максимізатора, який приймає рішення щодо доцільності відмивання отриманих ним нелегальних доходів, зазначимо, що аналогічно до

того, як була розрахована еластичність попиту на послуги із відми-
вання доходів за ціною (вартістю) цих послуг, ми можемо розрахувати
показник еластичності за всіма змінними параметрами моделі, включ-
но з величиною акумульованого нелегального доходу щодо якого
приймається рішення про доцільність його відмивання.

$$E_{Y^*,W} = \frac{W}{Y^*} > 0;$$

$$E_{Y^*,p} = \frac{p}{Y^*} Y^{*'} = \frac{p}{Y^*} \left(\frac{m(1-p)-c}{2pt} \right)' = \frac{p}{2Y^*} (mp^{-1}t^{-1} - mpp^{-1}t^{-1} - cp^{-1}t^{-1})' = \frac{p}{2Y^*} ((m-c)p^{-1}t^{-1})' =$$

$$= -\frac{(m-c)}{2ptY^*} < 0;$$

$$E_{Y^*,t} = \frac{t}{Y^*} Y^{*'} = \frac{t}{Y^*} \left(\frac{m(1-p)-c}{2pt} \right)' = \frac{t}{2Y^*} (mp^{-1}t^{-1} - mpp^{-1}t^{-1} - cp^{-1}t^{-1})' =$$

$$= \frac{t}{2Y^*} ((mp^{-1} - m - cp^{-1})t^{-1})' = -\frac{t}{2Y^*} (mp^{-1} - m - cp^{-1})t^{-2} = -\frac{t}{2Y^*} \frac{(mp^{-1} - m - cp^{-1})}{t^2} =$$

$$= \frac{-m(\frac{1-p}{p}) + \frac{c}{p}}{2tY^*} = -\frac{m(1-p)+c}{2ptY^*} < 0;$$

$$E_{Y^*,m} = \frac{m}{Y^*} Y^{*'} = \frac{m}{Y^*} \left(\frac{m(1-p)-c}{2pt} \right)' = \frac{m}{2Y^*} (mp^{-1}t^{-1} - mpp^{-1}t^{-1} - cp^{-1}t^{-1})' =$$

$$= \frac{m}{2Y^*} (p^{-1}t^{-1} - t^{-1}) = \frac{m}{2Y^*} t^{-1} (p^{-1} - 1) = \frac{m(\frac{1}{p} - 1)}{\frac{p}{2tY^*}} = \frac{m\frac{1-p}{p}}{\frac{p}{2tY^*}} = \frac{m(1-p)}{2ptY^*} > 0. \quad (3.32)$$

Отже, сукупність змінних параметрів і розрахованих показників
еластичності за ними можна обчислити за наступними формулами:

Детермінанти	Показники еластичності
W	$E_{Y^*,W} = \frac{W}{Y^*} > 0$
p	$E_{Y^*,p} = -\frac{(m-c)}{2ptY^*} < 0$
t	$E_{Y^*,t} = -\frac{m(1-p)+c}{2ptY^*} < 0$
m	$E_{Y^*,m} = \frac{m(1-p)}{2ptY^*} > 0$
c	$E_{Y^*,c} = -\frac{c}{2ptY^*} < 0$

Величини еластичності попиту за відповідними змінними для опортуніста будуть аналогічними до величин, розрахованих для максимізатора з огляду на зроблене нами припущення, що за інших незмінних умов $Y^{**} = 2Y^*$.

З метою зниження ризику відмивання грошей через банківські установи за допомогою новітніх технологій, програма інспекційних перевірок повинна розглядати:

- які послуги установа надає своїм клієнтам із використанням новітніх технологій;
- якими програмами внутрішнього фінансового моніторингу охоплюються такі операції та хто відповідальний за їх реалізацію;
- де і як обліковуються такі операції;
- хто з працівників установи і яким чином здійснює аналіз операцій клієнтів, які здійснюються з використанням новітніх технологій, щодо виявлення таких, які підлягають фінансовому моніторингу;
- чи здійснювалася підрозділом фінансового моніторингу банку оцінка кожного такого продукту (послуги) щодо ризику його використання клієнтами з метою легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом;
- як оцінено підрозділом фінансового моніторингу банку ризик використання злочинцями кожного такого продукту (послуги) з метою легалізації злочинних доходів;
- яким чином з'ясовуються суть і мета операцій, що стали об'єктом фінансового моніторингу, проведених клієнтом, із використанням цих банківських продуктів.

Зважаючи на динамічний розвиток фінансових ринків і, відповідно, фінансових махінацій, ключовим напрямом розвитку вітчизняної системи фінансового моніторингу повинно стати забезпечення гнучкості національної системи боротьби з відмиванням грошей, спроможності виявляти і реагувати на нові схеми відмивання грошей, можливості поширення дії контрзаходів на нові сфери економічного життя країни.

Проте ключовим напрямом в протистоянні відмиванню «брудних» грошей, на нашу думку, повинна бути світова практика, яка пропонує відхід від абсолютного застосування принципу презумпції невинності

у сфері підтвердження законності доходів, що були отримані фізичною особою. Тут маєтись на увазі те, що не держава на підставі певних підозр має доводити вчинений злочин приховування злочинних доходів, а громадянин зобов'язаний надати вичерпну інформацію відповідним органам про підтвердження легітимності власних доходів.

Сформовані організаційні, економічні та нормативні напрями розвитку системи запобігання та протидії відмиванню злочинних доходів (ЗПВД), безперечно, повинні запроваджуватися державою на принципах комплексності та системності для досягнення найбільш прийнятного ефекту. Зазначені механізми та засоби боротьби з цими негативними соціально-економічними явищами повинні впроваджуватися без застосування силового ефекту, проте з урахуванням ступеня небезпеки і позитивного зарубіжного досвіду.

Підсумовуючи зазначимо, в сучасних умовах тіньова складова економіки стала значним фактором розвитку нашої країни, який впливає на всі соціально-економічні процеси. Тінізація національної економіки зумовлена й тим, що реалії економічного життя в Україні не відповідають законам і нормативним актам, які визначають інституційне поле діяльності господарюючих суб'єктів підприємництва. Низка положень національного економічного законодавства не співпадає з реальним порядком господарювання юридичних і фізичних осіб, який націлений на отримання доходів в умовах турбулентного зовнішнього середовища, ускладненого територіально-корпоративним монополізмом іллегального походження.

Як наслідок фінансизації економіки ми спостерігаємо активне включення фінансового сектору у процеси кримінально-тіньового перерозподілу суспільних благ, що, у свою чергу, відображене у феномені «відмивання» доходів злочинного походження. Спричиняючи цілу низку негативних наслідків соціального і правового характеру, феномен легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, крім того, значно знижує рівень ефективності та керованості національною економікою. Проявляється це у різних сферах: зростає рівень цін, рівень корумпованості усіх сфер життєдіяльності, спотворюються механізми конкуренції, зменшується рівень споживання і заощаджень, знижується рівень інвестицій, зростає спекулятивна складова на ринку нерухомого майна та уразливість фінансового

сектору (репутації, прибутковості, платоспроможності та ліквідності фінансових установ), зменшується рівень виробництва, доходів і зайнятості, зростають диспропорції у сфері зовнішньо-економічної торгівлі товарами, роботами і послугами, зменшуються доходи зведеного бюджету держави, зростає попит на гроші та волатильність відсоткових ставок на ринку фінансових послуг, зменшується доступність кредитних ресурсів, переорієнтовуються у спекулятивну сферу потоки капіталу, нівелюються показники економічної статистики, криміналізуються приватизаційні процеси, домінуючими стають портфельні (спекулятивні) іноземні інвестиції тощо. Тому питання науково-обґрунтованої, інституціоналізованої державної антилегалізаційної політики щодо вказаного феномену виходить за межі системи правозастосування. З іншого боку, без розуміння фінансово-економічних чинників цього суспільно небезпечного явища, система заходів його стримування стає надто формальною та не веде до реального подолання соціальної несправедливості та економічних диспропорцій.

Національна система антилегалізаційного фінансового моніторингу є банкоцентрованою, оскільки саме у банківській її підсистемі виявляється 97% усіх підозрілих фінансових трансакцій, що проходять через фінансову систему України і містять ознаки, які свідчать про можливе проведення цих операцій з метою відмивання злочинних доходів. Тому дієва система запобігання використанню банківської системи України у проведенні через неї підозрілих фінансових операцій є першочерговим завданням в контексті удосконалення заходів державного і первинного фінансового моніторингу. І починати потрібно з ідентифікаційних процедур щодо осіб, які є клієнтами банків, оскільки належна ідентифікація клієнта є фундаментом оцінювання ризику проведення ним нетипових, підозрілих, нехарактерних, сумнівних фінансових операцій.

Сприйняття клієнтів фінансових установ (а також новітніх фінансових продуктів і послуг) не тільки як носіїв потенційної вигоди, але й загроз та ризиків, породжених можливими деструктивними, з суспільної точки зору, способами їх дії чи використання, прослідковується з вісімдесятих років минулого століття і бере початок з документів Базельського комітету, Вольфсберзької групи та відображається у постійно оновлюваних Рекомендаціях *FATF*. В цьому контексті вирішальни-

ми стандартами ідентифікації особи клієнта (бенефіціара) стали принципи «Знай свого клієнта» [KYC – *Know your client*], «Належна перевірка клієнта» [*Customer Due Diligence (CDD)*] та особлива увага до публічних діячів, як до клієнтів високої групи ризику [*Politically exposed persons (PEPs)*].

Сукупна вигода банківської системи загалом і кожного банку зокрема від впровадження актуальної та адекватної до існуючих загроз системи антилегалізаційного фінансового моніторингу полягає у зменшенні потенційних втрат, які неминуче настають унаслідок реалізації: юридичного ризику (можливість винесення несприятливих для банку судових рішень, які матимуть наслідком погіршення фінансового стану банку); правового ризику (представництво та захист інтересів банку в суді); ризику втрати ділової репутації у результаті розкриття фактів причетності банку до операцій із легалізації грошових коштів, одержаних злочинним шляхом (падіння вартості акцій та капіталізації банку; відмова іноземних банків-кореспондентів від продовження співробітництва з огляду на необхідність мінімізації власних ризиків; погіршення умов залучення коштів на міжнародних фінансових ринках з огляду на зростання ризику позичальника; уповільнення проведення платежів клієнтів банку з огляду на необхідність поглибленої перевірки документів з боку банків-кореспондентів; підвищення загального рівня ризику економічного суб'єкта в угодах із злиття-поглинання; вплив клієнтів); ризику матеріальних збитків (внаслідок арешту або конфіскації активів банку правоохоронними органами при виявленні коштів злочинного походження на рахунках банку і встановленні фактів здійснення фінансових операцій з даними коштами). Таким чином, сукупна економічна вигода банку зростає від збільшення загальної його вартості за рахунок належного функціонування системи фінансового моніторингу, що є особливо актуальним для тих установ, які готуються до злиття, поглинання або продажу акцій іноземним інвесторам, а також для всіх системних, універсальних банків, які мають розгалужену мережу кореспондентських відносин, зокрема з іноземними банками розвинутих країн світу.

Банківська система України стоїть лише на порозі трансформації своїх соціально-економічних функцій, однак будь-які зволікання у цьому процесі матимуть наслідком суттєву часову і змістовну асиметрію вказаних змін порівняно з аналогічними системами інших, динамічніших з трансформаційного погляду, національних юрисдикцій.

ВИСНОВКИ

На теперішній час в Україні створено систему запобігання і протидії відмиванню нелегальних доходів, яка загалом відповідає міжнародним стандартам у вказаній сфері. Зокрема, з січня 2002 року функціонує національний підрозділ фінансової розвідки (ДСФМ України), з червня 2003 року набрав чинності базовий антилегалізаційний Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», ухвалені інші підзаконні нормативні акти, побудовано відповідну інформаційну мережу. Підтвердженням відповідних досягнень України стало виключення її у жовтні 2011 року із переліку країн, які мають стратегічні недоліки системи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (*high risk and non-cooperative jurisdictions*), що формується FATF.

Водночас подальше зростання ризиків відмивання коштів може становити загрозу стабільності національних фінансових систем і розвитку глобальної економіки, а розширення меж і зростання корпоративного сектору економіки, впровадження новітніх технологій здійснення фінансових операцій зумовлюють потребу широкого впровадження у суспільну практику та постійного удосконалення інституційних механізмів та систем запобігання і протидії цим деструктивним явищам. Відповідно основним об'єктом антилегалізаційного фінансового моніторингу є системне відстеження та цільове застосування інструментарію стримування тіньової економіки, зокрема у контексті подолання дисбалансів фінансово-економічного розвитку як одного з найважливіших завдань національних регуляторів у посткризовий період. На форумі тисячоліття «Ми, народи: зміцнення Організації Об'єднаних Націй у двадцять першому столітті» 2000 року представники понад сотні країн світу відзначили, що проблема відмивання коштів у наш час перетворилася в одну із глобальних проблем всього людства поряд із проблемами бідності, заборгованості найбідніших країн, забруднення навколишнього середовища, корупції, торгівлі наркотиками, зброєю тощо.

Відсутність стійкої позитивної динаміки у сфері протидії відмиванню коштів на глобальному рівні є причиною накопичення потенційно руйнівних чинників соціально-економічного розвитку та незахищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від

зовнішніх і внутрішніх загроз, пов'язаних, передусім, з феноменом легалізації (відмивання) коштів, що також є чинником, який формує умови для зниження потенціалу регулювання і координації факторів на макро- і мікрорівнях. Зокрема, відмивання коштів завдає значних збитків державі; спотворює механізми конкуренції; витісняє з ринку легальний бізнес, формуючи передумови штучного зростання фіскального навантаження; зумовлює виникнення диспропорцій у міжнародній торгівлі; призводить до скорочення обсягів виробництва у реальному секторі економіки через неефективне використання ресурсів і стимулювання корупції та злочинності (фінансові ресурси вкладають у так звані стерильні інвестиції або інвестиції, що генерують незначну додану вартість, такі як нерухомість, твори мистецтва, автотранспортні засоби тощо); негативно позначається на стійкості національних фінансів і окремих інституційних одиниць корпоративного сектору; спричиняє зростання трансакційних витрат неформального характеру і формування неформальних інститутів, що дублюють формалізовані державою; розбалансовує цілісність національної фінансово-економічної системи та її окремих інститутів; спотворює національну статистику та інформаційне забезпечення управління в державному і корпоративному секторах; уможливорює вплив неформальних інститутів протизаконного характеру на легальні фінансово-економічні та політичні процеси; формує ризики фінансування нелегальної діяльності, включаючи найнебезпечніші види міжнародної злочинності тощо.

Варто зазначити, що національна система антилегалізаційного фінансового моніторингу є банкоцентрованою, оскільки саме у банківській її підсистемі виявляється 97% усіх підозрілих фінансових трансакцій, що проходять через фінансову систему України, і містять ознаки, які свідчать про можливе проведення цих операцій з метою відмивання злочинних доходів. Тому дієва система запобігання використанню банківської системи України у проведенні через неї підозрілих фінансових операцій є першочерговим чинником у контексті удосконалення заходів державного і первинного фінансового моніторингу.

Сприйняття клієнтів фінансових установ (а також новітніх фінансових продуктів і послуг) не тільки як носіїв потенційної вигоди, але й загроз та ризиків, породжених можливими деструктивними, з погляду суспільства, способами їх дії / використання, прослідковується з

1980-х років минулого століття, і бере початок із документів Базельського комітету, Вольфсберзької групи, відображається у постійно поновлюваних Рекомендаціях *FATF*. У цьому контексті вирішальними стандартами ідентифікації особи клієнта (бенефіціара) стали принципи «Знай свого клієнта», «Належна перевірка клієнта» та особлива увага до публічних діячів, як до клієнтів високої групи ризику.

Сукупна вигода банківської системи загалом і кожного банку зокрема від впровадження актуальної та адекватної до існуючих загроз системи антилегалізаційного фінансового моніторингу полягає у зменшенні потенційних втрат, які неминуче настають внаслідок реалізації юридичного ризику (можливість винесення несприятливих для банку судових рішень, які, як наслідок погіршать фінансовий стан банку); правового ризику (представництво та захист інтересів банку в суді); ризику втрати ділової репутації у результаті розкриття фактів причетності банку до операцій з легалізації грошових коштів, одержаних злочинним шляхом (падіння вартості акцій і капіталізації банку; відмова іноземних банків-кореспондентів від продовження співробітництва з огляду на потребу мінімізації власних ризиків; погіршення умов залучення коштів на міжнародних фінансових ринках з огляду на зростання ризику позичальника; уповільнення проведення платежів клієнтів банку з огляду на потребу поглибленої перевірки документів з боку банків-кореспондентів; підвищення загального рівня ризику економічного суб'єкта в угодах із злиття / поглинання; вплив клієнтів); ризику матеріальних збитків (внаслідок арешту або конфіскації активів банку правоохоронними органами при виявленні коштів злочинного походження на рахунках банку і встановленні фактів здійснення фінансових операцій з цими коштами).

Таким чином, сукупна економічна вигода банку зростає від збільшення загальної його вартості за рахунок належного функціонування системи фінансового моніторингу, що є особливо актуальним для тих установ, які готуються до злиття, поглинання або продажу акцій іноземним інвесторам, а також для всіх системоутворювальних, універсальних банків, які мають розгалужену мережу кореспондентських відносин, зокрема, з іноземними банками розвинених країн світу.

Банківська система України стоїть лише на порозі трансформації своїх соціально-економічних функцій, однак внаслідок будь-яких

зволікань у цьому процесі з'явиться суттєво часова і змістова асиметрія вказаних змін порівнянно з банківськими системами інших, здатних швидше пристосовуватись до нових умов, національних юрисдикцій.

У лютому 2012 року *FATF* були схвалені нові рекомендації «Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення», які поставили перед державами низку нових завдань, що потребують вирішення у найближчій перспективі. До завдань, які належить вирішити національним регуляторам, належать:

- приведення національного законодавства до вимог міжнародних стандартів [визначення податкових злочинів предикатними до відмивання; удосконалення процедур ідентифікації осіб, у першу чергу юридичних осіб із складною (заплутаною) структурою власності];
- включення до кола публічних діячів вітчизняних посадовців;
- уточнення процедур здійснення фінансового моніторингу спеціально визначеними суб'єктами первинного фінансового моніторингу;
- усунення інших прогалин на основі практики застосування діючого законодавства у сфері фінансового моніторингу;
- створення, з урахуванням найкращих світових практик, загальнодержавної системи статистичних спостережень у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму (ЗПВД / ФТ);
- проведення всеохоплюючого національного оцінювання ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму та доведення його результатів до відома суб'єктів фінансового моніторингу, правоохоронних органів, саморегульвних організацій, наукових кіл;
- удосконалення міжвідомчої взаємодії учасників національної антилегалізаційної системи;
- підвищення ефективності аналізу методів та фінансових схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, запровадження досконаліших інструментів аналізу.

У контексті виконання окреслених заходів, першочергове значення має ефективне оцінювання та моделювання ризиків у сфері фінансового моніторингу і проведення національного оцінювання ризиків. Підхід, що ґрунтується на оцінці ризиків згідно з рекомендаціями *FATF*, має бути основою для ефективного спрямування ресурсів у системі протидії відмиванню коштів, а також впровадження відповідних заходів.

З огляду на зазначене, у виданні розкрито широкий контекст подальшого інституціонального розвитку системи фінансового моніторингу в Україні, запропоновано та обґрунтовано важливі механізми оцінювання легалізаційних ризиків. Використання методу аналізу рядів розподілу дасть змогу оцінювати ризики як на макрорівні (національною системою фінансового моніторингу), так і на мікрорівні (суб'єктами фінансового моніторингу). Напрацьовані результати формують важливі передумови для проведення подальших досліджень у сфері наукового забезпечення розвитку національної системи фінансового моніторингу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні тенденції поширення залежності від психоактивних речовин в Україні / І. В. Лінський, М. В. Голубчиков, О. І. Мінко та ін. // Щорічний аналітичний огляд. – Х., 2006. – Вип. 3. – 46 с.
2. Алиев В. М. Методологические основы противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма / В. М. Алиев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2007. – 159 с.
3. Антипов В. І. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю (теоретико-методологічне узагальнення) / В. І. Антипов. – Вінниця : ДП ДКФ, 2006. – 1040 с.
4. Аркуша Л. Інформаційне забезпечення боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом [Електронний ресурс] / Л. Аркуша ; Одеський інформаційно-аналітичний центр Crime.a : Лабораторія, Дослідження. – Режим доступу : <http://www.inter.criminology.org.ua>.
5. Базилевич В. Д. Метафізика економіки / В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн. – К. : Знання, 2007. – 718 с.
6. Базилук А. В. Тіньова економіка в Україні / А. В. Базилук, С. О. Коваленко. – К. : НДЕІ Мінекономіки України, 1998. – 206 с.
7. Банківська статистика : опорний конспект лекцій / В. Б. Захожай, Н. А. Головач ; укл. : А. В. Головач. – К. : МАУП, 1999. – 124 с.
8. Банківські ризики: теорія та практика управління : монографія / Л. О. Примостка та ін. ; Міністерство освіти і науки України. Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана». – К. : Вид-во КНЕУ, 2008. – 450 с.
9. Барановський О. І. «Відмивання» грошей: сутність та шляхи запобігання / О. І. Барановський – Х. : «Форт», 2003. – 472 с.
10. Барановський О. І. Боротьба з «відмиванням» грошей у банківському секторі економіки / О. І. Барановський // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 5. – С. 10–14.
11. Барановський О. І. Проблеми банківської безпеки в умовах інтеграції України у світовий фінансовий простір / О. І. Барановський // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 10. – С. 18.
12. Барановський О. І. Регулювання і нагляд у банківській сфері: quo vadis? / О. І. Барановський // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 7. – С. 3–10.
13. Барановський О. І. Фінансова безпека : монографія / О. І. Барановський ; Інститут економічного прогнозування. – К. : Фенікс, 1999. – 338 с.
14. Барсукова С. Ю. Неформальная экономика: экономико-социологический анализ / С. Ю. Барсукова. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 448 с.
15. Бежан О. Фінансова глобалізація як каталізатор розвитку тіньових економічних процесів / О. Бежан // Україна в системі міжнародних відносин в умовах глобалізації : мат. наук. конф., Київ, 9 лютого 2005 р. / відп. за вип. В. Є. Новицький. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – С. 206–208.
16. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход / Г. С. Беккер ; пер. с англ. Е. Батракова, Р. Капелюшников, Б. Максименко и др. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.

17. Бекряшев А. К. Теневая экономика и экономическая преступность : элект. учебник [Электронный ресурс] / А. К. Бекряшев, И. П. Белозеров ; УЦИ Омского государственного университета. – 2000. – Режим доступа : <http://newasp.omskreg.ru/bekryash/ch1p3.htm>.
18. Бекряшев А. К. Теневая экономика и экономическая преступность. Основы теневой и криминальной экономики [Электронный ресурс] / А. К. Бекряшев, И. П. Белозеров. – Режим доступа : <http://www.kodges.ru/30710-tenevaja-jekonomika-i-jekonomicheskaja-prestupnost.html>.
19. Беницкий А. С. Ответственность за легализацию преступно приобретенных доходов в уголовном законодательстве Украины и Российской Федерации / А. С. Беницкий, Б. Г. Розовский, О. Ю. Якимов. – Луганск : РИО ЛГУВД им. Э. А. Дидоренко, 2008. – 494 с.
20. Бережний О. Ризики використання послуг банків для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму в системі банківських ризиків / О. Бережний // Вісник НБУ. – 2009. – № 4. – С. 3.
21. Білецький В. Фіктивне підприємництво і економічна злочинність / В. Білецький // Право України. – 1997. – № 5. – С. 34–37.
22. Болгар Т. М. Фінансова безпека банків в умовах ринкової трансформації економіки України : автореферат дис. канд. екон. наук / Т. М. Болгар ; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : [б.в.], 2009. – С. 21.
23. Болгова К. В. Формування системи економічної інформації для забезпечення економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / К. В. Болгова ; Донецький національний технічний університет. – Режим доступу : <http://masters.donntu.edu.ua/publ2002/fem/bolgova.pdf>.
24. Борець Л. В. Злочини, пов'язані з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, підслідні податковій міліції: кримінально-правова характеристика, виявлення і розслідування : навч.-метод. посібник / Л. В. Борець. – Ірпін' : ДПАУ НУДПСУ, 2008. – 105 с.
25. Бородіна О. С. Методичні підходи до визначення сутності економічних ризиків та шляхів їх уникнення / О. С. Бородіна // Економіка та держава. – 2010. – № 7. – С. 21.
26. Бородин Л. И. Бифуркации в процессах эволюции природы и общества: общее и особенное в оценке И. Пригожина [Электронный ресурс] / Л. И. Бородин // История и компьютер : информ. бюлеть. – 2002. – № 29. – Режим доступа : <http://kleio.asu.ru/aik/bullet/29/20.html>.
27. Бородюк В. Оцінки стану тіньової економіки та методи розрахунку її обсягів / В. Бородюк, Т. Приходько, О. Турчинов. – К. : Інститут Росії – НАНУ, 1997. – 137 с.
28. Борьба с отмыванием доходов от индустрии наркобизнеса в странах Содружества / Б. С. Болотский, А. Г. Волеводз, Е. В. Воронова, Б. Ф. Калачев. – М. : «Юрлитинформ», 2001. – 248 с.
29. Брунер К. Представление о человеке и концепция социума: два подхода к пониманию общества [Электронный ресурс] / К. Брунер // Альманах THESIS. – 1993. – Вып. 3. – С. 36–47. – Режим доступа : <http://igiti.hse.ru/Editions/THESIS/Issue3>.

30. Буайе Р. Теория регуляции. Критический анализ / Р. Буайе. – М. : Научно-изд. центр «Наука для общества», 1997. – 212 с.
31. Буткевич С. А. Фінансовий моніторинг в Україні: організаційно-правові аспекти : монографія / С. А. Буткевич ; Міністерство внутрішніх справ України. Кримський юридичний інститут Одеського державного університету внутрішніх справ. – Сімферополь : Кримнавчпеддержвидав, 2010. – 284 с.
32. Вавдійчик О. А. Інтегрованість фінансового моніторингу до системи ризик-менеджменту банку, як складова стабільності його роботи / О. А. Вавдійчик // Міжнародна банківська конференція: теорія і практика : III Міжнар. науково-практ. конф., м. Суми, 15–16 травня 2008 р.
33. Варналій З. С. Тінізація малого підприємництва (економічні та правові аспекти) / З. С. Варналій. – К. : Ін-т приват. права і підприємництва АпрН України, 1998. – 56 с.
34. Васильев С. В. О функциях «соков» в связи с проблемой древнерусских «ябетников» и «ябедничеством» Судебника 1497 г. // Исследования по истории средневековой Руси. – М. ; СПб., 2006. – С. 101–112.
35. Васильчак С. В. Фінансовий моніторинг в Україні [Електронний ресурс] / С. В. Васильчак, С. В. Теплий // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2009. – Вип. 19.13. – С. 304. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlut/19_13/302_Wasylczak_19_13.pdf.
36. Вахания В. В. Финансовые разведки мира / В. В. Вахания. – М. : ЗАО Юстицинформ, 2007. – 215 с.
37. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв та ін. ; за ред. В. Т. Бусела. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
38. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине / Н. Винер. – 2-е изд. – М. : Наука ; Главная редакция изданий для зарубежных стран, 1983. – 344 с.
39. Відкрита багатомовна Інтернет-енциклопедія. Поняття «інформація» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.
40. Відмивання грошей: кримінально-правова кваліфікація, запобігання злочинності, законодавство та міжнародний досвід : навч. посібник / М. Я. Азаров та ін. – Ірпінь, 2004. – 308 с.
41. Вітлінський В. В. Концептуальні засади ризикології у фінансовій діяльності / В. В. Вітлінський // Фінанси України. – 2003. – № 3.
42. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко ; Міністерство освіти і науки України. Київський національний економічний університет. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
43. Водзянова Н. К. Концептуальні підходи до моделювання та управління операційним ризиком комерційного банку [Електронний ресурс] / Н. К. Водзянова, В. М. Водзянова ; ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана». – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mise/2010_81/vodz.pdf.
44. Газанфаров Е. М. огли. Сутність фінансової безпеки банків та її роль у забезпеченні фінансової безпеки держави / Е. М. огли Газанфаров // Економіка та держава. – 2010. – № 6. – С. 62.

45. Глинкина С. «Высветление» экономики и укрепление национальной безопасности России / С. Глинкина, Т. Клейнер // Российский экономический журнал. – 2003. – № 5–6. – С. 3–13.
46. Глобальна карта корупції [Електронний ресурс] / Transparency International. – 2012. – Режим доступу : <http://ti-ukraine.org/cpi/global-map>.
47. Глущенко А. А. Политики KYC, CDD и PEPs – база для идентификации клиентов банка и бенефициаров / А. А. Глущенко, Р. М. Воронина // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук : ежемес. науч. журнал. – 2013. – № 1 (48). – С. 89–94.
48. Глущенко О. О. Аналіз чинників легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом / О. О. Глущенко, О. М. Підхормий // Фінансова система України : зб. наук. праць : у 3 ч. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. – Вип. 10. – Ч. 3. – С. 363–371.
49. Глущенко О. О. Актуальні напрями виявлення підозрілих фінансових операцій банківських клієнтів / О. О. Глущенко, Р. М. Воронина // Прометей : регіон. зб. наук. пр. з екон. / Донецький економіко-гуманітарний інститут МОНМС України ; Інститут економіки промисловості НАН України. – Донецьк : Юго-Восток, 2012. – Вип. 3 (39). – С. 230–235.
50. Глущенко О. О. Аналіз основних об'єктів ідентифікації у системі заходів первинного фінансового моніторингу банку / О. О. Глущенко, Р. М. Воронина // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 6. – Т. 2. – С. 68–71.
51. Глущенко О. О. Банки в системі антилегалізаційного фінансового моніторингу / О. О. Глущенко, Р. М. Воронина // Наука і економіка : науково-теорет. журнал Хмельн. економ. ун-ту. – 2012. – Вип. 4. – Т. 2. – С. 101–108.
52. Глущенко О. О. Вплив високочастотного трейдингу на ефективність глобальних фінансових ринків / О. О. Глущенко, Х. Я. Райхерт ; Тернопільський нац. економ. ун-т ; редкол. : С. І. Шкарабан (гол. ред.) та ін. // Економічний аналіз : зб. наук. праць. – Тернопіль : Вид.-поліграф. центр Терноп. нац. екон. ун-ту «Економічна думка», 2012. – Вип. 11. – Ч. 1. – С. 441–446.
53. Глущенко О. О. Зміст та функції фінансового моніторингу у сфері декриміналізації національної економіки / О. О. Глущенко // Кримський інститут бізнесу. – 2008. – С. 283–285.
54. Глущенко О. О. Інноваційний підхід до ідентифікації банківських клієнтів підвищеного ризику (на прикладі PEPs) / О. О. Глущенко, Р. М. Воронина // Маркетинг та менеджмент інновацій : наук. журнал Сумського держ. ун-ту. – 2012. – № 4. – С. 169–178.
55. Глущенко О. О. Критерії вибору елементів і структури міжнародної та національної систем запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом // Вісник Львівського університету. – 2008. – Вип. 39. – С. 110–114. – (Серія економічна).
56. Глущенко О. О. Критерії вибору структури системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом // Стратегія формування відкритої господарської системи в Україні : мат. Міжнар. наук. студ.-аспір. конф. ; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2008. – С. 72–73.

57. Глущенко О. О. Нелегальне підприємництво та фінансова система України в умовах глобалізації : монографія / О. М. Підхормний, О. О. Глущенко. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2011. – 348 с.
58. Глущенко О. О. Постулат системності у розбудові інституту фінансового моніторингу України // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи : мат. першої звіт. наук. конф. ; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2007. – С. 218–223.
59. Глущенко О. О. Проміжні інститути у контексті запобігання та протидії відмиванню злочинних доходів / О. О. Глущенко // Тенденції та перспективи розвитку податкової системи України : мат. науково-практ. конф. – Ірпінь : Національний університет ДПСУ України, 2008. – С. 626.
60. Глущенко О. О. Регуляторна політика стримування нелегального підприємництва в Україні / О. О. Глущенко // «Регіональна економіка» : науково-практ. журнал. – 2009. – № 1. – Лютий. – С. 191–200.
61. Голованов Н. М. Теневая экономика и легализация преступных доходов / Н. М. Голованов, В. Е. Перекислов, В. А. Фадеев. – СПб. : Питер, 2003. – 303 с.
62. Грищенко О. Проблеми боротьби із «відмиванням брудних коштів» [Електронний ресурс] / О. Грищенко // Юридичний журнал. – 2005. – № 7. – Режим доступу : www.justinian.com.ua.
63. Грін В. Г. Економетричний аналіз / В. Г. Грін ; пер. з англ. А. Олійник, Р. Ткачук ; наук. ред. О. Комашко. – К. : Вид-во С. Павличко «Основи», 2005. – 1197 с.
64. Грюнинг Х. ван. Международные стандарты финансовой отчетности : практ. руководство / Х. ван Грюнинг. – М. : Весь Мир, 2006. – 344 с.
65. Гуржій С. Г. Типології легалізації злочинних коштів в Україні у 2004–2005 роках / С. Г. Гуржій. – К. : Міжнародна агенція «Бізон», 2006. – 64 с.
66. Даллага Б. Вторая и неофициальная экономика в Восточной Европе: ее значение для экономического перехода / Б. Даллага // Экономическая статистика для стран, переходящих к рыночной экономике: Восточная Европа в 1990-х годах. – Вашингтон, 1991. – С. 47–80.
67. Дані Державного комітету статистики України про номінальний ВВП і зведений бюджет за доходами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm; http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2005/fin/fin_ric/fin_u/2003.html.
68. Дані Державного комітету статистики України. Демографічна ситуація. Населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html.
69. Дегтяр І. М. Шляхи подолання тіньової економіки – забезпечення економічної безпеки країни / І. М. Дегтяр // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 4. – С. 64.
70. Декларація і програма дій форуму тисячоліття «Ми, народи: зміцнення Організації Об'єднаних Націй у двадцять першому столітті» [Електронний ресурс] / ООН. – 2000. – 26.05. – Режим доступу : <http://www.un.org/russian/conferen/millennium/forumdec.htm>.

71. Декларація про запобігання злочинного використання банківської системи з метою відмивання грошових коштів : документи Базельського комітету з банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.sdfm.gov.ua.
72. Дзедзик І. Б. Аналіз інформаційних потоків при здійсненні банками фінансового моніторингу операцій / І. Б. Дзедзик // Економічний форум : науковий журнал / Луцький національний технічний університет. – 2011. – № 3. – С. 332.
73. Дзедзик І. Б. Внутрішньобанківська система здійснення фінансового моніторингу операцій / І. Б. Дзедзик // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика : зб. тез доп. III Міжнар. науково-практ. конференції, м. Суми, 15–16 травня 2008 року, ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2008. – С. 12–14.
74. Дзедзик І. Б. Внутрішньобанківська система здійснення фінансового моніторингу операцій / І. Б. Дзедзик // Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України», 2009. – № 24. – С. 293–301.
75. Дзедзик І. Б. Зарубіжний досвід класифікації клієнтів з високим рівнем ризику з точки зору імовірності «відмивання» ними грошей через банківську установу / І. Б. Дзедзик // Регіональна економіка : науково-практ. журнал. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2010. – № 3. – С. 95–101.
76. Дзедзик І. Б. Методи оцінки ризиків відмивання «брудних» грошей / І. Б. Дзедзик // Розвиток фінансово-кредитної системи України: здобутки, проблеми та перспективи : зб. мат. доп. V Всеукраїн. науково-практ. конф. аспірантів та молодих учених, 4–5 листопада 2009 р. – Львів : ЛІБС УБС НБУ, 2009. – С. 10.
77. Дзедзик І. Б. Місце ризиків у системі фінансового моніторингу операцій банківської установи / І. Б. Дзедзик // Регіональна економіка. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2008. – № 4. – С. 109–115.
78. Дзедзик І. Б. Поняття ризику використання банків з метою легалізації злочинних доходів / І. Б. Дзедзик // Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків : зб. тез доп. IV Міжнар. науково-практ. конф., м. Черкаси, 15–16 жовтня 2009 року. – Черкаси, 2009.
79. Дзедзик І. Б. Ризики, пов'язані з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом / І. Б. Дзедзик // Розвиток фінансово-кредитної системи України: здобутки, проблеми та перспективи : зб. тез доп. IV Всеукраїн. науково-практ. конф. аспірантів та молодих вчених, 22–24 жовтня 2008 р. – Львів : ЛІБС УБС НБУ, 2008. – С. 139.
80. Дзедзик І. Б. Ризикологічні основи фінансового моніторингу операцій банків / І. Б. Дзедзик // Вісник Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ). – 2010. – № 1 (7). – С. 153.
81. Дзедзик І. Б. Роль фінансового моніторингу в забезпеченні прозорості діяльності банківської установи / І. Б. Дзедзик, Р. А. Слав'юк // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2009. – Вип. 252 : у 6 т. – Т. IV. – С. 965–973.

82. Дзедзик І. Б. Система протидії відмивання «брудних» грошей в банківських установах України та Польщі / І. Б. Дзедзик // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації : зб. тез доп. VII Міжнар. науково-практ. конф. молодих учених. – Тернопіль : ТНЕУ, 2010. – Ч. 2. – С. 79.
83. Дзедзик І. Б. Стан та перспективи вдосконалення вітчизняної системи протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом / І. Б. Дзедзик // Розвиток фінансово-кредитної системи України: здобутки, проблеми та перспективи : зб. мат. доп. VI Всеукраїнської науково-практ. конф. аспірантів та молодих учених, м. Львів, 4–5 листопада 2010 року. – Львів : ЛІБС УБС НБУ, 2010.
84. Дзедзик І. Б. Суть та значення фінансового моніторингу в процесі боротьби з легалізацією «брудних» грошей / І. Б. Дзедзик // Економічний простір : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2009. – № 28/1. – С. 242–249.
85. Дзедзик І. Б. Сучасні тенденції та проблеми фінансового моніторингу в банках / І. Б. Дзедзик // Сучасні проблеми фінансового моніторингу : зб. тез доп. II Всеукр. наук.-практ. конф., ХНЕУ, м. Харків, 2 червня 2011 р. – Харків, 2011.
86. Директива комісії 2006/70/ЄС від 1 серпня 2006 року про визначення імплементаційних заходів для Директиви 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради в частині визначення терміну «політичні діячі» та технічних критеріїв для спрощення процедур належної обачливості щодо клієнтів та для виключення засад фінансової діяльності, що здійснюється час від часу або обмежено [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=179&art_id=1001&lang=uk.
87. Діденко С. В. Оптимізація управління ризиками в системі фінансового моніторингу банку / С. В. Діденко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2008. – № 3. – С. 128–131.
88. Дмитров С. Матеріали семінару для фахівців банківського нагляду Національного банку України / С. Дмитров. – Львів, 2008.
89. Дмитров С. Моделювання оцінки ризиків використання послуг банків з метою легалізації кримінальних доходів або фінансуванню тероризму / С. Дмитров, О. Меренкова, Л. Левченко // Вісник НБУ. – 2009. – № 1. – С. 54.
90. Дмитров С. Новітня компонента в системі банківських ризиків / С. Дмитров, Т. Медвідь // Вісник НБУ. – 2010. – № 4. – С. 11.
91. Дмитров С. Система скорингу на основі індикаторів ризику як ефективна складова фінансового моніторингу в банку / С. Дмитров, В. Черняк, О. Кузьменко // Вісник НБУ. – 2011. – № 1. – С. 26.
92. Долгий О. А. Мінімізація ризиків протидії відмиванню злочинно одержаних доходів : монографія / О. А. Долгий ; Держ. податкова адміністрація України. Нац. акад. держ. податкової служби України. – Тростянець : ТРД, 2004. – 115 с.
93. Дослідження: рівень прозорості українських банків далекий від ідеалу [Електронний ресурс] // за матеріалами Інтерфакс – Україна. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2011/10/27/256851>.

94. Дудоров О. О. Злочини у сфері підприємництва / О. О. Дудоров, М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2001. – 608 с.
95. Дудоров О. О. Тлумачення ознак фіктивного підприємництва у доктрині та правозастосовній практиці / О. О. Дудоров // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 2 – С. 71–85.
96. Д'яконова І. І. Удосконалення банківських операцій і попередження ризиків як умова зміцнення системи України : монографія / І. І. Д'яконова. – Суми : Університетська книга, 2007. – 87 с.
97. Економічна теорія. Політекономія : підручник для студ., аспір. і викл. вищ. навч. закл. / В. Д. Базилевич, В. М. Попов, К. С. Базилевич, Н. І. Гражевська. – К. : Знання-Прес. – 2008. – 719 с.
98. Електронна енциклопедія Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.
99. Електронний ресурс Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.
100. Енциклопедія банківської справи України / редкол. : В. С. Стельмах (голова) та ін. – К. : Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
101. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / за ред. Р. Дяківа. – К. : Міжнародна економічна фундація, 2000. – 703 с.
102. Ечмаков С. М. Теневая экономика: анализ и моделирование / С. М. Ечмаков. – М. : «Финансы и статистика», 2004. – 408 с.
103. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
104. Єжов А. Міжнародна практика запобігання відмиванню кримінальних доходів та управління відповідними ризиками / А. Єжов // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 10. – С. 24.
105. Єлисеєва О. Моніторинг як метод інформаційно-статистичного дослідження стану виробничо-економічних систем / О. Єлисеєва, М. Зайцева // Економіст. – 2007. – № 2. – С. 58–60.
106. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 399 с.
107. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : монографія / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2003. – 368 с.
108. Жаліло Я. А. Ще раз про детінізацію економіки / Я. А. Жаліло // Інвестиції: практика та досвід. – 2003. – № 24. – С. 14–16.
109. Загальна характеристика і теми типологічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.eurasiangroup.org/ru/typology_research.php.
110. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – 4-те вид., випр. та доп. – К. : Т-во «Знання», КОО ; Л. : Вид-во Львів. банк. ін-ту НБУ, 2002. – 566 с.
111. Засць І. В. Роль інформації в системі управління підприємством [Електронний ресурс] / І. В. Засць // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2010. – № 2 (52). – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/Vzhdtu_econ/2010_2/18.pdf.

112. Замошкин Ю. А. Частная жизнь, частный интерес, частная собственность / Ю. А. Замошкин // Вопросы философии. – 1991. – № 1. – С. 110.
113. Звіт Державного комітету фінансового моніторингу України за 2003 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sdfm.gov.ua/content/File/pdf/Zvit%201.pdf>.
114. Звіт Державного комітету фінансового моніторингу України за 2004 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/File/pdf/Zvit_FATF_2004.pdf.
115. Звіт Державного комітету фінансового моніторингу України за 2005 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/content/File/Site_docs/20.03.06/zvit_2005_ukr.pdf.
116. Звіт Державного комітету фінансового моніторингу України за 2006 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/content/File/Site_docs/15.03.2007/zbor-1.pdf.
117. Звіт Державного комітету фінансового моніторингу України за 2007 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/content/File/Site_docs/2008/04.04.08/Zvit_DKFMU_07_o.pdf.
118. Звіт Державного комітету фінансового моніторингу України за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу до Звіту : http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=529&art_id=9311&lang=uk.
119. Звіт про типології відмивання грошей у 2002–2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Fin_mon/methodol/FATF.pdf.
120. Зеленецький В. С. Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму (економіко-правовий аналіз) : наук.-практ. посібник / В. С. Зеленецький, В. Л. Кротюк, Д. А. Файер. – Х. : «Кросроуд», 2007. – 668 с.
121. Злупко С. М. Економічна думка України : навч. посібник / С. М. Злупко. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 496 с.
122. Злупко С. М. Михайло Туган-Барановський – український економіст світової слави / С. М. Злупко. – Львів, 1993. – 123 с.
123. Зубков В. А. Российская Федерация в международной системе противодействия легализации (отмыванию) преступных доходов и финансированию терроризма / В. А. Зубков, С. К. Осипов – М. : Спецкнига, 2007. – 752 с.
124. Каменська Т. Роль аудиту в системі внутрішнього контролю / Т. Каменська // Бухоблік та аудит. – 2010. – № 9. – С. 43.
125. Каратаев М. В. Финансовый мониторинг в банке: организация внутреннего контроля, оценка и управление риском вовлечения в процессы легализации / М. В. Каратаев. – М. : Изд. дом «Регламент-Медиа», 2011. – 320 с.
126. Касанов В. Ю. О законе Додда-Франка и финансовом доносительстве в США [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.fondsk.ru/news/2012/08/21/o-zakone-dodda-franka-i-finansovom-donositelstve-v-usa-i-16142.html>.
127. Качка Т. Боротьба з відмиванням грошей: комплексний порівняльно-правовий аналіз відповідності законодавства України acquis ЄС у сфері боротьби та запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом / за участі М. Парапана. – К. : Реферат, 2004. – 287 с.

128. Київець О. Україна в контексті відмивання коштів [Електронний ресурс] / О. Київець // Юстиніан : юрид. журнал. – 2004. – № 4. – Режим доступу : www.justinian.com.ua/article.php?id=1299.
129. Кірсанов В. Фінансовий моніторинг як засіб протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом [Електронний ресурс] / В. Кірсанов // ЕАІ Бюлетень. – № 1 (7). – Режим доступу : www.eai.org.ua.
130. Коваленко В. В. Банківський нагляд : навч. посібник / В. В. Коваленко. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 260 с.
131. Коваленко В. В. Міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму : монографія / В. В. Коваленко, С. О. Дмитров, А. В. Єжов. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 110 с.
132. Ковалюк О. М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики) : монографія / О. М. Ковалюк. – Львів : Вид-чий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 396 с.
133. Колдовський М. В. Діяльність банків з протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом : автореф. дис. канд. екон. наук / Микола Васильович Колдовський ; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2009. – 21 с.
134. Колісник М. К. Легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, і методи боротьби з нею на світовому фінансовому ринку [Електронний ресурс] / М. К. Колісник, Н. О. Зинюк // Науковий вісник НЛТУУ : зб. наук.-техн. праць. – Львів : НЛТУУ, 2005. – Вип. 15.5. – 416 с. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/Portal/chem_biol/nvnltu/15.../345_Kolisnyk_15_5.pdf.
135. Комаха А. Нацбанк обвинил пользователей интернет-банкинга в отмывании «грязных» денег и порекомендовал банкирам тщательнее проверять своих интернет-клиентов [Електронний ресурс] / А. Комаха. – Режим доступу : www.content.com.ua/4539/.
136. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції // Офіційний вісник України. – 2010. – № 10. – 22.02. – Ст. 506.
137. Кондратюк С. В. Економічна безпека кредитно-банківської системи України : наук.-практ. рекомендації / С. В. Кондратюк, І. Ю. Копелєв, О. Й. Хомин ; Львівський держ. ун-т внут. справ. – Львів : Край, 2006. – 54 с.
138. Конституція України : за станом на 08.12.2004 р. // Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 2. – С. 44.
139. Концепція економічної безпеки України / В. М. Гесьць, Б. Є. Кваснюк, І. В. Недін та ін. ; за ред. В. М. Гейця ; Ін-т. екон. прогнозування. – К. : Логос, 1999. – 56 с.
140. Користін О. Сутність легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом / О. Користін // Право України. – 2007. – № 5. – С. 60.
141. Королюк Т. Дефініція «ризик»: законодавчі, економічні і облікові аспекти (історія та сучасність) / Т. Королюк // Бухоблік і аудит. – 2010. – № 9. – С. 12.
142. Корягина Т. И. Услуги теневые и легальные / Т. И. Корягина // ЭКО: Экономика и орг. пр-ва, 1989. – № 2. – С. 6–65.

143. Косінський Р. А. Банківський нагляд : конспект лекцій / Р. А. Косінський ; Харківський нац. екон. ун-т. – Харків, 2006. – 127 с.
144. Косолапов Н. А. Круговорот «света» и «тени» как механизм общественного развития / Н. А. Косолапов // Восток. – 2000. – № 1. – С. 103–113.
145. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз. – М. : «Дело ЛТД» ; «Catalaxy», 1993. – 192 с.
146. Краліч В. Р. Фінансовий моніторинг у забезпеченні функціонування системи економічної безпеки банківських установ в Україні : автореф. дис. канд. екон. наук / Віталій Робертович Краліч ; Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права "Крок"». – К., 2010. – 20 с.
147. Краснова І. Внутрішній контроль у банку: завдання та організація / І. Краснова // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 9. – С. 40–42.
148. Кредит без сюрпризов: из чего состоит эффективная ставка [Электронный ресурс] // Информационный портал banki.ua. – Режим доступа : <http://www.banki.ua/news/daytheme/?id=254033>.
149. Кримінальний Кодекс України № 2341-III від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25–26. – С. 131.
150. Кричевский М. Л. Интеллектуальные методы в менеджменте / М. Л. Кричевский. – СПб. : Питер, 2005. – 304 с.
151. Курс лекцій з дисципліни «Статистика» [Електронний ресурс] / В. П. Сторожук, О. В. Кустовська, Є. І. Ткач, І. М. Шост та ін. ; за ред. Є. І. Ткача. – Тернопіль : Економічна думка, 2006. – Ч. 1: Теорія статистики. – 224 с. – Режим доступу : http://www.library.tane.edu.ua/files/EVD/kurs_lekciy_statystuka.pdf.
152. Ланд П. Организованная преступность. Тайная история самого прибыльного бизнеса в мире / П. Ланд ; пер. с англ. – М. : АСТ : Астрель, 2005. – 192 с.
153. Ларичев В. Д. Коммерческое мошенничество в России. Способы совершения. Методы защиты / В. Д. Ларичев, Г. М. Спирин. – М. : Экзамен, 2001. – 256 с.
154. Латов Ю. В. Экономика вне закона / Ю. В. Латов. – М. : Московский общественный научный фонд, 2001. – С. 284.
155. Лаурейн С. Организованная преступность в США: проблемы и тенденции (80-е годы XX века – начало 2000-х годов) [Электронный ресурс] / С. Лаурейн. – Режим доступа : <http://www.mosgu.ru/nauchnaya/publications/scientificarticles/2006/Laureyn>.
156. Леонтович Ф. И. Старый земский обычай // Труды VI Археологического съезда в Одессе, 1884 г. – Одесса, 1889. – Т. IV. – С. III.
157. Литвиненко А. Н. Легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем : учеб. пособие в схемах / А. Н. Литвиненко. – СПб. : Знание, ИВЭСЭП, 2004. – 62 с.
158. Логинов Е. Л. Криминальные операции в российских и зарубежных корпорациях / Е. Л. Логинов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2005. – 271 с.

159. Лысенко В. В. Фиктивные фирмы. Криминалистический анализ / В. В. Лысенко. – К. : Парламентское издательство, 2002. – 111 с.
160. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія / І. І. Мазур. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. – 329 с.
161. Маляренко В. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України [Електронний ресурс] / В. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 7–69. – Режим доступу : www.pravoznavec.com.ua.
162. Мандевиль Б. Басня о пчелах / Б. Мандевиль. – М. : Мысль, 1974. – 273 с.
163. Мандибура В. О. «Тіньова» економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження / В. О. Мандибура. – К. : Парламентське вид-во, 1998. – 135 с.
164. Марчук Р. П. Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму : навч. посібник / Р. П. Марчук, О. І. Попов, В. А. Онисьєв. – К. : Бізон, 2008. – Т. 1 : Міжнародні нормативно-правові акти та стандарти. – 383 с.
165. Марчук Р. П. Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму : довідник / Р. П. Марчук, О. І. Попов, В. А. Онисьєв. – К. : Міжнародна агенція «БІЗОН», 2008. – Т. 1 : Міжнародні нормативно-правові акти та стандарти. – 880 с. – (Серія «Бібліотека підприємництва»).
166. Мельников В. Н. Противодействие легализации незаконных доходов / В. Н. Мельников, А. Г. Мовсесян. – М. : МЦФЭР, 2007. – 528 с.
167. Меренкова О. Факторний аналіз імовірнісної оцінки ризику використання послуг банків для легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму / О. Меренкова, Т. Медвідь, А. Бойко // Вісник НБУ. – 2010. – № 11. – С. 46.
168. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» : схвалено постановою Правління Національного банку України № 104 від 15.03.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.uazakon.com/big/text1263/pg1.htm.
169. Методичні рекомендації відносно організації боротьби з «фіктивними» та «транзитними» підприємствами : лист ДПА України № 8742/7/26-9517 від 03.06.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document/spart12/inx12243.htm>.
170. Методичні рекомендації суб'єктам первинного фінансового моніторингу «Управління ризиками щодо відмивання злочинних доходів та фінансування тероризму» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=220&lang=uk.
171. Методичні рекомендації щодо мінімізації ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму : затверджено наказом Державного комітету фінансового моніторингу України № 37 від 26.03.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=220&lang=uk.
172. Методичні рекомендації щодо організації внутрішнього фінансового моніторингу в банках із застосуванням підходу, заснованого на ризиках

- : затверджені наказом Державного комітету фінансового моніторингу України № 143 від 9 жовтня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=220&lang=uk.
173. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України : схвалено постановою Правління Національного банку України № 361 від 02.08.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Risks/361.pdf.
174. Методичні рекомендації щодо основних ризиків, пов'язаних з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму при здійсненні банківськими установами переказів коштів : затверджено наказом Державного комітету фінансового моніторингу України № 184 від 30.12.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=220&lang=uk.
175. Методичні рекомендації щодо управління ризиками банку у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму, пов'язаними з персоналом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=220&lang=uk.
176. Михасюк І. Р. Державне регулювання економіки : підручник / І. Р. Михасюк. – Львів : «Магнолія плюс», 2006. – 220 с.
177. Михасюк І. Р. Економічна безпека країни в умовах глобалізації / І. Р. Михасюк. – Львів : Вид-чий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 42 с.
178. Мірошніченко О. В. Ілєгальна економіка та фінансові операції з легалізації незаконних доходів у контексті економічної безпеки / О. В. Мірошніченко // Фінанси України. – 2010. – № 9 (178).
179. Мірошніченко О. В. Явище «відмивання брудних грошей» як загроза економічній безпеці України / О. В. Мірошніченко, С. Ю. Гарбар // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – № 6. – С. 15.
180. Многоликая коррупция: выявление уязвимых мест на уровне секторов экономики и государственного управления / под ред. Э. Кампоса, С. Прадхана ; пер. с англ. – М. : Альпина Паблишерс, 2010. – 551 с.
181. Моделювання оцінки операційного ризику комерційного банку : монографія [Електронний ресурс] / О. С. Дмитрова, К. Г. Гончарова, О. В. Меренкова та ін. ; за заг. ред. С. О. Дмитрова. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 264 с. – Режим доступу : http://lib.uabs.edu.ua/library/Books_academy/1035_2010.pdf.
182. Моделювання оцінки ризиків використання банків з метою легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму : монографія / С. О. Дмитров та ін. ; під заг. ред. О. М. Бережного. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 75 с.
183. Москаленко Н. В. Соціально-економічне і політичне значення фінансового моніторингу / Н. В. Москаленко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 6 (108). – С. 235.
184. Мрочек-Дроздовский П. Н. О древнерусских яблетниках // Чтения в Обществе истории и древностей Российских при Московском университете. – 1884. – Кн. I. – С. 1–19.

185. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К. : Вид-во КВІЦ, 1999. – 464 с.
186. Мусин М. М. Финансовая разведка знает все / М. М. Мусин. – М. : Эксмо : Алгоритм, 2009. – 224 с.
187. Навроцький В. Господарські злочини : лекції для студ. юр. фак-ту / В. Навроцький. – Львів, 1997. – 42 с.
188. Найт Ф. Понятие риска и неопределенности [Электронный ресурс] / Ф. Найт // Альманах THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 12–28. – Режим доступа : <http://igiti.hse.ru/Editions/THESIS/Issue5>.
189. Наранович О. Фінансовий моніторинг в Україні [Електронний ресурс] / О. Наранович // Юридичне об'єднання «СН-груп». – Режим доступу : www.sn-group.kiev.ua/u_let_1.php.
190. Національна оцінка ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму : керівництво FATF [Електронний ресурс]. – 2013. – Лютий. – Режим доступу : http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/content/images/National_ML_TF_Risk_Assessment.pdf.
191. Нефедов С. А. О законах истории и математических моделях [Электронный ресурс] / С. А. Нефедов // Известия Уральского государственного университета. – 2000. – № 15. – Режим доступа : [http://proceedings.usu.ru/? base= mag/0015\(03_08-2000\)](http://proceedings.usu.ru/? base= mag/0015(03_08-2000)).
192. Новицький А. М. Легалізація коштів, з яких не сплачено податки: науково-практ. видання / А. М. Новицький, Т. А. Коляда, Л. М. Касьяненко. – Ірпінь : НАДПСУ, 2007. – 156 с.
193. Новицький В. Економічна безпека в контексті сучасної геополітики / В. Новицький // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2004. – № 1. – С. 28–36.
194. Новоселецький Е. На порядку денному – програма дегінізації економіки. Реформи на Україні: ідеї та заходи / Е. Новоселецький. – К. : Альт-пресс, 2000. – 220 с.
195. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; пер. с англ. А. Н. Нестеренко. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
196. Норт Д. Институциональные изменения : рамки анализа / Д. Норт // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 16.
197. Норт Д. Концептуальный подход к объяснению истории человечества [Электронный ресурс] / Д. Норт, Д. Уоллес, Б. Вейнгафт // Эковест. – 2007. – № 1. – С. 4–59. – Режим доступа : <http://research.by/pdf/2007n1r01.pdf>.
198. О мерах по предотвращению легализации доходов, полученных незаконным путем, и финансирования террористической деятельности : закон Республики Беларусь № 426-3 от 19 июля 2000 г. [Электронный ресурс] // Законодательство Республики Беларусь. – Режим доступа : <http://www.levonevski.net/pravo/razdel2/num2/2d201.html>.
199. О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма : Федеральный Закон № 115-ФЗ от 07.08.2001 г. // Собрание законодательства Российской Федерации от 2001 г. – № 33. – Часть I. – С. 3418.

200. Об уполномоченном органе по противодействию легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма : Указ Президента РФ № 1263 от 01.11.2001 г. // Собрание законодательства Российской Федерации от 2001 г. – № 45. – С. 4251.
201. Огляд активності СПФМ за I квартал 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sdfm.gov.ua/content/File/Site_docs/2009/2.06.09/I%20kv%202009%20r.htm.
202. Огляд активності СПФМ у IV кварталі 2009 року та в цілому 2009 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2010/18.03.2010/1.htm.
203. Огляд активності суб'єктів первинного фінансового моніторингу у III кварталі 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2010/29.10.2010/Oglyad.pdf.
204. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / В. Ойкен. – М. : Прогресс, 1995. – 496 с.
205. Онисьев В. А. Взаємодія правоохоронних органів у розкритті легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : автореф. дис. канд. юрид. наук / Валерій Анатолійович Онисьев ; Київський національний університет внутрішніх справ. – К. : [б.в.], 2010. – 16 с.
206. Організація контролю в банку : навч. посібник / уклад. І. В. Белова. – Суми : Університетська книга, 2009. – 301 с.
207. Осика І. М. Огляд Міжнародного науково-практичного семінару «Протидія економічній злочинності», 14–15 жовтня 2002 року, м. Київ [Електронний ресурс] / І. М. Осика. – Режим доступу : www.univd.edu.ua/_projects/ezloch_kor/docs/zahid/oglyad.doc.
208. Основи банківського ризику : елект. посібник [Електронний ресурс] / Програма ризик-сертифікації (RCP) GARP. – Режим доступу : <http://www.garp.org/risk-education/rcp.aspx>.
209. Основні принципи ефективного банківського нагляду (Базельські основні принципи) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/Bank_Supervision/BCPCorePrinciples_ukr.pdf.
210. Отмывание денег. Банковский мониторинг. Под перекрестным огнем международных обязательств по соблюдению осмотрительности финансово-кредитными структурами: Лихтенштейн – Австрия – Германия – Швейцария: от профессионалов для профессионалов / Hypo Investment Bank (Liechtenstein) AG ; A. Insam и др. – Вена : Neuer Wissenschaftlicher Verlag, 2006. – 413 с.
211. Офіційна інтернет-сторінка АБ «Металург» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mbank.com.ua>.
212. Офіційна інтернет-сторінка ВАТ «Укресімбанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.eximb.com/ukr/about/monitoring.
213. Офіційна інтернет-сторінка ПАТ «Юнекс Банк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unexbank.ua/ua/information/financial_monitoring.
214. Оцінка та управління ризиком використання послуг для легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму в комерційному банку :

- монографія [Електронний ресурс] / С. О. Дмитров, О. В. Меренкова, Т. А. Медвідь, О. М. Ващенко ; за заг. ред. О. М. Бережного. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 114 с. – Режим доступу : http://lib.academy.sumy.ua/library/Books_academy/944_2010.pdf.
215. Павліченко Є. В. Класифікація суб'єктів фінансового моніторингу [Електронний ресурс] / Є. В. Павліченко // Форум права. – 2007. – № 3. – С. 190–194. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07pevsfm.pdf.
216. Паризька редакція 40-ка Рекомендацій FATF від 16.02.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf.
217. Партин Г. О. Внутрішньобанківське регулювання кредитних ризиків : монографія / Г. О. Партин, Л. Я. Слобода ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко. – К. : УБС НБУ, 2007. – 254 с.
218. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення : підручник для державних служб., наук., студ. і аспір. вищ. навч. закл. екон. профілю / за ред. проф. Б. Кравченка. – К. : «Кондор», 2002. – 302 с.
219. Пахомов Ю. М. Система цінностей як фактор конкурентоздатності країн у глобалізованому світі / Ю. М. Пахомов // Світогляд. – 2007. – № 2. – С. 43–49.
220. Перевозняк А. НБУ виявив нові схеми відпливу капіталу [Електронний ресурс] / А. Перевозняк // Український діловий тижневик «Контракты». – 2003. – № 21. – Режим доступу : www.kontrakty.com.ua.
221. Перелік аудиторських фірм для здійснення діагностичного обстеження банків I та II груп : затверджено рішенням Комісії Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків № 640 від 21.11.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/PB08039.html.
222. Питання Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва : Указ Президента України № 721/2000 від 25.05.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 22. – С. 890.
223. Пихно Д. И. Основы политической экономики / Д. И. Пихно. – К., 1890. – 195 с.
224. Познер Р. А. Економічний аналіз права / Р. Познер ; пер. з англ. – К. : «Акта», 2003. – 862 с.
225. Полтерович В. М. Элементы теории реформ / В. М. Полтерович. – М. : «Экономика», 2007. – 447 с.
226. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія дегінізації економіки : монографія [Електронний ресурс] / В. М. Попович. – Ірпінь : Вид-чий центр Академії держ. подат. служби України, 2001. – 523 с. – Режим доступу : <http://inl.com.ua/book/12093>.
227. Попович В. М. Тінюва економіка як предмет економічної кримінології / В. М. Попович. – К. : Правові джерела, 1998. – 448 с.
228. Порадник з питань реалізації ризик-орієнтованого підходу для управління ризиками, пов'язаними із відмиванням коштів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.wolfsberg-principles.com/risk-based-approach.html.

229. Порядок проведення внутрішнього фінансового моніторингу суб'єктами господарювання, що проводять господарську діяльність з організації та утримання казино, інших гральних закладів, і ломбардами : затверджено постановою КМУ № 1800 від 20.11.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minfin.kmu.gov.ua.
230. Посібник з питань підходу, заснованому на оцінці ризику, в боротьбі з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.fatf-gafi.org.
231. Предборський В. А. Економічна безпека держави : монографія / В. А. Предборський. – К. : Кондор, 2005. – 391 с.
232. Президент ветоував Закон «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.president.gov.ua/news/16044.html.
233. Про банки і банківську діяльність : Закон України № 2121-III від 07.12.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – С. 30.
234. Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин : Конвенція ООН, 1988 р., м. Відень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=176&lang=uk.
235. Про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності і фінансування тероризму : Конвенція Ради Європи від 16.05.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=178&lang=uk.
236. Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом : Конвенція Ради Європи, 1990 р., м. Страсбург [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=178&lang=uk.
237. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» : Закон України № 2258-VI від 18.05.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до Закону : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2258-17>.
238. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення : Закон України № 408-VII від 04.07.2013 р. // Голос України. – 2013. – № 145. – 07.08.
239. Про внесення змін до Положення про здійснення банками фінансового моніторингу : постанова Правління НБУ № 22 від 31.01.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/B_zakon/Acts/2011/31012011_22.pdf.
240. Про Державний комітет фінансового моніторингу України : Указ Президента України № 1144/2004 від 28.09.2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 39. – С. 21.
241. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України № 755-IV від 15.05.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31–32. – С. 263.

242. Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності : Указ Президента України № 817/98 від 23.07.1998 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 30. – С. 2.
243. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням угод недійсними : роз'я ишого арбітражного суду України № 02-5/111 від 12.03.99 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.arbitr.gov.ua/documents/02-5_111_1999-03-12.html.
244. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України № 2806-IV від 06.09.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 48. – С. 483.
245. Про Єдину державну інформаційну систему у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму : постанова Кабінету Міністрів України № 1896 від 10.12.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – С. 146.
246. Про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів : директива Європейського Парламенту та Ради 2005/60/ЄС від 26.10.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurodocs.sdda.gov.ua/DocumentView/tabid/28/ctl/Edit/mid/27/ID/10004910/Lang/Default.aspx>
247. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : Закон України № 249-IV від 28.11.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 1. – С. 2.
248. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : Закон України № 2258-VI від 18.05.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=249-15>.
249. Про запровадження дозвільної системи у сфері підприємницької діяльності : Указ Президента України № 539/99 від 20.05.1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 20. – С. 148.
250. Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва : Указ Президента України № 89/2000 від 22.01.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 4. – С. 5.
251. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України № 1160-IV від 11.09.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 41. – С. 15.
252. Про затвердження вимог до організації фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії затвердженню в легальний обіг доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму : наказ Державного департаменту фінансового моніторингу Міністерства фінансів України № 40 від 24.04.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 18. – С. 247.
253. Про затвердження деяких форм обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу, та Інструкції щодо їх заповнення : наказ Державного департаменту фінансового моніторингу Міністерства фінансів України № 48 від 13.05.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 22. – С. 62.

254. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах : постанова Правління НБУ № 492 від 12.11.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 51. – Т. 1. – С. 316.
255. Про затвердження критеріїв ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму : наказ Державного комітету фінансового моніторингу України № 126 від 3.08.2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.sdfm.gov.ua.
256. Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/contr/uk/publish/article/main?art_id=97980.
257. Про затвердження переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні : наказ Державного комітету стандартизації, метрології та сертифікації України № 498 від 30.06.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 40. – С. 451.
258. Про затвердження плану заходів із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2005 рік : постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України № 736 від 10.08.2005 р. // Офіційний Вісник України. – 2005. – № 32. – Ст. 1951.
259. Про затвердження плану заходів на 2006 рік із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму : постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України № 359 від 18.03.2006 р. // Збірник урядових нормативних актів України. – 2006. – № 16. – С. 385.
260. Про затвердження плану заходів на 2007 рік із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму : постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України № 136 від 31.01.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/documents.php?cat_id=34&lang=uk.
261. Про затвердження плану заходів на 2008 рік із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму : постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України № 227 від 19.03.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=227-2008-%EF>.
262. Про затвердження Положення про Державний департамент фінансового моніторингу : постанова Кабінету Міністрів України № 194 від 18.02.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 8. – С. 360.
263. Про затвердження Положення про Державний комітет фінансового моніторингу України : постанова Кабінету Міністрів України № 100 від 02.02.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 8. – С. 76.
264. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу : постанова Правління Національного банку України № 189 від 14.05.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 22. – С. 9.

265. Про затвердження Положення про здійснення фінансового моніторингу учасниками ринку цінних паперів : рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 538 від 04.10.2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 46. – С. 135.
266. Про затвердження Положення про здійснення фінансового моніторингу фінансовими установами : розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 25 від 05.08.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 34. – С. 66.
267. Про затвердження Положення про порядок навчання керівників підрозділів фінансових установ, відповідальних за проведення внутрішнього фінансового моніторингу : розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 55 від 16.09.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 44. – С. 189.
268. Про затвердження Положення про порядок підготовки проектів регуляторних актів : постанова Кабінету Міністрів України № 1182 від 31.07.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 31. – С. 30.
269. Про затвердження порядку взяття на облік Державним комітетом фінансового моніторингу фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу : постанова Кабінету Міністрів України № 646 від 26.04.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 18. – С. 154.
270. Про затвердження порядку застосування Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України штрафів за невиконання (неналежне виконання) вимог Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» : розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 120 від 13.11.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 49. – С. 268.
271. Про затвердження порядку застосування непрямих методів визначення обсягу операцій, що обкладаються ПДВ : постанова Кабінету Міністрів України № 1997 від 18.12.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 51. – С. 10.
272. Про затвердження порядку зупинення фінансових операцій на ринку цінних паперів суб'єктами первинного фінансового моніторингу : рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 288 від 12.05.2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 22. – С. 381.
273. Про затвердження порядку надання державними органами на запит суб'єкта первинного фінансового моніторингу інформації про ідентифікацію клієнта : постанова Кабінету Міністрів України № 746 від 25.08.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/746-2010-%D0%BF>.
274. Про затвердження порядку організації професійної підготовки фахівців з питань фінансового моніторингу професійних учасників ринку цінних паперів : рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 562 від 10.12.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 6. – С. 177.

275. Про затвердження порядку присвоєння ідентифікатора суб'єктам первинного фінансового моніторингу для подання інформації Держфінмоніторингу України та подання інформації в електронному вигляді суб'єктами первинного фінансового моніторингу, які не є банками : наказ Державного департаменту фінансового моніторингу Міністерства фінансів України № 122 від 28.09.2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 42. – С. 198.
276. Про затвердження порядку проведення внутрішнього фінансового моніторингу суб'єктами господарювання, що провадять господарську діяльність з організації та утримання казино, інших гральних закладів, і ломбардами : постанова Кабінету Міністрів України № 1800 від 20 листопада 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 47. – С. 45.
277. Про затвердження порядку проведення перевірок з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 26 від 05.08.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 34. – С. 78.
278. Про затвердження порядку реєстрації фінансових операцій суб'єктами первинного фінансового моніторингу : постанова Кабінету Міністрів України № 644 від 26.04.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 18. – С. 150.
279. Про затвердження правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці : постанова Правління Національного банку України № 267 від 14.07.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0935-06>.
280. Про затвердження правил проведення перевірок діяльності інститутів спільного інвестування, фондових бірж та інших учасників ринку цінних паперів з питань дотримання вимог чинного законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму : рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 334 від 05.08.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 38. – С. 236.
281. Про затвердження правил розгляду справ про порушення вимог законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та застосування санкцій : рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 361 від 13.08.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 37. – С. 162.
282. Про затвердження Програми протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, на 2002 рік : постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України № 676 від 15.05.2002 р. // Офіційний Вісник України. – 2002. – № 21. – С. 78.
283. Про затвердження Програми протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, на 2003 рік : постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України № 140 від 29.01.2003 р. // Офіційний Вісник України. – 2003. – № 5. – С. 182.

284. Про затвердження Програми протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, на 2004 рік : постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України № 45 від 16.01.2004 р. // Офіційний Вісник України. – 2004. – № 2. – С. 60.
285. Про затвердження складу реквізитів та структури файлів інформаційного обміну між спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань фінансового моніторингу та банками (філіями) : постанова Правління Національного банку України № 233 від 04.06.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 24. – С. 138.
286. Про затвердження Типової програми навчання фахівців з питань фінансового моніторингу професійних учасників ринку цінних паперів : рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 438 від 19.07.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=10074052.0>.
287. Про затвердження форм обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу, та інструкції щодо їх заповнення : наказ Міністерства фінансів України № 496 від 26.04.2013 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 43. – С. 83. – Ст. 1554.
288. Про заходи щодо забезпечення підтримки та дальшого розвитку підприємницької діяльності : Указ Президента України № 906/2000 від 15.07.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 29. – С. 70.
289. Про заходи щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : Указ Президента України . №1199/2001 від 10.12.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 50. – С. 35.
290. Про заходи щодо підвищення відповідальності за розрахунки з бюджетами та державними цільовими фондами : Указ Президента України №167/98 від 04.03.98 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 17. – С. 622.
291. Про заходи щодо розвитку системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму : Указ Президента України № 740/2003 від 22.07.2003 р. // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 7. – С. 135.
292. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України № 1775-III від 01.06.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – С. 299.
293. Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні : Закон України № 2157-III від 21.12.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 7. – С. 35.
294. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України № 877-V від 05.04.2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – С. 389.
295. Про патентування деяких видів підприємницької діяльності : Закон України № 98/96-ВР від 23.03.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 20. – С. 82.
296. Про перелік офшорних зон : розпорядження Кабінету Міністрів України № 77-р від 24.02.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 9. – С. 179.

297. Про Положення про Державну службу фінансового моніторингу України : Указ Президента України № 466 від 13.04.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/13447.html>.
298. Про Положення про Міністерство фінансів України : Указ Президента України № 446 від 08.04.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/446/2011>.
299. Про порядок визначення країн (територій), які не беруть участі у міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму : постанова Кабінету Міністрів України № 645 від 26.04.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 18. – С. 153.
300. Про порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності : постанова Кабінету Міністрів України № 740 від 25.05.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 21. – С. 33.
301. Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами і державними цільовими фондами : Закон України № 2181-III від 21.12.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 10. – С. 44.
302. Про ратифікацію Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин : постанова Верховної Ради Української РСР № 1000-XII від 25.04.1991 р. // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 24. – С. 277.
303. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють : Закон України № 1433-IV від 04.02.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 19. – Ст. 263.
304. Про ратифікацію Конвенції про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності : постанова Верховної Ради України № 738/97-ВР від 17.12.1997 р. // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 16. – С. 72.
305. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02.06.1998 р. «Про хід виконання Указу Президента України № 41 від 21 січня 1998 р. «Про запровадження режиму жорсткого обмеження бюджетних видатків та інших державних витрат, заходи щодо забезпечення надходження доходів до бюджету і запобігання фінансовій кризі» : Указ Президента України № 606/98 від 09.06.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rainbow.gov.ua/documents/8.html>.
306. Про розподіл банків на групи : рішення Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків Національного банку України № 814 від 23.12.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/vr814500-11>.
307. Про систему оподаткування : Закон України № 1251-XII від 25.06.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 39. – С. 510.
308. Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей : постанова Кабінету Міністрів України та Національного банку України № 1124 від 28.08.2001 р. // Офіційний Вісник України. – 2001. – № 35. – С. 1630.

309. Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва : Указ Президента від 03.07.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 27. – С. 1.
310. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : нац. доповідь. – К., 2009. – 179 с.
311. Про стандартизацію : Закон України № 2408-III від 17.05.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 31. – С. 145.
312. Про стратегію національної безпеки України : Указ Президента України № 105/2007 від 12.02.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 11. – С. 389.
313. Про схвалення концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю : розпорядження КМУ № 58-р. від 24.11.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
314. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України : постанова Правління НБУ № 98 від 28.03.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/Publication/legal/Dodatok_visnuk/2008/NA_12_2008.pdf.
315. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування системи ризик-менеджменту в банках України : постанова Правління Національного банку України № 361 від 02.08.2004 р. (у ред. № 255 від 21.06.2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04>.
316. Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності : Указ Президента України № 79/98 від 03.02.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 5. – С. 8.
317. Про утворення Державного департаменту фінансового моніторингу України : постанова Кабінету Міністрів України № 35 від 10.01.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 3. – С. 87.
318. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України № 2664-III від 12.07.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – С. 1.
319. Програма БУМАД робить внесок у систему контролю за наркотиками в регіоні. Наркоситуація в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.undp.org.ua/ua/media/45-prosperity-poverty-reduction-and-mdgs/765-bumad-contributes-to-regional-drug-control-system>.
320. Пронін Ф. Система протидії відмиванню «брудних» грошей в Україні: деякі аспекти відповідності міжнародній практиці / Ф. Пронін // Ринок цінних паперів України. – 2006. – № 5–6.
321. Противодействие отмыванию денег: украинско-российский опыт : монография / Т. В. Молчанова и др. – К. : КНТ, 2007. – 237 с.
322. Протидія відмиванню «брудних» коштів та фінансування тероризму: громадська підтримка та контроль : Т. 1 / Міжнародна громадська організація «Міжнародний антикримінальний та антитерористичний комітет» : мат. Міжнар. науково-практ. конф., Київ, 20 червня 2003 р. – К., 2003. – 374 с.

323. Протидія легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму / С. Г. Гуржій, С. М. Ключке, В. М. Кірсанов та ін. ; Державний комітет фінансового моніторингу України. – К. : Такі справи, 2008. – 560 с.
324. Прошунин М. М. Финансовый мониторинг (противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма) : учеб. пособие / под. ред. проф. С. В. Запольского. – М. : РАП ; Статут, 2009. – 224 с.
325. Прут О. М. Основні методи оцінки фінансового ризику в комерційному банку / О. М. Прут // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 9. – С. 223.
326. Пустовіт О. В. Запобігання органами внутрішніх справ легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : автореф. дис. канд. юрид. наук / Олег Васильович Пустовіт. – К. : [б.в.], 2008. – 20 с.
327. ПФР країн світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.sdfm.gov.ua.
328. Резолюція № 1617 (2005), прийнята 29.07.2005 р. Радою Безпеки ООН на її 5244-му засіданні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_d53.
329. Рисін В. Особливості побудови національної системи оцінювання ризиків відмивання грошей / В. Рисін // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 7. – С. 61.
330. Річний звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sdfm.gov.ua/content/File/Site_docs/2009/17.04.09/Zvit_DKFM_2008.pdf.
331. Річний звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2009 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2010/19.05.10/Zvit_DKFM_2009.pdf.
332. Річний звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2011/31.03.2011/Zvit2010.pdf.
333. Річний звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/06.02.2012/ZVIT%202011_1.pdf.
334. Річний звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2013/20130226/2012%20_21_02_2013.pdf.
335. Річний звіт Національного банку України за 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Publication/an_rep/A_report_2008.pdf.
336. Річний звіт Національного банку України за 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Publication/an_rep/A_report_2009.pdf.
337. Річний звіт Національного банку України за 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=77106>.
338. Річний звіт Національного банку України за 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=112357>.
339. Річний звіт Національного банку України за 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=2150782>.

340. Робинсон Дж. Всемирная прачечная: терор, преступления и грязные деньги в офшорном мире / Дж. Робинсон ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 540 с.
341. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2006. – 622 с.
342. Романишин Ю. В. Проблема неефективності антикорупційної політики в Україні: багатоаспектний аналіз [Електронний ресурс] / Ю. В. Романишин. – Режим доступу : www.pinchukfund.org/storage/students/works/2009/697.doc.
343. Романченко О. Організація управлінської звітності в банківських установах [Електронний ресурс] / О. Романченко // Інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку. – Режим доступу : http://www.ufin.com.ua/analit_mat/sdu/035.htm.
344. Романченко О. Фінансовий моніторинг по-українськи [Електронний ресурс] / О. Романченко // Фінансовий ринок України : інформ.-аналіт. бюлетень. – 2004. – № 4 (6). – Режим доступу : www.uafr.com.ua.
345. Росія слідом за FATF обминула «чорний» список [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/orgsrc/~1/0/689/94935>.
346. Роуз П. С. Банковский менеджмент / П. С. Роуз. – М. : Дело Лтд, 2000. – 526 с.
347. Румак Е. Х. Аудит в системе противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем / Е. Х. Румак, Е. Ю. Ковалева – СПб. : ИВЭСЭП, Знание, 2008. – 128 с.
348. Рымарук А. И. Отмывание грязных денег: международные и национальные системы противодействия / А. И. Рымарук, Ю. М. Лысенков, В. В. Капустин, С. А. Сиянский ; под. ред. проф. А. И. Рымарука. – К. : Юстиниан, 2003. – 544 с.
349. Савело К. Ф. Раннефеодалная Англия / К. Ф. Савенко. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1977. – 144 с.
350. Сазерленд Э. Х. Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями? / Э. Х. Сазерленд // Социология преступности: современные буржуазные теории. – М. : Прогресс, 1966. – С. 45–59.
351. Саймон Г. Рациональность как процесс и продукт мышления [Электронный ресурс] / Г. Саймон // Альманах THESIS. – 1993. – Вып. 3. – С. 18–27. – Режим доступа : <http://igiti.hse.ru/Editions/THESIS/Issue3>.
352. Сафин Ф. М. Теневая экономика современной России: сущность, причины, факторы / Ф. М. Сафин. – Казань : ТИСБИ, 2001. – С. 4–5.
353. Свенцицкая И. Доносчик и философ (Римская империя I–II в.) // Казус. Индивидуальное и уникальное в истории. – М. : ЩГИ, 2003. – Вып. 5. – С. 77–91.
354. Симовьян С. В. Финансовый мониторинг в банковской системе как средство противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем : монографія / С. В. Симовьян. – Х. : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. – 281 с.
355. Сисоев В. Фіктивні фірми викриваються / В. Сисоев // Вісник податкової служби України. – 1998. – № 18. – С. 24.

356. Слуцкий Е. Е. К теории сбалансированного бюджета потребителя / Е. Е. Слуцкий // Экономико-математические методы. – М., 1963. – С. 241.
357. Сорок Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) : міжнародний документ № 835-001 від 25.09.2003 р. [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 179. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=835_001.
358. Сото Э. де. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире / Э. де Сото. – М. : Catallaxy, 1995. – 320 с.
359. Стан та структура злочинності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/717134;jsessionid=F5385899330C32EE1F4287E4E4F0E91B>.
360. Старовойтова Ю. Г. Кримінально-правова протидія порушенням законодавства України про фінансовий моніторинг : монографія / Ю. Г. Старовойтова ; Міністерство внутрішніх справ України. Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2009. – 270 с.
361. Старостина И. П. Судебник Казимира 1468 г. // Древнейшие государства на территории СССР : материалы и исследования. – М., 1991. – С. 260.
362. Стельмахович І. Легалізація «брудних» грошей пов'язана зі схемами мінімізації податкових зобов'язань [Електронний ресурс] / І. Стельмахович ; Міжнародне агентство інформаційних розслідувань. – 2010. – Режим доступу : www.mair.in.ua/interview/show/id/41.
363. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / А. С. Гальчинський, В. М. Гесць, Б. М. Данилишин та ін. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
364. Стрельбицька Л. М. Банківське безпекознавство : навч. посібник / Л. М. Стрельбицька, М. П. Стрельбицький, В. К. Гіжевський ; за ред. М. П. Стрельбицького. – К. : Кондор, 2007. – 602 с.
365. Сулим М. В. Економічний ризик та методи його вимірювання : навч. посібник / М. В. Сулим. – Львів : Вид-во Львів. комер. акад., 2003. – 196 с.
366. Сучасні проблеми фінансового моніторингу : збірник матеріалів I Всеукр. науково-практ. конф., 3 грудня 2008 р. / ред. кол. : В. С. Пономаренко та ін. ; Міністерство освіти і науки України. Харківський національний економічний університет ; Регіональний відділ держфінмоніторингу у Харківській області та ін. – Харків : ХНЕУ, 2008. – 125 с.
367. Тенденції тіньової економіки в Україні : звіт відділу економічної безпеки та детінізації економіки Департаменту макроекономіки Міністерства економіки України за 2008 рік. – К., 2009. – № 30. – 13 с.
368. Тенденції тіньової економіки в Україні за 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.me.gov.ua.
369. Теневая экономика : учеб. пособие для вузов / В. Я. Кикоть, С. Н. Ковалев, Ю. В. Латов и др. ; под ред. В. Я. Кикотя. – М. : Норма, 2006. – 336 с.
370. Тимофеев Л. М. Институциональная коррупция / Л. М. Тимофеев. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2000. – 365 с.

371. Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних в результаті здійснення фінансових операцій з неліквідними цінними паперами : затверджено наказом Держфінмоніторингу України № 230 від 20.12.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uazakon.com/documents/date_bu/pg_gwwuxi.htm.
372. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання [Електронний ресурс] / Т. А. Тишук, Ю. М. Харазішвілі, О. В. Іванов, М. І. Флейчук, Ю. І. Прилипко, Ю. М. Будніченко, Н. Г. Поплевічева, О. А. Радіца ; за ред. Я. А. Жаліла ; Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2011. – 31 с. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2011_table/1201_dop_new.pdf.
373. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / З. С. Варналій, А. Я. Гончарук, Я. А. Жаліло та ін. ; за ред. З. С. Варналія ; Нац. ін-т стратег. дослідж. – К., 2006. – 574 с.
374. Туган-Барановский М. И. Основы политической экономии / М. И. Туган-Барановский. – М. : РОССПЭН, 1998. – 663 с.
375. Турчинов О. В. Тіньова економіка : теоретичні основи дослідження / О. В. Турчинов. – К. : Артєк, 1995. – 300 с.
376. Тысячникова Н. А. Внутренний контроль в кредитной организации: риск-ориентированный подход и обеспечение непрерывности банковской деятельности / Н. А. Тысячникова, Ю. Н. Юденков. – М. : Изд. дом «Регламент-Медиа», 2010. – 312 с.
377. Уильямсон О. Поведенческие предпосылки современного экономического анализа [Электронный ресурс] / О. Уильямсон // Альманах THESIS. – 1993. – Вып. 3. – С. 41–49. – Режим доступа : <http://igiti.hse.ru/Editions/THESIS/Issue3>.
378. Финансовый мониторинг: управление рисками отмывания денег в банках / П. В. Равенков, А. Б. Дудка, А. Н. Воронин, М. В. Каратаев. – М. : КНОРУС ; ЦИПСИР, 2012. – 280 с.
379. Фитуни Л. Л. Теневой оборот и «бегство капитала» / Л. Л. Фитуни. – М. : Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 2003. – 264 с.
380. Фінанси в трансформаційній економіці України : навч. посібник / за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки. – Львів : Вид-чий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 614 с.
381. Фінансова безпека банківської діяльності : навч. посібник для самост. вивч. дисц. «Безпека банків» / укл. : С. М. Побережний, О. Л. Пластун, Т. М. Болгар ; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 112 с.
382. Фінансовий моніторинг в банку : навч. посібник / С. О. Дмитров, В. В. Коваленко, А. В. Єжов, О. М. Бережний ; за ред. С. О. Дмитрова, В. В. Коваленко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 336 с.
383. Флейчук М. І. Іллегалізація економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mev.lac.lviv.ua/page.php?pageId=73>.

384. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації / М. І. Флейчук. – Львів : Ахілл, 2008.
385. Франкел Б. Постіндустріальні утопісти / Б. Франкел ; пер. з англ. О. Юдіна. – К. : «Ніка-Центр», 2005. – 304 с.
386. Хайек Ф. А. Парубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф. А. Хайек. – М. : «Новости» ; «Catalaxy», 1992. – 304 с.
387. Хайек Ф. А. Происхождение и действие нашей морали : проблема науки / Ф. А. Хайек // ЭКО. – 1991. – № 12. – С. 184–197.
388. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон ; пер. с англ. – М. : Дело, 2003. – 464 с.
389. Хомутенко В. П. Методичні підходи до проведення внутрішньогосподарського фінансового контролю у кредитних спілках України / В. П. Хомутенко, А. В. Хомутенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 9. – С. 73.
390. Чуб О. О. Підвищення транспарентності українських банків в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / О. О. Чуб // Фінанси, облік і аудит : зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 12. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Foa/2008_12/index.htm.
391. Чубенко І. Зарубіжний досвід боротьби з корупцією в органах виконавчої влади [Електронний ресурс] / І. Чубенко // Головне управління Державної служби України. – Режим доступу : http://www.guds.gov.ua/control/uk/publish/article.jsessionid=3A2183934BFF61BE016F5EC1CFF3154A?art_id=37582&cat_id=37402.
392. Чуенков А. В. Необхідність створення внутрішнього аудиту як суб'єкта внутрішньогосподарського контролю / А. В. Чуенков // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 17. – С. 69.
393. Чуніхіна Л. М. Первинний фінансовий моніторинг в банках України як засіб запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : автореф. дис. канд. юр. наук / Людмила Миколаївна Чуніхіна. – Львів : [б.в.], 2007. – 16 с.
394. Шарапов О. Д. Економічна кібернетика : навч. посібник / О. Д. Шарапов, В. Д. Дербенцев, Д. Є. Семьонов. – К. : КНЕУ, 2004. – 231 с.
395. Шаститко А. Е. Модели рационального экономического поведения человека / А. Е. Шаститко // Вопросы экономики. – 1998. – № 5. – С. 53–68.
396. Швери Р. Теория рационального выбора / Р. Швери // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 25–34.
397. Швець Н. Місце банківського нагляду в національній системі боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом / Н. Швець, Т. Ковч // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 5. – С. 58–62.
398. Швець Н. Р. Формування нових правил і принципів банківського нагляду в Україні : монографія / Н. Р. Швець ; Міністерство освіти і науки України. Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2009. – 359 с.

399. Штангрет А. М. Поняття «безпека», «небезпека», «ризик», «загроза»: суть та взаємозв'язок / А. М. Штангрет // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 9. – С. 37.
400. Шульга М. І. Глобалізація та іллегалізація світового господарства / М. І. Шульга, А. І. Мокій // Проблеми и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУУАМ : сб. науч. трудов. – Донецк : ДонНУ. – 2003. – С. 96–102.
401. Шумейкер П. Модель ожидаемой полезности: разновидности, подходы, результаты, пределы возможностей [Электронный ресурс] / П. Шумейкер // Альманах THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 29–80. – Режим доступа : <http://igiti.hse.ru/Editions/THESIS/Issue5>.
402. Щербакова О. Світовий досвід боротьби з відмиванням грошей / О. Щербакова // Вісник НБУ. – 2003. – № 5. – С. 52.
403. Экономика и право. Теневая экономика / Н. Д. Эриашвили, Е. Л. Логвинов, Г. М. Казиахмедов и др. ; под ред. Н. Д. Эриашвили, Г. М. Казиахмедова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 256 с.
404. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ) / А. В. Алексеев, Н. А. Кравченко, Ю. В. Латов и др. ; под ред. Р. М. Нуреева. – М. : Московский общественный научный фонд, 2001. – 531 с.
405. Энциклопедия кибернетики : в 2-х т. / В. М. Глушков, Н. М. Амосов, И. А. Артеменко и др. ; под ред. В. М. Глушкова. – К. : Главная редакция УСЭ, 1974. – Т. 1. – 608 с.
406. Юринець В. Закономірності розвитку тіньової економіки в Україні В. Юринець, С. Лондар // Економіст. – 1998. – № 10. – С. 36–38.
407. Юринець В. Особливості функціонування тіньової економіки в Україні / В. Юринець, С. Лондар // Економічний часопис. – 1999. – № 11–12. – С. 42–44.
408. Яковенко О. Застосування у роботі банків стандартів Базельського комітету щодо ідентифікації клієнтів під час здійснення фінансового моніторингу [Електронний ресурс] / О. Яковенко // Інформаційно-аналітична база даних «Україна фінансова». – Режим доступу : <http://www.ufin.com.ua/index.htm>.
409. Янушевич Я. В. Типології легалізації злочинних коштів в Україні у 2004–2005 роках / Я. В. Янушевич та ін. ; за ред. С. Г. Гуржії ; Держ. навч. заклад післядиплом. освіти «Навчально-методичний центр перепідготовки та підвищення кваліфікації спец. з питан. фін. моніторингу у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одерж. злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму». – К. : Бізон, 2006. – 62 с.
410. A Whistleblower [Electronic resource] / Wikipedia, the free encyclopedia. – Available from : <http://en.wikipedia.org/wiki/Whistleblower>.
411. About SWIFT (company information) [Electronic resource]. – Available from : http://www.swift.com/about_swift/company_information/company_information.
412. About The FATF [Electronic resource]. – Available from : http://www.fatf-gafi.org/pages/0,3417,en_32250379_32236836_1_1_1_1,00.html.

413. Annual Fraud Indicator [Electronic resource] / National Fraud Authority Report. – Available from : https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/118530/annual-fraud-indicator-2012.pdf.
414. Annual Review of Non-Cooperative Countries and Territories 2006–2007 : Eighth NCCT Review. 2007 FATF/OECD [Electronic resource]. – Available from : <http://www.fatf-gafi.org/dataoecd/14/11/39552632.pdf>.
415. Anti-money laundering Guidance for collective investment schemes [Electronic resource]. – Available from : <http://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD205.pdf>.
416. Antonio Maria Costa (head United Nations Office on Drugs and Crime) in an interview with the Observer on 13 December 2009 [Electronic resource]. – Available from : <http://www.theguardian.com/global/2009/dec/13/drug-money-banks-saved-un-ctief-claims>.
417. Australian National Accounts [Electronic resource] // Input-Output Tables : electronic publication. – 1998. – Available from : <http://www.abs.gov.au/AUSSTATS/abs@.nsf/DetailsPage/5209.0.55.0011998-99>.
418. Bagella M. Regional externalities and direct effects of legislation against money laundering: a test on excess money balances in the five Andean countries / M. Bagella, L. Becchetti, M. Lo Cicero // *Journal of Money Laundering Control*. – 2004. – № 7(4).
419. Baker R.W. Capitalism's Achilles Heel: Dirty Money and How to Renew the Free-Market System / R. W. Baker. – John Wiley & Sons Inc., 2005. – 450 p.
420. Baker R.W. The Scale of the Global Financial Structure Facilitating Money Laundering [Electronic resource] / R. W. Baker // *Tackling Money Laundering*: conference organized by Utrecht School of Economics. – 2007. – 2–3 November. – Available from : <http://www2.econ.uu.nl/users/unger/conference.html>.
421. Baker W. R. The Biggest Loophole in the Free-Market System [Electronic resource] / W. R. Baker // *The Washington Quarterly*. – 1999. – P. 29–46. – Available from : <http://www.brookings.edu/~media/research/files/articles/1999/9/autumn%20corruption%20baker/baker.pdf>.
422. Basel Committee on Banking Supervision Statement : Prevention of criminal use of the banking system for the purpose of money laundering [Electronic resource]. – Available from : <http://www.bis.org/publ/bcbcs137.pdf?noframes=1>.
423. Bayoumi T. A new International Macroeconomic Model [Electronic resource] / T. Bayoumi // *IMF Occasional Paper*. – 2004. – November. – Available from : <http://www.perjacobsson.org/external/pubs/ft/op/239/op239.pdf>.
424. Becker G. Crime and Punishment : An Economic Approach / G. Becker // *Journal of Political Economy*. – 1968. – Vol. 76. – № 2. – P. 169–217.
425. Blades D. The hidden economy and the national accounts / D. Blades // *OECD (Occasional Studies)*. – Paris. – 1982. – P. 28–44.
426. Board of Governors of the Federal Reserve System: Economic Research & Data [Electronic resource]. – Available from : <http://www.federalreserve.gov/econresdata/default.htm>.
427. Boorman J. Financial System Abuse, Financial Crime and Money Laundering [Electronic resource] / J. Boorman, S. Ingves // *IMF Background Paper*. – 2001. –

- February. – P. 40. – Available from : <http://www.imf.org/external/np/ml/2001/eng/021201.pdf>.
428. Brent B. L. Economic Research Report For The Asian Development Bank: The negative effects of money laundering on economic development [Electronic resource] / B. L. Brent. – Available from : <http://www.u4.no/recommended-reading/the-negative-effects-of-money-laundering-on-economic-development>.
 429. Cowell F. A. What's Wrong with Going Underground? / F. A. Cowell // International Economic Insight. – 1993. – Vol. 4. – № 6. – P. 18–21.
 430. Customer due diligence for banks [Electronic resource] / Basel Committee on Banking Supervision. – 2001. – October. – Available from : www.bis.org/publ/bcb85.htm.
 431. Dallago B. The dimensions of the Irregular Economy : Methods of the East and West / B. Dallago. – Vienna, 1993. – 39 p.
 432. Development Data and Statistics. Global Development Finance [Electronic resource]. – Available from : www.worldbank.org/data.html.
 433. Diamond A. M. Zvi Griliches's Contributions to the Economics of Technology and Growth / A. M. Diamond // Economics of Innovation and New Technology. – 2004. – № 4. – P. 365–397.
 434. Drugs and Crime Trends in Europe and Beyond / United Nations Office on Drugs and Crime. – Vienna : UNDC, 2004. – 29 April.
 435. Eide E. Economics of Crime. Deterrence and the Rational Offender / E. Eide. – North-Holland, Amsterdam etc., 1994. – 244 p.
 436. Eide E. Economics of Criminal Behavior / E. Eide // Encyclopedia of Law and Economics. – 2000. – Vol. 5. – P. 345–389.
 437. FATF Raport Risk-Based Approach Guidance for Money Service Businesses [Electronic resource] / FATF. – 2009. – July. – Available from : www.fatf-gafi.org/dataoecd/45/1/43249256.pdf.
 438. FATF Risk-Based Approach Guidance for legal professionals [Electronic resource] / FATF. – 2008. – October. – Available from : <http://www.fatf-gafi.org/dataoecd/5/58/41584211.pdf>.
 439. Feige E. L. Defining and Estimating Underground and Informal Economies : The New Institutional Economics Approach / E. L. Feige // World Development. – Oxford, 1990. – Vol. 18. – № 7. – P. 990.
 440. Feige E. L. How big is the Irregular Economy? / E. L. Feige // Challenge. – 1979. – Vol. 6. – № 22. – P. 5–13.
 441. Financial stress and deleveraging : Global Financial Stability Report [Electronic resource] / International Monetary Fund. – 2008. – April. – P. 44. – Available from : <http://www.imf.org/External/Pubs/FT/GFSR/2008/02>.
 442. Gilmore W. C. Dirty Money: the Evolution of Money Laundering Countermeasures / W. C. Gilmore // Council of Europe Publishing. – 2nd ed. – 1999. – 341 p.
 443. Global corruption barometer [Electronic resource]. – 2009. – Available from : www.transparency.org.
 444. Global PEP List – Politically Exposed Persons [Electronic resource]. – Available from : <http://worldcompliance.com/global-pep-list.html>.

445. Guidance on the risk – based approach to combating money laundering and terrorist financing. High level principles and procedures / FATF/OECD [Electronic resource]. – 2007. – June. – Available from : www.fatf-gafi.org.
446. Guidance paper on anti-money laundering and combating the financing of terrorism [Electronic resource]. – Available from : http://www.iaisweb.org/_temp/Guidance_paper_on_anti_money_laundering_and_combating_the_financing_of_terrorism.pdf.
447. Gutmann P. M. The Subterranean Economy / P. M. Gutmann // Financial Analysts Journal. – 1977. – Vol. 34/1. – P. 24–27.
448. Hogg R. V. Probability and Statistical Inference / R. V. Hogg, E. A. Tanis. – 8th ed. – 2010. – New Jersey : Prentice Hall. – P. 648.
449. Identity Fraud: An evaluation of its nature, cost and extent / SIRCA – Securities Industry Research Centre of Asia-Pacific, 2003.
450. Johnson S. The Unofficial Economy in Transition / S. Johnson, D. Kaufmann, A. Shleifer // Brookings Papers on Economic Activity. – 1997. – № 2. – P. 159–239.
451. Labrousse A. Institutional Economics in France and Germany: German Ordoliberalism versus the French Regulation School / A. Labrousse, J.-D. Weisz. – Berlin : Springer, 2001. – 396 p.
452. Lacko M. Hidden economy – an unknown quantity? Comparative analysis of hidden economies in transitions countries, 1989–1995 / M. Lacko // Economics of Transition. – 2000. – № 8 (1). – P. 117–150.
453. Lindenberg S. Complex Constant Model (CCM): A Bridge between rational choice and structuralism / S. Lindenberg // Journal of Institutional and Theoretical Economics. – 1995. – Vol. 150. – P. 80–88.
454. Masciandaro D. Money Laundering: The Economics of Regulation / D. Masciandaro // European Journal of Law and Economics. – 1999. – № 7 (3). – P. 225–240.
455. McDowell J. The Consequences of Money Laundering and Financial Crime: Economic Perspectives // Economic Perspectives: an Electronic Journal of the U.S. Department of State. – 2001. – № 2. – Vol. 6. – May. – P. 6–8.
456. Misuse of Corporate Vehicles including Trusts and Company Services Providers [Electronic resource]. – Available from : <http://www.fatf-gafi.org>.
457. Money laundering & terrorist financing risk assessment strategies [Electronic resource] / FATF. – 2008. – June. – Available from : www.fatf-gafi.org/dataoecd/46/24/40978997.pdf.
458. Monitoring Screening and Searching Wolfsberg Statement [Electronic resource]. – 2003. – September. – Available from : <http://www.wolfsberg-principles.com/monitoring.html>.
459. Mutual Evaluation Report. Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism. Ukraine [Electronic resource]. – 2009. – Available from : [www.coe.int/t/dghl/monitoring/moneyval/Evaluations/round3/MONEYVAL\(2009\)4Rep-UKR3_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/moneyval/Evaluations/round3/MONEYVAL(2009)4Rep-UKR3_en.pdf).
460. Non-Cooperative Countries and Territories : Timeline [Electronic resource]. – Available from : http://www.fatf-gafi.org/document/54/0,3343,en_32250379_32236992_33919542_1_1_1_1,00.html.

461. Novoseletsky E. The shadow economy in Ukraine [Electronic resource]. – Available from : http://www.kse.org.ua/eroc/1999/Novoseletsky_Eduard/body.pdf.
462. Pierre Francois Verhulst [Electronic resource] / Wikipedia, the free encyclopedia. – Available from : http://en.wikipedia.org/wiki/Pierre_Fran%C3%A7ois_Verhulst.
463. Principles for Information Exchange between Financial Intelligence Units for Money Laundering and Terrorism Financing Cases [Electronic resource]. – Available from : http://www.egmontgroup.org/files/library_egmont_docs/princ_info_exchange.pdf.
464. Quirk P. J. Macroeconomic implications of money laundering / P. J. Quirk // IMF-Working Paper, 1996.
465. Quirk P. J. Money Laundering: Muddying the Macroeconomy / P. J. Quirk // Finance and Development. – 1997. – № 34 (1). – P. 7–9.
466. Rawlings G. Competing for Criminal Money / G. Rawlings, B. Unger // Paper prepared for the Society for the Advancement of Socio-economics. – Budapest. – 2005. – 30 June – 2 July.
467. Reuter P. Measuring Global Drug Markets: How good are the numbers and why should we care about them? / P. Reuter, V. Greenfield // World Economics. – 2001. – Vol. 2. – № 4. – October – December. – P. 159–173.
468. Sarbaines-Oxley Act : Public Law 107–204 [Electronic resource]. – 2002. – July. – Available from : <http://www.sec.gov/about/laws/soa2002.pdf>.
469. Schneider F. G. Shadow Economies and Corruption All Over the World: New Estimates for 145 Countries [Electronic resource] / F. G. Schneider. – Available from : <http://ideas.repec.org/a/zbw/ifweej/5744.html>.
470. Schneider F. New Estimates for the Shadow Economies all over the World / F. Schneider, A. Buehn, C. Montenegro // International Economic Journal. – 2010. – Vol. 24. – № 4. – December. – P. 443–461.
471. Schneider F. Shadow Economies and Corruption all over the World : New Estimates for 145 Countries [Electronic resource] / F. Schneider // Economics-Ejournal. – 2007. – V. 1. – № 9. – Available from : www.economics-ejournal.org/economics/journalarticles/2007-9.
472. Schneider F. Shadow Economies around the World : What do we really know? / F. Schneider // European Journal of Political Economy. – 2005. – № 3. – P. 598–642.
473. Schott P. A. Comprehensive Reference Guide to AML/CFT / P. A. Schott. – 2 ed. – Washington : World Bank and International Monetary Fund, 2005. – 292 p.
474. Sigmoid function [Electronic resource] / Wikipedia, the free encyclopedia. – Available from : http://en.wikipedia.org/wiki/Sigmoid_curve.
475. Statement of James H. Freis, Jr. Director Financial Crimes Enforcement Network United States Department of the Treasury Before the United States Senate Committee on Homeland Security and Government Affairs Permanent Subcommittee on Investigations, February 4th of 2010 [Electronic resource]. – Available from : http://www.fincen.gov/news_room/testimony/pdf/20100204.pdf.
476. Statement of purpose of the Egmont Group of Financial Intelligence Units [Electronic resource]. – Available from : http://www.egmontgroup.org/files/library_egmont_docs/statement_of_purpose.pdf.

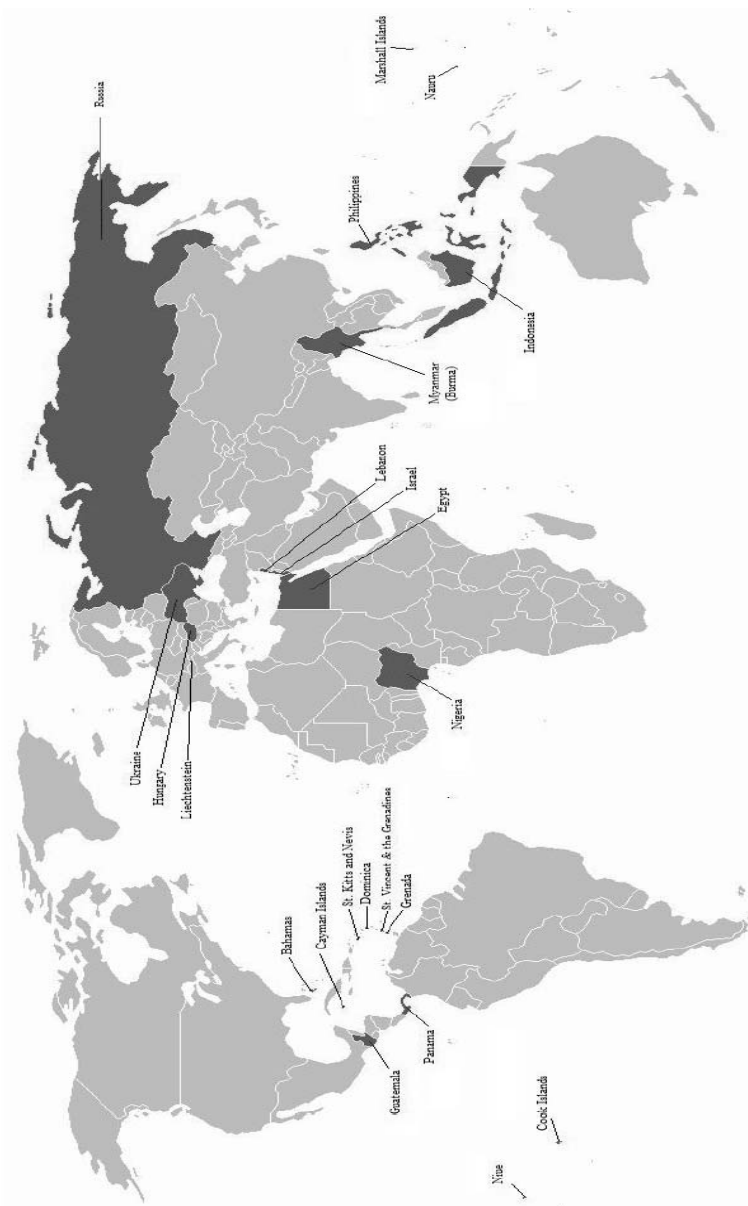
477. Stolen Asset Recovery (StAR) Initiative: Challenges, Opportunities, and Action Plan / UNODC and World Bank. – Washington DC, 2007. – P. 9.
478. Tanzi V. Macroeconomic Implications of Money Laundering, in E.U. Sanova, Responding to Money Laundering / V. Tanzi // International Perspectives. – Amsterdam : Harwood Academic Publishers. – 1997. – Pp. 91–104.
479. Tanzi V. Money Laundering and the International Financial System / V. Tanzi // IMF Working Paper. International Monetary Fund. – 1996. – № 96/55. – P. 8.
480. Tanzi V. The underground economy in the United States: annual estimates: 1930–1980 / V. Tanzi // IMF Staff Papers. – 1983. – Vol. 30. – № 2. – P. 283–305.
481. Tanzi V. Uses and abuses of estimates of the underground economy / V. Tanzi // Economic Journal. – 1999. – Vol. 109. – № 456. – P. 338–340.
482. The ACFE's 2012 Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse. [Electronic resource]. – Available from : <http://www.acfe.com/rtnn.aspx>.
483. The annual TI Corruption Perceptions Index [Electronic resource]. – Available from : www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi.
484. The Egmont Group Financial Intelligence Units (FIUs) [Electronic resource]. – Available from : http://www.egmontgroup.org/about_egmont.pdf.
485. The International Monetary Fund Staffs' ML/FT NRA Methodology [Electronic resource]. – Available from : http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Risk_Assessment_IMF.pdf.
486. The Whistleblower Protection Act of 1989 [Electronic resource]. – Available from : <http://www.llsdc.org/attachments/wysiwyg/544/PL101-012.pdf>.
487. The World Bank Risk Assessment Methodology [Electronic resource]. – Available from : http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Risk_Assessment_World_Bank.pdf.
488. Thomas J. J. Quantifying the black economy : Measurement without Theory yet again? / J. J. Thomas // Economic Journal. – 1999. – Vol. 109. – № 456. – P. 381–389.
489. The list of offshore financial centres [Electronic resource]. – Available from : <http://www.taxhavensguide.com/list-of-offshore-financial-centres.php>.
490. Towards more responsibility and competitiveness in the European financial sector [Electronic resource] // European Commission Internal Market and Services. – 2010. – P. 18. – Available from : http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/leaflet/financial_services_en.pdf.
491. Transparency International: Україна – лідер рейтингу корупції в Європі [Електронний ресурс] // Кореспондент. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/ukraine/comunity/3279750-Transparency-International-ukraina-lider-reitynhu-koruptsii-v-yevropi>.
492. Triennial Central Bank Survey of Foreign Exchange and Derivatives Market Activity in 2010 [Electronic resource]. – Available from : <http://www.bis.org/publ/rpfx10t.htm>.
493. Unger B. The scale and impacts of money laundering / B. Unger. – Cheltenham, UK ; Massachusetts, USA : Edward Elgar Publishing, 2007. – 228 p.

494. Unger B. The Amounts and the Effects of Money Laundering. Report for the Dutch Ministry of Finance / B. Unger, J. Ferwerda, W. de Kruijf, G. Rawlings, M. Siegel, K. Wokke. – 2006. – February.
495. Walker J. The Extent of Money Laundering in and through Australia in 2004 [Electronic resource] / John Walker Crime Trends Analysis. – RMIT University : AUSTRAC, 2004. – P. 115. – Available from : <http://www.criminologyresearchcouncil.gov.au/reports/200304-33.pdf>.
496. Walker J. Estimates of the Extent of Money Laundering in and through Australia : Paper Prepared for the Australian Transaction Reports and Analysis Centre / J. Walker // John Walker Consulting Services. – 1995. – September.
497. Walker J. How Big is Global Money Laundering? / J. Walker // Journal of Money Laundering Control. – 1999. – Vol. 3. – Iss.: 1. – P. 25–37.
498. Wall Street Reform and Consumer Protection Act [Electronic resource]. – Available from : <http://www.sec.gov/about/laws/wallstreetreform-cpa.pdf>.
499. WebMoney Transfer – the global settlement system and environment for online business activities: Statistics years 2001–2012 [Electronic resource]. – Available from : <http://www.wmtransfer.com/eng/about/statistics/index.shtml>.
500. World Economy 2013 [Electronic resource] / CIA world factbook and other sources. – Available from : http://www.theodora.com/wfbcurrent/world/world_economy.html.
501. Yaniv G. Tax Evasion, Risky Laundering and Optimal Deterrence Policy / G. Yaniv // International Tax and Public Finance. – 1999. – Vol. 6. – Iss.: 1. – P. 27–38.

ДОДАТКИ

Додаток А
Додаток А.1

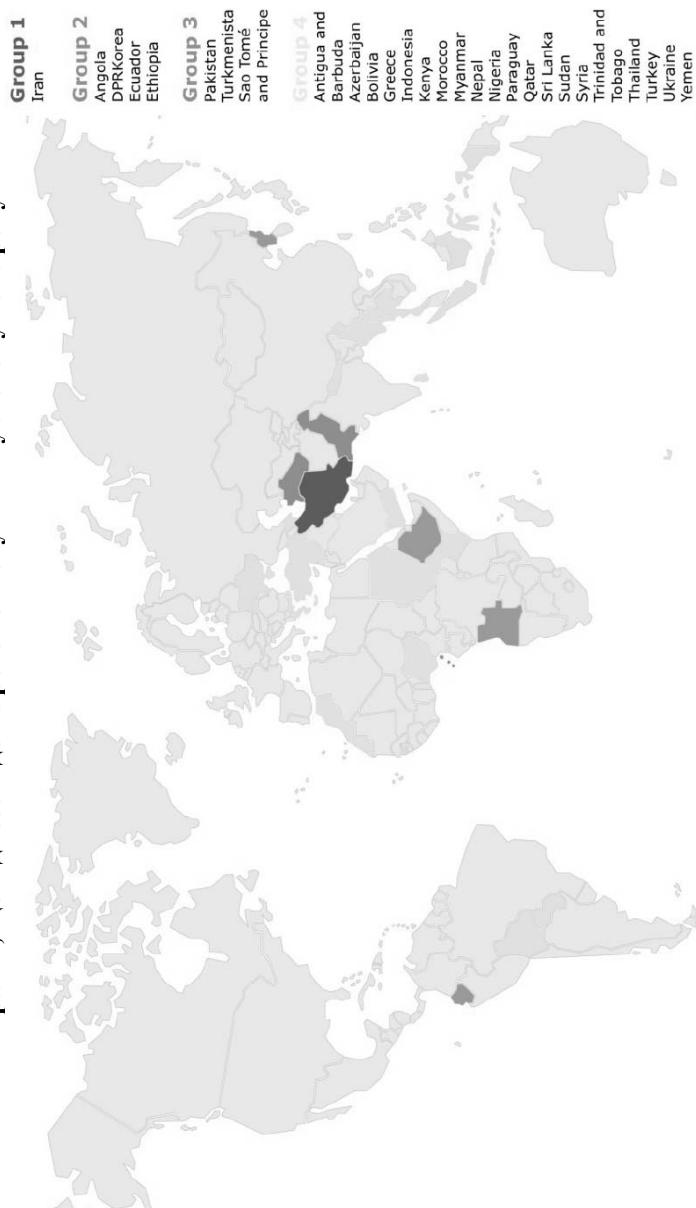
Країни, що віднесені до «чорного» списку FATF у 2000–2001 роках

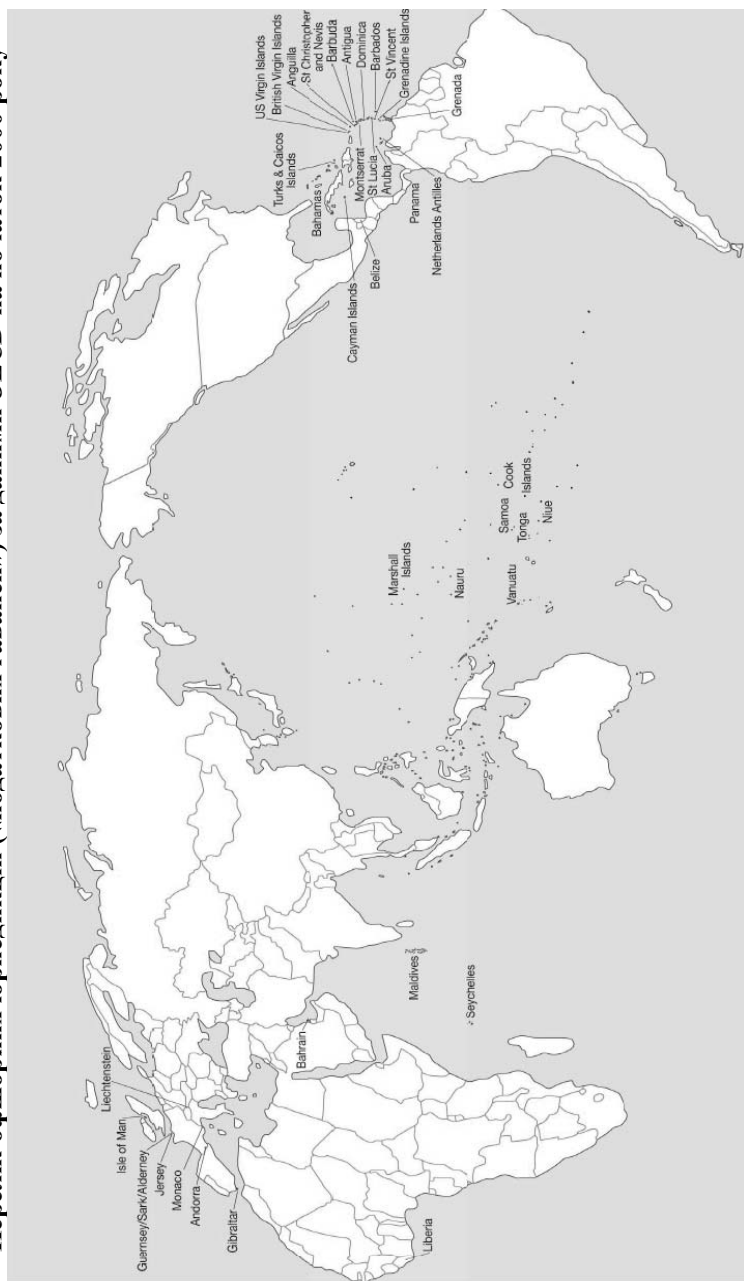
Країни, що віднесені до «чорного» списку FATF наприкінці 2005 року

Країни, що віднесені до «сірого» списку *FATF* у лютому 2010 року

Додаток В
Перелік офшорних юрисдикцій («податкових гаваней») за даними *OECD* на початок 2000 року

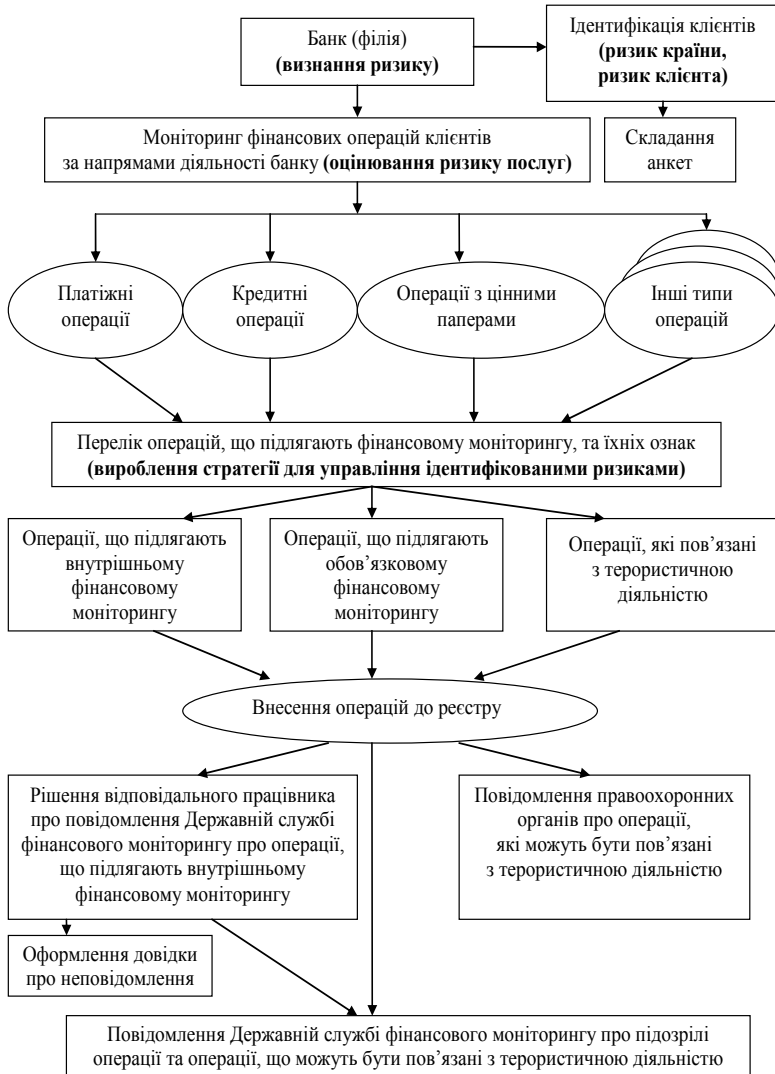

**Найбільш резонансні випадки присвоєння державних коштів
політичними діячами країн світу**

<i>Політичний діяч</i>	<i>Сума нелегально присвоєних коштів</i>
Mohamed Suharto, Indonesia, 1967–1998	від 15 до 35 мільярдів доларів США
Ferdinand Marcos, Philippines, 1972–1986	від 5 до 10 мільярдів доларів США
Mobutu Sese Seko, Zaire, 1965–1997	5 мільярдів доларів США
Sani Abacha, Nigeria, 1993–1998	від 2 до 5 мільярдів доларів США
Slobodan Milosevic, Yugoslavia, 1989–2000	1 мільярд доларів США
Jean-Claude Duvalier, Haiti, 1971–1986	від 300 до 800 мільйонів доларів США
Alberto Fujimori, Peru, 1990–2000	600 мільйонів доларів США
Pavlo Lazarenko, Ukraine, 1996–1997	від 114 до 200 мільйонів доларів США
Arnoldo Alemán, Nicaragua, 1997–2002	100 мільйонів доларів США
Joseph Estrada, Philippines, 1998–2001	від 78 до 80 мільйонів доларів США

Джерело: Global Corruption Report 2004 / Transparency International. – Sterling, VA: Pluto Press, 2004. – Р. 13.

Схема здійснення внутрішнього фінансового моніторингу та оцінювання ризиків операцій банківської установи

Ключові елементи системи протидії відмиванню грошей іноземних країн

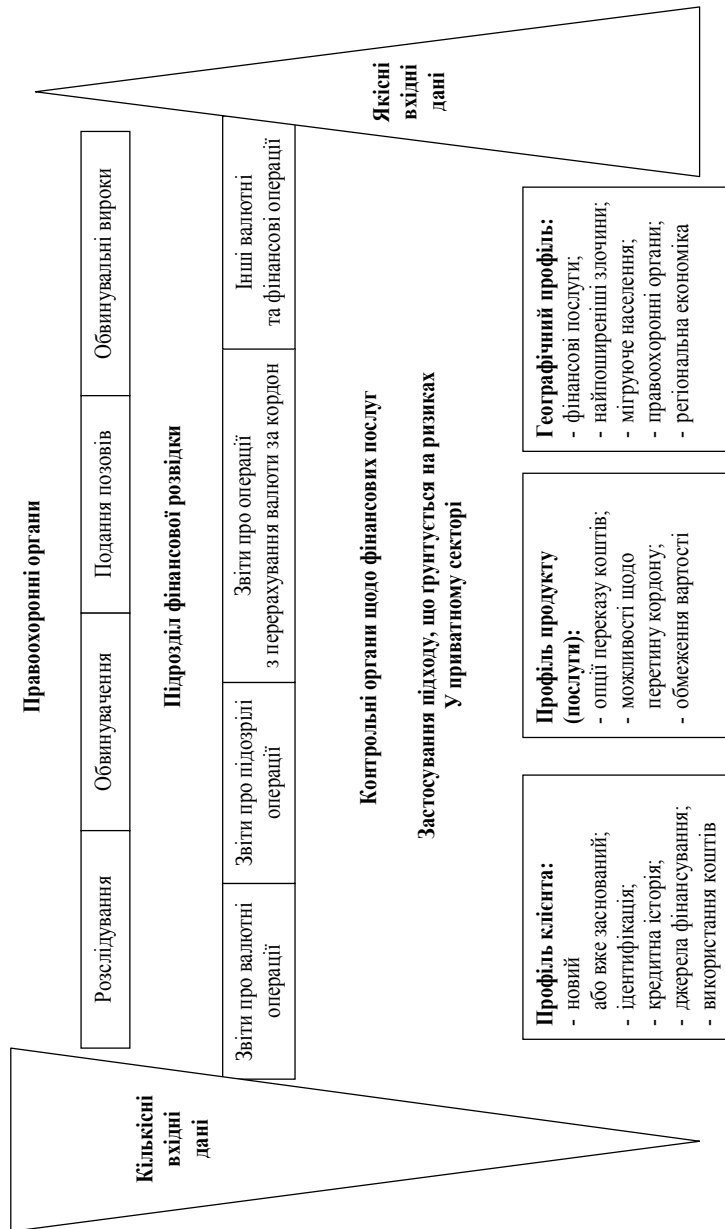
Країна	Основні закони, що регулюють процес протидії відмиванню злочинних доходів	Максимальний строк позбавлення волі за порушення закону	Урядова організація, що регулює питання протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, у даній країні	Преликатні злочини (первинні правопорушення, що передують процесу відмивання грошей)
Австралія	Закон «Про боротьбу з прибутками від злочинної діяльності»; Закон «Про звітність за фінансовими операціями»		<i>Australian Transaction Report & Analysis Centre (AUSTRAC)</i>	
Австрія	Кримінальний кодекс	від 3 років	Bundeskriminalamt (<i>A-FIU</i>)	Усі злочини, строк ув'язнення за які – від 3 років
Бельгія	Закон «Про боротьбу із відмиванням грошей» (1990 р.); Закон «Про торгівлю отруйними, снодійними, дезінфекційними або синтетичними речовинами» (1992 р.)	5 років	Сектор обробки фінансової інформації (<i>CTIF-CFI</i>) <i>Financial Information Processing Unit</i>	Торгівля наркотиками, тероризм, злочини, пов'язані з організованою злочинністю, торгівля людьми, проституція, незаконне використання гормонів тварин
Білорусь	Закон Республіки Беларусь «О мерах по преследованию легализации доходов, полученных преступным путем, и финансированию террористической деятельности» (2000 г.)		Департамент фінансового моніторингу Комітету державного контролю Республіки Білорусь	Зловживання службовим становищем, діяльність організованих груп, ухилення від сплати податків, зборів, тероризм
Бразилія		від 3 до 10 років	Рада з контролю за фінансовою діяльністю (<i>COAF</i>) <i>Council for Financial Activities Control</i>	

Країна	Основні закони, що регулюють процес протидії відмиванню злочинних доходів	Максимальний строк позбавлення волі за порушення закону	Урядова організація, що регулює питання протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, у даній країні	Предикатні злочини (первинні правопорушення, що передують процесу відмивання грошей)
Велико-британія	Закони «Про кримінальне право» (1967 р.), «Про кримінальну юстицію» (1982 і 1991 рр.), «Про поліцію та докази з кримінальних справ» (1984 р.), «Про боротьбу з торгівлею наркотиками» (1986 р.), «Про поліцію» (1997 р.)	до 14 років	Підрозділ фінансової розвідки у складі Національної служби кримінальної розвідки [Serious Organised Crime Agency (SOCA)]	Торгівля наркотиками, тероризм, крадіжка, обман, грабіж, шахрайство, вимагання, нелегальне використання депозитів, шантаж
Греція		від 5 до 10 років	Спеціальний комітет боротьби з відмиванням грошей [Committee of Financial and Criminal Investigation – Article 7 of Law 2331/1995» (C.F.C.I.)]	
Ірландія	Кримінальний юридичний акт (1994 р.)		Bureau of Fraud Investigation (MLIU)	
Італія	Кримінальний кодекс Італії (1978 р.), Закон «Про утруповання мафіозного типу», який включено до нового кримінального кодексу Італії окремою нормою (1993 р.)		Генеральна Рада боротьби з організованою злочинністю [Italian Foreign Exchange Office / Anti-Money Laundering Service]	Грабіж, вимагання, вчинені з обтяжувальними обставинами, викрадення людей, виготовлення та продаж наркотичних і психотропних речовин

Країна	Основні закони, що регулюють процес протидії відмиванню злочинних доходів	Максимальний строк позбавлення волі за порушення закону	Урядова організація, що регулює питання протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, у даній країні	Предикатні злочини (первинні правопорушення, що передують процесу відмивання грошей)
Канада	Кримінальний кодекс, закони про продовольчі товари та лікарські препарати, контроль за наркотичними засобами і т. д.	до 5 років	Консультативний комітет з боротьби із відмиванням грошей та Центр аналізу фінансових операцій [Financial Transactions and Reports Analysis Centre of Canada (FINTRAC / CANAFE)]	
Литва	Закон «Про запобігання відмиванню грошей» (1998 р.)		Financial Crime Investigation Service, Money Laundering Prevention Division (FCIS)	
Мексика			Генеральний директорат для розслідування трансакцій та Агентство з боротьби з відмиванням грошей (Financial Intelligence Unit)	Торгівля наркотиками, злочини, що пов'язані з організованою злочинністю, торгівля людьми
Німеччина	Закон «Про виявлення прибутків від тяжких кримінальних злочинів» Кримінальний кодекс (1993)	Від 3 місяців до 6 років	Zentralstelle für Verdictsanzeigen – Financial Intelligence Unit BaFin – Федеральна служба фінансового нагляду	Нелегальна торгівля наркотиками та інші форми організованої злочинності
Польща	Закон «Про податковий контроль» (1991 р.) Закон «Про протидію легалізації брудних грошей» (2000 р.)		Бюро податкових записів та Департамент фінансової інформації (General Inspector of Financial Information)	
Російська Федерація	Федеральний закон «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем» (2001)		Федеральная служба по финансовому мониторингу [Federal Service for Financial Monitoring (FSFM)]	Уникнення від сплати податків, тероризм, діяльність злочинних угруповань

Країна	Основні закони, що регулюють процес протидії відмиванню злочинних доходів	Максимальний строк позбавлення волі за порушення закону	Урядова організація, що регулює питання протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, у даній країні	Предикатні злочини (первинні правопорушення, що передують процесу відмивання грошей)
США	Акт «ПАТРИОТ США» (2001 р.), Закон «Про тасмніцію банківських операцій» (1970 р.), Закон «Про контроль за відмиванням грошей» (1986 р.)	20 років	Департамент з посилення боротьби з фінансовими злочинами [Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN)]	Незаконний обіг наркотиків
Україна	Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму» (2010 р.)		Державна служба фінансового моніторингу України	
Франція	Закон «Про участь фінансових органів у боротьбі із відмиванням грошей, одержаних від наркобізнесу» (1990 р.), Кримінальний кодекс (1992 р.)	10 років	Група з розслідування незаконних фінансових операцій (Processing of information and action against clandestine financial networks)	Незаконний обіг наркотичних речовин
Чилі	(1994 р.)		[Unidad de Análisis Financiero (UAF)]	
Швейцарія	Кримінальний кодекс Закон «Про боротьбу з відмиванням грошей» (1998 р.)	5 років	Федеральна банківська комісія Швейцарії [Money Laundering Reporting Office – Switzerland (MROS)]	Шахрайство, умисне банкрутство, корупція державних службовців
Японія	Кримінальний кодекс Закон «Про боротьбу з наркотиками» (1992 р.)	до 5 років	Японський офіс фінансової розвідки [Japan Financial Intelligence Office (JAFIO)]	Обіг наркотиків

Приклад національної системи оцінювання ризиків відмивання злочинних доходів

**Використання Рекомендацій *FATF* у системі оцінювання ризиків
відмивання грошей та фінансування тероризму**

Приватний / публічний сектор	Рекомендації <i>FATF</i>	Напрями допомоги при оцінюванні ризиків
Фінансові установи	Політика належної обачності щодо клієнтів (Р. 5)	Допомагає виявити високоризикових клієнтів
	Політика належної обачності щодо клієнтів, які є політичними діячами (Р. 6)	Допомагає виявити високоризикові транзакції
	Процедури для установ, які не працюють безпосередньо з клієнтом (Р. 8)	
	Процедури боротьби з відмиванням грошей та протидії фінансуванню тероризму (Р. 15)	
	Процедури, які застосовуються до країн, які не виконують або недостатньо застосовують Рекомендації <i>FATF</i> (Р. 21)	
	Ідентифікація незвичних операцій та відправлення повідомлень про них (Р. 11 і 13)	
	Розгляд виявлених операцій, яким притаманний великий обсяг готівки (Р. 19)	
Регулятори / установи нагляду	Упровадження постанов щодо протидії відмиванню «брудних» грошей та фінансуванню тероризму у здійснення процедур фінансових установ та забезпечення зворотного зв'язку (Р. 25)	Пропонує критерії для ідентифікації високоризикових клієнтів і операцій, адекватності та узгодженості з фінансовими установами
	Контроль та гарантія виконання процедур протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму (Р. 29)	Координує національну стратегію протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму
	Координація та співробітництво між розробниками положень, підрозділами фінансової розвідки та правоохоронними органами в контексті протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму (Р. 31)	Доповнює статистику при ретроспективній оцінці
	Використання всесторонньої статистики про діяльність установ, які контролюють, і установ контролю (Р. 32)	

Приватний / публічний сектор	Рекомендації FATF	Напрями допомоги при оцінюванні ризиків
Підрозділи фінансової розвідки	Координація та співробітництво між розробниками положень, установами нагляду та правоохоронними органами в контексті протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму (Р. 31)	Координує національну стратегію протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму Доповнює статистику при ретроспективній оцінці
	Використання всесторонньої статистики про валюту та операційні звіти фінансових установ (Р. 32)	
Правоохоронні органи	Координація та співробітництво між розробниками положень, установами нагляду та правоохоронними органами в контексті протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму (Р. 31)	Координує національну стратегію протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму Доповнює статистику при ретроспективній оцінці
	Використання всесторонньої статистики з дослідження процедур протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму, переслідуваннях і засудженнях; конфіскації активів; про міжнародні запити щодо співпраці. (Р. 32)	

Категорії предикатних злочинів (МВФ)

Категорія	Види злочину
Участь в організованих злочинних угрупованнях та рекеті	• участь в організаціях, які мають складну розвинену структуру (таких як, наприклад, мафія, якудза); • участь в організаціях, що займаються виробництвом і збутом наркотиків; • участь у мотоциклетних бандах; • участь у вуличних бандах; • інше
Тероризм та фінансування тероризму	• фінансування тероризму за рахунок доходів від злочинної діяльності; • фінансування тероризму за рахунок доходів від «законної» або нібито законної діяльності; • використання «законних» схем збору фінансових коштів добровільними жертводавцями (наприклад, НКО); • обманне використання «законних» схем збору фінансових коштів (наприклад, НКО, і жертводавці не знають про те, що кошти йдуть на фінансування тероризму); • пожертви надходять із законних доходів (наприклад, із заробітної платні і прибутку); • інше
Торгівля людьми і незаконне ввезення / вивезення мігрантів	Торгівля людьми (проти їх волі): • ввезення в країну; • вивезення з країни. Незаконне ввезення / вивезення мігрантів (за їх згодою): • ввезення в країну; • вивезення з країни; • інше
Сексуальна експлуатація, включаючи сексуальну експлуатацію дітей	• загальна сексуальна експлуатація – без поділу на категорії; • незаконна проституція; • сексуальне рабство; • використання сексуальних послуг за участю неповнолітніх; • продаж / поширення незаконних порнографічних матеріалів; • продаж / поширення незаконних порнографічних матеріалів за участю неповнолітніх; • інше
Незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин	• незаконний обіг кокаїну; • незаконний обіг марихуани / канабісу (конопель) ; • незаконний обіг ЛСД; • незаконний обіг «екстазі» ; • незаконний обіг метамфетаміну / амфетаміну; • незаконний обіг героїну / морфію / опіуму; • незаконний обіг галюциногенних грибів; • інше

Категорія	Види злочину
Незаконний обіг зброї	• незаконний обіг стрілецької зброї / пістолетів; • незаконний обіг легкої зброї; • незаконний обіг військової техніки; • незаконний обіг боєприпасів • незаконний обіг зброї масового знищення; • інше
Незаконний обіг крадених та інших товарів	• незаконний обіг крадених товарів (<i>примітка</i>: стосується товарів, що не відносяться, наприклад, до категорії викрадених); • незаконний обіг дорогоцінних каменів; • незаконний обіг дорогоцінних металів; • незаконний обіг радіоактивних матеріалів; • незаконний обіг предметів, що мають культурну цінність; • інше
Корупція і хабарництво	• давання / отримання хабара у великих розмірах; • давання / отримання хабара за «сприятливу» оцінку сум податку на товари і послуги / інших податків; • давання / отримання хабара за припинення розслідування / судового переслідування; • давання / отримання хабара за присудження договорів, які стосуються (державних) закупівель; • давання / отримання хабара за видачу дозволів / затверджень / ліцензій; • інше; • давання / отримання хабара в дрібних розмірах; • підкуп (давання / отримання хабара) співробітників поліції; • підкуп (давання / отримання хабара) співробітників дорожньої поліції; • підкуп (давання / отримання хабара) співробітників митниці; • підкуп (давання / отримання хабара) посадових осіб, що відповідають за видачу дозволів / ліцензій; • інше; • незаконне привласнення / розтрата майна або грошових коштів (розкрадання); • незаконне присвоєння / розтрата майна або грошових коштів центрального / федерального уряду; • незаконне присвоєння / розтрата майна або грошових коштів місцевого / обласного / районного і т. д. уряду; • підкуп (давання / отримання хабара) представників приватного сектору; • підкуп (давання / отримання хабара) посадових осіб іноземних держав; • підкуп (давання / отримання хабара) або незаконне привласнення майна або грошових коштів міжнародних організацій; • протиправне лобіювання та фінансування політичних кампаній; • інше

Категорія	Види злочину
Шахрайство	• шахрайство щодо уряду (держави) в цілому; • шахрайство щодо уряду (держави) в питаннях податку на додану вартість / податку на товари і послуги; • незаконне привласнення / розтрата майна або грошових коштів (виключаючи привласнення / розтрату державного майна або грошових коштів чиновниками); • шахрайство у сфері кредитування (наприклад, іпотечне шахрайство); • шахрайство у сфері платіжних інструментів (наприклад, шахрайство, що стосується кредитних карт, чеків); • шахрайство у сфері страхування; • шахрайство у сфері охорони здоров'я; • шахрайство у сфері соціального забезпечення (субсидій, допомог і т. д.); • шахрайство щодо продавців, постачальників і у сфері закупівель; • шахрайство, пов'язане зі зловживанням довірою / обдурювання; • фальсифікація (виставлення підроблених) рахунків / рахунків-фактур; • шахрайство в кібернетичній сфері і в сфері інтернет-торгівлі (наприклад, фішинг, тобто інтернет-шахрайство з метою розкрадання особистих даних, паролів і т. д.); • шахрайство у сфері інвестування (наприклад, фінансові піраміди); • інші види шахрайства
Підроблення грошових знаків	• підроблення місцевої валюти; • підроблення іноземної валюти; • інше
Підроблення і контрафакція продукції	• нелегальний «паралельний» імпорт продукції; • порушення патентних прав / авторських прав / прав на торговельні знаки; • підроблення і контрафакція одягу і взуття; • підроблення і контрафакція аксесуарів: сумочок / сонцезахисних окулярів / годинників і т. д.; • підроблення і контрафакція книг; • підроблення і контрафакція продуктів, пов'язаних з інформаційними технологіями; • підроблення і контрафакція компакт-дисків / цифрових відео дисків і т. д.; • підроблення і контрафакція сигарет; • підроблення і контрафакція продуктів харчування; • підроблення і контрафакція побутової техніки та іншої електроніки; • підроблення і контрафакція фармацевтичної продукції; • підроблення і контрафакція колекцій (наприклад, вин, антикварних виробів); • підроблення і контрафакція програмного забезпечення; • інше

Категорія	Види злочину
Екологічні злочини	• незаконний вилов риби; • незаконне вирубування лісу; • незаконне скидання відходів / забруднення повітря; • незаконний видобуток корисних копалин; • інший незаконний видобуток природних ресурсів; • незаконна торгівля видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (<i>CITES</i>); • незаконне будівництво
Вбивства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень	• вбивства – замовні вбивства / за контрактом; • вбивства, мотивами яких є отримання доходів (наприклад, страхові виплати); • нанесення тяжких тілесних ушкоджень – на замовлення, або з метою відібрання майна, або грошових коштів;
Викрадення людей, незаконне позбавлення волі і захоплення заручників	• викрадення людей з метою отримання прибутку; • захоплення заручників з метою отримання викупу; • інше
Пограбування або крадіжки	• крадіжка зі зломом – з метою розкрадання комерційної продукції; • крадіжка зі зломом – з метою розкрадання майна з приватних будинків / квартир; • крадіжка / розкрадання / злочинство; • крадіжка автомобільних транспортних засобів (включаючи викрадення автомобілів, у тому числі з пасажирами); • крадіжка майна з автомобільних транспортних засобів; • крадіжка в магазинах; • кишенькові крадіжки; • пограбування банків; • крадіжка / незаконне привласнення грошових коштів або майна (крадіжки, вчинені співробітниками); • грабежі / вуличні пограбування (у тому числі збройні пограбування); • кібернетичні крадіжки (наприклад, переказ коштів з банківського рахунку шляхом отримання незаконного доступу до рахунку); • інше
Контрабанда	• заборонений імпорт; • контрабанда сигарет; • контрабанда алкогольної продукції; • контрабанда «чистих» готівкових грошей (контрабанда «брудних» грошей за подвійну оплату); • контрабанда продуктів харчування; • заборонений експорт; • контрабанда палива; • інше
Здирництво	• шантаж; • забезпечення «захисту» («даху») за гроші / рекет; • інше

Категорія	Види злочину
Підлог / підроблення	• підроблення фінансових активів; • підроблення філателістичної продукції; • підроблення інших документів; • підроблення паспортів; • підроблення посвідчень особи / водійських прав; • підроблення предметів мистецтва; • інше
Піратство (на морі)	• розкрадання майна у результаті піратських дій на морі; • здирництво або отримання викупу в результаті піратських дій на морі; • інше
Інсайдерські угоди і маніпулювання ринком	• інсайдерські угоди; • маніпулювання біржовими ринками; • порушення антирастового / антикартельного законодавства або законодавства про вільну конкуренцію; • шахрайство, пов'язане з «котельнями» операціями (продажем ризикованих або сумнівних цінних паперів)
Ухилення від сплати податків та акцизних зборів	• ухилення від сплати прибуткового податку фізичних осіб; • ухилення від сплати податку, що утримується з джерела доходу; • ухилення від сплати прибуткового податку юридичних осіб; • приховування доходів з незаконних джерел; • ухилення від сплати податку з продаж / обороту і податку на додану вартість; • ухилення від сплати митних / акцизних зборів при виставленні рахунку-фактури – у разі експортних операцій; • ухилення від сплати митних / акцизних зборів при виставленні рахунку-фактури – у разі імпорتنних операцій; • ухилення від сплати митних / акцизних зборів шляхом помилкового декларування кількості і видів продукції; • ухилення від сплати акцизних зборів на алкоголь, тютюн і паливо; • ухилення від сплати податків та акцизних зборів на ігрові автомати; • ухилення від сплати акцизних зборів шляхом використання підробленої або піратської продукції; • ухилення від сплати інших акцизних зборів; • ухилення від сплати податків та мита на виїзд; • ухилення від сплати мита / податків на спадщину та нерухомість; • ухилення від сплати гербового мита; • ухилення від сплати податку на доходи від приросту капіталу; • ухилення від сплати податку на дохід від оренди нерухомості; • ухилення від сплати податків на доходи, отримані від діяльності в «неофіційному» секторі; • ухилення від сплати податків шляхом встановлення «вигідних цін» при внутрішньофірмовому передаванні продукції

Категорія	Види злочину
Незаконна ігорна діяльність	• організація незаконних лотерей; • організація незаконних тоталізаторів / незаконна букмекерська діяльність; • організація незаконних гральних будинків / казино; • організація незаконного гральної діяльності в Інтернеті
Відмивання грошей	• відмивання (легалізація) доходів від злочинної діяльності за кордоном
Інші злочини, що приносять доходи	• комп'ютерні злочини; • незаконна торгівля товарами і незаконне надання послуг; • незаконна торгівля алкогольною і тютюввою продукцією; • незаконна торгівля фармацевтичною продукцією, у тому числі через інтернет; • незаконна торгівля стероїдними анаболічними засобами (анаболічними стероїдами); • незаконна торгівля «клубними» та іншими наркотичними засобами, що не вважаються класичними наркотиками; • незаконна торгівля антикваріатом; • незаконне зайняття регульованою / ліцензованою комерційною діяльністю; • «гангстерське» лихварство / незаконне надання кредитів; • незаконна діяльність, пов'язана з грошовими переказами; • незаконний / заборонений обмін валют або обмін грошей; • надання інших незаконних / заборонених фінансових послуг; • незаконне надання професійних послуг (наприклад, бухгалтерських, юридичних тощо); • незаконне надання медичних послуг (наприклад, аборти, стоматологія, операції і торгівля донорськими тканинами).

Фактори оцінки ризиків відмивання коштів / фінансування тероризму, що стосуються уразливостей

Для розуміння ризиків відмивання коштів / фінансування тероризму, які стоять перед країною, необхідно визначити відповідні вразливі місця. У цьому додатку наведено розширений список факторів, які, слід розглянути на цьому етапі оцінювання ризиків ВК / ФТ, які можуть виявитися корисними для виявлення відповідних уразливостей. Ці фактори перераховані відповідно до аналітичної моделі, відомої під назвою PESTEL (це абревіатура, складена з перших букв відповідних категорій: політичний (*Political*), економічний (*Economic*), соціальний (*Social*), технологічний (*Technological*), екологічний (*Environmental*) та правовий аналіз (*Legal*). Цей список не є вичерпним і обов'язковим для використання. Не всі перелічені фактори підходять для кожного оцінювання ризиків ВК / ФТ в усіх країнах. Ці фактори слід використовувати, враховуючи особливості кожної окремої країни.

Політичні чинники

1. Структура політичної системи.
2. Стабільність чинного уряду.
3. Серйозність політичних намірів і зобов'язань реалізовувати програми в галузі відмивання коштів / фінансування тероризму.
4. Серйозність політичних намірів і зобов'язань боротися зі злочинністю.
5. Історія діяльності, що пов'язана з фінансуванням тероризму, не вивчена і не проаналізована.
6. Поширеність організованої злочинності, особливо якщо вона пов'язана з незаконним виробництвом та обігом наркотичних засобів, викраденнями людей для отримання викупу, вимаганням і злочинами, пов'язаними з інтелектуальною власністю.
7. Наявність незаконного обігу стрілецької зброї.
8. Широке поширення мереж, за допомогою яких здійснюється контрабанда.
9. Слабке державне управління в деяких районах країни, особливо в прикордонних районах; наявність «дірявих» кордонів.
10. Високий рівень корупції.
11. Достатність кадрового, фінансового та іншого ресурсного забезпечення компетентних органів.
 - недостатнє ресурсне забезпечення;
 - протидія відмиванню коштів і фінансуванню тероризму не входить до числа національних пріоритетів;
 - державні органи не проводять оцінювання ризиків ВК / ФТ;
 - небажання визнати наявність ризиків ВК / ФТ;

- відсутність спеціальної підготовки;
- відсутність зобов'язань представників фінансового сектору, включаючи низький рівень звітності, та / або низька якість звітів про підозрілі операції (ЗПО);
- представники фінансового сектору звертають недостатню увагу, або не мають достатніх стимулів звертати увагу на репутаційні ризики, пов'язані з відмиванням грошей;
- фінансові установи та ВНУП не достатньо розуміють або виконують вимоги режиму протидії відмиванню коштів (ПВК);
- недостатнє ресурсне забезпечення регулювання небанківських кредитних організацій (НКО), беручи до уваги встановлений рівень ризику;
- недостатнє ресурсне забезпечення для виявлення бенефіціарних власників фондів, асоціацій / об'єднань та інших аналогічних юридичних осіб, таких як трасти.

12. Ефективність діяльності компетентних органів:

- можливості компетентних органів боротися зі злочинністю в цілому і з предикативними злочинами до ВК / ФТ зокрема;
- системні недоліки і слабкі місця в діяльності правоохоронних органів та державних органів, що спрямована на боротьбу зі злочинністю в цілому і з ВК / ФТ зокрема;
- обмежені можливості або відсутність можливостей у розвідувальних та правоохоронних органах, що займаються протидією ВК або ФТ, використовувати фінансову інформацію при проведенні розслідувань;
- недостатня взаємодія та обмін інформацією між правоохоронними та розвідувальними органами, які займаються ПВК / ФТ;
- недостатня взаємодія між національними державними органами, які займаються протидією ВК / ФТ;
- суттєві відмінності у процедурах компетентних органів, що відповідають за протидію ВК / ФТ;
- недостатні можливості підрозділу фінансової розвідки (ПФР) для оброблення повідомлень, які вони отримують;
- недостатні можливості правоохоронних органів для боротьби з ВК або ФТ, що може призвести до неможливості виявити або достатньо розслідувати випадки ВК або ФТ;
- недостатня міжвідомча взаємодія, що перешкоджає реалізації процедур і діяльності у сфері ПВК / ФТ;
- недостатні можливості прокурорів, судової та пенітенціарної системи для боротьби зі злочинами, пов'язаними з ВК або ФТ, у тому числі слабкість законодавства, та інші слабкі місця, які дозволяють злочинцям уникати судового переслідування, обвинувальних вироків, належних санкцій, позбавлення майна або грошових коштів;

- недостатні можливості державних органів зі збору та обміну інформацією з причини браку повноважень або внаслідок наявності правового імунітету;
- нездатність добитися засуджень (судових обвинувальних вироків) за ВК / ФТ і пов'язані з цим злочини;
- відсутність дієвого ПФР або неефективність діяльності ПФР; нездатність або відсутність можливостей аналізувати звіти про підозрілі операції (ЗПО);
- відсутність взаємодії або небажання взаємодіяти на регіональному чи міжнародному рівні з питань, що стосуються протидії відмиванню коштів, у тому числі з питань виконання запитів про допомогу,
- неефективні заходи прикордонного контролю,
- у посадових осіб органів прикордонного контролю та імміграційної служби немає доступу до глобальної інформаційно-телекомунікаційної системи Інтерполу – I-24/7»;
- слабкі заходи контролю за кур'єрами з перевезення готівкових грошей на прикордонних пунктах;
- слабкий нагляд у сфері ПВК/ФТ;
- уряд регулярно не аналізує ризики фінансування тероризму в своєму секторі НКО.

Економічні чинники

1. Тип економічної системи.
2. Масштаби регулювання в економіці.
3. Середні доходи населення.
4. Обмінні курси валюти.
5. Вартість послуг.
6. Розмір сектору фінансових послуг.
7. Велика або складна економіка (або одночасно і те, і друге), що, можливо, сприяє непомітному проведенню операцій з відмивання коштів.
8. Загальна непрозорість фінансової системи.
9. Склад сектору фінансових послуг:
 - продукти, послуги та операції:
 - основна інформація про сектори та продукти;
 - наявність продуктів / послуг, що сприяють проведенню прискорених або анонімних транзакцій;
 - операції з готівкою і транскордонні перекази грошових коштів;
 - канали постачання;
 - наявність кореспондентських високогоризикових відносин між банками;
 - наявність заходів, що сприяють оптимізації податків з боку нерезидентів (податкова гавань).

- клієнти:
 - види і спектр клієнтів (тобто юридичні, фізичні особи і т. д.);
 - характер ділових відносин;
 - наявність клієнтів, що несуть підвищений ризик;
 - виконання нормативно-правових положень / вимог, що стосуються клієнтів;
 - виконання будь-яких заборон на здійснення операцій для клієнтів.
 - географічні чинники:
 - ведення комерційної діяльності і створенню клієнтської бази в певних географічних районах;
 - обслуговування клієнтів, що є нерезидентами;
 - наявність клієнтів з географічних районів, що викликають заклопотаність;
 - виконання будь-яких вимог, встановлених в інших країнах;
 - транснаціональне або транскордонне переміщення грошових коштів.
10. Володіння / контроль над фінансовими установами та вимоги, що стосуються ідентифікації (встановлення особи) бенефіціарних власників, що є нерезидентами.
 11. Організація корпоративного управління у фінансових установах і в ширшій економічній сфері.
 12. Характер і роль юридичних осіб та юридичних утворень в економіці.
 13. Наявність, характер і розмір секторів юридичних осіб та юридичних утворень.
 14. Характер системи здійснення платежів і масштаби / поширеність операцій з використанням готівкових грошей
 15. велика ступінь використання готівкових грошей в економіці, наявність великого неофіційного сектору в економіці.
 16. високий відсоток готівки обертається поза офіційною (законною) банківською системою, особливо, порівняно з іншими порівнянними країнами.
 17. Суворе застосування норм, що стосуються фінансової та інших таємниць, включаючи професійну таємницю.
 18. Географічне покриття операцій, що здійснюються у фінансовому секторі, і географічний розподіл клієнтів.
 19. Наявність економічних зв'язків з юрисдикціями, що мають високий ризик загрози тероризму чи політичної нестабільності (або обидві).
 20. Наявність НКО, що займаються діяльністю у зонах конфліктів за кордоном або в регіонах, відомих як місць зосередження терористичної діяльності.
 21. Наявність НКО, що займаються збором фінансових коштів для одержувачів в третій країні, які є членами структур, що беруть участь у насильницькій або партизанській діяльності.
 22. Непрозорі відносини між одержувачами і НКО, що займаються розподілом коштів або ресурсів між одержувачами. Наприклад, одержувачам не потрібно надавати НКО інформацію про те, як витрачаються грошові кошти; або угода про надання допомоги; НКО не проводить належну перевірку одержувачів

або проводить лише вибіркиму і непослідовну перевірку; НКО може передавати великі суми на неуточнені проекти, обрані одержувачем.

23. Ефективність виконання фінансовими установами та ВНУП зобов'язань у сфері ПВК/ФТ або реалізації заходів контролю.
- належна перевірка клієнтів,
 - постійна належна перевірка, включаючи моніторинг операцій,
 - повідомлення про прийняті на поточний момент заходи,
 - внутрішній контроль,
 - зберігання документів.

Соціальні чинники

1. Демографічна ситуація в суспільстві
2. Ступінь соціальної залученості
3. Значна міграція населення
4. Етнічне розмаїття населення
5. Культурні фактори і характер громадянського суспільства
6. Наявність областей з соціальними, етнічними чи політичними конфліктами.
7. Наявність культурних зв'язків з юрисдикціями, в яких ведеться терористична діяльність або існує політична нестабільність (або і те, і те).
8. Низький рівень взаємодії / співпраці між урядом і фінансовим сектором.
9. Дочірні (афілійовані) структури банків обходять міжнародні заборони на здійснення операцій для терористів, осіб, які займаються незаконним обігом наркотиків, «країн-ізгоїв» та інших осіб, які займаються протиправною діяльністю.
10. Відсутня вимога до співробітників банку регулярно обмінюватися інформацією з дочірніми (афілійованими) структурами для зміцнення і підвищення взаємодії.
11. Фінансові установи та ВНУП не достатньою добре розуміють або виконують вимоги режиму ПВК/ФТ.

Технологічні чинники

1. Використання транспорту.
2. Нові методи зв'язку.
3. Використання технологій у сфері переказу коштів.
4. Впровадження і використання нових способів платежів.

Екологічні та географічні чинники

1. Глобальні екологічні чинники, такі як наявність води, глобальне потепління.
2. Використання і повторне використання ресурсів.
3. Вплив місцевої екологічної обстановки на злочинність (наприклад, на квартирні крадіжки, ступінь суспільної безпеки і т. д.).
4. Вплив законодавства у сфері екології.

Правові чинники

1. Система кримінального правосуддя і правове середовище.
2. Ступінь швидкості і простоти прийняття нових законів.
3. Аналіз чинного законодавства.
4. Вплив міжнародних стандартів на національне законодавство.
5. Сильні і слабкі сторони законодавства, спрямованого на боротьбу з серйозними (тяжкими) злочинами і організованою злочинністю.
6. Сильні і слабкі сторони чинного законодавства у сфері ПВК/ФТ:
 - попереджувальні заходи контролю, включаючи конкретний нагляд і моніторинг з метою ПВК/ФТ, які, в разі їх недостатності, не дозволяють попереджувати випадки ВК або ФТ, або не дозволяють виявляти такі випадки;
 - заходи транскордонного контролю, що стосуються ПВК/ФТ, та міжнародне співробітництво;
 - юрисдикція не підписала і не ратифікувала Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму, Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності та протоколи до неї, та / або Конвенцію ООН проти корупції;
 - виконання міжнародних стандартів або конвенцій, що стосуються конкретного сектору або продукту;
 - відмивання коштів / фінансування тероризму не криміналізовані (не визнати кримінальними злочинами) або недостатньо криміналізовані;
 - не повністю враховані предикатні злочини для відмивання грошей;
 - відмивання грошей / фінансування тероризму не криміналізовані як окремих злочини;
 - фінансування тероризму не є предикатним злочином для відмивання грошей;
 - фінансування тероризму не криміналізоване, якщо тільки воно не пов'язане з конкретним терористичним актом;
 - фінансування тероризму криміналізоване тільки в контексті видів злочинів, встановлених в договорах;
 - відсутність заходів або недостатні заходи з оперативного заморожування коштів і майна терористів;
 - відсутність законів, що забороняють надавати притулок особам, які сприяють або вчинили терористичні акти (закони, що стосуються механізмів міждержавного співробітництва, екстрадиції, надання взаємної правової допомоги, передачі злочинних доходів і т. д.);
 - уряд не аналізує і не переглядає свою політику, законодавчу базу та інші інструменти, спрямовані на зниження ризику фінансування тероризму в секторі НКО, і не вживає заходів щодо усунення недоліків;
 - регулювання діяльності, що стосується благодійних пожертв, не поширюється на пожертви, що надходять з-за кордону;
 - відсутність угод про «раннє запобігання» з питань протидії фінансуванню тероризму з іншими юрисдикціями;

- відсутня заборона для представників фінансового сектору встановлювати або підтримувати ділові відносини з банками «оболонками» або компаніями «пустушками»;
- достатність і адекватність заходів контролю в сфері ПВК:
 - здійснення належної перевірки клієнтів;
 - здійснення постійної належної перевірки, включаючи моніторинг операцій;
 - поточне виконання заходів за напрямом повідомлень;
 - наявність заходів внутрішнього контролю;
 - зберігання даних;
 - відсутність або недостатнє регулювання питань, що стосуються бенефіціарного володіння.
- відсутність настанов (керівництв) для відповідних органів з питань, що стосуються бенефіціарного володіння (вигодоотримувача);
- регулювальні, контрольні та наглядові органи дають мало керівних вказівок або взагалі не ніяких вказівок, що стосуються застосування ризик-орієнтованого підходу в сфері ПВК/ФТ;
- обмежене регулювання систем переказу грошей або цінностей;
- юридичні особи не реєструються і розмір сектору невідомий;
- відсутня система реєстрації або ліцензування провайдерів послуг; складно використовувати правозастосовні заходи і, в такий спосіб, легалізувати потоки грошових коштів;
- наявність будь-яких заходів контролю, не пов'язаних з ПВК/ФТ, що застосовуються до юридичних осіб, які можуть незаконно використовувати з метою відмивання грошей або фінансування тероризму, включаючи здійснення загального нагляду або моніторингу;
- наявність будь-яких заходів прикордонного контролю, не пов'язаних з ПВК/ФТ, включаючи загальні заходи контролю і безпеки на кордоні;
- ступінь та ефективність перевірок виконання встановлених вимог;
- можливість забезпечення дотримання правил чи керівництв;
- наявність регулювального або наглядового органу;
- наявність зв'язків з іншими фінансовими посередниками;
- правові або інші обмеження, що стосуються продуктів, послуг, операцій;
- дотримання правил чи вимог в інших країнах.

Наукове видання

**ГЛУЩЕНКО Олександр Олександрович
СЕМЕГЕН Ірина Богданівна**

АНТИЛЕГАЛІЗАЦІЙНИЙ ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ: РИЗИК-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД

Монографія

Редактор
Комп'ютерне складання
Комп'ютерне верстання
Дизайн обкладинки

А. І. Сабо
М. П. Спутай, А. І. Сабо
А. І. Сабо
Д. Ю. Іщенко

Підписано до друку 01.12.2014. Формат $60 \times 84^{1/16}$.
Обл.-вид. арк. 15,0. Умовн. друк. арк. 22,55. Тираж 300. Зам. № 1366.

Університет банківської справи Національного банку України.
04070 м. Київ, вул. Андріївська, 1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 2872 від 11.06.2007.